

Қытайдың Қазақстандағы экономикалық стратегиясы мен сыртқы саясатын талдау

www.kas.de

**Қытайдың Қазақстандағы
экономикалық стратегиясы
мен сыртқы саясатын
талдау**

**ӘОЖ
КБЖ****Авторлық ұжым:****Фатима Жакыпова
Тимур Шаймергенов
Даурен Ошакбаев
Фатима Герфанова
Болат Исаев
Дмитрий Ким
Иван Зуенко
Искандер Акылбаев
Рахим Ошакбаев**

Қытайдың Қазақстандағы экономикалық стратегиясы мен сыртқы саясатын талдау: аналитикалық зерттеу. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 164 б.

ISBN

«TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығы» қоғамдық қоры Конрад Аденауэр атындағы Қорымен бірлесіп, қазақстан-қытай өзара іс-қимылының даму тарихына, қазіргі жай-күйі мен перспективаларына арналған зерттеу жүргізді. Жұмыста «Белдеу және жол» бастамасын талдауды, Қазақстан Республикасының экономикасын дамытудағы қытай инвестицияларының рөлін анықтауды, қытай жұмыс күшінің қазақстандық еңбек нарығына әсерін бағалауды, Қытайдың Қазақстандағы «жұмсақ күшінің» даму трендтерін зерттеуді қамтитын мәселелер кешені ашылады. Жүргізілген әлеуметтік сауалнаманың қорытындысы бойынша Қазақстанда Қытайды қабылдау индексі қалыптастырылды, сондай-ақ қазақстан-қытай өзара іс-қимылын дамыту бойынша ұсынымдар пакеті әзірленді. Бұл жұмыс мемлекеттік органдар, қытайлық серіктестермен жұмыс істейтін немесе жұмыс істеуге ниет білдіретін кәсіпкерлер, сарапшылар, студенттер, сондай-ақ Қазақстан мен Қытай ынтымақтастығының тақырыбына қызығушылық танытатын көпшілік үшін қызығушылық тудырады.

**УДК
ББК****ISBN****@ Конрад Аденауэр атындағы Қор
@ TALAP**

Мазмұны

Қысқартулар мен аббревиатуралар	4
Суреттер тізімі	5
Кестелер тізімі	8
Қысқаша түйіндеме	9
1. «Белдеу және жол» бастамасы: Қытайдың жаһандық көрінісі	10
1.1 «Белдеу және жол» жаңа әлемдік тәртіптің қытайлық көрінісінің бейнесі ретінде.....	10
1.2 «Белдеу және жол» жаңа «халықаралық қатынастар парадигмасына»: Орталық Азияны не күтіп тұр?	21
1.3 Қытай моделі» мен «Қытай стратегиясы» арасында: Қазақстан үшін тәжірибе	34
2. Өзара іс-қимыл немесе тәуелділік: қазақстан-қытай қатынастарының болашағы мен проблемалары	40
2.1 Қытайдың 56 инфрақұрылымдық жобасын талдау: Қазақстанның нақты экономикасына әсері.....	40
2.2 Инвестициялар немесе несиелер: Қытай капиталының ерекшеліктері	46
2.3 Шекара маңы саудасын бағалау: Қорғас кейсі	53
2.4 Қытай жұмыс күшінің көбеюі: аңыз әлде шындық	63
2.5 Қарым-қатынастарды цифрландыру: Қытай технологиялық алпауыттарының Қазақстан нарығына кіруі.....	68
3. «Панда» мен «айдаһар» арасында: қабылдау қиындықтары	75
3.1 Қазақстандағы Қытайдың «жұмсақ күшін» дамыту трендтері: білім, мәдениет және бұқаралық ақпарат құралдары.....	75
3.2 «Қазақстанда Қытайды қабылдау индексі» талдау қорытындылары.....	87
3.3 Шыңжаңның экономикалық дамуы: Қазақстан үшін экологиялық және әлеуметтік салдары	128
4. Қытаймен қалай ынтымақтасуға болады: ұсыныстар	133
4.1 Status Quo: Қазақстанның қазіргі саяси стратегиясы бар ма?.....	133
4.2 «Мүдделер тепе-теңдігін сақтай отырып»: Қытаймен ынтымақтастықта ЕО және басқа да аймақтардан тыс ойыншылардың әлеуетін қалай пайдалануға болады	148
5. Қорытынды	159

Қысқартулар мен аббревиатуралар

BRI	Belt and Road Initiative
«АТО» АҚ	Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Ақпараттық-талдау орталығы» акционерлік қоғамы
АИИБ	Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
АӨК	Агроөнеркәсіптік кешен
АСЕАН	Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттері қауымдастығы
БББЖ	Бір белдеу бір жол
БЖБ	«Белдеу және жол» бастамасы
БРИКС	Бес елдің саяси-экономикалық бірлестігі: Бразилия, Ресей, Үндістан, Қытай, Оңтүстік Африка Республикасы
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
БХӨЖ	Бүкілқытайлық халық өкілдерінің жиналысы
ЕО	Еуропалық одақ
ЖІӨ	Жалпы ішкі өнім
ЖОО	Жоғары оқу орны
ҚР	Қазақстан Республикасы
ҚХР	Қытай Халық Республикасы
ҚКП	Қытай Коммунистік Партиясы
ҚКП ОК	Қытай коммунистік партиясының Орталық комитеті
ҚР БҒМ	Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
ҚР ҚМ МКК	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті
ҚР ҰЭМ СК	Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті
ҚРЗ	Қазақстан Республикасының Заңы
НҚА	Нормативтік құқықтық актілер
ҰҚСК	Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі
ҰҚШҰ	Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы
ШЖК	Шетелдік жұмыс күші
ШҰАА	Шыңжаң Ұйғыр автономиялық ауданы
ШЫҰ	Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы

Суреттер тізімі

1-сурет.	«Бір белдеу, бір жол» бастамасының бағыттары	12
2-сурет.	ҚХР экспортының жалпы көрсеткіштеріндегі Орталық Азия елдерінің үлесі, %	22
3-сурет.	Орталық Азияның жекелеген елдерінің экспортындағы ҚХР үлесі, %	24
4-сурет.	«Батыс Еуропа-Батыс Қытай» халықаралық автомобиль дәлізі	26
5-сурет.	Өзбекстан мен Қытай арасындағы сауда динамикасы (миллиард доллар).....	29
6-сурет.	05.01.2020 жыл жағдайына Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша қытайдың қатысуымен кәсіпорындар саны.....	38
7-сурет.	Аймақтар бойынша жобалардың бөлінуі.....	41
8-сурет.	Экономика салалары бойынша жобалардың бөлінуі.....	42
9-сурет.	ҚХР-дың шетелдерге бағыттаған тікелей инвестицияларының динамикасы 2000-2018 жж., млн доллар.	46
10-сурет.	Тікелей шетелдік инвестициялардың елдің ЖІӨ-ге қатынасы, %, 2000-2018 жж.	47
11-сурет.	2018 жылғы реципиент елдер алған ҚХР-дың тікелей инвестициялары, млрд доллар, %	49
12-сурет.	2018 жылға реципиент елдерде жинақталған ҚХР-дың тікелей инвестициялары, млрд доллар және % (ҚХР Сауда министрлігінің мәліметтері бойынша)	49
13-сурет.	2010-2017 жылдардағы елдер бөлінісіндегі ШЖК саны, адам.....	63
14-сурет.	2010-2017 жылдардағы ҚР өңірлері бойынша ШЖК жалпы саны, адам	64
15-сурет.	2010-2020 жылдары берілген ШЖК саны, оның ішінде қытай азаматтарына, адам.....	65
16-сурет.	2010-2020 жылдар аралығында қытай азаматтарына берілген ШЖК үлесі, %.....	65
17-сурет.	Өңірлер бөлінісінде 2010-2017 жылдары қытайлық жұмыс күшін тартуға берілген рұқсаттар	66
18-сурет.	Телефондар мен байланыс жабдықтарының Қазақстанға импорт динамикасы (коды ТНВЭД 8517), млн АҚШ доллары	70
19-сурет.	ҚХР-дағы шетелдік студенттер контингенті (480 мың), 2018 ж.	80
20-сурет.	ҚХР-дағы қазақстандық студенттер санының серпіні, мың адам.....	80
21-сурет.	2018 ж. ҚР-дағы шетелдік студенттер туралы мәліметтер, адам	81
22-сурет.	ҚР-ҚХР студенттерімен мемлекетаралық алмасуды салыстыру.....	81
23-сурет.	«Қытай» тәгімен мақалалар саны.....	84
24-сурет.	Кейбір қазақстандық БАҚ-тардағы ҚХР туралы жарияланымдардың тақырыптары, бірл.....	85
25-сурет.	ҚР бойынша сауалнамаға қатысқандардың өңірлік бөлінісі, адам	88
26-сурет.	Жалпы сұралғандар санынан өңірлер бойынша сұралғандардың үлесін ҚР азаматтарының жалпы санына қатысты жекелеген өңірлердегі халық санының арақатынасымен салыстыру	89
27-сурет.	Жалпы сұралғандар санынан жергілікті жердің типі мен гендерлік тиістілігі бойынша сұралғандар үлесін жергілікті жердің типі мен жынысы бойынша халық санының ҚР азаматтарының жалпы санына арақатынасымен салыстыру	90
28-сурет.	Сұралғандар, жасы бойынша, адам	90
29-сурет.	Қытайды қабылдау Индексі мен оның индикаторларының мәні.....	91

TALAP

30-сурет. Өңірлер бөлінісінде Қытайды қабылдау индексінің мәні	91
31-сурет. Қызылорда, Атырау, Маңғыстау және Ақтөбе облыстарында Қытайды қабылдау индексі	92
32-сурет. ШҚО, Қостанай, Павлодар облыстарында және Шымкент қаласындағы Қытайды қабылдау индексі	93
33-сурет. Қытайды қала-ауыл бөлінісінде қабылдау индексінің мәні	94
34-сурет. Индикаторлар бөлінісінде тұрғылықты жері бойынша Қытайды қабылдау индексі	94
35-сурет. Гендерлік белгісі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні	95
36-сурет. Индикаторлар бөлінісінде гендерлік белгісі бойынша Қытайды қабылдау индексі	95
37-сурет. Жас ерекшеліктері бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні	96
38-сурет. Білім деңгейі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні.....	96
39-сурет. Әлеуметтік мәртебесі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні	97
40-сурет. Сауалнамаға қатысқандардың қызмет түрі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні	98
41-сурет. ҚХР туралы хабардар болу мәселесіне қатысты сұралғандардың жауаптары	98
42-сурет. «Айтыңызшы, жеке өзіңіз жалпы Қытайға қалай қарайсыз?» сұрағына жауап.....	99
43-сурет. ҚР өңірлері бойынша «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы	100
44-сурет. «Айтыңызшы, сіз мемлекет ретінде Қытайға қалай қарайсыз?» сұрағына жауап қала/ауыл бойынша	101
45-сурет. «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы жас ерекшеліктері бойынша	101
46-сурет. Сауалнамаға қатысқандардың әлеуметтік мәртебесі тұрғысынан «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы	102
47-сурет. Сауалнамаға қатысқандардың қызмет түрі бойынша «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы	103
48-сурет. «Қытай ықпал ету орталығы ретіндегі (Геосаясат және қауіпсіздік)» 2-индикатор бойынша көрсеткіштер.....	104
49-сурет. «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағына жауаптар	105
50-сурет. ҚР өңірлері бөлінісінде «Қытай ықпал ету орталығы ретінде (геосаясат және қауіпсіздік)» индикаторы	105
51-сурет. «Қытай ықпал ету орталығы ретінде (геосаясат және қауіпсіздік)» 2-индикаторы бойынша Қызылорда облысының көрсеткіштері.....	106
52-сурет. «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағына сауалнамаға қатысушылардың жауабы, қала-ауыл.....	107
53-сурет. Сұралғандардың жас ерекшелігі бойынша "Қытай ықпал ету орталығы ретінде" 2-индикатордың мәні	107
54-сурет. «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағына жасына байланысты топтардың берген жауаптары	108
55-сурет. Сұралғандардың білім деңгейі бойынша 2-индикатордың мәні.....	108
56-сурет. Халықтың әлеуметтік топтары бойынша «Қытай ықпал ету орталығы ретінде» индикаторының мәні	109
57-сурет. Сұралғандардың қызмет түрлері бойынша «Қытай ықпал ету орталығы ретінде» индикаторының мәні	110

58-сурет. «Қытай инвестор ретінде (ынтымақтастық)» 2-индикаторы бойынша көрсеткіштер. Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда. ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек.....	112
59-сурет. Респонденттердің қауіпсіздік, білім беру, қаржы және ауыл шаруашылығы салаларында Қытаймен қарым-қатынасты дамыту мүмкіндігі туралы сұрақтарға жауаптары	112
60-сурет. ҚР өңірлері бөлінісінде «Қытай инвестор ретінде» индикаторының мәні	113
61-сурет. «Қытай инвестор ретінде» индикаторының Атырау, Ақтөбе, Маңғыстау және Қызылорда облыстарындағы көрсеткіштері	114
62-сурет. Жас ерекшелігі бойынша «Қытай инвестор ретінде» индикаторы	115
63-сурет. Білім деңгейі бойынша «Қытай инвестор ретінде» индикаторы	115
64-сурет. Қызмет түрлері бойынша білім деңгейіне қатысты «Қытай инвестор ретінде» индикаторы	116
65-сурет. 4-индикатордың сұрақтарына респонденттердің жауабы	118
66-сурет. Қазақстан Республикасының өңірлері бөлінісінде «Қытай мәдениет пен білім (жұмсақ күш) ретінде» индикаторының мәні.....	119
67-сурет. ҚР өңірлері бойынша «Қытай мәдениет және білім (жұмсақ күш) ретінде» индикаторының көрсеткіштері мен маңызы.....	120
68-сурет. Экономика салаларында жұмыспен қамту бойынша сарапшылардың қатысуы ..	121
69-сурет. «Бүгінгі таңда Қазақстанда Қытайға деген қоғамдық қызығушылықтың деңгейі қандай?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы.....	121
70-сурет. «Сіздің көзқарасыңыз бойынша қандай салалар Қазақстанның Қытаймен ынтымақтастығында Қазақстан үшін тиімді болып табылады?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы.....	122
71-сурет. «Қазіргі кезеңдегі Қазақстан-Қытай ынтымақтастығын қалай сипаттайсыз?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы	123
72-сурет. «Қытай Қазақстан үшін достас мемлекет пе?» деген сұраққа сарапшылар мен халықтың берген жауабы	123
73-сурет. «Сіздің бағалауыңыз бойынша Қазақстанда Қытай туралы қоғамдық түсініктің қалыптасуына қандай фактор әсер етеді?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы.....	124
74-сурет. «Сіздің бағалауыңыз бойынша, бүгінгі таңда Қытайдың қандай бейнесі қоғамдық қабылдауда басым?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы	125
75-сурет. «0-ден 7 балға дейінгі шкаланы қолдана отырып, қазіргі уақытта қазақстандық қоғамдағы синофобия деңгейін бағалаңыз»	125
76-сурет. «Сіз Қазақстандағы синофобияның дамуының негізгі себептерін неден көресіз?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы	126
77-сурет. Сіз қай тұжырымды көбірек қолдайтындығыңызды белгілеңіз 1. Синофобия факторы Қазақстан ішіндегі жағдайды тұрақсыздандырудың нақты құралы болып табылады 2. синофобияның деструктивті әсері асыра айтылған, ол сирек кездеседі және жергілікті таралуы бар	127
78-сурет. 2002-2018 жылдар аралығында ШҰАА халқының өсу серпіні (млн адам)	128
79-сурет. ШҰАР-дың ЖӨӨ динамикасы (трлн юань).....	129
80-сурет. Қазақстан Еуразиялық транзиттік дәліздер картасында.....	155

Кестелер тізімі

1-кесте. Қазақстан-Қытай шекарасындағы өткізу пункттері	34
2-кесте. Қытайдан Қазақстанға келген шетелдік тікелей инвестициялар ағыны, миллион доллар	50
3-кесте. Елдер бойынша Қазақстанның сыртқы қарызы, млн АҚШ доллары	52
4-кесте. Шетел валютасындағы сыртқы қарыз, млн АҚШ доллары.....	52
5-кесте. ҚР мен ҚХР арасындағы сауда.....	53
6-кесте. ҚР-дан ҚХР-ға экспортталатын негізгі тауарлар.....	53
7-кесте. ҚХР-дан ҚР-ға негізгі импортталатын тауарлар	54
8-кесте. Қазақстаннан Қытайға экспорт, млн АҚШ доллары.....	56
9-кесте. Қытайдан Қазақстанға тауар импорты, млн АҚШ доллары	56
10-кесте. Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда балансы, млн АҚШ доллары	57
11-кесте. 2017 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан мен ҚХР өзара сауда деректерін салыстыру. ҚХР деректері бойынша Қазақстанға іс жүзінде экспортталмаған тауарлар	60
12-кесте. Қазақстан мен ҚХР өзара сауда деректерін жекелеген тауарлармен салыстыру (2018 жылғы қаңтар-мамыр мысалында)	61
13-кесте. Қытай технологиялық компанияларының үлкен жетілігі	69
14-кесте. Студенттердің ұтқырлық бойынша шығысы, адам.....	79
15-кесте. ҚР сыртқы саясаты тұжырымдамасының 2030 жылға дейінгі басымдықтары.....	139

Қысқаша түйіндеме

Қытайдың Қазақстандағы ықпалының өсуі туралы мәселенің өзектілігі жыл сайын артып келеді. ҚХР-Қазақстанның негізгі сыртқы экономикалық әріптестерінің бірі. Қытайды жүйелі және жан-жақты зерттеу стратегиялық қажеттілік болып табылады. Сонымен қатар, осы зерттеу бағытындағы сараптамалық қоғамдастықтың, бизнес – құрылымдардың, мемлекеттік аппараттың, университеттердің өзара іс-қимылының жаңа платформалары мен механизмдерін құру және нығайту қажет.

Қазіргі кезеңде Қазақстанда Қытайдың сыртқы және экономикалық саясатында болып жатқан іргелі процестерді түсінуге мүмкіндік беретін кешенді зерттеулер жоқтың қасы. Сондай-ақ, Қазақстанға нақты бір әсер тигізетін ҚХР ішіндегі ішкі саяси және экономикалық жағдайды түсіну де маңызды. Атап айтқанда, «Қытайда жасалған 2025», энергетикалық саясат, Шыңжаңдағы демографиялық даму, сондай-ақ экологиялық сипаттағы мәселелерді талдау сияқты стратегиялық бағдарламаларды зерттеу ерекше назар аударуға тұрарлық.

«TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығы» қоғамдық қоры Конрад Аденауэр атындағы қорымен бірлесіп «Қытайдың Қазақстандағы экономикалық стратегиясы мен сыртқы саясатын талдау» зерттеуін жүргізуге бастама жасалды.

Зерттеудің негізгі міндеттері:

- › Қазақстан экономикасын дамытудағы қытай инвестицияларының рөлін анықтау және қытай инвесторларына тәуелділік деңгейін айқындау;
- › қытайлық жұмыс күшінің Қазақстан Республикасының еңбек нарығына әсерін бағалау; Қытайды Қазақстанда қабылдау индексіні қалыптастыру;
- › Қытаймен одан әрі өзара іс-қимыл бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу барысында кабинеттік зерттеулер, әлеуметтік сауалнама, фокус-топтар, контент-талдама сияқты түрлі тәсілдер қолданылды.

Бұл зерттеудің ерекшелігі алғаш рет Қазақстанның 2500 азаматына әлеуметтік сауалнама және Қытайға қатысты сарапшыларға анкеталық сауалнама жүргізу, сондай-ақ еліміздің әртүрлі өңірлерінен кәсіпкерлермен және салалық сарапшылармен фокус-топтар ұйымдастыру болды. Сауалнамалардың нәтижелері, сондай-ақ фокус-топтардағы пікірлер мен сараптамалық ұстанымдар есептің барлық бөлімдерінде көрініс тапты. Сондай-ақ зерттеушілер зерттеудің негізгі тақырыбы бойынша бірқатар қазақстандық БАҚ-қа контент-талдау жүргізді.

Сонымен қатар, қытай капиталының қатысуымен жұмыс істеп тұрған кәсіпорындар, сондай-ақ инвестициялық жобалар бойынша алынған статистикалық мәліметтер негізінде қытай инвесторларының қатысуымен кәсіпорындардың орналасуының интерактивті картасы құрастырылды.

«TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығы жобаны іске асыруға көмек көрсеткені үшін Ұлттық экономика министрлігіне, Ақмола, Ақтөбе, Атырау, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қостанай, Қызылорда, Маңғыстау және Павлодар облыстарының әкімдіктеріне, «Қорғас» ШЫХО, Қытайды зерттеу орталығына (Нұр-Сұлтан қаласы) алғыс білдіреді.

Зерттеу мемлекеттік органдар, қытайлық серіктестермен жұмыс істейтін немесе жұмыс істеуге ниет білдіретін кәсіпкерлер, сарапшылар, студенттер, сондай-ақ Қазақстан мен Қытай ынтымақтастығының тақырыбына қызығушылық танытатын көпшілік үшін қызығушылық тудырады.

1. «Белдеу және жол» бастамасы: Қытайдың жаһандық көрінісі

1.1 «Белдеу және жол» жаңа әлемдік тәртіптің қытайлық көрінісінің бейнесі ретінде

COVID-19 пандемиясынан кейінгі қалыпқа келу кезеңінде елдер жаһанданудың артықшылықтары мен өз ресурстарын дамыту қажеттілігі арасындағы берік тепе-теңдікті табуы керек.

Әлеуметтік арақашықтықты сақтау бойынша шараларды жалғастыру қажеттілігін ескере отырып, интеграцияланған жаһандық экономика мен халықаралық ұтқырлықты қолдаудың одан әрі төмендеуі орын алатын болады.

Қазіргі уақытта экономикалық және сыртқы саяси стратегияны «түзету» жекелеген елдер деңгейінде де, жаһандық ауқымда да жүріп жатыр.

Қытай Халық Республикасы алға тартқан және Қытайдың саяси басшылығының халықаралық қатынастар мен ғаламдық басқару жүйесіне көзқарасын бейнелейтін сыртқы саяси стратегиялары үнемі назарда болатындығын және сонымен бірге оған деген қызығушылықтың арта түсетіндігін атап өткен жөн.

Сонымен қатар, Қытайдың халықаралық деңгейде жүргізіп отырған саясатына сараптамалық пікір бір-біріне қарама-қайшы болуы мүмкін. Атап айтқанда, Сингапур Ұлттық Университеті жанындағы Азия институтының көрнекті ғылыми қызметкері Кишоре Махбубанидің бағалауы бойынша, коронавирус пандемиясы «АҚШ-қа бағытталған жаһанданудан көбіне Қытайға бағытталған жаһандануға көшуге қатысты басталған өзгерістерді жеделдетеді»¹.

Ресей Ғылым академиясының академигі С.Глазьевтің болжамы бойынша: «Қытай коронавирустық эпидемияға тойтарыс бере отырып, одан зардап шеккен елдерге медициналық жабдықтарды, қорғаныс және дезинфекциялық құралдарды жеткізуге көмегін ұсынып, қарсы шабуылға шығады». Осылайша, олар өзінің «адамзаттың біртұтас тағдырының қауымдастығы» үйлесімді халықаралық ынтымақтастық тұжырымдамасын алға тарта отырып, Вашингтонның идеялық-саяси майдандағы бастамасын пайдалануда².

Asia Group консалтингтік компаниясының жетекшісі Курт Кэмпбелл Қытай коронавирустан кейінгі әлемде көшбасшылық орынға ие болуға бел буды деп санайды. Сонымен бірге, Кэмпбелл бұл жағдайда Қытай өзіне Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі АҚШ-тың аналогы ретінде, яғни басқа, зардап шеккен елдерге көмек көрсету арқылы әлемде өзінің ықпалын тарата бастаған держава ретінде қарайды деп тұжырымдайды.³

COVID-19 пандемиясы жағдайында болып жатқан өзгерістерге қарамастан, Қытай жаһандық ынтымақтастықты дамытуға бағытталған және Жібек жолы дәстүрлерін жандандыруға негізделген негізгі ұлттық стратегия - "Бір белдеу, бір жол" бастамасын одан әрі дамытуға мүдделі екеніне еш күмән жоқ.

Жаһандық бастаманы дамытудың бастапқы нүктесі ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің 2013 жылғы 7 қыркүйекте Астана қаласында Назарбаев университетінде сөйлеген сөзі болды. Сонымен,

¹ *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic.* <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/>

² *О глубинных причинах нарастающего хаоса и мерах по преодолению экономического кризиса.* <https://glazev.ru/articles/1-mirovoy-krisis/78041-o-glubinnyykh-prichinakh-narastajushhego-khaosa-i-merakh-po-preodoleniju-jekonomicheskogo-krizisa>

³ <https://news.myseldon.com/ru/news/index/228082527>

Си Цзиньпин «Жарқын болашақ үшін халықтар достастығын дамыту» деп бастаған баяндамасында, Қытай мен Қазақстанның орта ғасырлардағы өзара қарым-қатынасының тарихи жағдайларына сілтеме жасай отырып, тараптарды күш біріктіруге⁴ және «Жібек жолы экономикалық белдеуін» құруға шақырды⁵. Негізгі ұсыныс ірі ауқымды аймақтық ынтымақтастықтың тірегі болатындай «Жібек жолы» экономикалық дәлізін» құру болды.

ҚХР Төрағасы ұсынған негізгі идеяны іске асыру келесі бағыттарға негізделген. **Біріншіден**, саяси байланыстарды нығайту: келіссөздер барысында дайындалған аймақтық ынтымақтастық жоспарлары мен шаралары негізінде өзінің экономикалық дамуының стратегиялық бағыттары шеңберінде аймақ елдерінің өзара іс-қимылы. **Екіншіден**, Шығыс, Батыс және Оңтүстік Азияны байланыстыратын бірыңғай көлік желісін қалыптастыру. **Үшіншіден**, сауда-инвестициялық қызметті жеңілдету арқылы сауда байланыстарын нығайту. **Төртіншіден**, валюталық своп, аймақ елдерінің ұлттық валюталарында есеп айырысуды жүргізу, қаржы жүйелерінің тәуекелдерден қорғалу дәрежесін арттыру, аймақ экономикасының халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттыру сияқты валюталық операциялардың нысандарына жәрдемдесу арқылы валюта ағындарын күшейту. **Бесіншіден**, достық байланыстарды жандандыру, өзара түсіністікті күшейту және дәстүрлі достық қатынастарын нығайту арқылы аймақ халықтарын жақындастыру. Ұлы Жібек жолын жаңғырту негізінде жаңа интеграциялық бірлестікті құру тұжырымдамасы 2013 жылдың қазан айынан дами бастады. Индонезия Парламентіне жолдаған үндеуінде ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин XXI ғасырдағы теңіз Жібек жолы тұжырымдамасын ұсынды⁶.

Әрі қарай, Си Цзиньпиннің біріккен екі идеясы жаһандық сипат алып, «Бір белдеу, бір жол» бастамасы деп атала бастады (1-сурет).

Жаһандық бастаманы ұсыну бірқатар объективті ішкі және сыртқы факторларға байланысты болды. Ең алдымен, бұл әлемдік экономиканың дағдарыстан кейінгі кезеңге (2008-2009 жж.) кіру кезі болды. Бұл ретте, Қытайда елді жоғары өсу қарқынымен тұрақты даму траекториясына шығара алатын экономиканың жаңа моделіне көшу міндеті қойылды⁷.

Ел басшылығы әлемдік нарықта қытай капиталының кең таралуынан және шетелдерде ұлттық ТҰК жағдайын нығайтудан бас тартқысы келмеді. «Бір белдеу, бір жол» жобасын құру идеясы жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, валюталық ресурстарды алу және экономикалық өсу қарқынын сақтаудың құралы ретінде сыртқы тауар экспансиясын арттыруды білдірді. Сондай-ақ, Қытайда шамадан тыс тиімсіз өндірістік қуаттар жинақталды және ұлттық экономиканы құрылымдық қайта құруды қиындатты. Бастама оларды «Бір белдеу, бір жол» бағытында орналасқан және бастапқы индустрияландыру процесін аяқтамаған елдерге ауыстыру мүмкіндігін берді. Осылайша, артық, энергияны көп қажет ететін, еңбек күшін көп қажет ететін және «лас» өндірістерді елден тыс жерлерге шығаруға, ал Қытайдың өзіне өнеркәсіптің инновациялық салаларын дамытуға мүмкіндік

⁴ Сегодня Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев и Председатель Китайской Народной Республики Си Цзиньпин посетили «Назарбаев Университет».

https://www.akorda.kz/ru/events/international_community/foreign_visits/segodnya-prezident-kazahstana-nursultan-nazarbaev-i-predsedatel-kitaiskoi-narodnoi-respubliki-si-czinpin-posetili-nazarbaev-universitet

⁵ Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпиннің Назарбаев Университетінде сөйлеген сөзі, <http://kz.chineseembassy.org/rus/zhgx/t1077192.htm>

⁶ Тан әулетінен шыққан, 618-907 жж.

⁷ Проект «Один пояс, один путь» 2.0 — стратегия стимулирования глобальной экспансии Китая*, Лю Ижу, МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва, Россия, Е.Ф. Авдокушин, Московский педагогический государственный университет, Москва, Россия, <https://orcid.org/0000-0001-5878-9639>, <https://wne.fa.ru/jour/article/viewFile/247/237>

береді⁸. «Бір белдеу, бір жол» жобасын құру да шетелге қытайлық инвестицияларды арттыру есебінен Қытайдың әлемдік экономикаға басқан жаңа интеграциялық қадамын білдіреді. Тұтастай алғанда, бастаманы Қытайдың «сыртқа шығу» экономикалық стратегиясының жаңа кезеңі ретінде қарастырған жөн. ҚХР үшін маңызды мақсат бірі – бейбіт дамып келе жатқан мемлекеттің имиджін қалыптастыру және қолдау болып табылатындығын айта кету керек. Сондықтан қытайлық саяси қайраткерлер бірлескен даму және бастаманың барлық қатысушылары үшін өзара тиімді жағдай жасау тұжырымдамасын басшылыққа алады. Осылайша, бұл «бүкіл Азия мен Еуразияның жалпы дамуының өзара байланыстылығы мен өзара толықтырылуын нығайтуға жағдай туғызады, осы арқылы оның өркендеуіне қуатты серпін береді. Бастаманы іске асыру сонымен қатар Азияда «ортақ тағдыр қауымдастығын» құруға бағытталған»⁹.

1-сурет. «Бір белдеу, бір жол» бастамасының бағыттары

Дереккөз: ашық дереккөздер

ҚХР сыртқы саясатының басымдықтарын өзгерту де бастамада көрсетілген. 2013 жылдан бастап Қытайдың көрші елдермен қарым-қатынасы оның сыртқы саясатында басымдыққа ие болып, жария бола бастады. Ал АҚШ, ЕО, Жапония және басқа да дамыған мемлекеттер ҚХР экономикасын дамытудың негізгі көздері болып қала берді. Сингапур зерттеушісі Чжао Хун ұстанымына сәйкес: «бастама сәтті жүзеге асырылған жағдайда Азиядағы экономикалық өсу механизмін қайта

⁸ Zhao, Hong. *China's New Maritime Silk Road: Implications and Opportunities for Southeast Asia* // *Trends in Southeast Asia*, 2015, No. 3, pp. 4-5; Салицкий А., Семенова Н. *Шелковое наступление Китая* // *Перспективы*. – 2016. – № 1(5). – С. 6-10. [Salitskii, A.; Semenova, N. *Shelkovoie nastuplenie Kitaia (China's Silk Advance)* // *Perspektivy (Perspectives)*, 2016, No. 1(5), pp. 6-10.]; Zhao, Hong. *China's One Belt One Road: An Overview of the Debate* // *Trends in Southeast Asia*, 2016, No. 6, p.12; 新田堯之. *中国が提唱して3周年を迎えた「一带一路」* // *新興国経済*, 26.09.2016, 3 頁. [Нитта Такаюки. *Развитие выдвигаемого Китаем «одного пояса, одного пути» за 3 года* // *Экономика развивающихся стран*, 26.09.2016. – С. 3.] [Nitta Takayuki. *Three Years of Development of China's Proposed One Belt, One Road* // *Economics of Emerging Countries*. P. 3.]

⁹ Chaturvedy, Rajeev Ranjan. *New Maritime Silk Road: Convergent Interests and Regional Responses* // *ISAS Working Paper*, No. 197, 8 October 2014. *Institute of South Asian Studies, National University of Singapore*. P. 3.

қалыптастыруы және оған жаңа серпін беруі мүмкін. Осыған байланысты Қытай стратегиясын Азиядағы экономикалық өсуді басқаруға және аймақтық интеграцияны тереңдетуге деген ұмтылыс ретінде қарастырған жөн»¹⁰.

Негізгі тәсіл-Қытай осы кеңістіктің дамуын үйлестіріп, оны «теңіз бағытындағы серпіліс» және «батыс маршы» шеңберінде интеграциялауды жүзеге асыратын болады. Сондай-ақ, бастаманы жүзеге асыру барысында жаңа көлік дәліздері құрылады және Қытай АҚШ бақылауындағы теңіз жолдарын айналып өтіп, энергетикалық ресурстар мен азық-түлікке қол жетімділікті іске асырады. Жоғарыда айтылғандармен қатар, «Бір белдеу, бір жол» бастамасының мақсаттарының бірі дамуы төмен өңірлерді «тарту» жолымен Қытай экономикасының «қайта теңгерілуі» болып табылады. Осылайша, жобаны іске асыру Қытайдың батыс аудандарын, әсіресе Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданын ауқымды игеруді көздейді. Экономикалық даму және басқа провинциялармен және көрші мұсылман елдерімен өзара қарым-қатынасты нығайту Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданындағы жағдайды тұрақтандыруға және этносаяси қақтығысты бейтараптандыруға ықпал етеді деп болжануда. Теңіз Жібек жолын іске асыруда Юньнань провинциясы мен Гуанси-Чжуан автономиялық ауданы шешуші рөл атқаруы тиіс. Барлығы Қытайдың 18 провинциясы мен ауданы тартылған.

Бастапқыда жергілікті масштабта құрылған «Бір белдеу, бір жол» идеясы уақыт өте келе кең резонанс тудырды. Көп ұзамай ол Си Цзиньпиннің жеке тұлғасымен байланысты ҚХР-дың негізгі сыртқы саяси тұжырымдамасы түріне енді. 2013 жылғы желтоқсанда Экономика мәселелері жөніндегі орталық жұмыс кеңесінде Си Цзиньпин «Бір белдеу, бір жол» бастамасын ілгерілетудің маңыздылығын атап өтті. Бастаманы іске асыру үшін Қытай қысқа мерзімде қаржы институттарын қалыптастырғанын атап өткен жөн. 2014 жылғы 4 қарашада Қаржы және экономикалық істер жөніндегі орталық басқарушы топтың 8-ші отырысында Си Цзиньпин Жібек жолы қорына 40 млрд доллар аударылғандығын хабарлады. 2015 жылы маусымда 57 ел қол қойған келісім негізінде жарғылық капиталы 100 млрд доллар болатын Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі де ұсынылған бастамаларды қаржыландыруда маңызды рөл атқаратын болады. Бұл банкке салынған инвестициялардың 30% - ы Қытайға тиесілі. Ал банкті Қытайдың өкілі басқарады¹¹. Сондай-ақ қаржыландыруды Қытайдың мемлекеттік даму банкі, Қытайдың инвестициялық корпорациясы, Қытайдың Экспорт-импорт банкі сияқты қытай банктері мен қорлары ұсынады. Сонымен қатар, мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті пайдалану және жеке капиталды ауқымды тарту көзделді.

2014 жылғы 5 желтоқсанда ҚКП ОК Саяси Бюросының 19-шы ұжымдық оқуында Си Цзиньпин "Бір белдеу, бір жол" аясында қамтылған елдермен және аудандармен еркін сауда аймақтарын құру бойынша консультациялар өткізудің маңыздылығын атап өтті.

Жібек жолы экономикалық белдеуінің негізгі бағыттары 2015 жылы анықталды, сондай-ақ қолданыстағы экономикалық дәліздерді дамыту көзделген.

2015 жылғы 28 наурызда Боао азиялық форумының жыл сайынғы кеңесінде сөйлеген сөзінде Си Цзиньпин «Бір белдеу, бір жол» Қытайдың, тартылған елдердің және бүкіл аймақтың даму талаптары мен мүдделеріне жауап беретінін, сондай-ақ аймақтық және жаһандық ынтымақтастық барысына сәйкес келетінін атап өтті.

Сондай-ақ форумда «Бір белдеу, бір жол» құрылуы бойынша стратегиялық басымдықтар белгіленген «Жібек жолы экономикалық белдеуі мен ХХІ ғасырдағы Теңіз Жібек жолын бірлесіп құру бойынша тамаша перспективалар мен практикалық іс-әрекеттері»¹² негізгі тұжырымдамалық құжаты

¹⁰ Zhao, Hong. *China's One Belt One Road: An Overview of the Debate // Trends in Southeast Asia*, 2016, No. 6, p. 33.

¹¹ Zhao, Hong. *China's New Maritime Silk Road: Implications and Opportunities for Southeast Asia // Trends in Southeast Asia*, 2015, No. 3, p. 4.

¹² *Прекрасные перспективы и практические действия по совместному созданию Экономического пояса Шелкового пути и Морского Шелкового пути XXI века / МИД КНР, 28.03.2015, <https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/t1254925.shtml>*

TALAP

қабылданды. Тұжырымдамада «жобаны іске асыруда бірлесіп талқылау, бірлесіп құру және бірлесіп пайдалану қағидаттары негізінде жүргізіледі» деп көрсетілген. Бұл ретте процесс оқшауланған емес, ашық және инклюзивті сипатқа ие. Негізгі басымдықтар саяси үйлестіру, инфрақұрылымның өзара байланысы, еркін сауда, қаржылық интеграция және капиталдың еркін қозғалысы, гуманитарлық алмасулар болып табылады.

2015 жылғы 21 қазандағы Қытай-Британ іскерлік саммитінде Си Цзиньпин «Бір белдеу, бір жол» жобасы Қытай мен олардың бойында орналасқан елдердің бірлескен дамуына зор мүмкіндік беретінін атап өтті.

2016 жылғы 4-6 Қаңтарда Чунцин қаласына (Оңтүстік-Батыс Қытай) инспекциялық сапар барысында Си Цзиньпин «Бір белдеу, бір жолды» іске асыру Чунциннің шетелге шығуына үлкен мүмкіндік беретінін атап өтті. Сондай-ақ Чунцинде құрлықшілік халықаралық логистикалық орталық салу ұсынылды.

2016 жылдың 23-25 мамырында Хэйлунцзян провинциясына (Солтүстік-Шығыс Қытай) инспекциялық сапар кезінде Си Цзиньпин Хэйлунцзян «Бір белдеу, бір жолға» белсенді жауап береді деген үміт білдірді. Бұл ретте, Қытай-Моңғол-Ресей экономикалық дәлізін салуға қатысу және сыртқы әлеммен байланыстарды белсенді кеңейту қамтамасыз етілетін болады.

2016 жылғы 17 тамызда Бейжіңдегі Халық жиналысы үйінде «Бір белдеу, бір жол» аясында құрылысы бойынша кеңес өтті. Си Цзиньпин өз сөзінде жобаға 100-ден астам ел мен халықаралық ұйымдар қатысатынын мәлімдеді. Сондай-ақ, Қытай 30-дан астам елмен ынтымақтастық туралы тиісті келісімдерге қол қойды және 20-дан астам елмен өндірістік қуаттар саласында ынтымақтастықты жүзеге асыруда. БҰҰ және басқа да халықаралық ұйымдар бұл жобаға қызығушылық танытуда. Си Цзиньпин «Бір белдеу, бір жол» құрылысын жүзеге асыру саласындағы нәтижелер күткеннен әлдеқайда асып түскенін атап өтті.

Бұдан басқа, жоба БХӘЖ сессиясында (2016-2020 жж.) 13-ші бесжылдыққа арналған жоспарларды қараудың маңызды бөлігі болды. Сондай-ақ, барлық негізгі ведомстволар басшыларының қатысуымен бастаманы іске асыру үшін шағын басқарушы топ құрылды.

2016 жылы Қытай идеологтары «Бір белдеу, бір жол» - «стратегия» емес, «тұжырымдама» емес, «бағдарлама» және «жоспар» емес, «бастама» 倡议 екендігін нақты анықтады. Содан кейін Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» терминін еуропалық тілдерде үйлесімді «Белдеу және жол» (Belt and Road Initiative, BRI) нұсқасымен ауыстыру туралы шешім қабылданды. Тиісті нұсқаулар «Даму және реформалар істері жөніндегі мемлекеттік комитет пен тиісті ведомстволарға арналған «Бір белдеу, бір жол» терминологиясын қолдану жөніндегі ұсыныстарға» енгізілді.

2017 жылдың мамыр айында негізгі сыртқы саяси оқиғалардың біріне айналған "белдеулер мен жолдар" атты бірінші Форум өтті. Форумға Ресей, Беларусь, Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түркия, Чехия, Польша, Венгрия, Сербия, Греция, Италия, Испания, Швейцария, Пәкістан, Шри-Ланка, Моңғолия, Камбоджа, Малайзия, Мьянма, Филиппин, Вьетнам, Индонезия, Лаос, Кения, Эфиопия, Фиджи, Аргентина, Чили сияқты мемлекеттерден 29 Ұлттық көшбасшыны қоса алғанда, 130 елдің және 70 халықаралық ұйымның делегациялары қатысты. Теориялық тұрғыдан, бұл елдердің барлығы «Белдеу және жолдың» бөлігі деп аталуға ұмтылды. Форумда жобаның сәтті іске асырылуы жарияланды және Қытай мен Си Цзиньпиннің жетекші рөлі атап өтілді.

Сол кезде 900 млрд доллар сомасына іске асырылатын 270 жоба және 113 млрд доллар қосымша қаржыландыру туралы жарияланды. Сонымен қатар, 270 тармақтың ішінде бірнеше ғана түпкілікті келісімдер болды, ал қалған көпшілігі шекті келісімдер мен меморандумдар болды. 126 ел және 29 халықаралық ұйым «Белдеу және жол» концептуалды шегін ескере отырып, ынтымақтастық туралы түрлі келісімдерге қол қойды. Бұл елдердің ішінде Африканың 37 мемлекеті, Азияның 36 мемлекеті, Еуропаның 26 мемлекеті, Солтүстік және Оңтүстік Американың 18 мемлекеті және Океанияның 9 мемлекеті бар.

Бұл ретте, егер «Белдеу және жол» сәтті іске асырылса, бастама «әлемдік ЖІӨ-нің 65% - ын өндіретін, әлемдік халықтың 70% - ын және барланған энергетикалық ресурстардың 75% - ын құрайтын 65 елді байланыстырады»¹³.

Жоғарыда айтылғандай, «Белдеу және жол» бастамасы ҚХР-ды жаңа жаһандық рөлге жылжытудың негізгі векторларының бірін білдіреді.

Жеке сарапшылардың пікірінше, «Белдеу және жол» бастамасы сонымен қатар «аймақ елдерінің Қытайға қатынасын қайта қалыптастыруға және оған аймақтық және халықаралық ұйымдарда ҚХР пайдасына аймақтық және әлемдік тәртіпті қайта құру үшін қажетті қолдау көрсетуге бағытталған.¹⁴

2017 жылдың 17 қаңтарында Си Цзиньпин Дүниежүзілік экономикалық форумның ашылуында сөз сөйледі. «Белдеу және жол» бастамасын ұсынған сәттен бастап 100-ден астам ел мен халықаралық ұйымдар бастаманы мақұлдағаны және қолдағаны атап өтілді. Қытай 40-тан астам елмен және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды¹⁵.

«Белдеу және жол» бастамасының құрамдас бөліктерінің бірі экономикалық ынтымақтастық пен сауданы күшейтуге мүмкіндік беретін инфрақұрылымды дамыту болып табылады. Оған порт, теміржол және автомобиль инфрақұрылымдарын құру кіреді. Бұл процесс елдің жағалаудағы және ішкі аудандары арасындағы логистиканы дамытуға, сондай-ақ сауда мен инвестицияларды жандандыру мақсатында еркін экономикалық аймақтар құруға жәрдемдесетін болады.

Тиісінше, еркін сауданың пилоттық аймақтарын салу «Белдеу және жол» бастамасын іске асырудың маңызды бағытына айналды. Осылайша, 2018 жылы Қытай Хайнань провинциясында қытайша ерекшеліктегі еркін сауда портының құрылысын жүргізуге қолдау көрсету туралы шешім қабылдады. 2019 жылы Шанхай еркін сауда аймағында «әлемдегі ең қуатты және бәсекеге қабілетті еркін сауда парктеріне тең келуі тиіс» арнайы Линьган аймағы құрылды¹⁶. Еркін сауданың пилоттық аймақтары сауда процесін оңайлата және озық халықаралық тәжірибеге бейімделе отырып, жүйелі инновацияларды ілгерілететінін атап өту қажет.

2014 жылдан бастап 2019 жылға дейін Қытай мен «Белдеу және жол» бойындағы елдер арасындағы сауда көлемі 44 трлн юаньнан (шамамен 6,22 трлн доллар) асты, ал жылдық өсім орта есеппен 6,1%-ды құрады. Қытай капиталы бар кәсіпорындар «Белдеу және жол» бойындағы елдерде сауда-экономикалық ынтымақтастық парктерін құрды, оған Қытай шамамен 41 млрд доллар салды. 2020 жылғы наурыздағы жағдай бойынша «Қытай-Еуропа» контейнерлік жүк бағыттары бойынша 21 мыңнан астам пойыз жөнелтілді, олар Еуропаның 18 еліндегі 57 қалаға жүк жеткізді¹⁷.

Жалпы, 2013 жылдың қыркүйегінде жарияланған сәттен бастап Қазақстанда қытайлық «Белдеу және жол» бастамасы қатты дамыды. Бүгінгі таңда бұл Қытайдың ішкі экономикалық және сыртқы саяси дамуының негізгі тетіктерінің бірі деп айтуға болады.

Қытайдың ішкі даму контексінде «Белдеу және жол» бастамасы Си Цзиньпиннің «екі жүзжылдық» мақсатын жүзеге асырудағы идеологиялық бағытының негізі болды. Мысалы, 2018 жылдың аяғында, қытай сарапшыларының бағалауы бойынша, Қытайда 146 000-нан астам академиялық мақалалар жарияланды және осы тақырып бойынша 1 900-ден астам кітап жарық көрді. Әлемдік ақпараттық кеңістікте «Белдеу және жол» бастамасын тарату процесі белсенді түрде қатар жүріп

¹³ Zhao, Hong. *China's One Belt One Road: An Overview of the Debate // Trends in Southeast Asia*, 2016, No. 6, pp 1-7

¹⁴ Анна Андреевна Куреева, «Инициатива Пояса и пути»: содержание, цели и значение, 2018, *COMPARATIVE POLITICS RUSSIA*. 2018 Vol.9 No. 3. С.70

¹⁵ Председатель КНР Си Цзиньпин об инициативе "Пояс и путь", 12-05-2017, http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2017-05/12/content_40799145.htm

¹⁶ Важное направление инициативы «Пояс и путь», 2020-05-12, http://www.kitaichina.com/rjingji/202005/t20200512_800204121.html

¹⁷ Важное направление инициативы «Пояс и путь», 2020-05-12, http://www.kitaichina.com/rjingji/202005/t20200512_800204121.html

TALAP

жатыр. 2013 жылы бастаманы таныстырған сәттен бастап ағылшын тілінде 170 000-нан астам академиялық мақала, орыс тілінде 23 000 мақала, хинди тілінде 8 000 мақала жарияланды. Сондай-ақ, жетекші шетелдік орталықтар 300-ден астам арнайы баяндамалар жариялады. Бұдан бөлек, бастаманы әлемдік әлеуметтік желілерде талқылау деңгейі өсіп келеді.

Осылайша, Қытай әлемдік аудиторияның назарын өз жағына аудара отырып, сәтті «дискурсивтік интервенцияны» жүзеге асырды. Бұл, әрине, Бейжіңнің өз мүмкіндіктеріне деген сенімділігінің артқанын, сондай-ақ жаһандық процестерде белсенді рөл атқарғысы келетінін көрсетеді.

Түрлі ақпараттық платформалардағы белсенді пікірталас «Белдеу және жол» бастамасының танылуына әсер етеді, Бейжіңнің жаһандық ықпалының өсуімен байланысты оны белгілі бір брендке айналдырады. Мысалы, Қазіргі Қытай және Әлем институты 20-дан астам елде жүргізген әлеуметтік сауалнамалардың біріне сәйкес, бастаманы тану деңгейі 2017 жылы 18% - ға (Индонезияда 43%, Үндістанда 40%, Италияда 40%, Жапонияда 40% және Ресейде 34%) жеткен¹⁸.

Ресми ақпаратқа сәйкес, қазіргі уақытта Қытай әлемнің 123 елімен, сондай-ақ 29 халықаралық ұйыммен бастаманы ілгерілету бойынша екіжақты құжаттарға қол қойды. Қытай дипломаттарының басты жетістіктері БҰҰ Бас Ассамблеясының құжаттарында «Белдеу және жол» бастамасын бекітуі, сондай-ақ БҰҰ-2030 тұрақты даму бағдарламасымен байланыстыруы болды.

Алайда, қол жеткізілген келісімдердің ауқымына қарамастан, іс жүзінде олардың барлығы тараптардың ынтымақтастыққа ниеті мен дайындығын бекітетін, заңды түрде міндеттелмейтін өзара түсіністік туралы меморандумдардың әртүрлі нысандарын білдіреді. Мұндай әрекеттер ҚХР-ға белгілі бір «имидждік» дивидендтерін әкеледі, бұл Бейжіңге «Белдеу және жол» бастамасын жаһандық «қоғамдық игілік» ретінде көрсетуге мүмкіндік береді, оны іске асыру әлемдік экономиканың дамуына оң әсер етеді.

«Белдеу және жол» бастамасын жаһандық даму проблемаларының «қытайлық шешімі» ретінде алға тарта отырып, Бейжің халықаралық аренада өзінің имиджін жақсартуға тырысады, бұл Қытайдың қарқынды өсуінен туындайтын ықтимал қауіп-қатерлермен байланысты.

Сыртқы сыннан басқа, ҚХР басшылығы Ел ішіндегі сынды да ескеруі керек, оның маңыздылығын Тан Шипиннің түсініктемелерінен пайымдауға болады, ол 2018 жылы «Егер «Белдеу және жол» бастамасы алдағы жылдары нақты нәтижелер көрсетпесе, оны одан әрі іске асыру ішкі оппозицияға байланысты айтарлықтай қиындайды» деп атап өткен¹⁹.

«Белдеу және жол» бастамасын іске асыру барысында, американдық Rwr Advisory Group мәліметтері бойынша, 2018 жылдың жазының ортасында 1674 жағдайдың 234-інде немесе 14% - ында қандай да бір қиындықтар туындаған. «Белдеу және жол» бастамасын іске асырудан болатын жағымсыз факторлардың ішінен экономикасы тұрақсыз дамушы елдерде дефолт тәуекелдерінің артуы ерекше байқалады. Осылайша, 2018 жылы бастаманы іске асыруға белсенді қатысқан 68 елдің ішінен несиелік рейтингі инвестициялық деңгейден төмен 23 мемлекет, содан кейін - жоғары тәуекел аймағында тұрған сегіз мемлекет (Джибути, Қырғызстан, Лаос, Мальдив аралдары, Моңғолия, Пәкістан, Тәжікстан және Черногория) анықталды. Зерттеу авторларының пікірінше²⁰, бұл елдер Қытайдан несие алған жағдайда мемлекеттік қарызы ЖІӨ-нің 50% -нан асуы мүмкін. Бұл ретте Джибути, Моңғолия және Черногорияның қарызы 80% -дан асуы мүмкін, ал Мальдивтың қарызы шамамен 109% болады. Сондай-ақ, қытайлық несие берудің шарттары әр түрлі екендігі атап көрсетілген: Пәкістандағы кейбір жобалардағы пайызсыз несие, ал Джибутидегі коммерциялық несие. Осылайша, инфрақұрылымдық жобалардың қайтарымы ұзақ мерзімге созылуы мүмкін

¹⁸ 孙敬鑫, “一带一路”对外话语体系建设的问题与思考, 《当代世界》2019 年第1 期

¹⁹ Tang Shipping, «China and the Future International Order(s)», *Ethics & International Affairs*, 32 no. 1, 2018

²⁰ John Hurley, Scott Morris, and Gailyn Portelance. *Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective*, <https://www.cgdev.org/sites/default/files/examining-debt-implications-belt-and-road-initiative-policy-perspective.pdf>

екенін ескерсек, несие алушы елдердің дефолтқа ұшырауы мүмкін. Нәтижесінде барлық тәуекелдерді қарыз алушы елдердің үкіметтері мен Қытайдың қаржы институттарына жүктеледі.

Кейбір елдерде «Белдеу және жол» жобалары жергілікті халықтың оларға деген теріс көзқарасына байланысты қиындықтарға ұшырайды. Сарапшылардың пікірінше, «мұның себебі инфрақұрылымдық мегажобаларда өздері үшін пайда көрмейтін халықтың жатсыну сезімін тудыратын мәміле шарттарының ашық еместігінде. Әсіресе, бұл мәселе билік пен халықтың немесе этникалық немесе діни қауымдастықтар арасындағы текетірес кез-келген мәселені өткір саяси мәселеге айналдыратын бөлшектелген қоғамдарда өзекті болып табылады»²¹.

«Белдеу және жол» бастамасы ең алдымен экономикалық сипатқа ие болғанына қарамастан, оны іске асыру барысында Орталық Азия, АСЕАН, Оңтүстік Азия елдерінің экономикасына ҚХР-дің инвестициялары үшін негіз қалыптасады деп күтіледі. Ал инвестициялар тек инфрақұрылымдық жобаларға ғана емес, өндіріс пен қызмет көрсету саласына да бағытталуы мүмкін. Бұл тренд ҚХР-дың рөлінің және тиісінше аймақ елдеріне ықпалының күшеюіне, соның ішінде экономикалық, сондай-ақ, саяси және әскери ықпалының да нығаюына мүмкіндік туғызады. Жеке зерттеушілердің сараптамалық бағалауы бойынша, «Қытайдың бұл стратегияны жүзеге асыруы, ең алдымен, аймақ елдерінің ҚХР-ға асимметриялық тәуелділігіне алып келу ықтималдығы жоғары, бұл жағдайда олар жеке келіссөздер кезінде өздеріне қолайлы жағдайларға қол жеткізе алмайды, қытайлық шарттарды мәжбүрлі түрде қабылдайды немесе мәмілелерден бас тартады»²². Асимметриялық экономикалық тәуелділік кейіннен саяси тәуелділікке айналуы мүмкін.

«Белдеу және жол» бастамасына қатысты негізгі сыни сәттерді келесідей қорытындылауға болады.

Біріншіден, Қытайдың «Белдеу және жол» елдеріне қаржы құюы, сондай-ақ мемлекеттік корпорацияларға белсенді түрде несие беруі ҚХР-дың мемлекеттік қарыз мәселесін, әсіресе провинциялардың өсіп келе жатқан қарыз мәселесін нашарлатуы мүмкін деген алаңдаушылық артып келеді.

Қытайдың көптеген қаржы талдаушылары бұған дейін Қытай мемлекеттік корпорацияларының «Белдеу және жол» елдеріне шығуын агрессивті несиелеу 2009 жылғы Қытайдың дағдарысқа қарсы бағдарламасы іске қосылғаннан кейін пайда болған құрылымдық мәселелерге ұқсас жағдайларға әкелуі мүмкін деп ескерткен болатын. Орталық үкіметтің ақшасын ел экономикасына жаппай құюы (шамамен 4 трлн. юань) проблемалық несиелердің жиналуына, сондай-ақ ҚХР-да артық өндіріс проблемасының нашарлауына әкелді²³.

S&P Global Ratings сарапшылары ҚХР жергілікті билігінің қарызын 4,3 трлн доллардан 5,8 трлн долларға дейінгі шамада бағалайды, бұл басқа мемлекеттік қарыз міндеттемелерімен қоса алғанда ҚХР ЖІӨ-нің 60% құрайды.

Жеке Қытай қаржыгерлерінің пікірінше, ҚХР-дың «Белдеу және жол» шеңберіндегі несиелерінің көпшілігі шет елдер қолданатын нақты экономикалық есептеулерден гөрі саяси факторларға негізделген. Сю Чэнганның айтуынша, «Белдеу және жол» Қытайдың мемлекеттік корпорацияларын шетелдік үкіметтерді несиелеу арқылы қаржыландыру әдісі болып табылады. Алайда, мәселе мынада, көп жағдайда мұндай келісімшарттар тиісті пысықтаусыз жасалады, несиенің қайтарылмау тәуекелі ескерілмейді.

Қаржы шолушысы Ху Сяолиан атап өткендей, көбінесе «Белдеу және жол» аясындағы жобалар EPC (engineering – procurement – construction) моделі бойынша жүзеге асырылады). Осы модель аясында

²¹ Михаил Коростиков. Колдобины Шелкового пути. Почему страны все чаще выходят из главного международного проекта Китая, <https://carnegie.ru/commentary/77125>

²² Анна Андреевна Киреева, «Инициатива Пояса и пути»: содержание, цели и значение, 2018, COMPARATIVE POLITICS RUSSIA. 2018 Vol.9 No. 3. С.69

²³ 霍侃, 王玲, 吴红, 毓然, “一带一路”会是海外4万亿吗? 《财新周刊》2015年第23期

TALAP

қытайлық компаниялар мердігерлік жұмыстарды орындап, одан кейінгі табыстылығы туралы алаңдамай жобадан кетеді. Сондай-ақ, «Белдеу және жол» бастамасының инвестицияларының көп бөлігі ірі инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыруға бағытталған, олардың өтелу мерзімі өте ұзақ, бұл қарыздардың қайтарылмау тәуекелділіктерін тудырады.

Сондай-ақ, қытайлық мамандар «Белдеу және жол» бастамасы аясында түрлі жобаларды несиелеудің жылдам қарқынын сынға алып, оның аясында қандай да бір мемлекетте жобаларды іске асыру бұрын іске асырылған жобалардың табыстылығына тәуелді болатын қосымша тәсілдеме қажеттігін атап өтті.

Екіншіден, Қытайда «Белдеу және жол» бастамасы ел аймақтарының дамуындағы теңгерімсіздік мәселесін күшейтеді деген сыни пікірлер кеңінен таралған. Атап айтқанда, бастапқы мақсат Қытайдың Орталық және Батыс аймақтарының дамуын ынталандыру болғанымен, іс жүзінде олар айтарлықтай дивидендтер ала алмайды. Қаржылық ресурстардың бөлінуіне байланысты көбінесе кедей провинциялар дамығандардан бәсекелестік жағынан ұтылады²⁴. Осыған байланысты, Қытайда көптеген адамдар «Белдеу және жол» бастамасы көбінесе провинциялар арасындағы бәсекелестіктің шиеленісуіне себеп болады деп алаңдайды, бұл көбінесе мемлекеттік қаражаттың ұтымсыз жұмсалыуына әкеледі.

Мысалы, Гуанси провинциясы 2013 жылы Куантань портын, сондай-ақ Малайзиядағы Паханг провинциясындағы құны 4,3 миллиард доллар тұратын теміржол және өндірістік паркін жаңарту жобасын ұсынды. Алайда, кейінірек 2015 жылдың қыркүйегінде Гуандун провинциясы Малакка провинциясымен құны 4,6 миллиард доллар болатын бәсекелес индустриалды парк салуға және 10 миллиард долларға жергілікті портты жаңартуға келісті. Сарапшылардың пікірінше, Малай түбегінде екі ауқымды порт салу экономикалық тұрғыдан тиімді емес.

Бұл жағдайдың басты себебін көптеген қытайлық талдаушылар «Белдеу және жол» бастамасы аясында әр түрлі акторлардың әрекеттерін үйлестірудің тиімді механизмінің жоқтығынан көреді. Сондай-ақ, бұл бастаманың бұлыңғыр және түсініксіз сипатына байланысты шиеленісе түседі.

Цинхуа университетінің профессоры Кэцин Чжао атап өткендей, «Белдеу және жол» құрылысы бойынша ҚКП ОК орталық жұмыс тобы бастаманы іске асыруды физикалық тұрғыда тиімді үйлестіре алмайды, өйткені оған көптеген министрліктер, провинциялық үкіметтер, мемлекеттік компаниялар және т. б. қатысады.

Сондай-ақ, негізгі үйлестіруші институт - Қытай Халық Республикасының Даму және реформалар істері жөніндегі мемлекеттік комитетінің құзыретіне тек стратегиялық жоспарлау мәселелері кіретіндіктен үйлестіру функциясын толық атқара алмайды, ал бастаманың орындалуы негізгі ресурстардың барлығын қолдарына шоғырлаған көптеген басқа құрылымдарға байланысты²⁵.

Үшіншіден, «Белдеу және жол» бастамасын ҚХР-дағы «индустриялық күйреу» қаупі үшін сынға алады, бұл индустриялық сектордағы жұмыс орындарының қысқаруына әкелуі мүмкін. Өндірістік қуаттарды басқа елдерге ауыстырғандықтан Қытай ел ішіндегі жұмыс орындарын қысқартуға мәжбүр болып, әлеуметтік тұрақтылыққа қауіп төндіруі мүмкін. Бұдан бөлек, Қытай өз-өзіне жеңіл өнеркәсіп, электроника өндірісі және т. б. сияқты сегменттерде бәсекелестер жасайды²⁶.

Экономист Чжэн Синли атап өткендей, Егер Қытай үкіметі өндірістік қуаттарды Оңтүстік-Шығыс және Оңтүстік Азия елдеріне белсенді көшіре бастаса, онда Қытайдың көптеген провинцияларында, әсіресе шығыс провинцияларында жұмыс орындары қысқарады. Бұл жағдайда Үкімет ҚХР ішіндегі

²⁴ <http://wemedia.ifeng.com/89715466/wemedia.shtml>

²⁵ <http://finance.sina.com.cn/zl/china/20150612/142222418898.shtml>

²⁶ http://www.12335.gov.cn/article/jdylycjzl/201711/1923400_1.html

дәстүрлі түрде еңбек күшін көп қажет ететін өндіріс секторларында шоғырланған 240 миллион мигрантты жұмысқа орналастыру проблемасына тап болуы мүмкін²⁷.

Төртіншіден, қоғамдық пікір деңгейінде шетелде ақшаны негізсіз ысырап ету ретінде «Белдеу және жол» бастамасын сынға алу көбейді. Партия тарапынан елдің ақпараттық кеңістігін қатаң бақылауына қарамастан, қытайлық әлеуметтік желілерде сыни пікірлер кең таралған. Мәселен, олардың кейбіреулерінің ойы бойынша партия Қытайдың көптеген ішкі мәселелерін шешуге бағыттауға болатын ресурстарын жұмсауда. Қытайдың әлеуметтік желілерінде «Белдеу және жол» бастамасы «穷大方» (qiong da fang-сөзбе-сөз кедей, бірақ жомарт); «冤大头» (yuan da tou – мейірімділігіне байланысты ақшаға алданған ақымақ адам) немесе «一带一露» («Белдеу және жол» бастамасына сәйкес үндесетін иероглифтер, бірақ «бір уақытта киіндіру және шешіндіру» дегенді білдіреді) деп сипатталады. Әлеуметтік желілердегі сыни пікірталас нақты офлайн әрекеттерде де көрініс табады. «Белдеу және жол» бастамасының гуманитарлық ынтымақтастығын жандандыру шеңберінде шетелдік студенттерге стипендия беру мәселесін нақты мысал ретінде келтіруге болады. Соңғы жылдары ҚХР профессорларының көпшілігі елдің орталық және батыс аймақтарында білім беруді қаржыландырудың жетіспеушілігі аясында осы шығындардың мақсаттылығына күмән келтіреді. Қытайдың көптеген университеттерінде шетелдік студенттерге қолайлы өмір сүруге және білім алуға жағдай жасалғанына наразы болған қытай студенттерінің ереуілдері орын алған²⁸.

Аталған проблемаларды ескере отырып, көптеген қытайлық сарапшылар «Белдеу және жол» бастамасының тиімділігін арттыру мақсатында оны іске асырудың негізгі тәсілдері мен механизмдерін жедел қайта қарастыруды қолдайды. Мысал ретінде Фудань университетінің «Белдеу және жол» бастамасының ғылыми орталығы ұжымының «Бір белдеу, бір жол» жылдық баяндамасын келтіруге болады²⁹.

Баяндамада келесі ұсыныстар кешені жасалды:

- › жобаларды іске асыру қарқынын бәсеңдету, стратегиялық маңызы бар және реципиент елдерде елеулі экономикалық және әлеуметтік әсерлерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін "серпінді" жобаларға назар аудару;
- › бастаманың фокусын тарылту, 4 шекаралас аймаққа шоғырлану: Оңтүстік-Шығыс Азия, Солтүстік-Шығыс Азия, Оңтүстік Азия және Орталық Азия;
- › «Белдеу және жол» имиджін жақсарту үшін денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет, туризм және экология саласындағы жобаларды іске асыруды жандандыру»;
- › көпжақты ынтымақтастықты күшейту, бастаманың транспаренттілігін арттыру, сондай-ақ қатысушыларды әртараптандыру және қаржылық тәуекелдерді азайту мақсатында жобаларды іске асыруға арналған тендерлердің бәсекелестік жүйесін кеңейту;
- › бастама аясындағы ҚХР Үкіметтік несиелерінің, қарыздары мен қаржылық көмегінің үлесін біртіндеп азайтып, шетелдік капиталдың үлесін арттыру;
- › бастаманы іске асыруда Қытайдың жеке секторына сүйену, Қытайдың жеке компанияларын «Белдеу және жол» елдеріндегі индустриялық парктерге кіруге, сондай-ақ өзінің өндірістік қуаттарын көшіруді жүзеге асыруға ынталандыру;
- › батыс БАҚ-тарының ақпараттық қысымына қарсы тұру мақсатында қытай БАҚ-тарының «Белдеу және жол» елдеріне «шығын» жандандыру;

²⁷ http://yuedu.163.com/book_reader/8151dec3ff424900ae9b08341524771b_4/7118967c7de0404baf5cc7805492adfb_4

²⁸ К нр. см., <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1605751655163982881&wfr=spider&for=pc>

²⁹ “一带一路”2018 年度报告, 复旦大学一带一路及全球治理研究院 2018 年 10 月

TALAP

- › Қытай мамандарын «Белдеу және жол» елдерінің мәдениеті мен қоғамы туралы ақпараттануын арттыру»;
- › «Белдеу және жол» елдерінің нарықтарына шығатын Қытай компанияларын іріктеуді күшейту және оларға қойылатын талаптарды арттыру.

Тағы бір маңызды мәселе – инвестициялық тәуекелдерді азайту және «Белдеу және жол» елдеріндегі ҚХР инвестицияларының сақталуына заңды кепілдік беру.

Осыған байланысты қытайлық жеке күзет компанияларының қызметтерін «Белдеу және жол» бастамасы елдеріндегі жобалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін пайдалануды ұсынатын қытайлық мамандардың пікірі ерекше назар аударуға тұрарлық.

Сонымен, ҚХР Бейжің Әлеуметтік Ғылымдар Академиясының Халықаралық қатынастар институтының директоры Лю Бо қазіргі уақытта Қытайдың әскери күштерін Қытай инвестициялары мен шетелдегі қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін пайдалану мүмкін емес екенін айтады. Бұл жағдайда қауіпсіздік саласындағы жеке компаниялар болашақта ҚХР Үкіметінің тиісті қолдауымен толыққанды жеке әскери құрылымдарға айналуы мүмкін (мысалы, бұрынғы әскерилерді жинақтау арқылы) және шетелдегі қытай инвестицияларының қауіпсіздігіне кепілдік берудің неғұрлым қолайлы әдісі бола алады³⁰.

Сарапшылардың бағалауы бойынша, шетелдегі қытайлық компаниялар үшін қауіпсіздік қызметтері нарығы шамамен 11,3 миллиард долларға бағаланады. Қазіргі уақытта ҚХР-да қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қызмет көрсететін 4 000-нан астам жеке компаниялар бар (консалтинг, күзет, қызметкерлерді даярлау және т.б.). Қазірдің өзінде Қазақстанда осы тәжірибе қолданылуда: Қазақстандағы CNPC бөлімшелеріне «Frontier Service Group» компанияларының қытай-гонконгтық қызмет көрсету тобы қауіпсіздік саласында қызмет көрсететінін айта кету керек.

Қытай сарапшылары назар аударатын тағы бір маңызды мәселе – «Белдеу және жол» бастамасы елдеріндегі қытай инвестицияларының заңды кепілдіктерін күшейту. Бұл бағытта қытайлық сарапшылар «Белдеу және жол» елдерімен инвестициялық ынтымақтастық саласындағы екіжақты келісімдерді қайта қарау және қайта жасау қажеттігін атап өтті. Қытайлық мамандар бұл келісімдердің көп бөлігі Қытайдың Халықаралық экономикалық байланыстарға кіріуінің бастапқы кезеңдерінде жасалды деп санайды. Сондықтан шарттар ағымдағы талаптарға сәйкес келмеуі мүмкін. Атап айтқанда, көптеген жағдайларда Қытай инвестор емес, реципиент ел ретінде келісімдер жасады.

Осылайша, Қытай бұрын жасалған екі жақты келісімдерді инвестициялық қызметтің негізгі тұжырымдарын нақтылау, реципиент елдің кепілдіктерін күшейту, экспроприация жағдайында өтемақы шарттары және т. б. сияқты мәселелерге назар аударатын отырып, инвестор елдің позициясынан қайта қарауы қажет.

Мысалы, белгілі қытайлық маман Кэ Цзин ҚХР-дың көптеген инвестициялық келісімдерінде инвестицияларды алушы елдерде қытай жұмыс күшінің қызметтік шарттары нақты айтылмайтынын атап өтті. Көптеген жағдайларда бұл ережелер Қытай инвесторларының виза алуына кедергі жасау үшін жиі қолданылатын басқа заңнамалық нормаларға әртүрлі сілтемелер жасаумен шектеледі. Автор мысал ретінде Қазақстан мен Қырғызстанды келтіреді³¹.

Көптеген қытайлық мамандар «Белдеу және жол» бастамасын іске асыру жағдайында Қытайға екіжақты инвестициялық келісімдерді қайта жасасу кезінде қытай инвесторлары үшін ұлттық режимді енгізуге қол жеткізу қажет екенін айтады.

³⁰ 刘波, «一带一路”安全保障体系构建中的私营安保公司研究», 《国际安全研究》2018年第5期

³¹ 柯静, “一带一路”倡议推进与中外双边投资协定重构, 《现代国际关系》2018年第6期

1.2 «Белдеу және жол» жаңа «халықаралық қатынастар парадигмасына»: Орталық Азияны не күтіп тұр?

Орталық Азия түрлі қиындықтар мен мүмкіндіктерді біріктіретін бірегей аймақ болып табылады. Екі әлемдік держава - Қытай мен Ресей арасында орналасқан, табиғи, демографиялық, транзиттік ресурстарымен ерекшеленетін Орталық Азияның бес елінің экономикасы әртараптандырылған, саяси институттары тиімсіз және соның салдарынан әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық мәселелері, этникалық қақтығыстар туындау және діни экстремизмнің өсу қаупі бар.

Аймақтағы бейберекетсіздік жағдайында көрші елдердегі тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін тәуекелдер мен қауіптер, аймақ мемлекеттерінің бұл тәуекелдерді өздігінен жеңе алмауымен ұштасып, сыртқы акторлардың қатысуын тек қалап қана қоймай, сонымен қатар қажет етеді. Осындай сипаттамаларға байланысты аймақ ірі ойыншылардың, ең алдымен көрші Ресей мен Қытайдың, сондай-ақ АҚШ пен ЕО мүдделерінің алаңы болып табылады.

Сондай-ақ, Қазақстан мен Қырғызстанның ЕАЭО-ға, Қазақстанның, Қырғызстанның және Тәжікстанның ҰҚШҰ-ға мүшелігін ескере отырып, АҚШ пен Қытайдың өзара қарым-қатынастарының шиеленісуі кезеңінде Орталық Азия елдері Ресей, Қытай, АҚШ және ЕО елдерінің сыртқы саясатының фокусына айналууда. Атап айтқанда, АҚШ үшін Орталық Азия терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында, сондай-ақ Ауғанстанның сауда, энергетика, мәдениет, экономика, қауіпсіздік сияқты салалардағы серіктесі ретінде қызығушылық тудырады. ЕО-ның аймақтағы саясатына келетін болсақ, қазіргі уақытта фокус білім беруге, азаматтық қоғамды дамытуға және адам құқықтарын күшейтуге бағытталған. Мәселен, 2019 жылы ЕО-ның Орталық Азиядағы стратегиясы жаңартылды³² және ең алдымен ынтымақтастықтың 8 саласында Орталық Азия елдерімен серіктестікті нығайтуға бағытталған.

Қазіргі уақытта ҚХР аймақтағы шикізат ресурстары мен ауқымды нарықтарға деген қызығушылығының артқандығын көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар оларға саяси және экономикалық ықпалын арттыруда. Ең алдымен, Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан, сондай-ақ Үндістан мен Пәкістан кіретін Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының құрылымдары арқылы.

Осы жоба аясында ұйымдастырылған сараптамалық кездесу барысында Алессандра Каппеллеттидің пікірінше, «Қытайдың Орталық Азияға қызығушылығы аймақтың негізгі үш ерекшелігімен байланысты. Біріншіден, бұл көрші елдер үшін қауіпті Ауғанстан мен Қытай ішіндегі Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы арасындағы буферлік аймақ. Екіншіден, әлемдегі ең ірі мұнай мен газдың тұтынушысы ретінде Қытайды Орталық Азия елдерінің бай табиғи ресурстары қызықтырады. Үшіншіден, аймақ географиялық жағынан Еуразия құрлығының орталығында орналасқан және логистикалық хабтар және Қытай мен Еуропа арасындағы байланыстарды іске асыру үшін өте ыңғайлы».

Сондай-ақ, Қытай елдің батыс өңірлерімен көршілес болуына байланысты Орталық Азия елдеріне көп көңіл бөледі, олардың дамуы ҚХР ішкі саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Мәселен, «Жібек жолы экономикалық белдеуі мен XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолын бірлесіп құру бойынша тамаша перспективалар мен практикалық іс-әрекеттер» құжатында «Шыңжаңның географиялық артықшылықтарын батысқа шығу ретінде пайдалану қажеттілігі, сондай-ақ Жібек жолының экономикалық белдеуі арқылы Орталық және Батыс Азия елдерімен ынтымақтастықты дамыту, көлік торабы, ғылыми-білім беру орталықтары, мәдениет және бизнес-логистика орталықтарын құру қажеттілігі туралы» көрсетіледі³³.

³² https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf

³³ <http://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/t1254925.shtml>

TALAP

Орталық Азия елдеріне қатысты Бейжің үш негізгі ережені жариялайды: елдердің ішкі істеріне және олардың бір-бірімен қарым-қатынасына араласпау; экономикалық ынтымақтастыққа баса назар аудару; өз беделін көтеруге ұмтылу.

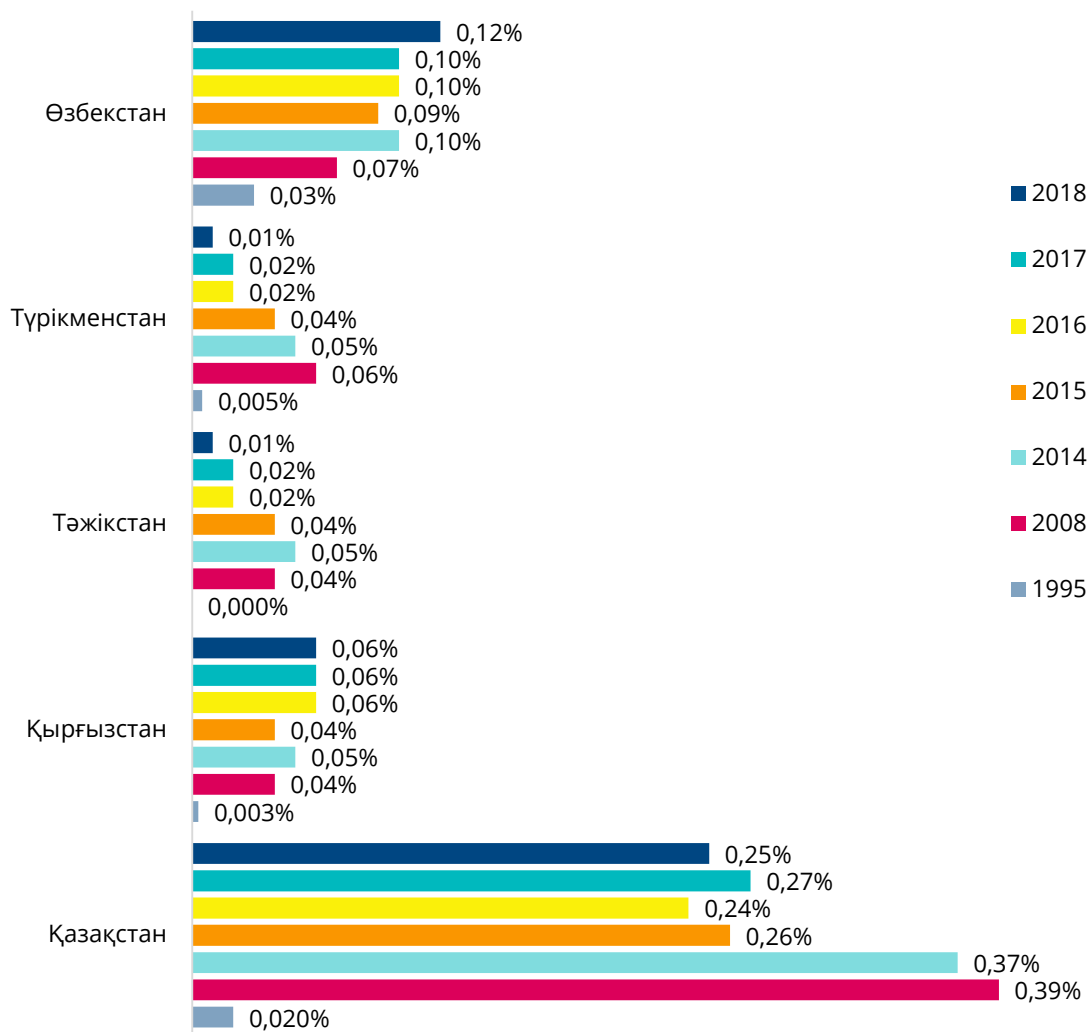
ҚХР-дың аймақтағы экономикалық мүдделерін үш басым бағытқа бөлуге болады:

- › сыртқы сауда – елдердің экономикалық ынтымақтастығы;
- › инвестициялық қызмет – Орталық Азия елдерінің экономикасына (мұнай, тау-кен-химия, телекоммуникация, көлік инфрақұрылымы сияқты салалар) ықпал ету мүмкіндігі;
- › аймақтың транзиттік әлеуетін пайдалану.

Қытайдың Орталық Азияға экономикалық тұрғыдан тартылуы жыл сайын жүйелі және кешенді сипатқа ие болуда. ҚХР мен Орталық Азия аймағындағы көршілес елдердің сыртқы саудасы ынтымақтастықтың қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының бірі болып табылады.

Орталық Азия елдері ҚХР экспортының жалпы көрсеткіштерінде соңғы 20 жылдағы елеулі өсімге қарамастан салыстырмалы түрде аз үлесті (2018 жылы 0,47%) құрайды (2-сурет).

2-сурет. ҚХР экспортының жалпы көрсеткіштеріндегі Орталық Азия елдерінің үлесі, %

Дереккөз: unctadstat.unctad.org

Орталық Азия елдеріне Қытай экспортының негізгі бөлігін импорттағы үлесі басым болып табылатын (90% және одан жоғары) өнеркәсіп тауарлары құрайды. Өнеркәсіптік тауарлардың импортының құрылымы елдерге байланысты өзгеріп отырады. Мысалы, Қазақстан мен Түркіменстанда машиналар мен жабдықтардың (оның ішінде көлік құралдарының) үлесі соңғы жылдары айтарлықтай өсіп, тиісінше 30,9% және 49,4% – ға жетті, ал басқа үш ел Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстанда бұл көрсеткіш 2018 жылы айтарлықтай төмен болды-тиісінше 16,8%, 17,8% және 27,7% құрады.

Орталық Азия елдері үшін ҚХР 2009-2013 жылдары Қытай экономикасының күрт өсуін және шикізат пен тауарлардың барлық түрлерін тұтынудың едәуір артуын ескере отырып, экспорт үшін маңызды нарыққа айналды. Одан кейін Қытайдың Орталық Азиядан келетін экспорттағы үлесі біршама төмендеді.

Орталық Азия экспортындағы Қытай үлесінің өсуі, ең алдымен, Түрікменстан мен Өзбекстан есебінен болғанын атап өткен жөн. Мәселен, 2009-2010 жылдары Түркіменстан экспортындағы Қытайдың үлесі 1,0% - дан 36,3% - ға дейін өсті, содан кейін біртіндеп артып, 2017 жылы рекордтық 70,7% - ға жетті (3-сурет).

Импорт жағдайындағыдай, Орталық Азияның жекелеген елдерінің экспорты әртүрлі құрылымға ие. Мысалы, егер Тәжікстан мен Түркіменстан экспортында шикізат басым болса, Өзбекстанда – өнеркәсіптік тауарлар. Соңғы жылдары Түркіменстандағы экспорттық тауарлардың 80% -дан астамын негізінен газ құрайды, ал Қырғызстан мен Тәжікстанда әртүрлі металдар кендері басым, сәйкесінше - 49,5 және 60,5%.

Қытайдың Орталық Азиядағы саяси және экономикалық қатысуын кеңейту осы аймақ елдерінің экономикасына қаржы құю арқылы жүзеге асады. Бұл ретте Қытайдың Орталық Азия елдерінде инвестициялық қатысуы «Белдеу және жол» бастамасы жарияланғаннан кейін ерекше байқалды. Мәселен, егер 1990-шы жылдардың соңында ҚХР-дың аймаққа тікелей инвестициялары мұнай-газ секторында шоғырланып, 1 млрд доллардан аспаса, 10 жылдан кейін олардың көлемі 20 еседен астам ұлғайып, Бейжіңді Орталық Азия елдерінің бас қаржы донорына айналдырды. Қытайдың ықпалы әсіресе 2008 жылғы дағдарыстан кейін, аймақтың дәстүрлі инвесторлары (Ресей, АҚШ, Еуропа) өздерінің бюджеттік проблемаларына тап болған кезде байқалды. XXI ғасырдың екінші онжылдығында ынтымақтастық тек отын-энергетикалық кешенге ғана емес, сонымен бірге экономиканың басқа салаларына: инфрақұрылымға, құрылысқа, құрастыру өндірісіне және ауыл шаруашылығына кеңінен таралды.

Аймақтық жобаларды жүзеге асыру кезінде Қытай қаржыландыру құралдарының, арналарының және схемаларының кең спектрін пайдаланады. Қаражаттың басым бөлігі екі жақты негізде (тікелей инвестициялар, несиелер, жеңілдікті несиелер, гранттар) бөлінеді, ал басқа қаржы ресурстары халықаралық қаржы мекемелері мен ұйымдары (АДБ, ШЫҰ, АИИБ) арқылы бөлінеді. Бейжіңнің Орталық Азиядағы ірі инвестициялық іс-қимылдарының жарқын мысалы Қытай мен Қазақстан арасындағы қарқынды экономикалық ынтымақтастықтың кеңеюі болды. 2018 жылғы маусымда Бейжіңде өткен Қазақстан-Қытай Іскерлік кеңесінің отырысында тараптар 13 млрд доллар сомасына 40 коммерциялық келісімге қол қойды³⁴.

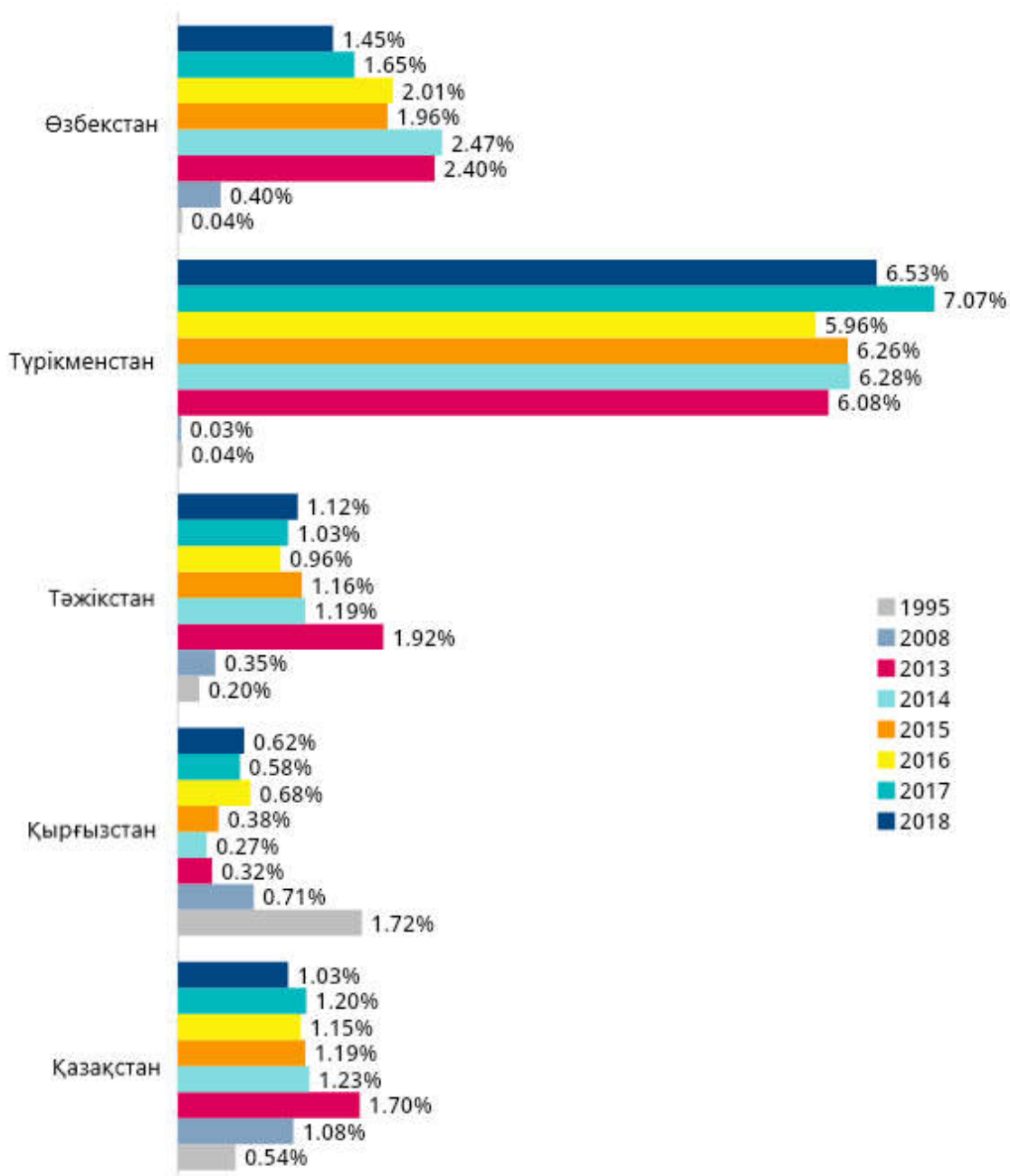
2017 жылғы 11-15 мамырда ҚХР-ға мемлекеттік сапары аясында Өзбекстан президенті Шавкат Мирзиёев ҚХР басшылығымен келіссөздер жүргізіп, жалпы сомасы 23 млрд долларға жуық ынтымақтастық туралы 105 құжатқа қол қойды. Бұл келісімдер екі ел арасындағы газ-химия және гидроэнергетика салаларындағы ынтымақтастықты, сондай-ақ синтетикалық сұйық отын өндіру зауытын салуды және Қытайға табиғи газ жеткізуге арналған орта мерзімді келісімшартты көздейді. Осы келіссөздерде Шавкат Мирзиёев атап өткендей, «қазіргі уақытта Қытай Өзбекстан экономикасына ірі инвестициялар салатын жетекші мемлекеттердің бірі болып табылады. Елде

³⁴ https://lenta.inform.kz/ru/na-delovom-sovete-mezhdu-rk-i-kr-podpisano-svyshe-40-soglasheniy-na-13-mlrd_a3281197

TALAP

қытай капиталының қатысуымен 700-ден астам компания мен кәсіпорын жұмыс істейді. Өткен жылдары қытайлық инвесторлар Өзбекстан экономикасына 7,8 миллиард долларға жуық инвестиция салды»³⁵.

3-сурет. Орталық Азияның жекелеген елдерінің экспортындағы ҚХР үлесі, %

Дереккөз: unctadstat.unctad.org

³⁵ <http://www.uzavtoyul.uz/ru/post/ozbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyoyev-pekinga-keldi.html>

Энергетикалық қауіпсіздік Қытай үшін басым бағыт болып табылатындықтан, ҚХР энергетикалық секторға, оның ішінде пайдалы қазбаларға: мұнай, газ, мұнай кен орындарын барлау және іздеу, құбырлар, жолдар, бағыттар және т. б. ірі сомаларды салады.

Қазіргі уақытта Қытай негізінен мұнайды Таяу Шығыстан сатып алуда. Сауд Арабиясы Қытайға жылына 370 миллион баррель (Қытайдың мұнай импортының 15%) жеткізетін ең ірі мұнай экспорттаушы болып табылады. Одан кейін Ирак – 235 миллион баррель (10%), Оман – 235 миллион баррель (10%), Иран – 198 миллион баррель (8%), Кувейт – 106 миллион баррель (4%) және БАӘ – 92 миллион баррель (4%). Бірақ Таяу Шығыстағы тұрақсыздық Бейжің билігінің аймақтағы саясатына тікелей әсер етеді. АҚШ-тың Әскери-теңіз күштері Парсы шығанағынан, оның ішінде Оңтүстік Қытай теңізіне қарай мұнай тасымалдау жолдарын бақылауына байланысты, ҚХР өзін жайлы сезінбейді, өйткені оқиғалардың қолайсыз дамуы жағдайында, мысалы, АҚШ-пен қарулы қақтығыс немесе экономикалық блокада болса, Қытай Таяу Шығыс мұнайы мен газын жеткізуден айырылуы мүмкін.

Сондықтан, ресурстар көздерін әртараптандыруға ұмтылатын Бейжің үшін шикізат қорларының бірі ретінде Орталық Азияның маңызы артып келеді. Түрікменстаннан Өзбекстан мен Қазақстан аумағы арқылы Қытайға өтетін Түркіменстан-Қытай магистралды газ құбыры 10 жылдан бері жұмыс істеп келеді. Газ құбырының үш желісінің қуаты жылына 55 млрд текше метрді құрайды. Газ құбырының қуатын жылына 65-70 млрд текше метрге дейін өсіретін төртінші желіні салу болжанып отыр. Осы құбыр бойынша газдың негізгі жеткізушісі жыл сайын Қытайға шамамен 35 млрд текше метр газ экспорттайтын Түркіменстан болып табылады. Өзбекстан Қазақстан сияқты Қытайға газ жеткізуді жылына 10 млрд текше метрге дейін арттырмақшы.

Орталық Азия елдері арқылы Батыс Еуропаға тауар жеткізу мүмкіндігі Қытай үшін үлкен артықшылық болып табылатыны сөзсіз. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев 2017 жылы Бейжіңде өткен «Бір белдеу-бір жол» форумында атап өткендей: «Біздің география біздің ортақ мүддемізге қызмет етеді. Орталық Азия, өзінің жүз жыл бұрынғы алтын кезеңіндегідей қазір ірі нарықтар арасындағы басты көпір бола отырып, қайтадан стратегиялық маңызға ие болды. Әр жыл сайын Тынық мұхитынан Атлантикаға дейінгі барлық жаңа және жылдам бағыттар игерілуде, соның арқасында 2020 жылға қарай тек Еуразиядағы сауда көлемі 1,2 трлн доллардан асады деп күтілуде. Иран, Ауғанстан және одан әрі Таяу Шығыс пен Оңтүстік Азия нарықтарына шығу мүмкіндіктері іске асырылуда»³⁶. Бүгінгі таңда Орталық Азияның бес елінің ішінде Қазақстан ғана ҚХР-мен тікелей теміржол қатынасын жолға қойды³⁷ Алайда, бұл басқа елдердің Қытаймен көршілес орналасқан жағымды географиялық жағдайын пайдалануына кедергі болмайды.

ҚХР, Қырғызстан және Өзбекстан 2020 жылдың 5 маусымында теміржол және автомобиль жолдары бөліктерінен тұратын жаңа мультимодальдық көлік дәлізін ашты³⁸. Дәлізді Қытай-Германия-Ресей бірлескен кәсіпорны China Railway Express басқарады. Электротехникалық өнімдері бар алғашқы 25 контейнер Ланьчжоудан батысқа қарай Қашқарға пойыз арқылы жеткізілді, онда Иркештам өткелінде қырғыз шекарасы арқылы өту үшін жүк көліктеріне тиелді. Ош қаласында контейнерлер қайтадан пойыздарға жүктеліп, Өзбекстан аумағы арқылы жөнелтілді. Осылайша, жол Жеті күнді алады, бұл Қазақстанға қарағанда бес күнге және 295 километрге жылдамырақ³⁹. Айта кету керек,

³⁶ *Роль Казахстана как транзитной страны растет, 19.05.2017, <https://old.liter.kz/ru/articles/show/32697-rol-kazahstana-kak-tranzitnoi-strany-rastet>*

³⁷ <https://russian.eurasianet.org/kumai-v-центральной-азии-восстановление-связей>

³⁸ <https://mift.uz/ru/news/zapuschen-pervyj-blok-poezd-po-multimodalnomu-transportnomu-koridoru-kitaj-kyrgyzstan-uzbekistan>

³⁹ <http://www.customs.gov.cn/customs/xwfb34/mtjj35/3153474/index.html>

TALAP

ҚХР, Қырғызстан және Өзбекстан 1990-шы жылдардың аяғынан бастап Қырғызстанның оңтүстігі арқылы теміржол қатынасын жолға қоюды талқылауда.

«Белдеу және жол» бастамасы шеңберінде көлік жобалары Орталық Азияның көптеген елдері үшін аса маңызды. Олардың қатарында "Батыс Еуропа-Батыс Қытай" автомагистралі, "Солтүстік-Оңтүстік" темір жол жобалары, Трансазиялық темір жолдың Орталық дәлізі және "Чуньцин-Дуйсбург" бар. Көрсетілген көлік дәліздеріне аймақтың барлық елдері тартылған (4-сурет).

4-сурет. «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» халықаралық автомобиль дәлізі

Дереккөз: Ашық интернет ресурстары

«Батыс Еуропа - Батыс Қытай» автомагистралі Санкт-Петербургті (Ресей) Қытайдың Ляньюньган портымен байланыстырады. Жобаны іске асыру жолды 45 күннен (теңіз көлігі түрлерімен) 10 күнге дейін қысқартуға мүмкіндік береді. Қытай мен Қазақстан қазіргі уақытта автокоридордың өз учаскелерінің құрылысын аяқтады. Ресей тарапының мәлідемесіне сәйкес, Ресей Федерациясының аумағы бойынша автобан учаскесінің құрылысы 2020 жылдан 2027 жылға ауыстырылды⁴⁰. Автобан құрылысының орташа жылдық экономикалық тиімділігі Қазақстан үшін 190 млрд теңгені құрайды. Құрылыс бірқатар қытайлық несиелерді тарту арқылы ұлттық қаражатпен жүзеге асырылды.

Айта кету керек, Қытайдың Орталық Азиядағы мүдделері діни экстремизм мен терроризмнің таралуына байланысты кеңірек қамтылуда. Ауғанстан бұл мәселеде ерекше алаңдаушылық туғызады. Ауғанстандағы террористік топтар мен есірткі сатушылар Орталық Азия аймағы үшін, сондай-ақ «Белдеу және жол» маршруттарының қауіпсіз өтуі үшін елеулі қауіп төндіруде. Халықаралық қоғамдастық қабылдаған шаралардың күшеюіне қарамастан, Ауғанстан әлі де халықаралық террористер үшін негізгі баспаналардың бірі болып табылады. Сонымен бірге Ауғанстанның солтүстігіндегі Талибан әрекеттері қатты алаңдаушылық тудырады. Ферғана алқабында екі діни топ жұмыс істейді: Өзбекстан ислам қозғалысы тобы және Хизб-ут-Тахрир. Хизб-ут-Тахрир Моңғолиядан Каспий теңізінің жағалауына дейін созылатын халифат құруға тырысуда. Бұл схема бойынша Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы да Халифатқа кіреді. Қытаймен 25 км шекаралас Ауғанстанда ұйғыр сепаратистерінің дайындықтан өтіп жатқаны туралы хабарламалар

⁴⁰ <https://inbusiness.kz/ru/news/avtokoridor-zapadnyj-kitaj-zapadnaya-evropa-otstal-ot-grafika-na-sem-let>

жиі кездеседі. Жалпы террористік қозғалыстар Орталық Азия аймағында және ҰҚШҰ аймақтарында тұрақсыздықтың негізгі себебі болуы мүмкін. Тиісінше, ҚХР үшін Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданында жағымсыз оқиғаларға соқтыру мүмкіндігі бар террористік және экстремистік топтардың белсенділігін жоюға байланысты Орталық Азия елдерімен ынтымақтастықта болу маңызды. Сонымен қатар, Орталық Азия аймағында сыртқы ойыншылардың, соның ішінде АҚШ-тың да мүдделері бар, олардың саясаты Қытайды аймақтық және жанандық деңгейде ірі әскери, саяси және экономикалық бәсекелес ретінде ығыстыруға бағытталған. Атап айтқанда, бақылауды орнатуға және аймақтық интеграцияның басқа ойыншыларын оқшаулауға бағытталған Қытай мен Ресейді қамтымайтын тетіктер қолданылады. Ресейдің аймақтағы негізгі ойыншылардың бірі ретіндегі позициясына келетін болсақ, Орталық Азия аймағы мен Ресейдің ынтымақтастығы қауіпсіздік, мұнай-газ және су энергетикасы саласындағы энергетикалық жобаларды нығайтуға, ЕАЭО интеграциялық институттарын нығайтуға бағытталған. Бұл сонымен қатар аймақтағы тұрақтылықты қамтамасыз ету, өзара тиімді, достық қарым-қатынасты қолдау және Ресей мүдделеріне қайшы келетін одақтар мен қауымдастықтардың алдын алу үшін Ресей саясатының басымдықтарының бірі болып табылады.

Қытайдың Орталық Азиядағы жобаларындағы маңызды мәселелердің бірі шекаралардың қауіпсіздігі болып табылады. Бұл фактор екі негізгі мәселені қамтиды: шекара маңындағы аумақтардың тұрақтылығын қолдау, аймақ халықтарының қауіпсіздігі мен экономикалық өркендеуін қамтамасыз ету, сондай-ақ шекарада бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуға жәрдемдесу. Көптеген ұйғыр азұлттары тұратын Батыс Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданындағы қауіпсіздік мәселесі Қытайды алаңдатады. Бірнеше ондаған жылдар бойы ұйғырлар автономия құру және тәуелсіздік алу идеясын мақсат етті. Қазіргі уақытта тәуелсіздік идеясынан бас тартпаған ұйғырлар Орталық Азия елдері тарапынан өз мәселелерін шешуге қолдау күтуде. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, қазіргі уақытта Орталық Азияда 300 мыңнан астам ұйғыр тұрады, олардың 210 мыңы Қазақстанда, 46 мыңы Қырғызстанда және 30 мыңы Өзбекстанда тұрады. Ұйғыр диаспораларының шекараның екі жағында тұратын автономия идеясын жүзеге асырудағы бірлескен күш-жігері Қытай үкіметінің алаңдаушылығын тудырады. Тиісінше, Қытай ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер арасында бейбітшілік пен тату көршілік қатынастарды нығайту туралы шартқа қол қою ұйғыр диаспорасының Орталық Азия елдерінен қолдау табуға ұмтылысын шектейді және тоқтатады деп болжайды.

Қытайдың Орталық Азиядағы стратегиясының болуы туралы полярлық пікірлер бар. Мысалы, бірқатар сарапшылар Орталық Азия аймағында ҚХР-дың нақты сыртқы саяси стратегиясы жоқ және «Белдеу және жол» аясында жобаларды жүзеге асыру, ең алдымен, Бейжіңнің нақты мүдделерін қанағаттандырады деп санайды.

Басқа сарапшылар, мысалы, Орталық Азия мен Қытай арасындағы қарым-қатынасты 10 жыл бойы зерттеуші Royal United Services Institute аймақтық маманы Рафаэлло Пантуччи осындай стратегияның болуын жоққа шығармайды және жауап ретіндегі қарсы стратегиясының жоқтығын атап өтеді. «Олар (Орталық Азия елдері) әлемнің осы бөлігіндегі ең маңызды геосаяси ойыншыға айналатыны сөзсіз. Олар ұзақ мерзімді салдардың барлығын бағалай алды деп ойламаймын»⁴¹.

Сондай-ақ, осы зерттеу аясында ұйымдастырылған сараптамалық кездесу барысында Сианьдық Цзяотун-Ливерпуль университетінің өкілі Александр Капелетти «Орталық Азия елдеріне халықаралық ұйымдар арқылы жұмыс істеу жақсы, өйткені бұл Қытаймен, мысалы, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымымен келіссөздер жүргізетін елдерге левередж (тетік әсері) береді. Қытаймен келіссөздер жүргізу әрқашан өте қиын, өйткені Қытай экономикалық жағынан да, саяси жағынан да өте күшті».

⁴¹ <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2015/10/26/614254-kitai-aziyu-rossii>

TALAP

Джордж Вашингтон университетінің қызметкері Марлен Ларуэль Орталық Азия елдері өздерінің жаңа геосаяси серіктесіне ашықтық пен сонымен бірге өз қоғамдарына сыртқы қысымды азайту арасындағы тепе-теңдікті табуы керек деп баса айтады⁴². Зерттеушінің пікірінше, Орталық Азия елдерінің Қытайға қарсы экономикалық теріс пікірінің бірнеше себептері бар. Біріншіден, аталған барлық елдер ҚХР үшін шикізат базасының рөлінде болудан қашады. Сонымен қатар, аймақтардағы қытайлық компаниялардың қызметіне қатысты белгілі бір қауіптер бар. Бұл, ең алдымен, жергілікті жұмыс күшін жалдау саясатына және экологиялық ережелердің минималды сақталуынан туындайтын алаңдаушылыққа қатысты.

Орталық Азия елдерінде синофобия да, қарама-қарсы синофилия да бар, ол бірінші кезекте басқарушы топтарға, сондай-ақ Қытаймен тығыз экономикалық байланысы бар бизнесмендерге тән («TALAP» ҚЗО жүргізген сараптамалық сауалнама осыны растайды). Синофобия азаматтардың белгілі бір топтарына, ең алдымен батысшыл элитаға, ұлтшылдарға, исламистерге, ұйғыр диаспорасының өкілдеріне тән. Орталық Азияның бес елінің әрқайсысында ҚХР-дан қауіптенудің өзіндік себептері бар. Түркіменстанда бұл, ең алдымен, газ жеткізудің экспорттық тәуелділігімен байланысты (сарапшылардың бағалауы бойынша, газдың барлық көлемі немесе жылына 30 млрд текше метр Түркіменстан Қытайға жеткізеді)⁴³. Айта кету керек, Түркіменстан мен Өзбекстанның ҚХР-мен ортақ шекаралары болмағандықтан, сәйкесінше, бұл елдерде ортақ шекаралары бар Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстанға қарағанда қауіп аз.

Тәжікстанның географиялық және стратегиялық ерекшеліктеріне байланысты Қытай оның қауіпсіздік саласында ерекше назар аударады. 2016 жылы ҚХР Тәжікстан, Пәкістан және Ауғанстанды қамтитын жаңа аймақтық тетік құру туралы бастама көтерді⁴⁴.

Жекелеген сарапшылардың пікірінше, «сауда, инвестициялар, инфрақұрылымдық жобалар және Қытай пайдаланатын басқа да құралдар оның болашақта Еуразиялық аймақтағы барлық салаларда үстемдігі үшін негіз жасайды - Pax Sinica. Алайда, бұл процесс ҚХР басшылығы қалағандай жүріп жатқан жоқ. Орталық Азия елдерінде «қытай экспансиясына» деген қорқыныш күшті. Кейде оны Қытай жұмысшыларымен және бизнес өкілдерімен болған наразылықтар мен қақтығыстардан байқауға болады»⁴⁵.

Айта кету керек, соңғы уақытқа дейін Орталық Азия Қытай үшін «Белдеу және жол» бастамасы қиындықсыз дамыған бірнеше аймақтардың бірі болып қала берді. Алайда, соңғы оқиғалар, әсіресе Қырғызстан мен Қазақстандағы Қытайға қарсы наразылық акцияларына байланысты, ҚХР-дың Тәжікстанмен әскери ынтымақтастығының жарыққа шығуы және басқа да фактілер Орталық Азияны «Белдеу және жол» бастамасындағы тағы бір осал жерге айналдырады.

Қытайдың Орталық Азиядағы қатысуын талдау ҚХР-дың аймақтағы жеке елмен, атап айтқанда Өзбекстанмен және Қырғыз Республикасымен екіжақты ынтымақтастығының ерекшеліктерін егжей-тегжейлі қарауды талап етеді.

Өзбекстан

Өзбекстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылы, яғни Өзбекстан мемлекеттік тәуелсіздігін ала саласымен бірден орнатылды. Екі ел арасындағы қарым-қатынастардың жандануы 2011 жылы, ынтымақтастық жөніндегі өзбек-қытай

⁴² <https://www.uscc.gov/sites/default/files/transcripts/March%2018,%202015%20Hearing%20Transcript.pdf>

⁴³ <https://caa-network.org/archives/19383>

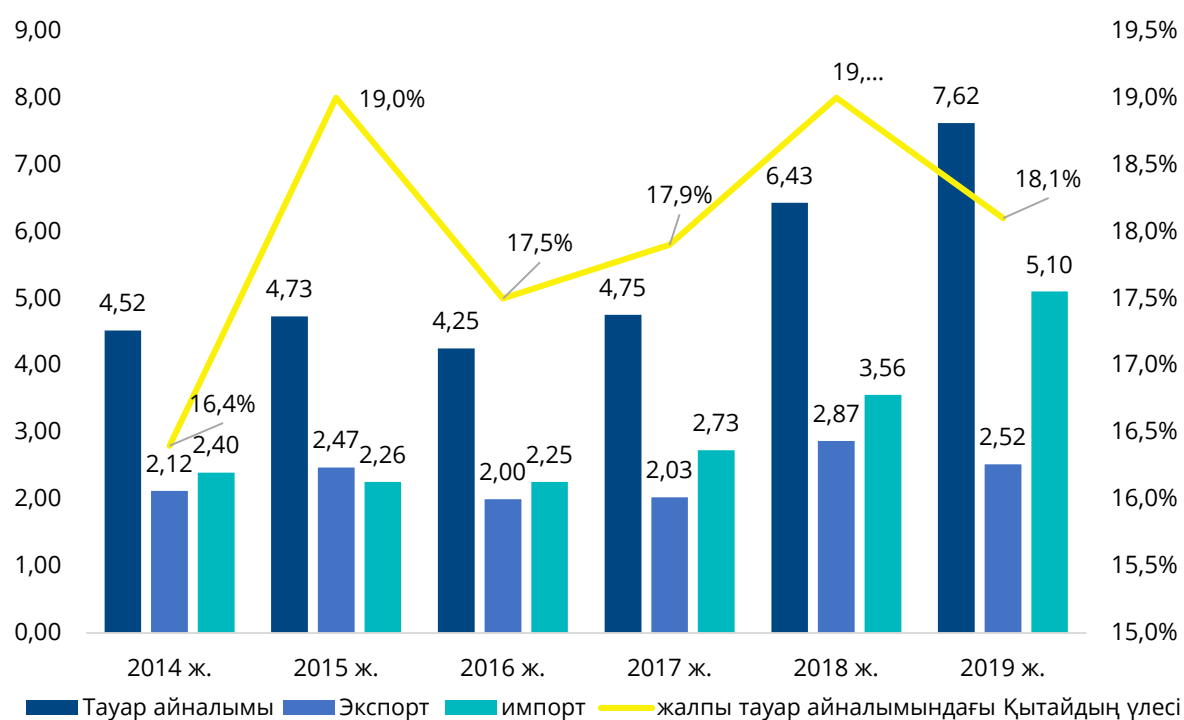
⁴⁴ Martina M., Birsal R. (ed.). *China joins Afghanistan, Pakistan, Tajikistan in security alliance* / Reuters, August 4, 2016 // <https://www.reuters.com/article/us-china-security/china-joins-afghanistan-pakistan-tajikistan-in-security-alliance-idUSKCN10F1A6>

⁴⁵ Темур Умаров. *На пути к Pax Sinica: что несет Центральной Азии экспансия Китая*, 25.03.2020, <https://carnegie.ru/commentary/81265>

үкіметаралық комитеті құрылған кезде басталды. Бұл жақындасуда Сыртқы істер министрлерінің тұрақты кездесулері мен екі елдің сыртқы саяси ведомстволарының жыл сайынғы саяси консультациялары маңызды рөл атқара бастады. Әрі қарай, 2012 жылы стратегиялық серіктестік орнатылды, содан кейін екі ел көшбасшылары деңгейіндегі сапарлар алмасу жандана түсті. 2013 жылы Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпиннің Өзбекстанға мемлекеттік сапары кезінде тараптар Достық пен ынтымақтастық туралы шартқа қол қойды. Өзбекстан Президенті Ислам Каримовтың ҚХР-ға өзара мемлекеттік сапары 2014 жылы болды. 2016 жылы ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің Өзбекстанға келесі мемлекеттік сапарының негізгі қорытындысы өзбек-қытай қарым-қатынастарын жан-жақты стратегиялық серіктестік деңгейіне шығару болды.

Қазіргі уақытта Қытай Өзбекстанның екі жетекші сауда және инвестициялық серіктестерінің бірі болып табылады. Мәселен, 2019 жылдың қорытындысы бойынша Өзбекстанның сыртқы сауда айналымының ең үлкен көлемі Қытайға тиесілі - 18,1% (салыстыру үшін Ресей Федерациясы - 15,1%, Қазақстан - 8,4%). 2020 жылдың соңына қарай тараптар елдер арасындағы сауда көлемін 10 млрд долларға дейін жеткізуді көздеп отыр (5-сурет).

5-сурет. Өзбекстан мен Қытай арасындағы сауда динамикасы (миллиард доллар)⁴⁶

Дереккөз: «Экономикалық шолу» журналының ақпараттық-талдамалық порталы

2019 жылғы қарашадағы жағдай бойынша Өзбекстан экономикасына салынған қытай инвестициясының көлемі 9 млрд доллардан асты. Бұл негізінен мұнай, газ, химия, энергетика, телекоммуникация салаларына, сондай-ақ стратегиялық маңызы бар инфрақұрылымды дамытуға салынған инвестициялар. 2019 жылы Өзбекстанда шетелдік капиталдың қатысуымен тіркелген кәсіпорындар саны 2018 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда екі есеге жуық өсті, 2020 жылдың басында қытайлық инвестициялары бар кәсіпорындар саны 1 652 (немесе шетелдік капиталы бар кәсіпорындардың жалпы санының 16%) болды.

⁴⁶ <https://review.uz/ru/post/kitayskiy-vektor-uzbekskoy-ekonomiki>

TALAP

Алайда, Орталық Азияның басқа елдерімен салыстырғанда Қытайдың Өзбекстанға тікелей шетелдік инвестициялар салудағы рөлі салыстырмалы түрде аз. Осылайша, қытайлық тікелей шетелдік инвестициялар көлемі бойынша Қазақстан көш бастап тұр – 20 млрд доллар, ал шетелдік инвестициялардың жалпы көлеміндегі үлесі бойынша – Тәжікстан, онда Қытай тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы көлемінің жартысын салды.

2020 жылы Қытаймен ынтымақтастық аясында жалпы құны 30,4 млрд долларды құрайтын 284 ұзақ мерзімді инвестициялық жоба іске асырылуда.

«Белдеу және жол» аясында жасалған екі ел арасындағы ынтымақтастық бойынша ең алдымен, көлік саласы жүзеге асырылуда. Бұл Қытайды Иранмен және Түркиямен байланыстыратын «Белдеудің» үш дәлізінің бірі Өзбекстан аумағы арқылы өтетіндігіне байланысты. Өзбекстан, тиісінше, «Жібек жолы» қорымен қатар, «Белдеу және жолды» қаржыландыратын екі көзінің бірі-Азиялық инфрақұрылымдық инвестициялық банктің мүшесі болып табылады.

Негізінде, кеңес дәуірінен мұраға қалған айтарлықтай дәрежедегі Қытайды Транс-Иран темір жолымен байланыстыратын Орталық Азия темір жолдарының желісі бар және жұмыс істейді. Тауарлардың қозғалысы келесі бағыттар бойынша жоспарлануда: Үрімші - Алашанкөл (Қазақстанмен шекарадағы Қытай темір жол порты) - Алматы - Ташкент - Түркменабат (Түркменстан) - Мары - Теджен - Серахс (Иранмен шекарадағы түркімен теміржол порты) - Мешхед (Иран). Алайда, аталған желінің белгілі бір учаскелері қайта құруды және тиімді логистикалық қызмет көрсетуді қажет етеді. Сонымен қатар, Иран мен Орталық Азия темір жолдары өз стандарттары бойынша бір – бірінен ерекшеленеді-олардың Иран-Түрікмен шекарасы ауданындағы жолтабан ені әртүрлі (Иранда 1 435 мм және Түрікменстанда 1 520 мм). Бұрын Орталық Азия темір жолдарын Иран («еуропалық») стандартына ауыстыру туралы келісім жасалған болатын. Алайда, бұл жоспарларды іске асыру біршама кешіктірілуде.

Түркіменстанның кен орындарын Қытаймен байланыстыратын газ құбырларын тарту бойынша жобалар табысты дамуда. Қытай-Орталық Азия газ құбырының барлық желілері Өзбекстан аумағы арқылы өтеді.

Теміржол көлік бағыттарынан басқа, екі ел арасындағы әуе бағыттары да дами бастады. 2019 жылдың қараша айының басында Өзбекстан мен Қытай тікелей әуе рейстерінің санын аптасына 15-ке дейін арттыруға келісті. Қазіргі таңда Өзбекстанға тікелей рейстер Бейжің, Үрімші, Шанхай, Гуанчжоу және Тяньцзиньнен жасалады. 2019 жылдың қыркүйек айының соңында қытайлық Zhejang Loong Airlines Co. Ltd әуе компаниясы Ташкент пен Сиань арасында тікелей әуе рейсін іске қосты.

Рейстердің жиілеуі Қытайдан келетін туристер ағынының артуына әкеледі, бұл Өзбекстандағы туризм индустриясына пайда әкеледі. Бұл перспективаға 2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қытай азаматтарының Өзбекстанда жеті күнге дейін кіру визасынсыз жүре алатындығы да ықпал етеді. Осылайша, Өзбекстан Орталық Азиядағы ҚХР азаматтары үшін визасыз режим енгізілгенін жариялаған алғашқы мемлекет болды. Өзбекстанда болған қытайлықтардың саны 2019 жылы 30 мың адамнан асты немесе өткен жылмен салыстырғанда 34% - ға көбейген.

Әуе жолаушыларының ағыны кері бағытта да өсуде. Өткен жылы Қытайға 40 мыңнан астам Өзбекстан азаматы барып қайтты. Олардың көпшілігі туристер емес, Қытайдан тауар сатып алатын шағын саудагерлер.

Екі елдің әскери-техникалық ынтымақтастығындағы өзара іс-қимылдың бастауы қаланды. Осылайша, 2013 жылы қол қойылған келісімшартқа сәйкес 2015 жылы Қытай Өзбекстанға қытайлық HQ-9 жүйесінің экспорттық нұсқасы және ресейлік ЗРК С-300ПМУ әуе қорғаныс жүйесінің аналогы болып табылатын FD-2000 ұзақ қашықтықтағы зениттік-зымыран кешенін қойды.

Қырғыз Республикасы

Қытай Халық Республикасының Үкіметі 1991 жылы 27 желтоқсанда Қырғызстанның тәуелсіздігін мойындады, ал 1992 жылы 5 қаңтарда екі мемлекет арасында дипломатиялық қатынастар орнатылды. 1994 жылға қарай Қытай Қырғызстан үшін ең ірі экспорттық және екінші импорттық нарыққа айналды. Қытай Қырғыз экономикасына ірі инвестор болып табылады, оның үлесі тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы көлемінің шамамен 43% - ын құрайды. 2019 жылы Қытайдың үлес салмағы түскен инвестициялардың жалпы көлемінің 55% - ын құрады және 2018 жылмен салыстырғанда 51% - ға артып, 370 млн долларды құрады⁴⁷. Қырғыз Республикасы Ұлттық статистикалық комитетінің мәліметтері бойынша 2005-2019 жылдары Қырғызстанға жинақталған қытай инвестицияларының көлемі 7,74 млрд долларды құрады⁴⁸. Көлемі шағын қырғыз экономикасы үшін бұл айтарлықтай сома.

Инвестициялардың негізгі ағыны бірнеше салаларға түседі. Мәселен, ҚХР-дың мұнай-газ саласына салған инвестициялары 2018 жылдың соңында шамамен 2,89 млрд долларды құрады. Мысалы, «Zhongneng Co. Ltd» компаниясы Баткен облысындағы мұнай учаскесін барлаумен айналысады. Қытай тарапы екі мұнай өңдеу зауытын салды: Тоқмақ пен Қарабалтада («Джунда»). Олардың жылдық өңдеу қуаты сәйкесінше 400 мың және 800 мың тонна мұнайды құрайды. Алайда, зауыттар әлі күнге дейін толық қуатта жұмыс істемей тұр, өйткені Қырғызстанның жеткілікті меншікті ресурстары жоқ.

2019 жылы Ош облысының Алай және Чон-алай аудандары арқылы Түрікменстан-Қытай газ құбырының 215 км (қырғыз учаскесінің ұзындығы) төсеу бойынша дайындық жұмыстары басталды: ауыл шаруашылығы және орман өндірісінің шығындары үшін өтемақы төлей отырып, газ құбыры трассасының бойындағы жер учаскелерін бөлу және трансформациялау мәселелері шешілді. Орталық Азия-Қытай магистральдық газ құбырының қырғыз тармағын салумен SINO-Pipeline International Company Limited айналысады.⁴⁹

ҚХР инвесторлары үшін тартымды сала гидроэнергетика болып табылады, оған шамамен 2,89 млрд доллар салынды. Қытайлық инвесторлар Сарыжаз және Қамбарата ГЭС каскадындағы жобаларға, көмір жылу электр станцияларын салуға, Бішкектегі Үш-Қорған ГЭС-ін және ЖЭО-ны қайта құруға қатысады.

Алтын өндіру-бұл Қытай инвестициялары келетін тағы бір сала. Ірі кен орындарының бірі Талды-Бұлақ Левобережныйды (алтын қоры 78 тн бағаланады) «Алтынкен» компаниясы игеріп жатыр, оның акцияларының 60% Қытайдағы ең ірі жер қойнауын игеруші Zijin Mining компаниясының еншілес компаниясы Superb Pacific Limited компаниясына тиесілі. Жобаны іске асыруға салынған қытайлық инвестициялардың жалпы көлемі 200 млн доллардан асады.

Ынтымақтастықтың перспективалық бағыты Қырғызстанға жолдар салу және жаңғырту болды, өйткені географиялық жағынан бұл ел Орталық Азиядағы қытай саудасы үшін маңызды. Тиісінше, Қытай бұл республикада қазіргі заманғы логистикалық және көлік инфрақұрылымын қалыптастыруда барынша белсенділік танытып отыр. 2019 жылға қарай Қытай Қырғызстанға көлік жобаларына шамамен 1,69 млрд доллар несие берді. Қытай тарапы Қырғызстанды Қытаймен байланыстыратын Бішкек-Нарын-Торығарт автожолын қайта жаңарту (инвестициялардың жалпы сомасы – 600 млн доллар) және Солтүстік-Оңтүстік автожолын салу сияқты ірі инфрақұрылымдық жобаларды іске асырып үлгерді.

Қырғыз-қытай ірі жобаларының бірі 1990-шы жылдардың аяғынан бастап жоспарланған Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан темір жол магистралінің құрылысы жобасы болып табылады. Келіссөздер

⁴⁷ <http://www.stat.kg/ru/statistics/investicii/>

⁴⁸ <http://www.stat.kg/ru/statistics/investicii/>

⁴⁹ <https://economist.kg/2019/04/19/zavershen-otvod-zemel-v-alajskoj-doline-pod-kitajskij-gazoprovod-gendirektor-sino-pipeline/>

TALAP

процесінде кедергі болатын нәрсе - бұл темір жол желісінің ұзындығы (Қытай инвесторлары Қытайдан Өзбекстанға ең қысқа жолға мүдделі, ал Қырғызстан елдің солтүстік және оңтүстік өңірлерін қосу мақсатында республика аумағы бойынша маршруттың барынша ұзындығына мүдделі), жолтабан ені және қаржыландыру мәселесі⁵⁰. Жоба әлі жүзеге асырылған жоқ, жоғарыда аталған проблемалық мәселелер бойынша консенсус әлі табылған жоқ.

Үшінші басымдылық бұл артық өндірістік қуаттарды ҚХР-дан Қырғызстанға көшіру болды. 2016 жылы «Белдеу және жол» бастамасы аясында Қырғызстан Қытайға 40-қа жуық бірлескен өнеркәсіптік жобаны жүзеге асыруды ұсынды. Қырғызстанның экономика министрлігі қытай өндірістерін базасында іске қосу мүмкіндігі бар жұмыс істемей тоқтап тұрған кәсіпорындардың тізімін ұсынды. Бұл Қырғызстанға, бір жағынан, жаңа қытай инвестицияларын алуға, екінші жағынан, өндірістік инфрақұрылым құрылысынан үнемдеуге мүмкіндік берер еді. Алайда, мәселе сол күйі шешімін таппады, сонымен қатар экологиялық мәселелерге байланысты қарсы адамдардың наразылығын тудырды.

Қырғызстанда, Қазақстандағы сияқты, синофобия көріністерінің байқалатынын атап өту қажет. Экс-Сыртқы істер министрі және Шанхай ынтымақтастық ұйымының экс-хатшысы Мұратбек Иманалиевтің айтуынша, қазіргі уақытта «Қырғызстан Қытаймен бүкіл Тәуелсіздік кезеңіндегі ең нашар қарым-қатынасты және Орталық Азия елдері арасындағы ең нашар қарым-қатынасты бастан кешуде»⁵¹. Сарапшы тарихи тамыры бар және кеңестік өткеннің мұрасы болып табылатын синофобияның өсуін атап өтті. Сарапшы бұл мәселенің шешімі мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты күшейтуде деп санайды.

Қырғызстан үшін Қытай маңызды экономикалық серіктестердің бірі. Қырғызстанда 397 қытайлық кәсіпорын және тағы 170 бірлескен қырғыз-қытай кәсіпорны жұмыс істейді. Қытайлық инвестициялары бар ірі кәсіпорындардан түсетін салық түсімдері 2018 жылы 3,8 млрд сомды құрады (2017 жылмен салыстырғанда 20% - ға өскенін көрсетті).

Орталық Азия аймағының елдерімен қатар, Оңтүстік Кавказ елдері Бейжіңнің назарын «Белдеу және жол» бастамасы аясында маңызды учаске ретінде аударады, бірақ ҚХР-мен шекарасы болмаса да, экономикалық ынтымақтастық соншалықты айтарлықтай емес, дегенмен ол тез қарқынмен дамып келеді. Осылайша, 2015 жылы Қытай Грузия және Әзірбайжанмен «Белдеу және жол» бастамасына қатысуы туралы түрлі құжаттарға (хаттамалар, декларациялар, меморандумдар) қол қойды. ҚХР мен Әзірбайжанның жиырма бес жылдық ынтымақтастығының қорытындысы тауар айналымы болып табылады, тараптар 500 есеге артып, 770 млн долларға жетті, ол 2017 жылдың қорытындысы бойынша рекордтық 1,2 млрд долларды құрады, бұл 2016 жылғы көрсеткіштен 43% - ға артық.

Қытай Әзірбайжанның негізгі сыртқы сауда серіктестері арасында 4-ші орында, оның ішінде импортта 3-ші және экспортта 8-ші орында⁵². Қытайдың Оңтүстік Кавказбен саудасының 40% -дан астамы Әзірбайжанға тиесілі. Әзірбайжанның Оңтүстік Кавказдың басқа елдерінен артықшылығы оның орналасуында, сондықтан ең алдымен Әзірбайжан билігі көлік саласындағы ынтымақтастыққа баса назар аударады. 2017 жылы пайдалануға берілген Баку-Ахалкалаки-Тбилиси-Карс темір жолын Әзербайжан билігі «болат магистральдарда ежелгі Жібек жолын қалпына келтіру» деп санайды⁵³. Одан бөлек, теңіз тасымалымен салыстырғанда Баку-Тбилиси-Карс темір жолының ерекшелігі Қытайдан Еуропаға жүк жеткізу мерзімін екі есе қысқартады.

Екіжақты ынтымақтастық көлік және энергетика саласында дамып келеді. Нахичеванда қытайлық технологиялар негізінде автомобильдер шығарылады және осы өнімді әртараптандыру басталды. Sirena Motors компаниясы Лянкяран қаласында жаңа өңірлік өкілдігін ашады. Әзірбайжандағы

⁵⁰ <https://www.ritmeurasia.org/news--2019-11-29--perspektivy-stroitelstva-novogo-zh-d-koridora-iz-kitaja-v-uzbekistan-46229>

⁵¹ <https://cabar.asia/ru/negativnye-factory-kyrgyzsko-kitajskih-otnoshenij/>

⁵² <https://vestikavkaza.ru/news/Azerbaydzhan-otkryl-svoe-torgpredstvo-v-Kitae.html>

⁵³ <https://ru.president.az/azerbaijan/silkroad>

қытай автомобильдерінің ресми диллерінің аймақтық кеңсесі автомобильдер мен қосалқы бөлшектер сатады, сонымен қатар Changan, BAIC, GAC, JAC және т.б. брендтерге қызмет көрсетумен айналысады.

Әзірбайжанның AS Group Investment компаниясы және ірі қытайлық компания China CAMC Engineering Co., Ltd. 2018 жылдың ақпан айында Бейжіңде «Абшерон Агропарк» жобасын іске асыру бойынша ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды. Қол жеткізілген келісімге сәйкес, CAMCE жобаға 140 млн мдоллар бөледі. Жемістер мен көкөністер өндірісі тек ішкі нарыққа ғана емес, ТМД, Парсы шығанағы және Еуропа елдеріне де арналған. Жобаны іске асыру Әзірбайжан Республикасының мұнай емес секторының табысты дамуына және Made in Azerbaijan брендінің танылуына мүмкіндік туғызады. Энергетика саласында мұнай-газ саласының өзара іс-қимылы маңызды рөл атқарады. SOCAR Әзірбайжан мұнай компаниясы 15 жылдан бері Қытай ұлттық мұнай-газ корпорациясымен бірігіп қызмет істеп келеді, одан 500 млн доллардан астам сомаға мұнай-химия саласына арналған жабдықтар сатып алынған. 2017 жылғы мамырда «Белдеу және жол» форумы кезінде компаниялар SOCAR GPC жобасы шеңберінде өзара түсіністік туралы меморандумға⁵⁴, сондай-ақ газ өңдеу зауыты мен полиэтилен өндіретін мұнай-химия кешенін алдын ала егжей-тегжейлі жобалау туралы шартқа қол қойды. GPC жобасы шеңберінде Бакуден 15 км қашықтықта газ өңдеу және мұнай-химия кешенін құру жоспарлануда, оның қуаты жылына шамамен 10 млрд текше м газды, сондай-ақ бірқатар газ өңдеу қондырғыларын құрайды. SOCAR GPC жобасының құны бастапқы бағалаулар бойынша шамамен 4 млрд долларды құрайды.

Осылайша, Әзірбайжан «аймақтық қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, экономикалық және саяси реформаларды ынталандыру мақсатында ҚХР-мен қарым-қатынастың жаңа жолдарын» іздейді⁵⁵. Қытай халықаралық проблемалар академиясының ғылыми қызметкері Бай Лянь-Лэйдің пікірінше, Әзірбайжан үш себеп бойынша «Жібек жолы экономикалық белдеуін құру бойынша тамаша серіктес» болып табылады⁵⁶. **Біріншіден**, ел Каспий жағалауында орналасқан, шығыс Азия, Еуропа және Ресейдің экономикалық мүдделерінің жаңа байланыстырушы, яғни конвергентті аумаққа айналады. Басқаша айтқанда, Әзірбайжан Еуропалық экономикалық сақинаны Шығыс Азиямен байланыстыратын жаңа нүктеге айналады. **Екіншіден**, Әзірбайжан-мультимодальды трансұлттық көлік жүйелерін ұйымдастыру тұрғысынан ежелгі Жібек Жолын жаңғыртудың негізін қалаушы. **Үшіншіден**, Әзірбайжанның ҚХР-мен ұқсастығы бар (өзара байланыстылық, басымдылық ретінде экономикалық дамуды ұстану, тәуелсіз және бейбіт сыртқы саясатты жүзеге асыру, елдің саяси тұрақтылығы мен бірлігіне ұмтылу бағыты тұрғысынан), бұл өзара тиімді ынтымақтастыққа ықпал етеді.

⁵⁴ <https://www.trend.az/business/energy/2741415.html>

⁵⁵ Karimov R, Gao Fei. *China's Energy Policy Throughout the Central Asia to Azerbaijan / SAM Review*, 2013. P. 35—36.

⁵⁶ Bai Lianlei. *Azerbaijan in the Silk Road Economic Belt: A Chinese Perspective // Caucasus International*. Vol. 6. No. 1. Summer 2016. P. 27—40.

1.3 «Қытай моделі» мен «Қытай стратегиясы» арасында: Қазақстан үшін тәжірибе

«Белдеу және жол» бастамасы өзінің сипаттамалары бойынша Қытай мен Қазақстанның ынтымақтастығы үшін қолайлы, өйткені ол интеграциялық процестерге және трансконтинентальдық логистика инфрақұрылымын дамытуға баса назар аударады. Бұл стратегия Қазақстанға қажетті инвестициялар мен технологиялардың ағынын күтуге, бұл ретте Қытай, Ресей, Еуроодақ және АҚШ жүргізіп отырған белгілі бір "бәсекелестік күрес" аясында сенімді серіктес болуға мүмкіндік береді. Қазақстан мен ҚХР-дың жалпы шекарасы 1782,75 км, оның ішінде: құрлық шекарасы — 1215,86 км, су шекарасы-566,89 км. Қытай үшін бұл ең ұзын шекаралар тізіміндегі үшінші шекара (Ресей мен Моңғолиядан кейін). Қазақстан үшін де үшінші шекара (Ресей мен Өзбекстаннан кейін). Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін 1994 жылғы 26 сәуірде Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекарасы туралы келісімге қол қойылды, ал 2003 жылғы 4 шілдеде "Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы қазақстан-қытай мемлекеттік шекарасы желісін демаркациялау (шектеу) туралы хаттаманы ратификациялау (бекіту) туралы" Мемлекеттік заң қабылданды⁵⁷.

Қазақстан-Қытай шекарасында 6 автомобиль және 2 теміржол шекаралық өткізу пункті бар (1-кесте).

1-кесте. Қазақстан-Қытай шекарасындағы өткізу пункттері⁵⁸

Атауы	Орналасқан жері	Іргелес өткізу пунктiнiң атауы, оның мемлекеттік тиесiлiлiгi	Классификациясы	Жұмыс тәртібі
Қорғас	Алматы облысы, Панфилов ауданы, Қорғас ауылы	Қорғас, ҚХР	автомобильдік, көп жақты, жүк-жолаушы	08:30-дан 20:30-ға дейін
НұрЖолы	Алматы облысы, Панфилов ауданы, Қорғас ауылынан 35 км	Қорғас, ҚХР	автомобильдік, көп жақты, жүк-жолаушы	08:30-дан 20:30-ға дейін
Көлжат	Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, Қалжат кенті	Дулаты, ҚХР	автомобильдік, көп жақты, жүк-жолаушы	08:00-ден 17:00-ге дейін (жексенбiден басқа)
Достық	Алматы облысы, Алакөл ауданы, Достық станциясы	Алашанкөл, ҚХР	автомобильдік, көп жақты, жүк-жолаушы	08:30-дан 17:00-ге дейін (жексенбiден басқа)
Бахты	Шығыс Қазақстан облысы, Үржар ауданы, Бахты ауылы	Покиту, ҚХР	автомобильдік, көп жақты, жүк-жолаушы	08:00-ден 17:00-ге дейін (жексенбiден басқа)

⁵⁷ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекарасының шекарасын белгілеу туралы хаттаманы ратификациялау туралы. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі N 469 Заңы. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000469_

⁵⁸ https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1YM3ZUWE1In_gVWo9pa3UXAV8Gnk&ll=48.206787382314886%2C55.72507160591024&z=4

TALAP

Атауы	Орналасқан жері	Іргелес өткізу пунктiнiң атауы, оның мемлекеттік тиесiлiлiгi	Классификациясы	Жұмыс тәртібі
Майқапшағай	Шығыс Қазақстан облысы, Зайсан ауданы, Майқапшағай кенті	Зимұнай, ҚХР	автомобильдік, көп жақты, жүк-жолаушы	08:00-ден 17:00-ге дейін (жексенбіден басқа)
Алтынкөл	Алматы облысы, Панфилов ауданы, Нұркент елдімекенінен 9 км	Қорғас, ҚХР	теміржол, көп жақты, жүк-жолаушы	тәулік бойы
Достық	Алматы облысы, Алакөл ауданы, Достық кенті	Алашанкөл, ҚХР	теміржол, көп жақты, жүк-жолаушы	тәулік бойы

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметі

Салыстыру үшін: 2020 жылдың шілдесіне Ресей мен ҚХР теміржол шекара өткізу пункттерінің саны бірдей (екеу) (олардың саны Амур өзені арқылы өтетін «Нижнеленинск-Тунцзян» теміржол көпірін орнықтыру жұмыстары аяқталғаннан кейін біреуге ұлғайтылатын болады).

Осылайша, ұзақ және жеткілікті түрде жабдықталған ортақ шекара екі елдің тығыз ынтымақтастықтың маңызды шарты болып табылады, бұл олардың басшылығының мәлімдемесіне толық сәйкес келеді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев және қазіргі Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаев, сондай-ақ басқаруы кезінде қазақстан-қытай қарым-қатынастары дамыған үш Қытай көшбасшысы (Цзян Цзэминь, Ху Цзиньтао, Си Цзиньпин) бір-бірін халықаралық аренадағы негізгі серіктес ретінде қарастыра отырып, екіжақты және көпжақты интеграция бағытын тұрақты түрде ұстанды.

Жалпы «Белдеу және жол» бастамасының жетістіктерінің қызу пікірталастарына қарамастан, Қытай стратегиясында Қазақстан, қандай жағдай болмасын, оның трансконтиненталдық логистиканы дамытумен байланысты бөлігінде басты орынға ие екенін атап өткен жөн.

Осы қатынастардың тарихына талдау жасай отырып, бірнеше кезеңге бөлуге болады:

Бірінші кезең 1990-шы жылдары болды және сауда құрылымы бойынша қарапайым болды: Қазақстан шикізатты (көбінесе металдарды) сатты, ал оның орнына халық тұтынатын тауарларды (негізінен киім) алды.

Келесі кезеңде (ғасырдың басынан бастап 2010-жылдардың ортасына дейін) елдер арасындағы аумақтық мәселелерді түпкілікті шешу және инвестициялық ынтымақтастықты, ең алдымен мұнай-газ саласында біртіндеп арттыру қажет болды.

Үшінші кезеңді 2013 жылдан бастап санаған дұрыс және бұл тек «Белдеу және жол» бастамасымен ғана емес, сонымен қатар «Нұрлы Жол» стратегиясын ілгерілетумен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты орта және ұзақ мерзімді дамыту бағдарламасымен (2013-2020) байланысты.

Сонымен бірге өзара саудада маңызды ілгерілеу болды: Қытайға экспорттың төмендеуі байқалды, сауда сальдосы Қазақстан үшін теріс болды, аз болса да, мемлекет кепілдендірген сыртқы қарыз жинақталды.

TALAP

Жалпы, қытай-қазақстан қатынастарының шарттық-құқықтық базасының жалпы көлемі 255 құжатты құрайды (оның 11-і мемлекетаралық, 111-і үкіметаралық және 133-і ведомствоаралық). Екі ел арасындағы қарым-қатынастардың негізі болып табылатын «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шарттың»⁵⁹ маңыздылығы жоғары. Бұл шартты Қазақстан 2003 жылы 2 маусымда ратификациялады. Шартта Қазақстан мен ҚХР арасындағы қатынастарға тән бірқатар нақты жағдайлар көрсетілген (энергетика саласындағы ынтымақтастықтың басымдығы, трансшекаралық өзендерді бірлесіп басқарудың маңыздылығы, үшінші елдермен және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасауға назар аудару). Шарттың 1-бабында бекітілген егемендік пен аумақтық тұтастықты тану туралы ереже түбегейлі маңызды, ол қазіргі Қытай-Қазақстан шекарасының басқа жағындағы «ежелгі қытай аумақтары» тақырыбындағы барлық "ойларды" негізсіз етеді⁶⁰.

Шарттың негізгі ережелері егемендік пен аумақтық тұтастықты өзара құрметтеуді, өзара шабуыл жасамауды, бір-бірінің ішкі істеріне араласпауды, теңдік пен өзара тиімділікті және бейбіт қатар өмір сүруді мәлімдейді.

Уағдаласушы тараптар теңдік пен өзара тиімділік негізінде сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық, көлік, қаржы, ғарыш, авиация, ақпараттық коммуникациялық технологиялар және басқа да қызығушылық тудыратын салалардағы ынтымақтастықты дамытатындығы атап көрсетілген. Екі елдің энергетика саласындағы ынтымақтастығына стратегиялық мән беріледі⁶¹. Қазақстан-қытай екіжақты келісімдері негізінде трансшекаралық өзендерді ұтымды пайдалану мен қорғауға ерекше назар аударылды. Сондай-ақ, энергетика, трансшекаралық өзендердің суларын қорғау, қоршаған ортаны қорғау, атом саласы, ғарыш саласы, өзара есеп айырысу кезінде ұлттық валюталарға көшу сияқты салалар бойынша Нұр-Сұлтан мен Бейжің арасында 50-ге жуық шарт бар. Бұдан басқа, екі ел ынтымақтастығының мақсаттары мен міндеттерін айқындайтын бағдарламалық құжаттар бар, олардың бір бөлігі екіжақты сипатқа ие, ал бір бөлігін тек Қазақстан ғана қабылдады:

1. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы 2003-2008 жылдарға арналған ынтымақтастық бағдарламасы (Астана, 3 маусым 2003 ж.)⁶²;
2. XXI ғасырдағы Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының ынтымақтастық стратегиясы (Бейжің, 20 желтоқсан 2006 ж.);
3. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының экономикалық ынтымақтастығын дамыту тұжырымдамасы (Бейжің, 20 желтоқсан 2006 ж.);
4. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы экономиканың шикізаттық емес секторларындағы ынтымақтастық бағдарламасы (18 тамыз 2007 ж.);
5. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы экономиканың шикізаттық емес секторларындағы ынтымақтастық бағдарламасына іс-шаралар жоспары (Бейжің, 10 сәуір 2008 ж.);

⁵⁹ Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шартты ратификациялау туралы. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 маусымдағы N 420 Заңы.

<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000420>

⁶⁰ <https://iz.ru/1000793/igor-karmazin/sdelano-v-kitae-pochemu-v-pekine-zadumalis-o-vozvrashchenii-kazahstana>

⁶¹ <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000420>

⁶² <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001097>

6. Бір жағынан Еуразиялық экономикалық одақ пен оған мүше мемлекеттер және екінші жағынан Қытай Халық Республикасы арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы келісім (Астана, 17 мамыр 2018 ж.)⁶³.

Қытайдың «Белдеу және жол» бастамасын іске асыру кезеңінде (2013-2020 жж.) Қазақстан мен ҚХР арасында Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты орта және ұзақ мерзімді дамыту бағдарламасы қолданыста болды⁶⁴. Осы құжат аясында сауда, инвестиция, энергетика, қайта өңдеу өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы, қаржы, телекоммуникация, жаңа технологиялар, Кедендік ынтымақтастық, инфрақұрылым, көлік және логистика, шекара маңы және аймақаралық ынтымақтастық сияқты ынтымақтастықтың негізгі салалары айқындалды.

2004 жылдан бастап қазақстан-қытай экономикалық ынтымақтастығының негізгі органы бірінші вице-премьерлер басқаратын ынтымақтастық жөніндегі қазақстан-қытай комитеті болып табылады⁶⁵.

Комитет жұмысының негізгі нысаны Қазақстан мен Қытайда кезекпен комитеттің тең төрағаларының басшылығымен, әдетте, жылына бір рет, бірақ тұрақты емес негізде өткізілетін мәжілістер болып табылады. Тәжірибелік қажеттілікке сәйкес арнайы мәжілістер өткізіледі.

Сонымен қатар, қытай бизнесі ҚР Президенті жанындағы шетелдік инвесторлар кеңесінде ұсынылған. Алайда, қазіргі уақытта мүшелікке кіретін 34 компания арасында бір ғана қытайлық компания - Қытайдың ұлттық мұнай корпорациясы бар, ол өз кезегінде Қазақстанның мұнай-газ саласында жұмыс істейтін Қытай ұлттық мұнай корпорациясының ірі қытайлық еншілес компанияларының көпшілігін бақылайды.

Сондай-ақ, Қазақстан мен Қытай бірқатар халықаралық ұйымдарға бірлескен мүшелікке ие. Олардың ішіндегі ең маңыздылары-Біріккен Ұлттар Ұйымы, Шанхай ынтымақтастық Ұйымы, Дүниежүзілік сауда ұйымы. Сонымен қатар, Қазақстан бірқатар интеграциялық бірлестіктердің: ЕАЭО, ҰҚШҰ, ТМД, сондай-ақ ислам (ИКҰ) және түркі мемлекеттерінің (Түркі кеңесі) белсенді қатысушысы болып табылады. Өз кезегінде, Қытай мемлекеттерді географиялық (АТЭС) белгісі немесе әлемнің ең дамыған елдерінің қатарына енуі бойынша (G20, БРИКС) біріктіретін бірқатар ұйымдардың мүшесі болып табылады.

Осылайша, «Белдеу және жол» бастамасының институционалдық шеңберінің жоқтығын ескере отырып, Қытай мен Қазақстан бірлесіп жұмыс істейтін саяси тұрғыдан аса маңызды ұйым Шанхай ынтымақтастық ұйымы болып табылады.

Экономикалық тұрғыда Қазақстан мен Қытайдың ынтымақтастығы ҚХР-дың 100% қатысуымен құрылған кәсіпорындар және бірлескен қазақстан-қытай кәсіпорындарынан көрініс табады.

⁶³ Еуразиялық экономикалық одақ пен оған мүше мемлекеттер, бір жағынан, Қытай Халық Республикасы арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы келісімді ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 13 маусымдағы No 259-VI ЗРК Заңы.
<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000259>

Еуразиялық экономикалық комиссия Кеңесінің 2018 жылғы 14 қыркүйектегі No 28 «Еуразиялық экономикалық одақ пен оған мүше мемлекеттер, екінші жағынан, Қытай Халық Республикасы арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы келісімді іске асыруға бағытталған шаралар туралы» бұйрығы.
<http://adilet.zan.kz/rus/docs/H18EV00028R>

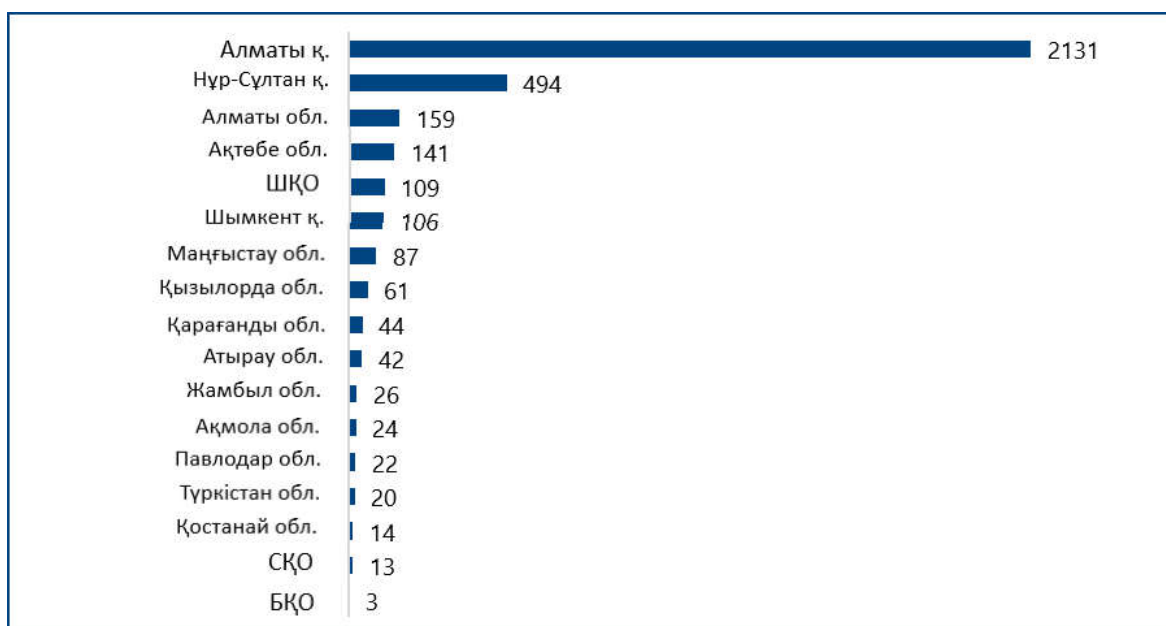
⁶⁴ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты орта және ұзақ мерзімді дамыту бағдарламасы (2020 жылға дейін). Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 7 қыркүйектегі No 940 қаулысы//
<http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000940>

⁶⁵ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы ынтымақтастық жөніндегі қазақ-қытай комитетін құру туралы келісім. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 14 мамырдағы N 545 қаулысы//
http://adilet.zan.kz/rus/docs/P040000545_

TALAP

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері бойынша, 01.01.2020 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда ҚХР-дың 100% шетелдік қатысуы бар 2 674 заңды тұлға және Қазақстан-ҚХР бірлескен меншік формасында 822 кәсіпорын тіркелген. Кәсіпорындардың 75% Алматы және Нұр-Сұлтан қалаларында (тиісінше 61% және 14%), одан әрі кемуі бойынша Қытаймен шектесетін өңірлер – Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарында тіркелген. Ең төменгі көрсеткіш елдің солтүстік аймақтарында байқалады (6-сурет).

6-сурет. 05.01.2020 жыл жағдайына Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша қытайдың қатысуымен кәсіпорындар саны

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі

Бизнес санаттары бойынша 3 495 кәсіпорынның 41-і ірі кәсіпорындар, 33-і – орта бизнес кәсіпорындары және 3 421-і шағын бизнес кәсіпорындары. Салалар бөлінісінде Қытай капиталы бар кәсіпорындар саудада – 1 801 немесе 52%, құрылыста – 328 немесе 9%, басқа қызмет түрлерін көрсетуде – 319 немесе 9%, өңдеу өнеркәсібінде – 273 немесе Қытайдың қатысуымен тіркелген кәсіпорындардың жалпы санының 8%-ы түрінде ұсынылған.

Бүгінгі таңда ҚХР Қазақстанның ірі сыртқы сауда экономикалық серіктесі болып табылады. 2019 жылы Қазақстанның сыртқы саудасындағы ҚХР үлесі құндық қатынаста 14,9%-ды құрады. Сонымен қатар, екі ел арасындағы тауар айналымының өсуінің оң серпіні байқалады. Егер 2018 жылы өсу қарқыны 11,4%-ды құраса, 2019 жылы 22,8%-ды құрады.

Қытайға ауылшаруашылық өнімдерінің экспорттық әлеуеті зор, қазіргі кезде Қазақстан көрші елге өнімнің 113 түрін экспорттайды: бидай (38,3%), өсімдік майы (23,1%), майлы тұқымдар (14,8%), ұн (3,2%), соя (2,9%), балық (2,5%) және басқалары⁶⁶. 66 2020 жылғы шілдедегі жағдай бойынша өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіретін және өңдейтін 486 қазақстандық кәсіпорын ҚХР Бас кеден басқармасының тізіліміне енгізілді. Экспорт серпіні тұрақты өсуде: 2015 жылы Қазақстан Қытайға 111 млн долларға, 2016 жылы– 134 млн долларға, 2017 жылы– 180 млн долларға, 2018 жылы – 258 млн долларға ауыл шаруашылығы өнімін жеткізді.

⁶⁶ <https://inbusiness.kz/ru/news/apk-za-chetyre-goda-eksport-selhozprodukcii-iz-rk-v-kitaj-vyros-v-dva-raza>

Сонымен бірге, Қазақстанның 10 өңірінен келген кәсіпкерлердің фокус-топтарының кездесулерінде ауылшаруашылық өнімдерін экспорттаушылар тарапынан Қытай нарығына шығу қиындықтары, Қытайға экспорттаушылар үшін мемлекетаралық деңгейде кедергілердің болуы, қазақстандық экспорттаушыларды қолдау шараларының жоқтығы және олардың формальді сипаты туралы бірнеше рет шағымдар түсті. Сондай-ақ, қатысушылар серіктес елдердің аумағында қазақстандық мемлекеттік органдардың әкімшілік қолдау көрсетуі, сондай-ақ экспорттық әлеуетті одан әрі арттыру үшін қазақстандық тауар өндірушілерді дамытуға және кеңейтуге ынталандыру қажеттілігі туралы ұсыныстар айтты.

Әр түрлі салалардағы екіжақты байланыстар тұрақты түрде кеңеюде. Тауар айналымы көлемінің өсуімен қатар елдердің бір-біріне өзара тәуелділігі де қатар өсуде.

2015 жылғы желтоқсанда екі елдің үкімет басшылары Достық келіссөздердің қорытындысы бойынша «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы бірлескен коммюникеге» қол қойды және «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясатын ұштастыру және «Жібек жолының экономикалық белдеуін» салу жөніндегі ынтымақтастық жоспарын бірлесіп құру бойынша жұмысты бастау қажеттігін атап өтті.

2016 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасында «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясатын ұштастыру және «Жібек жолының экономикалық белдеуін» салу жөніндегі ынтымақтастық жоспарына қол қойылды.

«Нұрлы Жол» және «Белдеу және жол» бастамаларының үндестігі көлік және логистика, өнеркәсіп, энергетика, ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты, тұрғын үй құрылысы және коммуналдық инфрақұрылым, білім беру және адами капиталды дамыту, шағын және орта бизнесті қолдау сияқты салалардың екі мегажобада да басымдықтар болып табылатындығымен айқындалады.

«Белдеу және жол» бастамасы аясында «Қытай-Қазақстан-Ресей-Батыс Еуропа», «Қытай-Қазақстан-Батыс Азия», «Қытай-Қазақстан-Оңтүстік Кавказ / Түркия-Еуропа» көлік дәліздерін құру Қазақстан үшін ерекше маңызды болып табылады.

Бүгінде Қазақстан аумағы арқылы Еуропа мен Азияны байланыстыратын бес халықаралық трансконтиненталдық транзиттік дәліз өтеді. 2019 жылы Қытай-Еуропа-Қытай бағыты бойынша 3,1 мың контейнерлік пойыз өтіп, 347 мың контейнер жеткізілген. Бұл 2018 жылмен салыстырғанда 5%-ға артық.

Көлік дәліздерінің әлеуеті өте жоғары, өйткені ЕО мен ҚХР арасындағы тауар айналымы соңғы жылдары 600 млрд доллар деңгейінде сақталып отыр. Қытай саудасының басым бөлігі Германияға (38%), Нидерландыға (16%), Францияға (12%), Балтық жағалауы елдері мен Еуропаның оңтүстігіне келеді⁶⁷. Еуропа мен Қытай арасындағы өзара жеткізілімдер көлемінің шамамен 97%-ға жуығы теңіз көлігіне, 1,5–2%-ы әуе көлігіне және 1-2%-ы теміржол көлігіне тиесілі.

Қазақстанның көлік-логистикалық инфрақұрылымын ұлғайту нәтижесінде (ең алдымен «Нұрлы жол» бағдарламасы шеңберінде) 2009 жылдан бастап жүк тасымалдау көлемі шамамен екі есеге, яғни 2,4 миллиард тоннадан 2019 жылы 4,2 миллиард тоннаға дейін өсті. Қазақстан көлік инфрақұрылымына 30 миллиардтан астам доллар инвестицияланды.

2014 жылы мамырда іске қосылған Қытайдың Ляньюньган портында (Цзянсу провинциясы, Шығыс Қытай) Қазақстан салған логистикалық терминалдың, сондай-ақ 2014 жылы желтоқсанда пайдалануға берілген «Қазақстан-Түркіменстан-Иран-Парсы шығанағы» теміржолының мүмкіндігі зор.

«Нұрлы Жол» бағдарламасын іске асыру нәтижесінде 2015-2017 жылдар аралығында 360 мыңнан астам тұрақты және уақытша жұмыс орындарын құру нәтижесінде 3,3% мөлшерінде ЖІӨ өсімі қамтамасыз етілді. Көліктің барлық түрлерімен транзиттен түскен кіріс көлемі 1,3 есеге артып, 353 млрд теңгені құрады.

⁶⁷ https://eabr.org/upload/iblock/c2a/EDB-Centre_2018_Report-49_Transport-Corridors_RUS.pdf

2. Өзара іс-қимыл немесе тәуелділік: қазақстан-қытай қатынастарының болашағы мен проблемалары

2.1 Қытайдың 56 инфрақұрылымдық жобасын талдау: Қазақстанның нақты экономикасына әсері

2015 жылдың 31-тамызындағы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ҚХР-ға сапары кезінде қол қойылған Қазақстан Республикасы мен ҚХР арасындағы индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастықты нығайту туралы үкіметаралық негіздемелік келісімге⁶⁸ сәйкес экономиканың 15 саласында қазіргі заманғы және қолданбалы технологияларды пайдалана отырып, индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастықты нығайту туралы келісімге қол жеткізілді.

Осы келісімге қол қою металлургия, мұнай және газ өңдеу, химия өнеркәсібі, машина жасау, энергетика, көлік және қойма шаруашылығы, құрылыс материалдары өндірісі және агроөнеркәсіп кешені сияқты салаларда құны 27,6 млрд доллар тұратын 56 бірлескен қазақ-қытай жобаларын іске асырудың бастамасы болды.

Бастапқыда тізімге құны 22 миллиард доллар тұратын 45 жоба енгенін айта кеткен жөн⁶⁹. Алайда уақыт өте келе бұл тізім өзгеріске ұшырады. Осылайша, бірқатар жобалар алынып тасталды, мысалы, Ақмола облысындағы Масальский титан-магний кен орны негізінде тау-кен металлургиялық кешенінің құрылысы («Масальский ГОК» ЖШС)⁷⁰. Сондай-ақ, тізім бірқатар жобалармен толықтырылды және қазіргі кезде осы зерттеу шеңберінде жүргізілген талдау бойынша жобалардың саны 56-ны құрайды. Жобалардың санының өзгеруіне қарамастан, бұл ынтымақтастық көпшілікке «55 инфрақұрылымдық жоба» ретінде таныс. Жобаларды іске асыру нәтижесінде 20 мыңнан астам жұмыс орнын құру жоспарланып отыр, ал қазақстандық жұмысшылардың үлесі 90%-дан асатын болады.

Жобаларды іске асыру индустрияландыру және инвестиция саласындағы ынтымақтастық жөніндегі екіжақты Үйлестіру комитетінің талқылау тақырыбы болып табылады. 2015-2018 жылдар аралығында ҚР мен ҚХР арасында Комитеттің 16 отырысы өтті. Енгізу үшін ұсынылған барлық жобаларды Қазақстан тарапы нарықтық сұраныс, географиялық орналасу, экономикалық мақсаттылығы және ҚР экологиялық заңнамасына сәйкестігі тұрғысынан қарайды. Комитет сондай-ақ кәсіпорындарды инфрақұрылымдық жобалар тізбесінен шығару туралы шешім қабылдайды.

Ашық ақпарат көздеріне жасалған талдау инвестициялық жобалардың өздері туралы да, оларды іске асыру дәрежесі туралы да мәліметтер біркелкі еместігін көрсетті. Бұл факт бірнеше рет БАҚ және қоғам тарапынан орталық мемлекеттік органдарды сынға алды. Сондай-ақ, ақпараттың ішінара ашық болмауы және бұлыңғырлығы Жаңаөзен, Ақтөбе және Шымкент қалаларында «Қытай кәсіпорындарын Қазақстанға көшіру» жөнінде туындаған халықтың толқуларының себебі болды⁷¹. Толқудың салдарынан кейбір жобалар іске асырылмады. Атап айтқанда, Маңғыстау облысында құрамында мұнайы бар қауіпті қалдықтарды зиянсыз қайта өңдеу зауытын салу жобасы бойынша «Экотехпрогресс» ЖШС ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігімен келісімшарт жасасты, бірақ Жаңаөзен қаласындағы ереуілдерге байланысты жер учаскесін алуға шарт

⁶⁸ <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000030>

⁶⁹ <https://last.kz/novosti/12998-kazahstan-i-kitaj-realizuut-45-proektov-na-22-mlrd-dollarov.html>

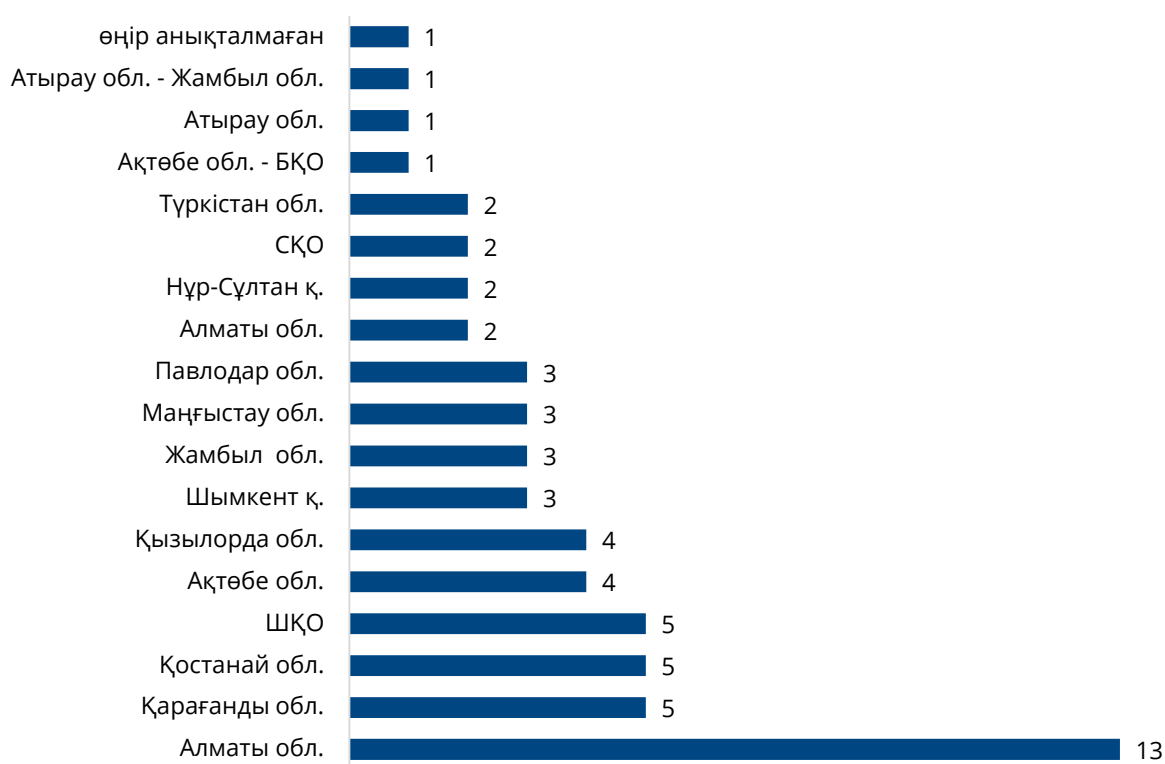
⁷⁰ <http://tks.kz/proekt-masalskij-gok-mezhdunarodn/>

⁷¹ https://forbes.kz/process/economy/55_kitayskih_zavoda_forbeskz_obyysnyayet_pochemu_v_kazahstane_etih_predpriyatij_ne_poyavitsya/

TALAP

жасалмады. Қазақстан-Қытай жобаларының географиясы кең ауқымды және Қазақстанның 11 облысы мен Республикалық маңызы бар үш қаланы қамтиды (Қазақстан картасындағы жобалардың орналасуымен толық мына сілтеме бойынша танысуға болады <https://clck.ru/QBAMB>). Жобалардың ең көп бөлігі Қытаймен жақсы логистикасы бар аймақтарда орналасқан. Мысалы, жобалар саны бойынша Алматы облысы көш бастап тұр (13 жоба). Шығыс Қазақстан облысы және елдің өндірістік орталықтары – Қарағанды мен Қостанай облыстарында орналасқан жобалардың саны тең (әрқайсысында 5 жоба). Қызылорда және Ақтөбе облыстарында 4 жоба, Жамбыл, Павлодар, Маңғыстау облыстарында және Шымкент қаласында 3 жоба, Алматы және Нұр-Сұлтан қалаларында 2 жоба іске асырылатын болады. Солтүстік Қазақстан, Атырау және Түркістан облыстарында бір жобадан (7-сурет).

7-сурет. Аймақтар бойынша жобалардың бөлінуі

Дереккөз: *invest.gov.kz*

Экономика салаларына қатысты қытай инвесторлары үшін электр энергетикасы (13 жоба), химия (9 жоба) және тау-кен металлургия өнеркәсібі (8 жоба) үлкен қызығушылық танытатынын атап өткен жөн. Бұдан басқа, Машина жасау, ауыл шаруашылығы, құрылыс, мұнай-химия және мұнай өңдеу, Өңдеу өнеркәсібі, қаржы салаларында жобаларды іске асыру жоспарланған (8-сурет).

Қытайлық инвесторлардың қызығушылығы, негізінен, осы бағыттардың тартымдылығын көрсетеді. Электр энергетикасы саласында соңғы үш жылда шетелдік инвесторлардың баламалы энергетика жобаларына үлкен қызығушылығы байқалады, өйткені мемлекет ұсынатын күн және жел энергиясына тарифтер айтарлықтай бәсекеге қабілетті болып табылады. Химия өнеркәсібінде өсудің үлкен әлеуеті бар, өйткені қазіргі уақытта ЖІӨ - дегі сала үлесінің көрсеткіші бойынша Қазақстанның химия өнеркәсібі Қытайдан 10 еседен астам артта қалып отыр (салыстыру үшін

TALAP

2019 жылы ҚР ЖІӨ-дегі химия саласының үлесі 0,7%-ды⁷², аталған көрсеткіш Қытайда-10%-ды құрады) және қытай инвесторлары осы саладан үлкен әлеует көріп отыр. Сонымен қатар, іске қосылған өндіріс тұтынылған өнімдердің импортын ішінара жабатын болады. Тау-кен металлургия өнеркәсібі жобаларын іске асыру – қытай инвестицияларының басты себебі – өз экономикасын шикізатпен қамтамасыз ету қажеттілігінің нәтижесі болып табылады.

8-сурет. Экономика салалары бойынша жобалардың бөлінуі

Дереккөз: invest.gov.kz

«Kazakh Invest» ақпаратына сәйкес, 2015 жылдан бастап 2019 жылдың қыркүйегіне дейін 3 957 млн. доллар сомасына 15 жоба іске қосылды. Жалпы сомасы 3 774 млн доллар болатын 13 жоба іске асырылу сатысында. Сондай-ақ, 19,7 млрд доллар сомасына 29 жоба өңделу үстінде⁷³.

Ынтымақтастық шеңберінде іске асырылған ең ірі жоба - акционерлері Қытай ұлттық мұнай-газ Корпорациясы мен "ҚазМұнайГаз «Барлау Өндіру» АҚ болып табылатын Шымкент мұнай өңдеу зауытын жаңғырту. Жобаны іске асыру 2011 жылы басталып, 2018 жылдың күзінде аяқталды және екі кезеңде өтті. Жаңғырту бензиннің сапасын жақсартуға, экологиялық тәуекелдерді төмендетуге (бензиндегі күкірт мөлшері 10 есе азайды), сондай-ақ ашық түсті мұнай өнімдерін өңдеу тереңдігін 50% - дан 80% - ға дейін арттыруға мүмкіндік берді⁷⁴. Бұл жобаны іске асыру Қазақстанның ішкі нарығының жоғары октанды АИ-92 бензиніне қажеттілігін жабуға мүмкіндік берді.

Тағы бір ірі жоба - Алдағы уақытта көп салалы автоқұрастыру кластерін дамыту мақсатында China National Machinery Import & Export Corporation-ның AllurGroup компаниялар тобының капиталына енуі. JAC автомобильдерінің өндірісі 2016 жылы басталды. Қазіргі уақытта «СарыарқаАвтоПром» ЖШС базасында ірі габаритті техниканы қоса алғанда, JAC-тың 10 түрлі моделі шығарылады.

⁷² <https://stat.gov.kz/edition/publication/quarter>

⁷³ <https://invest.gov.kz/ru/media-center/press-releases/stroitelstvo-kazakhstansko-kitayskikh-invest-proektov-budet-vestis-v-sootvetstvii-s-zakonodatelstvom>

⁷⁴ <https://invest.gov.kz/ru/media-center/press-releases/stroitelstvo-kazakhstansko-kitayskikh-invest-proektov-budet-vestis-v-sootvetstvii-s-zakonodatelstvom/>

Қазақстанда шығарылған JAC iEV7S үлгісіндегі алғашқы электромобильдері көлік құралдарының түрін мақұлдау туралы куәлікті ресми Еуразиялық одақтан алды. 2019 жылдың қорытындысы бойынша JAC моделінің автомобильдері 6%-дық үлеспен Қазақстандағы ең танымал автомобильдердің бестігіне енді. 2019 жылы Қазақстан Республикасында өндірілген барлық автокөлік құралдарының жартысы «СарыарқаАвтоПром» компаниясымен шығарылды. Қостанай зауыты бір жылда өндірісті екі есеге арттырып, жалпы сомасы 186 609 млн. теңгені құрайтын 25 802 бірлік жеңіл автомобильдер, жүк көліктері мен автобустар шығарды⁷⁵.

Іске асырылған он бес жобаның төртеуі химия өнеркәсібіне тиесілі. Мәселен, Шымкент қаласындағы мұнай өңдеу зауытын қайта құрудан басқа, Жамбыл облысы Шу ауданындағы «Тараз химиялық паркі» АЭА-да үшхлорлы фосфат және глифосат өндіру, Павлодар облысында полипропилен өндіру қондырғысын жаңғырту, Түркістан облысында ПЭТ-қалдықтарды қайта өңдеу және штапельді талшық шығару өндірісін ұйымдастыру бойынша жобалар іске асырылды. Жобаларды іске асыру импортталған өнімді қазақстандық өнімге ауыстыруға мүмкіндік берді. Мысалы, «Хим-Плюс» ЖШС жобасын іске асыру 2019 жылы «Раундап», «Торнадо» және басқа да әлемдік брендтер сияқты ауыл шаруашылығында кеңінен қолданылатын тұтас әрекет ететін танымал гербицидтердің отандық аналогы «Фараон Голд 540» сұйық гербицидінің 510 мың литрін шығаруға мүмкіндік берді. 2019 жылғы өнім толық көлемде Қазақстанның солтүстік өңірлерінің ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілеріне өткізілді⁷⁶.

Энергетика саласында іске асырылған үш жобаның жалпы құны 254 млн долларды құрады: Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарында қуаты тиісінше 100 және 30 МВт екі күн электр станциясының құрылысы және Шелек дәлізінде (Алматы облысы) қуаты 60 МВт ЖЭС құрылысы.

АӨК саласында екі жоба іске асырылды: Солтүстік Қазақстан облысында майлы дақылдарды қайта өңдеу (рапс майын өндіру) және Түркістан облысында түйе және бие құрғақ сүтін өндіру және қайта өңдеу.

«Тайынша май» зауыты Солтүстік Қазақстан облысы Тайынша ауданында 2016 жылы іске қосылды. Инвестиция көлемі 22,5 млн долларды құрады, 80 жұмыс орны құрылды, барлық өнім Қытай, Ресей және Иранға экспортталады⁷⁷. Қазіргі уақытта зауытты кеңейту бойынша жоба іске асырылуда. Зауыт ТМД-дағы 300 мың тонна рапсты қайта өңдеу қуаты бар жалғыз зауыт болып табылады және Қазақстанның 10 ірі экспорттаушысына кіреді⁷⁸. Жобаның мультипликативті әсері бар: рапс майын өндіретін зауытты іске қосу зауытқа жақын орналасқан облыс аудандарында рапс өсіруге түрткі болды, ол үшін ауыл шаруашылығы кооперативтері құрылды. Зауыт форвардтық сатып алу шартымен рапсты сатып алуды жүзеге асырады, қаражат көктемде рапс үшін аударылады, бұл ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге көктемгі егіс жұмыстарын мерзімінде жүргізуге мүмкіндік береді.

«Қорғас-Шығыс қақпасы» АЭА аумағында құрғақ порт және Шымкент қаласындағы Urumqi Minhang Xinyuan (70%) SIN YUAN STEEL (30%) ЖШС-мен бірігіп металлургия зауытын салу, «Агромашхолдинг КЗ» АҚ LOVOL тракторлары өндірісін ұйымдастыру, Қызылорда облысында China Gezhouba Cement Co. Ltd бірлесіп цемент өндіру бойынша іске асырылған жобалар ел экономикасы үшін маңызды болып табылады. Нәтижесінде, 2015-2020 жылдар аралығында 15 кәсіпорын 200 846 млн теңге сомасында салық аударымдарын жасады. 2019 жылғы салық төлемдерінің өсімі 2016 жылмен салыстырғанда 16% -ды құрады. Іске асырылған 15 жобаның 6-уы жаңадан құрылған кәсіпорындар болып табылады, тиісінше, 2015-2020 жылдар кезеңінде осы кәсіпорындар 2 598 млн теңге сомасына салық аударымдарын жүргізді.

⁷⁵ https://forbes.kz/auto/dve_treti_novyih_prodannyih_v_respublike_avtomobiley_sdelanyi_v_kazahstane/

⁷⁶ https://aqqarat.info/news/2020/03/19/9615655-est_svoi_produkt.html

⁷⁷ <https://www.apk-inform.com/ru/news/1501523>

⁷⁸ https://damu.kz/news/detail.php?ELEMENT_ID=25455

TALAP

Қазіргі уақытта Алматы қаласында Central Asia Ruisi Steel Pipes (Tianjin) Corporation (CNPC еншілес компаниясы) бірлесіп үлкен диаметрлі болат дәнекерлеу құбырларын өндіру, Шығыс Қазақстан облысында Тұрғысын ГЭС-1 құрылысы (жоспарлы аяқталу мерзімі-2020 жылғы қыркүйек), Жамбыл облысында қуаты 100 МВт «Жаңатас» жел электр станциясының құрылысы, Қызылорда облысында Orda Glass & China Glass Int ЖШС шыны зауытының құрылысы бойынша жобалар аяқталу сатысында (іске қосу 2020 жылдың шілдесіне жоспарланған, бірақ Covid-19 пандемиясына байланысты карантин жағдайында қытайлық жұмысшылар келе алмады).

Белгіленген қазақстандық-қытайлық «56 инфрақұрылымдық жобаның» ішінде іске асырылмаған жобаларды атап өту қажет. Бүгінгі күні осындай үш жоба бар: Нұр-сұлтан қаласында «Астана LRT» ЖШС жеңіл рельсті көлік жүйесінің құрылысы және Маңғыстау облысындағы екі жоба: құрамында қауіпті мұнайы бар қалдықтарды зиянсыз қайта өңдеу зауытын және Horgos Jiuhu SilkBridge New Energy Co Ltd -мен бірлесіп қуаты 42 МВт жел электр станциясын салу (қытай компаниясы жобадан шықты, қазіргі уақытта инвестор іздестірілуде).

Жеңіл рельсті жерүсті көлігі құрылысының жобасы 2011 жылы басталды және құрылыс 2020 жылдың маусым айының соңында аяқталуы керек еді. Сонымен қатар, 2020 жылдың тамызында Электр пойызын іске қосу жоспарланған болатын. Жер үсті көлігі жобасына Астана халықаралық әуежайы аумағында орналасатын 18 станция, 19 жылжымалы құрам және депо кіруі тиіс еді. 2015 жылы Қазақстан Президенті Н. Назарбаев пен ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин ЕРС-келісімшарттың (engineering-procurement-construction) бірінші бөлігіне және жобаны қаржыландыруға арналған кредиттік келісімге қол қойды. ЕРС-келісім-шарт мердігердің жобаны жобалауы, жабдықтауы және құрылысы шарттарында жүзеге асыруды қарастырды. Қытайлық компаниялардың консорциумы жұмысты 1,6 млрд долларға орындауы керек еді, бұл жоба құнының 80% құрайды. Қытайдың Даму Банкі несиелік келісім бойынша көрсетілген соманы жылдық 2,5% -бен 20 жылға берді. Қалған 20 пайызын (200 миллион доллардан астам) қазақстандық тарап төлеуі керек. Алайда 2018 жылдың сәуірінде қытайлық инвесторлардың қаржыландыру проблемаларына байланысты құрылыс тоқтатылды. Таратылған «Астана Банкінің» шоттарында шамамен 200 млн доллар «тұрып қалды» деп хабарланды. Жобаның орындылығы мен құны көптеген сұрақтарды тудырады. Осылайша, LRT іске қосылуы осы бағыт бойынша тәулігіне 2 мың адам жолаушылар ағыны кезінде 146 мың өткізу қабілеттілігін болжады. Бұл ретте, Нұр-Сұлтанда бір шақырым жер үсті метросының құрылысы (84 миллион доллар/км) Эфиопиядағы осындай жобадан алты есе қымбат (13,9 миллион доллар/км). Есеп комитетінің ұстанымына сәйкес, жоба «өтелмейтін» болып табылады. Алайда, жобаның өтелмейтіндігі бірнеше рет оның ішінде Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж. Тоқаевпен сынға алынғанымен, Нұр-Сұлтан қаласының әкімдігі жобаны одан әрі іске асыруды жоспарлап отыр⁷⁹.

2020 жылғы 10 маусымдағы өткен виртуалды кездесуде Қазақстан мен Қытайдың ресми тұлғалары «576 миллион доллар сомасына жеті инвестициялық жобаны» жүзеге асыру туралы келісті, деп хабарлайды Қазақстандық БАҚ. Бірақ тараптар егжей-тегжейіне тоқталмады⁸⁰.

«TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығы осы зерттеу аясында Қазақстанның 10 өңірінде фокус-топтардың кездесулерін өткізді. Аталған кездесулер барысында қазақстандық-қытайлық «56 инвестициялық жоба» бастамашыларынан сұхбат алынды, олар қытайлық инвесторлармен өзара іс-қимылдың оң жақтарын атап өтті. Біріншіден, бұл қазақстандық кәсіпорындарға жаңа технологиялар мен инновацияларды енгізу. Бұл ретте, қытайлық жұмысшылардың тәжірибе және дағдылармен бөлісуге дайын екендігі туралы қарама-қарсы пікірлер айтылды. Екіншіден, ҚХР қызметкерлерінің де, басшылық тұлғадағы азаматтарының тәртіптілігі, сондай-ақ ҚР заңнамасын

⁷⁹ <https://ru.sputniknews.kz/economy/20200617/14261313/nur-sultan-liniya-lrt.html>

⁸⁰ <https://kaztag.kz/ru/news/kazakhstan-i-kitay-podtverdili-plany-po-zaversheniyu-semi-investproektov-na-summu-576-mln>

TALAP

мүлтіксіз сақтауы. Бұдан басқа, қазақстандық кәсіпкерлер жобаларды іске асыру кезінде қандай да бір жеңілдіктердің жоқтығы туралы да пікірлер айтылды.

Сондай-ақ, фокус-топтарға қатысушылардың барлығы дерлік Қытай нарықтарына шығу үшін көптеген талаптар мен ұзақ процедуралардың (сертификаттау, құжаттаманы ресімдеу және т.б.) барын атап өтті.

2.2 Инвестициялар немесе несиелер: Қытай капиталының ерекшеліктері

1980 жылдардың басында қалыптаса бастаған ҚХР экономикалық моделінің негізінде «реформалар және ашықтық» саясатына көшу кезінде әлемдік экономикамен өзара әрекеттесу процесінде туындайтын бәсекелестік артықшылықтарды пайдалану жатыр. Мәселен, 1980-2000 жылдары оларға арзан жұмыс күші және тез дамып келе жатқан ішкі нарық тән еді, бұл дамыған елдерден Қытайға өндірістерді көшіруге түрткі болды.

Экономикасының қарқындап өсуі ҚХР-ға 2010 жылға қарай айтарлықтай қаржылық резервтер жинауға және артық өндірістік қуаттылықтарды құруға мүмкіндік берді. Сондай-ақ, бірқатар салаларда озық технологиялық деңгейге қол жеткізді (көлік-өндірістік инфрақұрылым құрылысы, байланыс, жасанды интеллект, үлкен деректер саласы).

Жинақталған қаржы ресурстары Қытай капиталының (мемлекеттік те, жеке де) басқа елдердегі қызметінің кеңеюіне алғышарттар жасайды.

Сонымен қатар, соңғы жылдары Қытай институционалдық шаралар арқылы (кредит беру шарттарын қатаңдату, мемлекеттік компанияларға неғұрлым қатаң талаптар қалыптастыру) шетелдік инвестициялық қызметті ретке келтірді. 2017 жылдан бастап қытайлық инвестициялар ағынының төмендеуі анық байқалды. Екі жыл ішінде құлдырау шамамен 35% құрады: 2016 жылғы 196 миллиард доллардан 2018 жылы 129 миллиард долларға дейін (9-сурет).

9-сурет. ҚХР-дың шетелдерге бағыттаған тікелей инвестицияларының динамикасы 2000-2018 жж., млн доллар⁸¹.

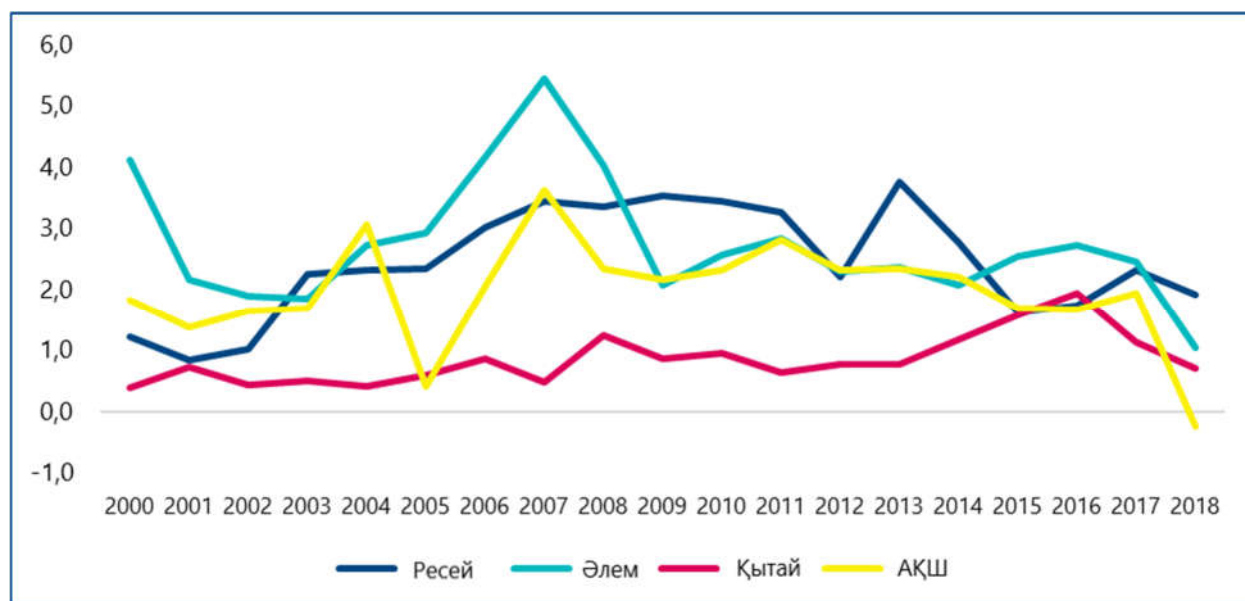
Дереккөз: Қытай Халық Республикасының Сауда министрлігі

Осылайша, COVID-19 коронавирустық пандемиясының инвестициялық белсенділікке айқын әсер еткен 2019-2020 жылдардағы жағдай, әкімшілік шектеулер Қытайға инвестициялық белсенділіктің

⁸¹ <http://hzs.mofcom.gov.cn/article/date/201809/20180902791492.shtml>
<http://hzs.mofcom.gov.cn/article/date/201901/20190102829082.shtml>;
https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.CD.WD?most_recent_value_desc=false&view=chart

жоғары деңгейіне шығуға мүмкіндік бермеді. Осылайша, қытайлық шетелдік тікелей инвестициялардың елдің ЖІӨ-ге қатынасы жалпы әлемдік көрсеткіштерден төмен (10-сурет).

10-сурет. Тікелей шетелдік инвестициялардың елдің ЖІӨ-ге қатынасы, %, 2000-2018 жж. ⁸²

Дереккөз: Дүниежүзілік банк

Шетелдік белсенділік әр түрлі меншік нысандарына, ауқымына және ҚХР-дан келген кәсіпорынның салалық тиістілігіне қарай көрінеді. Тиісінше, қытайлық компанияның шетелдегі мінез-құлқының орташа моделін бөліп көрсету мүмкін емес.

Мемлекетпен үлестес және «ұзақ ақшаға» қол жеткізе алатын ірі Қытай бизнесі тез табыс бермейтін ұзақ мерзімді инвестицияларға баруға дайын. Кейбір сарапшылардың пікірінше, мұндай шетелдік жобалар көбінесе тиімсіз, белсенділікті имитациялауға бағытталған және сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің бөлігіне айналады⁸³.

Орта және шағын бизнес, әдетте, коммерциялық пайда табуға бағытталған, икемді, жоғары бейімділік дәрежесіне ие. Сонымен бірге, бәсекелестік күресте мұндай компаниялар көбінесе жергілікті бизнес өкілдеріне ұтылады, өйткені қаржылық ресурстары да шектеулі, қабылдаушы елдің жергілікті билігінің қолдауына толық сенім арта алмайды және жергілікті ерекшеліктерді жеткілікті білмейді.

Төменде шетелдегі қытай капиталының өзіне тән сипаттамасы көрсетілген. Қытай компаниялары басқа елдерге кіру кезінде аса икемді декларациялармен сипатталады. Бұл жарияланған салымның сомасына қатысты, жұмыс күшін қысқартпауға, басқару жүйесін өзгертпеуге уәде береді. Мұндай мінез-құлықтың бірінші себебі инвестордың ҚХР инвестицияларына қатысты үрей туралы жалпы хабардар болуында⁸⁴. Екінші себеп қытайлық бақылаушы және қаржы институттарынан қолдау алу үшін олардың алдында оң имидж қалыптастыру қажеттілігімен байланысты. Сәйкесінше, қытай

⁸² https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.WD.GD.ZS?most_recent_value_desc=false&view=chart

⁸³ Gunter F. R. Corruption, costs, and family: Chinese capital flight, 1984–2014 // *China Economic Review*. 2017. Vol. 43. P. 105-117.

⁸⁴ Buckley P. J. et al. A retrospective and agenda for future research on Chinese outward foreign direct investment // *Journal of International Business Studies*. 2018. T. 49. №. 1. С. 4-23.

TALAP

бизнесінің мемлекетке жақын болуы, бір жағынан, арзан несиеге қол жеткізудің артықшылықтарын береді, екінші жағынан, кәсіпкерді өзінің шетелдік қызметінен үлкен үміт күтуге мәжбүр етеді.

Қытай капиталын шетелге салалық орналастыру кезінде сауда, құрылыс, қонақ үй және мейрамхана бизнесі салалары ерекшеленеді. Сонымен қатар, барлық жерде қытай капиталы ауыл, орман және балық шаруашылығында, пайдалы қазбаларды өндіруде, логистикада, телекоммуникацияда, химиялық және фармакологиялық өндірісте және т. б. көрініс табады. Қазіргі уақытта қытай капиталының қызметі әлемнің барлық континенттерінде ұсынылады, бұған қоса жүргізілген талдауда көрсетілгендей, географиялық жақындық факторы аса маңызды емес.

Осылайша, 2018 жылы ҚХР-дың тікелей шетелдік инвестицияларының жартысынан астамы (53,4%) Еуроодақ елдеріне, 16% – ы АҚШ-қа жіберілді⁸⁵. Дизайны қытай капиталын тартуға бағытталған арнайы экономикалық аймақтардың болуы маңызды болып табылады, бірақ инвестициялық шешім қабылдау кезінде қытай бизнесі үшін маңызды емес. Әлдеқайда маңызды болып көрінетіндер мыналар:

- › белгілі бір территорияда қытай бизнесінің жетістік тарихының болуы;
- › жергілікті қытай қауымдастығымен байланыс;
- › жергілікті іскер топтардың контрагенттерімен қалыптасқан серіктестік қатынастар;
- › табыстылық;
- › белгілі бір мемлекетаралық келісімдерді жүзеге асыруға мүдделі ҚХР басшылығының қолдауы (мемлекеттік корпорациялар үшін маңызды).

Сонымен қатар, әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, қытайлық инвестор қабылдаушы елдің жергілікті билік органдарымен белсенді өзара іс-қимылға бейім. Канадалық тәжірибе көрсеткендей, инвестиция тарту агенттіктері елдің қай провинцияларында құрылса, сол жаққа ҚХР-дан бизнес әлдеқайда белсенді түрде енген⁸⁶.

Қытай капиталы халықтың сатып алу қабілеті жоғары және әлемдік экономикаға жоғары интеграцияланған елдердегі активтерді сатып алуға тырысады (ЕС, АҚШ, Швейцария)⁸⁷. Азия мен Океаниядағы Қытай капиталын тарту бойынша көшбасшылардың қатарында: Сингапур (2017 жылы 13 миллиард доллар), Австралия (5 миллиард доллар), Жапония (3 миллиард доллар)⁸⁸. (11-сурет, 12-сурет).

Соңғы екі онжылдықта қытайлық инвесторлардың дамушы нарықтарға деген көзқарасы айтарлықтай өзгерді. Егер 2000-шы жылдары ҚХР компаниялары тұрақсыз саяси режимдер мен тұрақсыз экономикасы бар елдерге көп қаржы салса, 2010-шы жылдардың басынан бастап инвесторлар инвестициялық климаты нашар дамушы елдерге деген қызығушылығын жоғалтты. Бұл тренд ҚХР-да капиталды шығаруға мемлекеттік бақылаудың күшеюімен байланысты⁸⁹. Тіпті қытайлық мұнай-газ корпорациялары үшін қабылдаушы елдердегі инвестициялық климат инвестициялық шешімдер қабылдауда маңызды факторға айналуға⁹⁰.

⁸⁵ https://www.bbvaresearch.com/wp-content/uploads/2018/02/201802_ChinaWatch_China-Outward-Investment_EDI.pdf

⁸⁶ Anderson J., Sutherland D. *Developed economy investment promotion agencies and emerging market foreign direct investment: The case of Chinese FDI in Canada* // *Journal of world business*. 2015. T. 50. №. 4. P. 815-825.

⁸⁷ <http://www.chinagoabroad.com/en/article/22555>

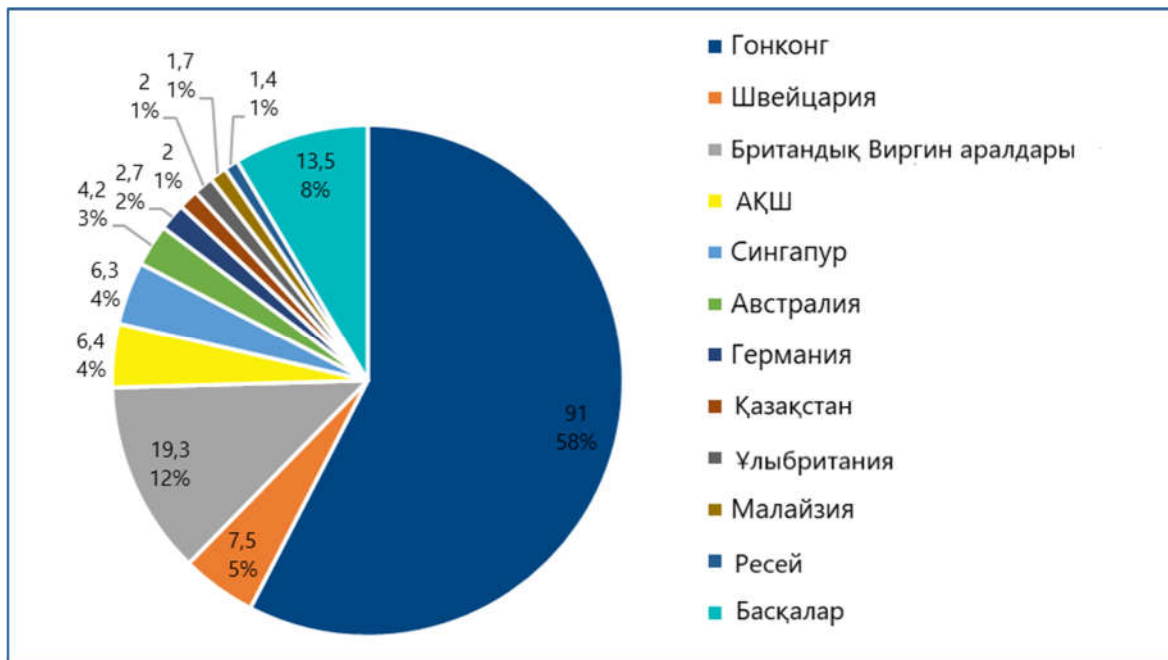
⁸⁸ https://www.bbvaresearch.com/wp-content/uploads/2018/02/201802_ChinaWatch_China-Outward-Investment_EDI.pdf

⁸⁹ Guo Jiann-jong, Wang Guo-chen, Tung Chien-hung. *Do China's Outward Direct Investors Prefer Countries with High Political Risk? An International and Empirical Comparison*

⁹⁰ Chalmers A. W., Mocker S. T. *The end of exceptionalism? Explaining Chinese National Oil Companies' overseas investments* // *Review of International Political Economy*. 2017. Vol. 24. No. 1. P. 119-143.

TALAP

11-сурет. 2018 жылғы реципиент елдер алған ҚХР-дың тікелей инвестициялары, млрд доллар, %⁹¹

Дереккөз: 2017 Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment

12-сурет. 2018 жылға реципиент елдерде жинақталған ҚХР-дың тікелей инвестициялары, млрд доллар және % (ҚХР Сауда министрлігінің мәліметтері бойынша)⁹²

Дереккөз: ҚХР Сауда министрлігі

⁹¹ <http://images.mofcom.gov.cn/fec/201810/20181029160824080.pdf>

⁹² <http://images.mofcom.gov.cn/fec/201810/20181029160824080.pdf>

TALAP

Қазақстанға қатысты Қытай қазақстандық экономиканың басты инвесторларының бірі деп нақты айтуға болады. Алайда, инвестициялар деңгейі қауіпті жоғары (бұл болашақта инвестормен/кредитормен өз жерлерімен және ресурстарымен «төлеу» қажеттілігі туралы қорытындыға әкеледі) деген тұжырым анық негізсіз болып көрінеді.

Инвестицияларды есептеу басқа әдістеме бойынша жүзеге асырылған 1993-2004 жылдар кезеңінде Қытайдан келетін инвестициялардың жалпы көлемі шамамен 1 464,6 млн долларды құрады. Айта кету керек, 1997 жылға дейін (Қытай ұлттық мұнай-газ корпорациясының «Ақтөбемұнайгаз» компаниясын сатып алу бойынша мәміле) ҚХР-дан инвестициялар деңгейі төмен болды, ал кейінірек капитал Қазақстанға жылына 50-ден 400 млн долларға дейін тұрақты ағынмен жіберіліп отырды. Атап айтарлығы, Қытай инвестицияларын тартудың ең үлкен мәні 2013-2014 жылдары болған, яғни «Белдеу және жол» бастамасын белсенді іске асыру басталғанға дейін келді.

Осылайша, ресми статистикалық мәліметтерге сәйкес Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының барлық кезеңінде ҚХР-дан келген капиталдың көлемі шетелден келген капитал ағынының 10% -нан аспады (2-кесте).

2-кесте. *Қытайдан Қазақстанға келген шетелдік тікелей инвестициялар ағыны, миллион доллар⁹³*

Жыл	Қытайдан Қазақстанға инвестициялар ағыны	Қазақстанға жалпы инвестициялар ағыны	Жалпы ағымдағы Қытайдың үлесі, %
2005	216,5	7 916,0	2,7
2006	426,5	12 066,0	3,5
2007	439,1	19 418,0	2,3
2008	793,2	21 301,0	3,7
2009	936,9	21 437,0	4,4
2010	1 717,6	22 246,0	7,7
2011	1 693,1	26 467,0	6,4
2012	2 414,6	28 885,0	8,4
2013	2 246,0	24 098,0	9,3
2014	1 807,5	23 809,0	7,6
2015	833,9	15 368,0	5,4
2016	975,2	21 367,0	4,6
2017	1 082,5	20 960,0	5,2
2018	1 476,2	24 263,0	6,1
2019	1 677,5	24 115,0	6,9

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2005-2019 жылдарға арналған жалпы инвестиция 17 736,3 миллион долларды немесе барлық осы кезеңдегі инвестициялардың шамамен 6% құрайды. Егер әдістемелердегі айырмашылыққа қарамастан 1993 жылдан бастап мәліметтерді талдайтын болсақ, онда жалпы көлемі 19 000 млн аса долларды құрайды. Бұл көрсеткіштің Қазақстан экономикасы үшін маңызы зор екенін ескеру қажет,

⁹³ Статистика прямых инвестиций по направлению вложения Национального банка РК (<https://nationalbank.kz/?docid=680&switch=russian>)

оған қоса инвестициялардың едәуір бөлігі өндіруші және өңдеуші салалардағы бірлескен кәсіпорындарға тиесілі (2.1-тармақты қараңыз).

Инвестициялардың елеулі көлеміне қарамастан, Қазақстанның Қытай алдындағы сыртқы қарызы шамалы сондай ақ жалпы сыртқы қарыздың тек 6,7% құрайды және төмендеу үрдісі бар (2019 жылмен салыстырғанда ол 1 миллиард долларға азайды). Тек екі секторда ғана банктік және мемлекет кепілдік берген сыртқы қарыз елеулі үлес алады (2-3 кестені де қараңыз). Әрі мемлекеттік қарызға екі келісімді тікелей жатқызуға болады:

- › Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Экспорт-импорт банкі арасындағы кредиттік келісім - 2,062 млрд қытай юаны (шамамен 110 млрд теңге)⁹⁴;
- › Қытай Халық Республикасының Үкіметі мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің арасындағы Қытай Халық Республикасының Қазақстан Республикасына жеңілдетілген несиені беруі туралы негіздемелік келісім (несиені сомасын көрсетпей)⁹⁵.

Қазақстанның Қытай алдындағы қарызының басым бөлігі АҚШ долларымен көрсетілгенін атап өту қажет, өйткені қытай юанында 218 млн АҚШ долларына жуық сомаға баламалы берешек бар, бұл жалпы сыртқы қарыздың 1% - дан азын құрайды⁹⁶.

Осылайша, Қытай несиелеріне «тәуелділік» жағдайын қатерлі деп санауға болмайды, бұл Қазақстанның жағдайын бірқатар көрші елдерден тиімді ерекшелендіреді. Қытайға шамадан тыс қарыздық тәуелділіктің салдары сегіз ел үшін өзекті, олардың ішінде Қазақстанның көршілері: Тәжікстан, Қырғызстан және Моңғолия, сондай-ақ Джибути, Лаос, Мальдив аралдары, Пәкістан және Черногория⁹⁷. 2018-2019 жылдары Бейжіңге қарыздық кіріптарлыққа түсу қаупінен Пәкістан мен Малайзия үкіметі Қытай Экспорт-импорт банкінің жоғары технологиялық көлік инфрақұрылымын құруға арналған ірі несиелерінен бас тартты⁹⁸ (3-кесте).

⁹⁴ Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Экспорттық-импорттық банкі арасындағы жеңілдетілген несиені пайдалану туралы несиелік келісімге қол қою туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 9 қыркүйектегі No 671 қаулысы// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000671>

⁹⁵ Қытай Халық Республикасының Үкіметі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасындағы Қытай Халық Республикасының Қазақстан Республикасына жеңілдетілген несиені беруі туралы негіздемелік келісімге қол қою туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 5 шілдедегі No 923 қаулысы// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P990000923>

⁹⁶ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің сыртқы қарыз статистикасы// <https://nationalbank.kz/?docid=346&switch=russian>

⁹⁷ <https://www.cgdev.org/sites/default/files/examining-debt-implications-belt-and-road-initiative-policy-perspective.pdf>

⁹⁸ «Пояс и Путь» зашёл в тунук в Малайзии» (<https://www.kommersant.ru/doc/3719894>), «Пояс и Путь привёл Пакистан к МВФ» (<https://www.kommersant.ru/doc/3766158>)

3-кесте. Елдер бойынша Қазақстанның сыртқы қарызы, млн АҚШ доллары⁹⁹

Елдердің атауы	01.01.2020 ж. жағдай	оның ішінде секторлар бойынша						Анықтама үшін: мемлекет кепілдік берген қарыз
		Мемлекеттік басқару секторы	Ұлттық банк	Банктар	Басқа секторлар	Тікелей инвестициялар: фирмааралық		
БАРЛЫҒЫ	156 802,1	12 389,3	891,1	4 809,5	41 338,5	97 373,3	1 564,1	
Қытай	10 621,3	0,0	0,0	1 131,5	5 616,4	3 873,5	1 180,6	
Қазақстанның қарызындағы Қытайдың үлесі, %	6,7	0,0	0,0	23,5	13,6	3,9	75,5	

Дереккөз: ҚР Ұлттық Банкі

4-кесте. Шетел валютасындағы сыртқы қарыз, млн АҚШ доллары¹⁰⁰

	01.01.2020 ж. бойынша шетел валютасындағы сыртқы қарыз	оның ішінде секторлар бойынша					
		Мемлекеттік басқару секторы	Ұлттық банк	Банктар	Басқа секторлар	Тікелей инвестициялар: фирмааралық берешек	
Барлығы	156 802,1	12 389,3	891,1	4 809,5	41 338,5	97 373,3	
Қытай юаньі CNY	218	0	0	1	5	212	
	0,138	0,000	0,000	0,002	0,012	0,218	

Дереккөз: ҚР Ұлттық Банкі

⁹⁹ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің сыртқы қарыз статистикасы. Сыртқы қарыз ел бойынша// <https://nationalbank.kz/?docid=346&switch=russian>

¹⁰⁰ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің сыртқы қарыз статистикасы. Сыртқы қарыз валюта бойынша// <https://nationalbank.kz/?docid=346&switch=russian>

2.3 Шекара маңы саудасын бағалау: Қорғас кейсі

Қытай Ресей және Италиямен бірдей Қазақстанның негізгі сауда серіктестерінің бірі болып табылады. Сонымен бірге 2019 жылы Қазақстанның сыртқы саудасындағы Қытайдың үлесі құндық қатынаста 14,9% - ды құрайды, бұл Қытайды негізгі әріптес деп айтуға толық мүмкіндік береді. Алайда, бұл жағдай ҚХР-мен ынтымақтастықта монополия («сатып алушының монополиясы») туралы айтуға мүмкіндік бермейді. Ақшалай алғанда 2019 жылы Қазақстан мен ҚХР арасындағы сауда 14,36 млрд долларды құрады, оның Қытайға экспорты 7,82 млрд долларды, ал импорт 6,54 млрд долларды құрады. 2018 жылмен салыстырғанда Қытаймен сауда 22,8% өсті (5-кесте).

5-кесте. ҚР мен ҚХР арасындағы сауда

Жыл	Экспорт, млн АҚШ долл.	Экспорттың жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %	Импорт, млн АҚШ долл.	Импорттың жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %	Тауар айналымы, млн АҚШ долл.	Тауар айналымының жалпы көлеміндегі үлес салмағы, %
2014	9 799,4	12,3	7 357,2	17,8	17 156,6	14,2
2015	5 480,1	11,9	5 087,8	16,6	10 568,0	13,8
2016	4 228,4	11,5	3 668,0	14,5	7 896,4	12,7
2017	5 798,0	12	4 695,0	15,9	10 493,0	13,4
2018	6 307,5	10,3	5 384,2	16	11 691,7	12,3
2019	7 823,4	13,8	6 537,8	16,2	14 361,2	14,9

Дереккөз: ҚР ҚМ МКК

Қазақстан мен Қытай сауда моделінің негізінде екі негізгі фактор жатыр:

- › екі елдің саудасы шикізат тауарларын өндіруші ел (бұл энергия тасығыштарды, уранды, ауыл шаруашылығы өнімдерін сататын Қазақстан) мен өнеркәсіптік тауарларды өндіруші ел (бұл кең тұтынылатын тауарларды, жабдықтарды, техниканы сататын Қытай) арасындағы алмасуға сәйкес келеді (төмендегі кестелерді қараңыз);
- › Қытайдан Қазақстанға тауар ағындары негізінен Қазақстанда емес, ЕАЭО елдерінің басқа нарықтарында – ең алдымен Ресейде тұтынуға арналған. Бұл ретте мұндай тауарлардың нақты үлесін қолда бар құралдар негізінде белгілеу мүмкін емес (6-кесте, 7-кесте).

6-кесте. ҚР-дан ҚХР-ға экспортталатын негізгі тауарлар

СЭҚ ТН коды	Тауардың атауы	ҚХР-ға экспорт, мың АҚШ долл.	ҚХР-ға жалпы экспорттың үлесі, %
2711	мұнай газдары және өзге де газ тәрізді көмірсутектер	1 606 271,9	21%
7403	тазартылған мыс және өңделмеген мыс қорытпалары	1 549 593,9	20%
2709	битуминозды жыныстардан алынған шикі мұнай және шикі мұнай өнімдері:	1 179 232,3	15%
2603	мыс кендері мен концентраттары	738 608,5	9%
7202	ферроқорытпалар	732 624,5	9%

TALAP

СЭҚ ТН коды	Тауардың атауы	ҚХР-ға экспорт, мың АҚШ долл.	ҚХР-ға жалпы экспорттың үлесі, %
2844	радиоактивті химиялық элементтер және радиоактивті изотоптар (бөлінетін немесе өндірілетін химиялық элементтер мен изотоптарды қоса алғанда) және олардың қосылыстары; осы өнімдерді қамтитын қоспалар мен қалдықтар	502 284,5	6%
7901	өңделмеген мырыш	346 854,1	4%
2616	бағалы металл кендері мен концентраттары	253 23,8	3%
1001	бидай мен меслин	91 378,7	1%
2601	күйдірілген пиритті қоса алғанда, темір кендері мен концентраттары	74 690,2	1%

Дереккөз: ҚР ҚМ МКК

7-кесте. ҚХР-дан ҚР-ға негізгі импортталатын тауарлар

СЭҚ ТН коды	Тауардың атауы	ҚХР-дан импорт, мың АҚШ долл.	ҚХР-дан жалпы импорттың үлесі, %
8517	ұялы байланыс желілеріне немесе байланыстың басқа да сымсыз желілеріне арналған телефон аппараттарын қоса алғанда, телефон аппараттары; сымды желі желісіндегі коммуникацияға арналған аппаратураны қоса алғанда, дауысты, бейнелерді немесе басқа да мәліметтерді беруге немесе қабылдауға арналған өзге де аппаратура	488 262,2	7%
9999	ЕАЭО СЭҚ ТН-да позиция жоқ	360 563,6	5%
8471	есептеу машиналары және олардың блоктары; магниттік немесе оптикалық есептеуіш құрылғылар, мәліметтерді кодталған нысанда ақпарат тасығыштарға көшіруге арналған машиналар және басқа жерде аталмаған немесе енгізілмеген осындай ақпаратты өңдеуге арналған машиналар	285 896,0	4%
8429	бұрылмайтын және бұрылатын үйіндісі бар бульдозерлер, грейдерлер, жоспарлаушылар, скреперлер, механикалық күректер, экскаваторлар, бір шөмішті тиегіштер, таптау машиналары және өздігінен жүретін жол катоктары	166 998,6	3%
8541	диодтар, транзисторлар және ұқсас жартылай өткізгіш аспаптар; модульдерге жиналған немесе жиналмаған, панельдерге орнатылған немесе орнатылмаған фотогальваникалық элементтерді қоса алғанда, фотосезімтал жартылай өткізгіш аспаптар; жарық шығаратын диодтар; пьезалар	161 873,6	2%

TALAP

СЭҚ ТН коды	Тауардың атауы	ҚХР-дан импорт, мың АҚШ долл.	ҚХР-дан жалпы импорттың үлесі, %
9503	үш дөңгелекті велосипедтер, самокаттар, педальды автомобильдер және дөңгелектердегі ұқсас ойыншықтар; қуыршақтарға арналған арбалар; қуыршақтар; өзге де ойыншықтар; кішірейтілген мөлшердегі модельдер ("масштабта") және әрекет ететін немесе әрекет етпейтін ойын-сауыққа арналған ұқсас модельдер;	157 578,2	2%
7305	қара металдардан жасалған, дөңгелек қимасы бар, сыртқы диаметрі 406,4 мм-ден асатын өзге де құбырлар мен түтіктер (мысалы, дәнекерленген, тойтарылған немесе ұқсас тәсілмен қосылған)	131 951,4	2%
6402	табаны бар және үсті резеңкеден немесе пластмассадан жасалған өзге де аяқ киім	109 831,5	2%
7304	қара металдардан жасалған құбырлар, түтіктер және қуыс, жіксіз профильдер (шойын құймадан басқа)	109 174,9	2%
3907	бастапқы нысандардағы полиацеталдар, өзге де қарапайым полиэфирлер және эпоксидті шайырлар; бастапқы нысандардағы поликарбонаттар, алкидті шайырлар, күрделі полиаллилді эфирлер және өзге де күрделі полиэфирлер	100 477,8	2%

Дереккөз: ҚР ҚМ МКК

Екінші фактордың күшеюіне екі жағдай ықпал етеді:

- ЕАЭО елдерінің аумағында бірыңғай кедендік кеңістікті енгізу, нәтижесінде ЕАЭО шекарасынан өткен кезде, мысалы, Мәскеуге жөнелтілген жүк тек бір рет кедендік тазартудан өтеді;
- транзиттік әлеуетін дамыту бойынша Қазақстан басшылығының белсенді мақсатты жұмысы, оның ішінде Қытаймен (Қорғас) екінші теміржол шекара өткелін ашу, Қытайдың Ляньюньган портында, сол Қорғаста («Қорғас құрғақ порт» деп аталатын) және Ақтау портында логистикалық орталықтарды дамыту, мемлекеттің шығыстан батысқа дейінгі аралықты қысқарта отырып, «түзетуші» теміржол желілерін салу.

Еуропалық нарықтарда тұтыну үшін Қытайдан Қазақстан арқылы жіберілетін транзиттік жүктер көлемінің 2010 жылдан кейін ұлғаюы осы мән-жайлармен түсіндіріледі¹⁰¹.

Сондай-ақ, транзиттік жүктер көлемінің ұлғаюынан Қазақстан мен Қытай сауда-саттығының көлемін анықтау қиынға соғады. Бұл ретте, сауда көлемін есептеу кезінде әдіснама мәселесі тауар айналымын бағалауда негізгі болып саналады, өйткені қазақ және қытай ведомстволарының мәліметтері көп жағдайда сәйкес келе бермейді. Әдеттегідей, Қытай Бас кеден басқармасы мәні жағынан анағұрлым жоғары болып табылатын және ең алдымен Қазақстанға қытай тауарларының импортына қатысты мәліметтерді ұсынады (8-кесте, 9-кесте, 10-кесте).

¹⁰¹ Толығырақ И.Ю.Зуенко, С.В.Зубан Трансконтинентальный транзит Азия–Европа // Мировая экономика и международные отношения. 2016. № 7, т. 60. С. 70-76.

8-кесте. Қазақстаннан Қытайға экспорт, млн АҚШ доллары¹⁰²

Жыл	Қазақстандық мәліметтер	Қытайлық мәліметтер	Мәліметтер арасындағы айырмашылық
2001	646,7	960,7	-314,0
2002	1 018,7	1 354,6	-336,0
2003	1 653,1	1 720,0	-66,9
2004	1 966,9	2 286,3	-319,4
2005	2 422,5	2 909,4	-486,8
2006	3 592,5	3 607,3	-14,8
2007	5 635,9	6 431,9	-796,0
2008	7 676,6	7 727,8	-51,2
2009	5 888,6	6 255,6	-367,0
2010	10 122,1	11 108,6	-986,5
2011	16 291,5	15 349,9	941,6
2012	16 484,4	14 675,4	1 809,0
2013	14 373,7	16 050,8	-1 677,1
2014	9 799,4	9 741,8	57,6
2015	5 480,1	5 848,9	-368,8
2016	4 214,9	4 805,1	-590,2
2017	5 777,7	6 378,7	-601,0
2018	6 272,9	8 529,6	-2 256,6
2019	7 823,4	9 258,8	- 1 435,4

Дереккөз: ITC Representative Office at the United Nations, New York

9-кесте. Қытайдан Қазақстанға тауар импорты, млн АҚШ доллары¹⁰³

Жыл	Қазақстандық мәліметтер	Қытайлық мәліметтер	Мәліметтер арасындағы айырмашылық
2001	172,0	327,7	-155,7
2002	313,0	600,1	-287,1
2003	523,7	1 571,9	-1 048,2
2004	758,2	2 211,8	-1 453,6
2005	1 251,8	3 896,8	-2 644,9
2006	1 924,9	4 750,5	-2 825,5
2007	3 507,3	7 445,9	-3 938,6
2008	4 565,1	9 824,5	-5 259,5
2009	3 569,5	7 748,2	-4 178,6
2010	3 964,5	9 320,4	-5 355,9

¹⁰² International trade in goods. Bilateral trade between Kazakhstan and China (<http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/statistics-import-country-product/>)

¹⁰³ International trade in goods. Bilateral trade between Kazakhstan and China (<http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/statistics-import-country-product/>)

Жыл	Қазақстандық мәліметтер	Қытайлық мәліметтер	Мәліметтер арасындағы айырмашылық
2011	5 021,1	9 566,5	-4 545,4
2012	7 497,7	11 001,2	-3 503,5
2013	8 364,5	12 545,1	-4 180,7
2014	7 357,2	12 709,8	-5 352,6
2015	5 087,8	8 441,2	-3 353,4
2016	3 665,7	8 292,3	-4 626,7
2017	4 692,2	11 564,4	-6 872,2
2018	5 384,2	11 326,6	-5 942,4
2019	6 537,8	12 807	- 6 269,2

Дереккөз: ITC Representative Office at the United Nations, New York

10-кесте. Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда балансы, млн АҚШ доллары

Жыл	Қазақстандық мәліметтер	Қытайлық мәліметтер
2001	474,7	632,9
2002	705,7	754,5
2003	1 129,4	148,1
2004	1 208,7	74,5
2005	1 170,7	-987,4
2006	1 667,6	-1 143,2
2007	2 128,6	-1 013,9
2008	3 111,6	-2 096,7
2009	2 319,1	-1 492,6
2010	6 157,6	1 788,2
2011	11 270,4	5 783,3
2012	8 986,7	3 674,2
2013	6 009,3	3 505,7
2014	2 442,2	-2 968,0
2015	392,3	-2 592,3
2016	549,3	-3 487,2
2017	1 085,4	-5 185,8
2018	888,8	-2 797,0
2019	1 285,6	- 3 548,2

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО есептеулері

Қазақстандық мәліметтерге сәйкес, Қазақстан 2011 жылы ең жоғары көрсеткішпен және кейінгі жылдары төмендеу үрдісімен Қытаймен саудада тұрақты оң сальдоға ие. 2011 жылы Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының бүкіл тарихында ҚХР-ға өнім экспортынан түсетін табыстың ең жоғары көрсеткіші тіркелгенін атап өткен жөн, алайда, қытай мәліметтері бойынша, сауда балансы көбінесе Қытайдың пайдасына қарай қалыптасады, сондықтан айырмашылықтың өсу тенденциясы болады.

TALAP

Кейбір жағдайларда Қазақстан мен қытай мәліметтерінің арасындағы айырмашылық 2-3 есеге дейін жетеді.

Мүмкін, бұл жағдайда «сұр схемалар» орын алуы мүмкін: декларациялау кезінде басқа (неғұрлым арзан) тауар топтарын немесе кері экспорт ретінде ресімдеу жолымен тауардың кедендік құнын төмендету немесе «алып-сатарлық схемаларын» қолданып коммерциялық партияларды жеке тұтынушы тауар түрінде елге әкелу.

«Қорғас» шекара маңы ынтымақтастығының халықаралық орталығы сауда, экономикалық және инвестициялық ынтымақтастық кешені болып табылады. Ол Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының шекара маңындағы іргелес аумақтарда орналасқан қазақстандық және қытайлық бөліктерден тұрады, олардың арасында жеке тұлғалардың, тауарлардың және көліктердің байланысы еркін режимде жүзеге асырылады. «Қорғас» ШЫХО» жобасының бірегейлігі орталыққа келушілер үшін отыз күндік визасыз режим болып табылады¹⁰⁴.

Іс жүзінде «Қорғас» ХШЫО бұл ҚХР шекараларының периметрі бойынша жалғыз жұмыс істеп тұрған шекара маңы ынтымақтастығының екіжақты орталығы болып табылады. Бұл жобаның тап Қазақстанмен бірге жүзеге асырылуы қытай-қазақ ынтымақтастығының маңызды жетістіктерінің бірі болып табылады.

«Қорғас» ШЫХО мәртебесінің ерекшеліктерін жақсы түсіну үшін біз теория жүзінде шекарааралық / трансшекаралық ынтымақтастықтың екі негізгі моделі бар екенін атап өтеміз. **Бірінші модель:** инвестициялар мен экономикалық қызметті орналастыру үшін либералды режимі бар шекара маңында арнайы экономикалық аймақ құру. Ең айқын мысал - ҚХР 1980-жылдардың басында Гонконгпен шекарада құрған «Шэньчжэнь» еркін экономикалық аймағы.

Екінші модель - сауда-экономикалық ынтымақтастықтың шекаралас аймақтары, немесе қысқаша айтқанда, «трансшекаралық экономикалық аймақтар». Бұл форматтың ерекшелігі-екі немесе үш елдің шекара маңындағы аумақтарынан көші-қон және тауар ағындарын ресімдеудің ерекше, оңайлатылған режимі құрылған арнайы «резервацияларға» бөлініп, қоршалады, сондай-ақ шаруашылық қызметті жүргізуге жеңілдіктер беріледі. Тиісінше, шекарада іргелес жерлерді қамтитын ерекше аумақ құрылады, онда елдер арасындағы шекаралық және кедендік бақылау болмайды. Мұндай аймақтардың негізгі принциптері, адамдар мен тауарлардың белгілі бір аумақта еркін қозғалуынан басқа:

- › инвестицияларды орналастыру кезінде салықтық және валюталық бақылаудың болмауы;
- › рұқсаттар мен лицензияларды алуды жеңілдету;
- › қосылған құн салығынан (ҚҚС), корпоративті және жергілікті салықтардан босату болып табылады.

Қазақстанда Қытаймен шекаралас Қорғас өзенінің аумағында екі модель де іске асырылады. Мұнда:

- › шекара маңы ынтымақтастығын дамыту аймағы («Қорғас - Шығыс қақпасы» АЭА);
- › Шекара маңындағы сауда-экономикалық кешендердің (ШСЭК) іске асырылмаған Ресей-Қытай жобаларының аналогы болып табылатын «Қорғас» ШЫХО бар.¹⁰⁵

2017 жылы «Қорғас» ШЫХО арнайы экономикалық аймағы (АЭА) мәртебесіне ие болды, соның нәтижесінде Орталықтың қазақстандық бөлігінде өндіріс пен қызмет көрсету кәсіпорындарын орналастыру жоспарлануда, бұл трансшекаралық экономикалық аймақтардың теориялық тұжырымдамасына толық сәйкес келеді. Бұл ретте «Қорғас» ШЫХО АЭА және «Қорғас-Шығыс

¹⁰⁴ 2020 – 2022 жылдарға арналған «Қорғас» халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығы »арнайы экономикалық аймағының даму стратегиясы.

¹⁰⁵ Окно в Китай: почему у Казахстана получилось, а у России нет // Московский центр Карнеги <http://carnegie.ru/commentary/?fa=68012>

қақпасы» АЭА әртүрлі мәртебесі бар алаңдар болып қала береді, оларды бір-бірінен ажырата білу өте маңызды. Болашақта шекара маңындағы сауданы талдау «Қорғас» ШЫХО мысалында жүргізілетін болады.

Бұл жобаны іске асыру 2004 және 2005 жылдардағы үкіметаралық келісімдерде негізделген. Алайда, жергілікті деңгейде басталған Ресей-Қытай бастамасы ШСЭК-тен айырмашылығы, Қазақстанда орталық билік жобаға басынан аяғына дейін жетекшілік етті. Жобаны іске асыру үшін жарғылық капиталдағы мемлекеттің 100% үлесі бар акционерлік қоғам құрылды. 2011 жылы акциялар пакеті «Қазақстан темір жолы» ұлттық компаниясының сенімгерлік басқаруына берілді. Қытай тарапынан «Қорғас ашық экономикалық аймағы» құрылды, оны басқару үшін Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының Халықтық үкіметі жеке комитет құрды.

2012 жылы мемлекеттік шекараға іргелес аумақтарда, Қорғас атауымен Қазақстан және Қытай елді мекендері арасында қатынау үшін «Қорғас» ШЫХО ашылды. Орталық жалпы ауданы 560 гектар (217 га – Қазақстан бөлігі, 343 га – Қытай бөлігі) қоршалған «резервацияны» қамтиды, ол жаққа шекара бақылауынан өту арқылы кіруге болады. Шетел азаматтарының паспортында Қазақстан аумағынан шыққаны туралы мөртабан қойылады. Алайда, қазақстандықтар мен қытайлықтар «Қорғас» ХШЫО-ға барған кезде төлқұжаттарын емес, жеке куәліктерін пайдалана алады. «Резервация» бөліктері арасындағы байланыс арнайы «мойынша» арқылы жүзеге асырылады – онда кедендік және шекаралық бақылау жоқ, бірақ қауіпсіздікті тексеру бар. Кешен арқылы «тікелей өту» мүмкін емес, яғни Қазақстаннан кіріп, Қытайдан шығуға болмайды. «Үлкен Қытайға» кіру үшін Сіз ШЫХО-дан шығып, орталықтың жанында орналасқан «дәстүрлі» шекара өткелі арқылы шекарадан өтуіңіз керек.

Қытай жағында бірнеше сауда орталықтары мен қонақ үйлер салынды. Қазақстан жағында 2016 жылдан бастап қазақстандық және импорттық өнімдер сатылатын «Самұрық» орталық алаңы» сауда орталығы жұмыс істейді. Қазақстан жағында ҚХР-дан туристерді тарту мақсатында казино мен мейрамханалары бар ойын-сауық кешенінің құрылысы жүргізілуде.

«Қорғас» ШЫХО-дағы қытайлық тауарлардың номенклатурасы айтарлықтай шектеулі - негізінен тоқыма, тері бұйымдары және тұрмыстық заттар¹⁰⁶. Алайда, бағалардың төмендігі тек көрші елді мекендердің ғана емес, сонымен қатар Алматы мен Қырғызстанның да сатып алушыларын қызықтырады.

«Қорғас» ШЫХО-ның қытайлық бөлігінде сату үшін орналастырылатын қытайлық тауарлар Қытай кедендік статистикасында жанама түрде есепке алынады, өйткені дүкен иелері жүйелі түрде ҚХР Бас кеден басқармасына тауарлардың номенклатурасы мен құны туралы деректер беруі тиіс. Сонымен бірге тауарларды аймақтың қытайлық келушілері де сатып ала алады. Себебі сатып алу кезінде төлқұжат талап етілмейді, ал сатып алушының азаматтығын көзбен анықтау мүмкін емес. Сонымен қатар, ҚХР Бас кеден басқармасының талаптарын орындау іс жүзінде дүкен иелерінің қалауында, сәйкесінше сатылған тауарлардың нақты көлемі мәлімделгеннен жоғары болуы мүмкін.

Әдетте барлық тауарлар туристердің өз тұтынуы үшін тасымалданады деп болжанғандықтан, сатып алу және сатып алынған тауарды Қазақстанға өткізу кезінде кедендік тазарту жүргізілмейді. Тауардың қауіпсіздік талаптарына және салмақ нормаларына сәйкестігі тіркеледі (Қазақстан тарапынан келуші айына бір рет 500 евроға және салмағы 25 кг-ға дейінгі сатып алынған тауарларды орталық аумағынан бажсыз әкетуге құқылы)¹⁰⁷. Нәтижесінде жүктердің едәуір мөлшері іс жүзінде коммерциялық жүк болып табылады, олар:

- › қытайдың кедендік статистикасында экспорт ретінде тіркеледі;
- › қазақстанның кедендік статистикасында тіркелмейді.

¹⁰⁶ <https://khorgos.biz/ru>

¹⁰⁷ <https://khorgos.kz/opisanie/>

TALAP

Айта кету керек, 2011 жылы Қазақстанға қатысты саудада оң сальдоның шыңы байқалған кезде (яғни, қазақстандық статистика ҚХР-дан импортталған тауарлар бойынша өте төмен сандарды көрсетті) «Қорғас ісі» деп аталатын іс басталды. ҚР Әскери соты баспасөз қызметінің мәліметінше, іс материалдарында қылмыстың 7 эпизоды анықталған. Олардың ішінде аса ірі мөлшердегі экономикалық контрабанда, билігін және қызмет бабын асыра пайдалану, пара алу, қаржы операциялары және көрінеу заңсыз жолмен алынған ақша қаражатымен және өзге де мүлікпен жасалатын басқа да мәмілелер.¹⁰⁸ Кейіннен 2011-2013 жылдары импорт бойынша қытайлық және қазақстандық деректер арасындағы айырмашылықтың күрт төмендеуі байқалды.

Бұдан басқа, статистикалық деректерді салыстыру екі елдің сандары арасындағы екі жақты саудадағы алшақтықты көрсетеді. (11-кесте). Мәселен, 2017 жылы қазақстандық статистикасында ҚХР-дан 2,6 мың тонна құм, 2,3 мың тонна бор әкелінгені көрсетілген, ал ҚХР тарапынан бұл тауарлар экспорт ретінде тіркелмеген.

11-кесте. 2017 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан мен ҚХР өзара сауда деректерін салыстыру. ҚХР деректері бойынша Қазақстанға іс жүзінде экспортталмаған тауарлар¹⁰⁹

СЭҚ ТН тауар позициясы	Атауы	ҚХР экспорты, тонна	ҚР импорты, тонна	Ауытқу, тонна
2505	Табиғи құмдар	0,0	2 600,7	2 600,7
2509	Бор	0,0	2 317,2	2 317,2
5212	Өзге де мақта маталар	0,0	3 328,3	3 328,3
7806	Қорғасыннан жасалған өзге де бұйымдар	4,1	2 315,2	2 311,1
6811	Асбест-цементтен жасалған бұйымдар	7,8	1 323,6	1 315,8
4902	Газет, журналдар	13,6	2 188,9	2 175,3
6905	Керамикадан жасалған құрылыс бөлшектері	20,5	2 122,3	2 101,8
3304	Косметикалық өнімдер	41,5	2 133,2	2 091,7
4017	Қатты резеңке	78,5	1 208,9	1 130,4
8533	Резисторлар	81,0	3 224,5	3 143,5
4903	Балаларға арналған боямақтар	87,2	2 255,5	2 168,3
2520	Гипс, ангидрит	108,5	3 600,0	3 491,6
5503	Синтетикалық талшықтар	144,0	4 450,9	4 306,9
Көрсетілген тауарлар бойынша барлығы		586,7	33 069,2	32 482,5

Дереккөзі: ҚР ҚМ МКК

Сондай-ақ, ұқсас жағдай қарама-қарсы бағытта да қалыптасуда, бірақ «өңделген» жоғары тауарлар үшін (аяқ киім, тоқыма және т.б.). (12-кесте).

¹⁰⁸ <https://www.kazpravda.kz/pdf/14042014234507.pdf>

¹⁰⁹ Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің (www.kgd.gov.kz) және ҚХР Бас кеден басқармасының мәліметтері (www.haiguan.info)

12-кесте. Қазақстан мен ҚХР өзара сауда деректерін жекелеген тауарлармен салыстыру (2018 жылғы қаңтар-мамыр мысалында)¹¹⁰

СЭҚ ТН тауар позициясы	Атауы	ҚХР экспорты, млн АҚШ доллары	ҚР импорты, млн АҚШ доллары	Алшақтық, млн АҚШ доллары
42	Жол керек-жарақтары, былғарыдан жасалған бұйымдар	101,9	9,8	-92,1
61	Трикотаж киімдер	213,9	14,6	-199,3
62	Трикотаж киімінен өзге киім заттары	236,4	14,1	-222,3
63	Өзге де тоқыма бұйымдары	253,6	11,6	-242,0
64	Аяқ киімдер және олардың бөліктері	302,1	38,0	-264,1
Итого		1 107,9	88,1	-1 019,8

Дереккөзі: ҚР ҚМ МКК

Кедендік статистиканың ҚХР-мен айырмашылықтарына жүргізілген талдау әкелінетін тауарлардың кедендік құнын дұрыс емес декларациялау және төмендету белгілерінің бар екенін, бұл оның ел бюджетіне де зиян келтіретінін көрсетті. ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің ресми ақпараты бойынша, 2018 жылы бюджеттің шығыны шамамен 200 млрд теңгені құрады, бұл ҚР Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті жинайтын кедендік әкелу баждарының барлық көлемінен асатын соманы құрайды. Қолда бар құралдар бізге Қорғас ШЫХО мен «дәстүрлі» кедендік бақылау бекеттері арасындағы Қытайдан Қазақстанға әкелінген контрабандалық көлемнің үлесін дәл анықтау мүмкін емес. Келтірілген зиянды есептеуді 2016 жылдың мысалында байқауға болады. Сонымен, Қытайдың Қазақстанмен және Қырғызстанмен салықты көп қажет ететін бірқатар тауарларының сыртқы сауда кедендік статистикасындағы айырмашылыққа сүйене отырып, Қытайдың экспорт туралы мәліметтері мен осы елдердің импорт бойынша айырмашылықтары шамамен 6,3 млрд долларды құрады деп есептелді. Алынған сома зерттелетін тауарлар бойынша адвалорлық кедендік әкелу баждарының орташа арифметикалық ставкасына 12,14% - ға көбейтілді. Осылайша, алынбаған төлемдердің көлемі шамамен 770 млн долларды құрады.

Айта кету керек, бұл проблема қазақстан-қытай ынтымақтастығының күн тәртібіндегі жаңа мәселе емес, өйткені бұған дейін зерттеушілер көтерген болатын, сонымен қатар БАҚ-та және Қазақстан басшылығы арасында резонанс тудырған. 2017 жылы Иван Зуенко мен Семен Зубанның 2010 жылы бірыңғай кедендік кеңістік құрылған сәттен бастап Қазақстанға Ресей нарығына арналған қытай тауарларын әкелудің күрт өсуі көрсетілген «Қытай және ЕАЭО: тауарлардың трансшекаралық қозғалысының динамикасы және еуразиялық интеграцияның болашағы»¹¹¹ атты мақаласы жарияланды. Қырғызстан ЕАЭО-ға қосылғаннан кейін Қытай-Қырғызстан шекарасында да осындай процесс байқалуда. Авторлардың тұжырымдарына сәйкес, бұл Қазақстан мен Қырғызстандағы кедендік әкімшілендіру деңгейі Ресейге қарағанда төмен болуының салдары болып табылады, соның нәтижесінде тауарларды контрабандалық жолмен әкелу мүмкіндіктерінің саны артып келеді.

¹¹⁰ Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің (www.kgd.gov.kz) және ҚХР Бас кеден басқармасының мәліметтері (www.haiguan.info)

¹¹¹ Зуенко И.Ю., Зубань С.В. Китай и ЕАЭС: динамика трансграничного движения товаров и будущее евразийской интеграции // Таможенная политика на Дальнем Востоке. 2017. № 2. С. 5-24.

TALAP

2018 жылы Transparency Kazakhstan Қоғамдық Қоры «Қазақстандағы Кедендік сыбайлас жемқорлық; тауар айналымын айналық талдау»¹¹² атты талдамалық баяндамасын жариялады (авторлары Марат Шибатов пен Ольга Шиян). Баяндамада келесі елдердің - Қытай, Италия, АҚШ, Германия, Швейцария, Польша, Пәкістан, Ұлыбритания, Оңтүстік Корея және Жапонияның Қазақстанға экспортының кедендік статистикасы талданған. Бұл статистика соңғы бес жылдағы импорт бойынша қазақстандық мәліметтермен салыстырылды. Кедендік статистиканы салыстыру Қазақстанның сыртқы сауда статистикасындағы Азия, АҚШ және Еуропа елдерімен айырмашылықтарын көрсетті.

2018 жылғы 14 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті Transparency Kazakhstan есебінің нәтижелерін растайтын пресс-релиз шығарды. Пресс-релизде келесілер көрсетілді: «Қазақстан импорты мен Қытай экспортының деректерін салыстырмалы талдау барысында тауарлардың кедендік құнын дұрыс мәлімдемеу мен төмендетудің ең көп алшақтығы мен тәуекеліне ие тауарлардың (былғарыдан жасалған бұйымдар, киім заттары, тоқыма бұйымдары, аяқ киім) салықты көп қажет ететін бес тобы белгіленді. Көрсетілген тауарлардың топтарын егжей-тегжейлі талдау осы тауарлар тобының ең үлкен импорттық көлеміне ие сыртқы экономикалық қызметтің (СЭҚ) 53 негізгі қатысушысын анықтауға мүмкіндік берді. Аталған СЭҚ қатысушылары бойынша ҚХР-дан тауарлар импортының жалпы көлемі осы салықты көп қажет ететін топтар бойынша 59,4 мың тоннаны немесе көрсетілген топтардың ҚХР-дан импортына 77,5% - ды құрады.

Мемлекеттік кірістер органдары Қазақстан Республикасының кедендік заңнамасын бұзу қаупі бар СЭҚ-ке қатысушылардың қызметіне талдау және қажет болған жағдайда Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес бұзушылықтарды анықтау, жауапкершілікке тарту және бюджетке салықтар мен төлемдерді төлеу бойынша бақылау шарала кешенін жүргізеді¹¹³.

2019 жылы Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Қазақстанмен тауар айналымындағы экспорт пен импорт көрсеткіштеріндегі айырмашылықты азайту жөніндегі шаралар кешенін әзірленетіндігі туралы мәлімдеді, соның арқасында бюджетке қосымша 200 млрд теңге түседі деп жоспарланып отыр.

2019-2020 жылдары мәселені шешуге және ең алдымен импорттаушылардың адалдығын тексеруге бағытталған жұмыс басталды¹¹⁴. 2019 жылғы сәуірде Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі мен Қытай Халық Республикасының Бас кеден басқармасы арасындағы сыртқы сауданың кедендік статистикасы саласында әдіснамалық және ақпараттық өзара іс-қимыл туралы хаттамаға қол қойылды¹¹⁵.

Жалпы алғанда, ҚХР-ға экспортталатын табиғи ресурстар сұраныстың азаюына байланысты құлдырай беретін әлемдік бағаның ауытқуына тәуелді. Сонымен қатар, соңғы жылдары экспорт көлемінің төмендеуі де байқалады, бұл да коронавирус пандемиясы жағдайында Қазақстанды жақсы жаққа өзгертуі екіталай. Тиісінше, осы жағдайға қарамастан Қытайда сұранысқа ие болатын өнім - бұл ҚХР атом энергетикасы үшін қажетті уран. Қазақстан әлемдегі ең ірі уран өндіруші болып табылатыны белгілі, әлемдік көлемнің 40% - ға жуығы оның кен орындарында өндіріледі. Қытай 2012 жылдан бастап қазақстандық уранның ірі сатып алушысына айналды.

¹¹² <http://tikazakhstan.org/tamozhennaya-korrupsiya-kazahstana-zerkalnyj-analiz-tovarooborota/>

¹¹³ <http://kgd.gov.kz/ru/news/komitet-gosudarstvennyh-dohodov-prokommentiroval-situaciyu-kasatelno-rashozhdeniy-dannyh?fbclid=IwAR1aGgjXntkLGjuuiwu0UMda3tLbFdprpICo9y02EBj-QJWEKwNVXka7gg>

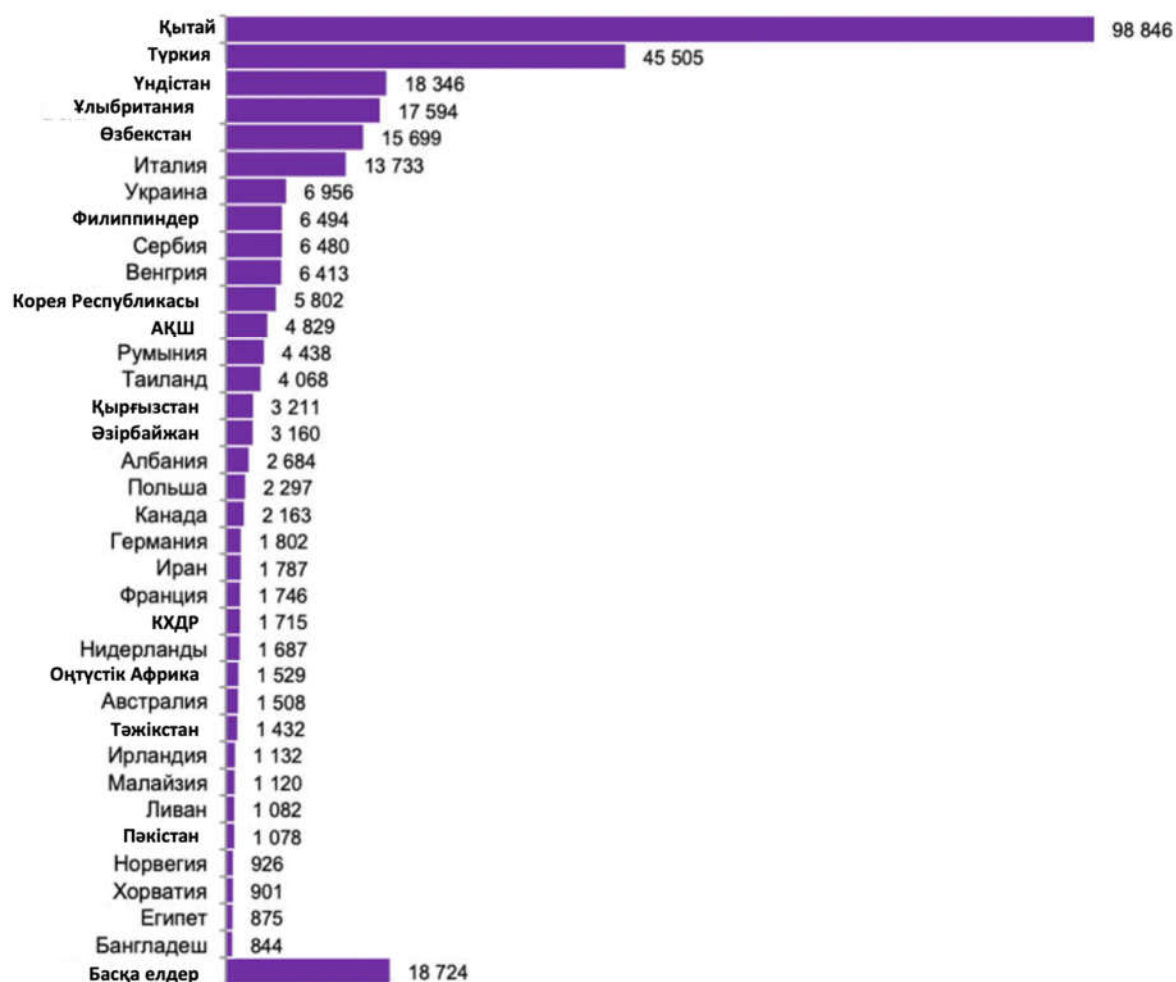
¹¹⁴ <http://kgd.gov.kz/ru/news/komitet-gosudarstvennyh-dohodov-otkryt-dlya-konstruktivnogo-dialoga-s-biznes-soobshchestvom-1>

¹¹⁵ <http://adilet.zan.kz/rus/docs/O1900000003>

2.4 Қытай жұмыс күшінің көбеюі: аңыз әлде шындық

ҚР Үкіметінің қаулысы негізінде Қазақстанда жыл сайын шетелдік жұмыс күшіне квота елдегі жұмыс күшінің жалпы санынан пайыздық арақатынаста белгіленеді. Осылайша, 2019 жылға квота 4,2% мөлшерінде белгіленді¹¹⁶, 2020 жылға бұл көрсеткіш 3,9% - ға дейін төмендеді¹¹⁷. 2010-2020 жылдар аралығында Қытай азаматтары үшін жұмыс істеуге 98 846 рұқсат немесе осы кезеңдегі шетелдік жұмыс күшіне берілетін барлық квоталардың 32%-ы берілді. Алынған рұқсаттар бойынша Қытай көш бастап, Түркия (15%) мен Үндістанды (6%) артта қалдырды, олар берілген рұқсаттар саны бойынша сәйкесінше екінші және үшінші орындарды иеленді. Қытай азаматтары мен басқа елдердің азаматтары арасындағы мұндай үлкен алшақтық Батыс Еуропа-Батыс Қытай автокөлік магистралінің құрылысымен, сондай-ақ тікелей инвестициялар құрылымындағы қытай инвестицияларының үлесімен түсіндіріледі (13-сурет).

13-сурет. 2010-2017 жылдардағы елдер бөлінісіндегі ШЖК саны, адам

Дереккөз: iac.enbek.kz

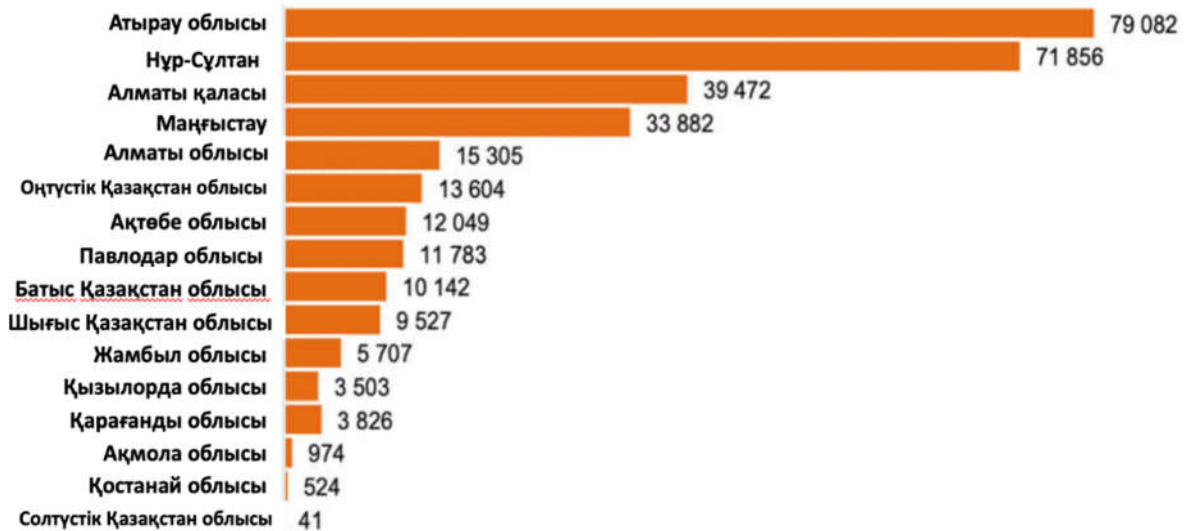
2010-2017 жылдары барлық елдер бойынша шетелдік жұмыс күшін тартуда өңірлік бөліністері көшбасшылар қатарында бірінші орында - Атырау облысы (79,1 мың адам) тұр. Одан кейінгі

¹¹⁶ <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000890>

¹¹⁷ <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000984>

орындарда Нұрсұлтан қаласы (71,8 мың адам), Алматы қаласы (39,5 мың адам) және Маңғыстау облысы (33,9 мың адам). Сонымен бірге, шетелдік жұмыс күшінің ең аз мөлшері Солтүстік Қазақстан облысына тартылған - 8 жылда 41 адам ғана (14-сурет).

14-сурет. 2010-2017 жылдардағы ҚР өңірлері бойынша ШЖК жалпы саны, адам

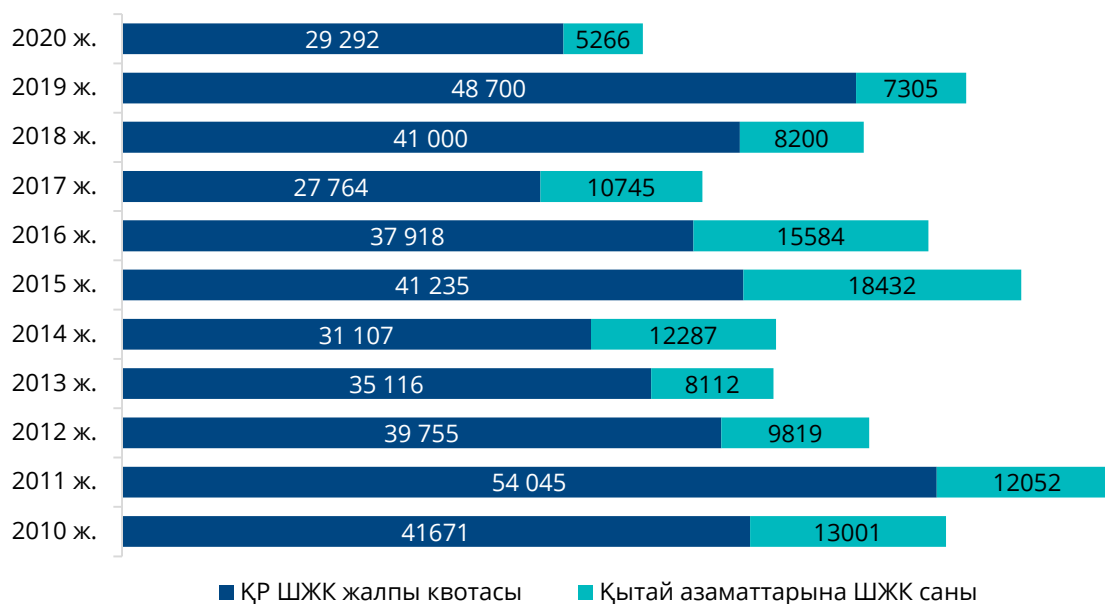
Дереккөз: iac.enbek.kz

Қытай жұмыс күшін тартуға берілген рұқсаттар саны жылдан-жылға айтарлықтай өзгеріп отырды. Осылайша, Қазақстан кәсіпорындарына Қытай азаматтарын тартуға ең көп рұқсат 2015 жылы берілген – 18 432 адам, бұл қазақстандық-қытайлық «56 инфрақұрылымдық жоба» шеңберіндегі ынтымақтастықты жандандырумен түсіндіріледі. 2015 жылдан бастап бұл көрсеткіш біртіндеп төмендеп, 2016 жылы – 15 584 адамды, 2017 жылы – 10 745 адамды, 2018 жылы – 8 200 адамды, 2019 жылы – 7 305 адамды және 2020 жылы талданып отырған кезеңде рекордтық төмен санды – 5 266 адамды құрады¹¹⁸. ҚР ІІМ мәліметі бойынша, 2020 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша Қазақстан аумағында 4 521 ҚХР азаматы еңбек қызметін жүзеге асыруда. 2019 жылы ҚР Президенті Қ.-Ж. Тоқаев ҚСҰК отырысында 2020 жылы сырттан тартылатын жұмыс күшін 2019 жылмен салыстырғанда екі есе қысқарту қажеттігі туралы мәлімдеді және сәйкесінше квоталар 2020 жылы 48 700-ден 29 292-ге дейін азайтылғанын айта кеткен жөн¹¹⁹ (15-сурет).

¹¹⁸ <https://iac.enbek.kz/ru/node/552>

¹¹⁹ https://www.inform.kz/ru/prezident-poruchil-sokratit-kvotu-na-privlechenie-inostrannoy-rabochey-sily_a3596576

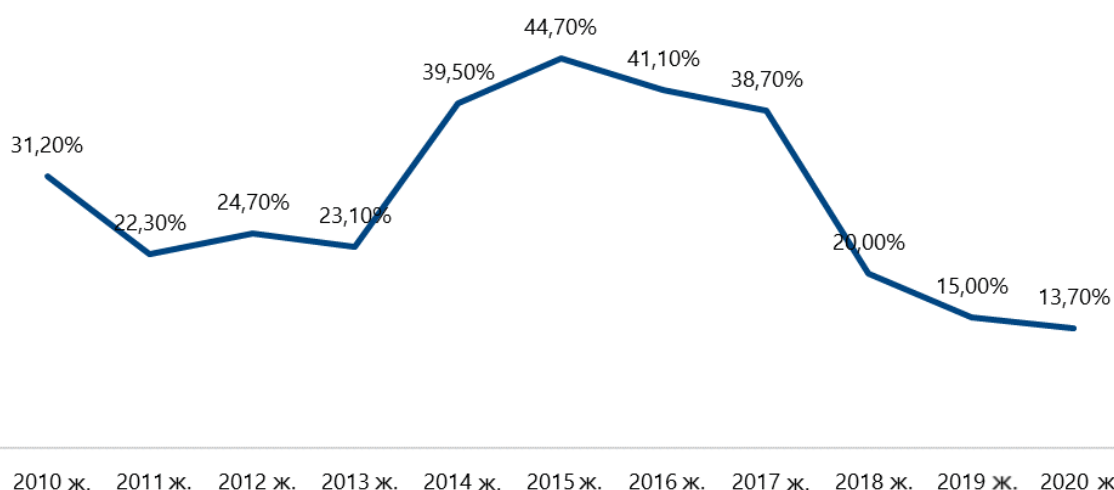
15-сурет. 2010-2020 жылдары берілген ШЖК саны, оның ішінде қытай азаматтарына, адам.

Дереккөз: iac.enbek.kz

Қытай азаматтарына берілген рұқсаттар үлесі де 2010-2020 жылдар аралығында айтарлықтай ауытқуларға ұшырады. Бұл көрсеткіш 2015 жылы 44,5% -ды құрап, максимумға жетті, содан кейін біртіндеп төмендеп, 2020 жылы 13,7% -ды құрады (16-сурет).

16-сурет. 2010-2020 жылдар аралығында қытай азаматтарына берілген ШЖК үлесі, %

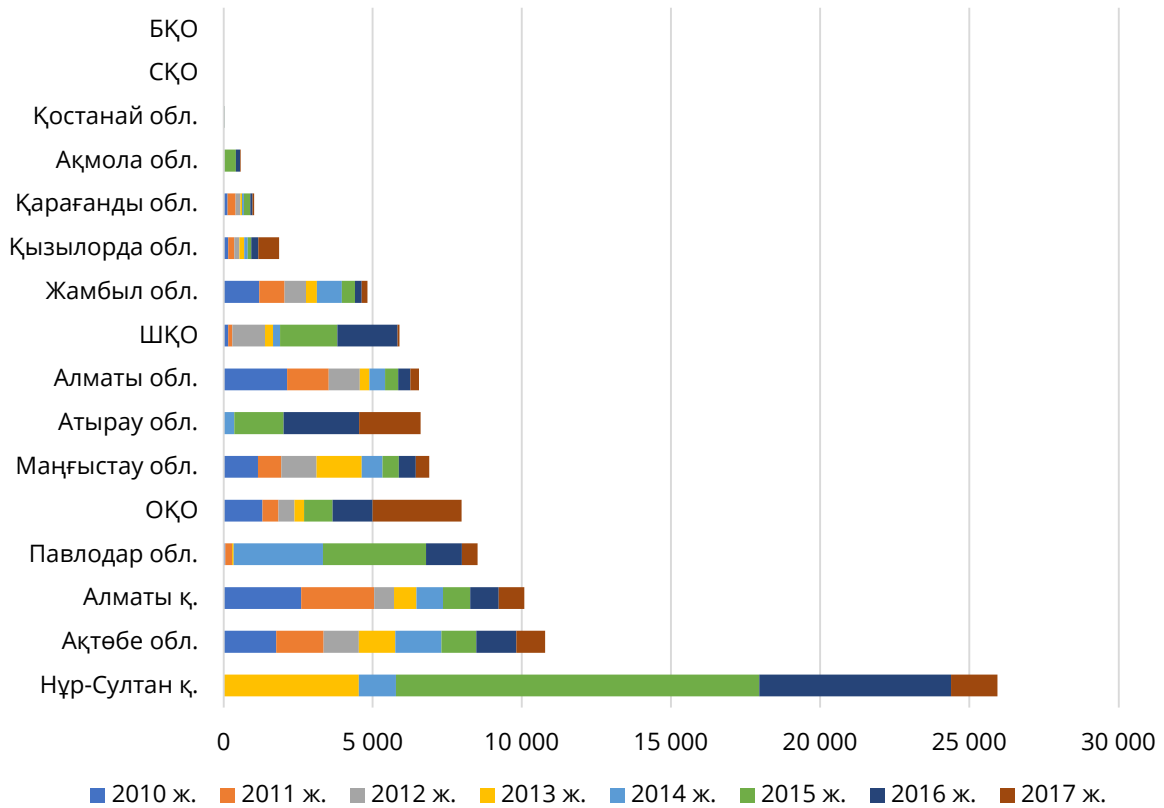

Дереккөзі: iac.enbek.kz

Өңірлер бөлінісінде 2010-2017 жылдары қытайлық жұмысшылардың ең көп бөлігі Нұр-Сұлтан қаласына (25 947 адам) тартылды. Үздік үштікке Ақтөбе облысы (10 784 адам) және Алматы қаласы (10 083 адам)¹²⁰ кіреді. (17-сурет)

¹²⁰ «Адам ресурстарын дамыту орталығы» АҚ деректері негізінде «TALAP» ТБИ ҚҚ өзіндік есептеулері

17-сурет. Өңірлер бөлінісінде 2010-2017 жылдары қытайлық жұмыс күшін тартуға берілген рұқсаттар

Дереккөз: iac.enbek.kz

Нұрсұлтан қаласында көптеген құрылыс нысандары іске асырылуда, сондықтан шетелдік жұмыс күшінің 65% - дан астамы жыл сайын осы салаға тартылады. Сондай-ақ, шетелдік жұмыс күшінің құрылымында сауда, тау-кен өнеркәсібі, орналасу және тамақтану бойынша қызметтер, өзге де қызмет түрлерін ұсыну сияқты салалар көрсетілген.

Нұрсұлтан қаласында шетелдік жұмыс күші тартылған сұранысқа ие мамандықтарға инженерлер (4-12%), фирма директорлары (3-7%), құрылыс және монтаж жұмыстарының шеберлері (2-6%) жатады.

Ақтөбе облысы бойынша шетелдік жұмыс күшінің орта есеппен 25%-ы басшылар, 55%-ы кәсіби мамандар болып табылады, ал 17%-ы орта деңгейдегі жұмыс орындарында жұмыс істейді. Алайда, 2017 жылы шетелдік жұмыс күшінің жалпы құрылымында жұмысшылар мен өндірістік операторлар санының 1,8%-ға дейін қысқаруы байқалады.

Шетелдік жұмыс күшінің салалық құрылымы мезгіл-мезгіл өзгеріп отырды, бірақ құрылыс және тау-кен өндірісі саласындағы кадрлар әрқашан үлкен үлеске ие болды. 2017 жылы құрылыс саласында шетелдік жұмыс күшінің үлесінің 23,8% -ға дейін төмендеуі және сәйкесінше тау-кен өнеркәсібінде (35,6%) өсуі тіркелді. Сондай-ақ, өңірде шетелдік мамандар өңдеу өнеркәсібінде (6-16%) және өзге де қызмет түрлерін ұсыну саласында (4-16%) сұранысқа ие.

Топ мамандықтар бөлінісінде соңғы 8 жыл ішінде инженерлер (9-31%), бұрғылау жөніндегі инженерлер (4-8%), бөлім бастығы (өзге салаларда мамандандырылған) (3-8%) жұмысқа тартылады.

Компаниялар бөлінісінде шетелдік жұмыс күшін тарту деңгейі бойынша 2016-2017 жылдары құрылыста «Қытай мұнай инженерлік-құрылыс тобының еншілес ұйымы» ЖШС филиалы (623 адам),

TALAP

«Монтаж» ЖШС (161 адам), «Арман-Құрылыс» ЖШС (90 адам) көшбасшы атанды. Тау-кен өнеркәсібінде – «Синопэк Қазақстан Халықаралық Мұнай сервистік компаниясы» ЖШС (155 адам), «Шығыс мұнай және сервистік қызмет көрсету» ЖШС (116 адам). Өзге де қызмет түрлерін ұсынуда-«СНПС-Ақтөбемұнайгаз» АҚ (158 адам).

Алматы қаласы бойынша шетелдік жұмыс күшінің орта есеппен 60%-ы жоғары және орта буын басшылары болып табылады, бұл қызмет көрсету саласы дамыған және ел бойынша шетелдік компаниялар мен шетелдің қатысуымен бірлескен кәсіпорындардың көпшілігі орналасқан бұрынғы астана үшін өзекті (2017 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша 41%).

Шетелдік жұмыс күшінің 29%-ы инженер, инженер-механик, объективті бақылау жөніндегі жетекші инженер сияқты мамандықтар бойынша жұмыс істейтін кәсіби мамандар. "Орта буын" мамандарының үлесі төмен (2-7%) және негізінен бұл өнеркәсіп, құрылыс, көлік және басқа да кәсіптердің жұмысшылары. Шетелдік жұмыс күшінің салалық құрылымы жылдан жылға өзгерді. Егер 2010 жылы ШЖК-нің 40%-ы құрылыс саласында жұмыс істесе, бүгінде 24,6%-ы сауда және автомобиль/мотоцикл жөндеу саласында жұмыс істейді. Бұл сондай-ақ осы саладағы шетелдік кәсіпорындардың көптігімен байланысты, олар өздері шетелдік жұмыс күшін тартады және жергілікті компанияларды нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін шетелдік кадрларды шақыруға ынталандырады. Тұтастай алғанда, соңғы жылдары Алматы қаласында қызмет көрсету саласында шетелдік жұмыс күшінің өсуі және тиісінше өнеркәсіпте 15%-ға дейін қысқаруы байқалады.

Тартылған шетелдік жұмыс күшінің үлесі басшылар болып табылатындықтан, өңірдегі топ-мамандықтар бас директор (4,7-13,6%), бөлім басшысы (6,2-22,1%), ұйым басшысы (13-15, 6%) және т. б. болып табылады. Сондай-ақ, инженерлер әрдайым аймақтағы сұранысқа ие мамандықтардың қатарына кіреді (4,2-12,9%).

Сонымен қатар, Қытай, Түркия және Корея республикасы сияқты елдер шетелдік мамандарды ұсыну бойынша негізгі донорлар болып табылады. Айта кететін жайт, Алматы қаласында, басқа өңірлердегідей, Қытай бірнеше жыл бойы шетелдік жұмыс күшінің саны бойынша топ-елдер тізімінде көшбасшы болып келеді.

Өңірдегі шетелдік жұмыс күші мен жалдамалы жұмысшылардың арақатынасын қарастыра отырып, тау-кен өндіру өнеркәсібі саласында шетелдік қызметкерлер жалдамалылардың жалпы санының 8,38%-ын иеленетінін байқаймыз. Сауда саласына тартылатын шетелдік қызметкерлердің максималды саны кезінде олардың жалдамалы қызметкерлермен арақатынасы төмен деңгейде (0,67%) болады.

Егер компанияларды 2016-2017 жылдары шетелдік жұмыс күшін тарту деңгейі бойынша қарастыратын болсақ, тау – кен өндіру өнеркәсібі саласында «АГП» ЖШС (188 адам), құрылыста – «МГҚК ҚазҚұрылысСервис» АҚ (72 адам), басқа салаларда-«Бейнеу-Шымкент Газ Құбыры» ЖШС (74 адам), «Қазферросталь» ЖШС (35 адам) сияқты компаниялар көш бастап отырғанын атап өткен жөн.

Қазақстанның басқа аймақтарында қытайлық жұмысшыларды тартатын ірі компаниялар:

- › Маңғыстау облысындағы «Си Бу» инженерлік-бұрғылау компаниясы» ЖШС (252 адам);
- › «Sinoprec Engineering (Group) Co., Ltd» Қазақстан филиалы (3,9 мың адам), Атырау облысындағы «Нефтестройсервис ЛТД» ЖШС (1,2 мың адам);
- › Қарағанды облысындағы «China Machinery Engineering Corporation» (85 адам);
- › Жамбыл облысындағы "Книсг До" ЖШС ОҚФ (110 адам) ;
- › «ПетроҚазақстан Құмкөл ресорсиз» АҚ (93 адам), «Чайна триумф интернэшнл инжиниринг» ЖШҚ Қызылорда облысындағы филиалы (438 адам).

2.5 Қарым-қатынастарды цифрландыру: Қытай технологиялық алпауыттарының Қазақстан нарығына кіруі

Технологиялық көшбасшылыққа назар аудару үкімет саясатымен белгіленеді. 2015 жылы ҚХР Мемлекеттік Кеңесі Қытайдың 2049 жылға қарай өнеркәсіптік өндіріс саласындағы жетекші ойыншыға үш кезеңді өзгеруін көздейтін «Қытайда жасалған 2025» жаңа стратегиялық жоспарын қабылдады¹²¹. Стратегия меншікті технологиялық инновациялар мен зияткерлік меншік генерациясының деңгейінің төмендігі проблемасын еңсеруді көздейді.

2017 жылы Мемлекеттік Кеңеспен қабылдаған «Жасанды интеллекттің келесі буынын дамыту жоспары» Қытайдың осы саладағы инновациялардың жаһандық көшбасшылығына қол жеткізуді мақсат етеді. Осы құжатты іске асыру мақсатында сол жылы ҚХР өнеркәсіп және ақпараттандыру министрлігі «Жаңа буын жасанды интеллект индустриясын дамыту бойынша үш жылдық іс-қимыл жоспарын» жариялады (2018-2020 жж.)¹²². Бұл жоспарда автомобиль зияткерлік желілері, қызмет көрсету роботтары, интеллектуалды пилотсыз ұшу аппараттары, медициналық бейнелерді диагностикалау жүйелері, дауыс, видеобейнелерді тану, интеллектуалды аударма сияқты жасанды интеллектті қолданудың негізгі салаларына назар аударылады.

2019 жылы Қытайдың Huawei компаниясы нарықтың 16%-ын жаулап алып, әлемдегі екінші ірі смартфон жабдықтаушысына айналды¹²³. 2020 жылдың сәуір айының нәтижелері бойынша Huawei әлемдік сатылым бойынша Кореялық Samsung компаниясы мен американдық Apple-ды басып озды¹²⁴. 124 Смартфондардың 10 ірі өндірушілерінің ішінде 7 қытайлық компания жиынтығында әлемдік сатылымдардың 45%-ын алады. Сонымен смартфондар нарығында қытайлық экспансия өте жоғары қарқынмен жүруде. Осылайша, Realme компаниясы 2018 жылы OPPO-дан бөлініп, Үндістанда сатылымын бастады, ал 2019 жылы 20-дан астам елге таралып, жаһандық нарықтың 2%-ын иеленді.

Қытайлық компаниялардың смартфондарды өндіру және сату саласындағы жетістіктері – бұл елдің технологиялар мен инновациялар саласындағы қарқынды дамуы мен амбициясының жеке мысалы болып табылады. Қытайдың 2001 жылы ДСҰ-ға кіруі шетелдік инвестициялар мен қытайлық компаниялардың экспорттық экспансиясына жол ашты. Интернет желісінің қарқынды дамуымен қатар, бұл елдің технологиялық секторының күрт өсуіне және америкамен бәсекелес технологиялық алпауыттардың пайда болуына әкелді (13-кесте).

¹²¹ «Strategic Plan of Made in China 2025 and Its Implementations» (with Ma H.), *Analysing the Impacts of Industry 4.0 in Modern Business Environments*. 2018. Page 1-23. IGI Global. ISBN13: 9781522534686.
https://www.researchgate.net/publication/326392969_Strategic_plan_of_Made_in_China_2025_and_its_implementation

¹²² <http://www.miiit.gov.cn/n1146295/n1652858/n1652930/n3757016/c5960820/part/5960845.docx>

¹²³ <https://www.slashgear.com/the-2019-global-smartphone-sales-top-10-list-is-here-27611469/>

¹²⁴ <https://www.forbes.com/sites/zakdoffman/2020/06/15/samsung-and-apple-beaten-by-huawei-in-huge-new-smartphone-surprise/#74d10ba658ab>

13-кесте. Қытай технологиялық компанияларының үлкен жетілігі ¹²⁵

Компания	Мамандандырылуы	Құрылған жылы	Әлемдегі ең ірі қоғамдық компаниялардың рэнкиндегі орны ¹²⁶
Alibaba	Электрондық онлайн коммерция	1999	31
Baidu Inc.	Іздеужүйесі	1999	705
Huawei Technologies Co. Ltd	Телекоммуникация саласындағы шешімдер: сымды, сымсыз жабдық және бағдарламалық қамтамасыз ету	1987	жеке меншік компания
Lenovo Group Ltd.	Компьютерлер, смартфондар және басқа да электрондық жабдықтар өндірушісі	1984	жеке меншік компания
Tencent Holdings Limited	Интернет қызметтері	1998	50
Xiaomi Technology Co., Ltd	Смартфондар мен тұрмыстық электрониканы әзірлеу және маркетинг	2010	384
ZTE Corporation	Телекоммуникация саласындағы шешімдер: сымды, сымсыз жабдық және бағдарламалық қамтамасыз ету	1985	779

Технологиялық алпауыттар арасында қазақстандық нарықтарға алғашқы белсенді экспансияны 2002 жылы Huawei компаниясы бастады. Ол кезде компания Өзбекстанда, Қырғызстанда және Ресейде болған. Қазақстандық нарықта Huawei цифрлық АТС ұсынды, өйткені «Қазақтелеком» АҚ ұлттық операторы телефон желісін жаңғыртуды және ескірген аналогтық АТС-тан цифрлық АТС-қа көшуді бастады. Мүмкіндіктерді көрсету үшін Huawei Есік қаласында C&C 08 станциясын ақысыз орнатып, пилоттық жобаны жүзеге асырды. Бұл қадам «Қазақтелеком» АҚ-мен облыстық дирекциялар мен орталық аппарат деңгейінде диалогты бастауға мүмкіндік берді. Huawei шешімдерінің бәсекеге қабілеттілігі телекоммуникациялық жабдықтың құны (еуропалық аналогтармен салыстырғанда айтарлықтай төмен) , сапасы, функционалдығы және қолдау мен қызмет көрсетудің жылдам жұмысы арасындағы жақсы тепе-теңдікпен қамтамасыз етілді, бұл батыстық бәсекелестерге қарағанда талаптарға анағұрлым жауап береді. 2005 жылы «Қазақтелеком» АҚ ADSL технологиясы бойынша телефон желісі арқылы Megaline сауда белгісімен халық үшін Интернетке кең жолақты қолжетімділікті ұйымдастыруға кірісті. Huawei 16 облыс орталығының 7-не жабдық жеткізуге (желілік коммутаторлар және xDSL сандық абоненттік желісіне қосылу мультиплексорлары) тапсырыс алды. Жеткізушілерді әртараптандыру және сенімділікті қамтамасыз ету мақсатында «Қазақтелеком» АҚ қалған өңірлерге және магистральдық желілерге арналған жабдықтарға еуропалық және американдық жеткізушілерге тапсырыс беру туралы шешім қабылдады. Сонымен қатар, Huawei компаниясы сымсыз байланыс нарығын белсенді игерді және қазақстандық ұялы байланыс операторларына жабдықтар жеткізіп отырды. Кейінірек Huawei

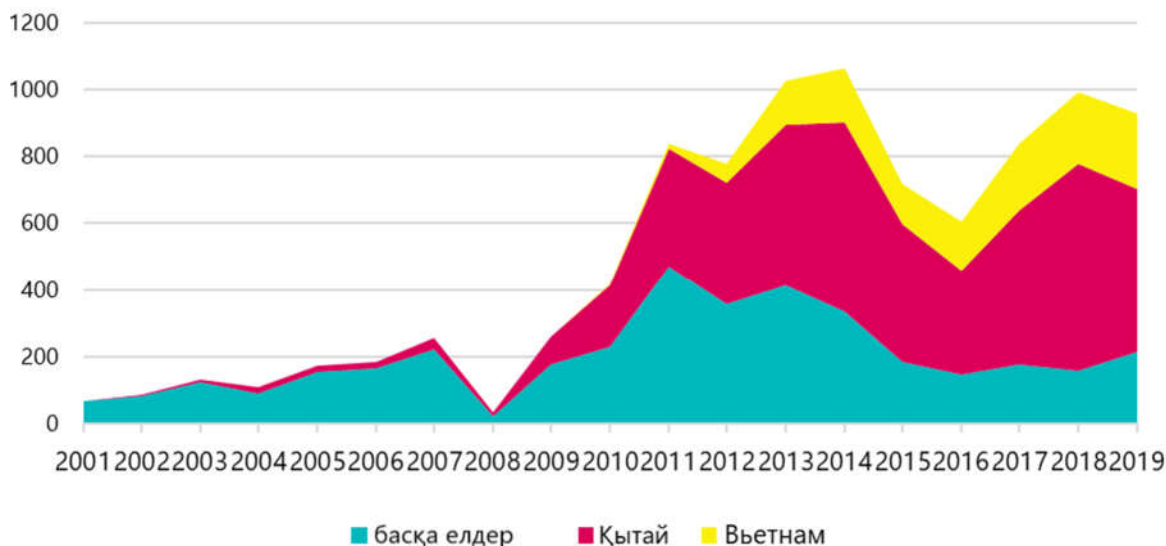
¹²⁵ <https://www.techrepublic.com/article/the-big-seven-chinas-up-and-coming-technology-companies/>

¹²⁶ 2020 GLOBAL 2000 The World's Largest Public Companies. <https://www.forbes.com/global2000/#48029582335d>

TALAP

клиенттермен тікелей жұмыс істеуден серіктес желі арқылы жұмыс істеуге көшті, бұл талшықты-оптикалық байланыс желісін дамытуға арналған жабдықты жеткізуді және орнатуды қамтамасыз етті (18-сурет).

18-сурет. Телефондар мен байланыс жабдықтарының Қазақстанға импорт динамикасы (коды ТНВЭД 8517)¹²⁷, млн АҚШ доллары

Дереккөз: trademap.org

2019 жылы «Қазақтелеком» мен Huawei Нұр-сұлтан қаласында 5G желісін пилоттық режимде іске қосты, ол байланыс саласындағы өңірлік достастық байланыс әкімшілігі басшыларының 55-ші кеңесінің және ақпараттандыру жөніндегі ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің 25-ші үйлестіру кеңесінің отырысына орайластырылған болатын ¹²⁸. Қазақстанның үш ірі қаласында 5G технологиясын енгізу жоспарланған¹²⁹. Атап айтқанда, Нұр-Сұлтанда 2021 жылдың соңына дейін Назарбаев Университетінде және Экспо аумағында, 2022 жылы - әуежайда, вокзалда, ірі сауда орталықтары мен алаңдарда жүзеге асыру жоспарланып отыр.

2023 жылдан бастап 5G Қазақстан Республикасының барлық облыс орталықтарына орнатылады. «Қазақтелеком» АҚ Еуропа, Ресей, Орталық және Оңтүстік-Шығыс Азия арасындағы транзиттік дәліздерді дамыту үшін Қазақстанның географиялық жағдайын пайдаланады. Мәселен, 2017 жылы Еуропа-Оңтүстік-Шығыс Азия-DREAM және REAL бағыты бойынша транзиттік сыйымдылықтарды ұсыну бойынша екі бірлескен жоба іске қосылды, ал осы бағыттағы сыйымдылықтардың сатылымы 1,5 еседен астам өсті¹³⁰. Келесі жылы «Қазақтелеком» АҚ Қазақстан аумағы арқылы Қытай-Еуропа бағыты бойынша транзиттік қызметтер нарығының 30%-ын, Өзбекстанның транзиттік нарығының 25%-ын, Қырғызстан нарығының 38%-ын және Қазақстан аумағы арқылы транзит нарығының

¹²⁷ Ескерту: 2008-дегі құлдырау сыртқы сауда кодтарын жіктеудің өзгеруіне байланысты. 8517 коды: «ұялы байланыс желілеріне немесе басқа сымсыз байланыс желілеріне арналған телефон аппараттарын қоса алғандағы, телефон аппараттары; 8443, 8525, 8527 немесе 8528 тауар позициясының беру немесе қабылдау аппаратурасынан басқа, сымды немесе сымсыз байланыс желісіндегі (мысалы, байланыстың жергілікті немесе ғаламдық желісіндегі) коммуникацияға арналған аппаратураны қоса алғанда, дауысты, бейнелерді немесе басқа да деректерді беруге немесе қабылдауға арналған өзге де аппаратура:». Дереккөз: trademap.org

¹²⁸ <https://tengrinews.kz/internet/5g-protestirovali-v-nur-sultane-379243/>

¹²⁹ <https://www.huawei.com/kz/news/kz/2020/huawei-news-880%20sel%20budut%20obespecheny%204g-03072020>

¹³⁰ "Қазақтелеком" АҚ 2017 жылғы жылдық есебі. https://kase.kz/files/emitters/KZTK/kztkp_2017_rus.pdf

30%-ын иеленді¹³¹. 2019 жылы «Қазақтелеком» АҚ алғаш рет негізгі Қытай байланыс операторлары үшін Еуропа – Азия бағыты бойынша IRU (Indefeasible rights of use-қолданылу мерзімі аяқталғанға дейін бұзылмайтын телекоммуникацияларды жалдау туралы шарт) шартымен сыйымдылығы 100 Гбит/с транзиттік арналар ұйымдастырды, ал транзиттік байланыс арналары қызметтерінің жалпы көлемі 25%-ға артты¹³². Huawei 2018 жылы Astana Hub Халықаралық ІТ-старттаптар технопаркі аясында Huawei Kazakhstan Joint Innovation Center инновациялық зертханасын ашты. Орталық заттар интернеті (IoT) технологиясын қолдана отырып жұмыс істейтін стартап-жобаларды ілгерілетуге көмектесуді көздейді¹³³. Атап айтқанда, компания IoT тестілік платформасын ресурстармен қамтамасыз етеді және қажет болған жағдайда техникалық қолдау көрсетеді. Veeline ұялы операторы NB-IoT қолдауымен Sim-карталар мен байланыс қызметтерін бөледі. Осылайша, стартаптар Huawei компаниясының әлемдік серіктестерінің тізіміне ену мүмкіндігін алады. Қазақстандағы интернет-сауда нарығы жоғары қарқынмен өсуде, ол 2010 жылы 35 млрд теңгеге бағаланса¹³⁴, 2019 жылы 700 млрд теңгеден асты¹³⁵. Бұл ретте, сатып алу саны 40,5 млн дана жөнелтілімге дейін өсті, белсенді сатып алушылар саны 3,2 млн адамға бағаланады. Қарқынды өсімге Интернеттің ену деңгейі айтарлықтай жоғары ықпал етеді – Дүниежүзілік банктің мәліметінше, 2018 жылы Қазақстан тұрғындарының 79%-ға жуығы интернетті пайдаланған¹³⁶. Бұл өте жоғары деңгей, салыстырмалы түрде Қырғызстанда интернет-пайдаланушылардың үлесі 38%-ды, Өзбекстанда – 55%-ды, ал Ресейде-81%-ды құрады.

Секторды ынталандыру үшін 2019 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметі 2019-2025 жылдарға арналған электрондық коммерцияны дамыту бойынша Жол картасын әзірледі, ол бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі электрондық сауда үлесін 2018 жылдағы 2,9%-дан 2025 жылға қарай 5%-ға дейін ұлғайту мақсатын қояды¹³⁷. Алайда, 2020 жылдың бірінші жартыжылдығының нәтижелері бойынша карантиндік шектеулерге байланысты электрондық сауданың үлесі 9,4%-ға жетті. Осыған байланысты Үкіметте 2025 жылға қарай нысаналы көрсеткішті 15%-ға дейін ұлғайту қарастырылуда¹³⁸. Жол картасында дамудың үш негізгі бағыты анықталды:

1. электрондық саудадағы экспортты ұлғайту;
2. отандық кәсіпкерлерді электрондық сауда мен инфрақұрылымды дамытуға тарту;
3. тұтынушылардың құқықтарын қорғау және электрондық сауданы дамыту.

Практикалық қадамдар ретінде Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі логистикалық инфрақұрылымды дамыту арқылы электрондық сауданы жеделдетуді қамтамасыз етуді көздейді. Атап айтқанда, «Қазпошта» АҚ пошта желісінің ұлттық операторы 2025 жылға қарай бизнеске арналған 20 фулфилмент-орталық ашуды жоспарлап отыр. Қазақстанның Даму Банкімен электрондық сауда саласындағы бизнес үшін қоймалар салу және «соңғы миль» шешімдері бөлігінде жаңа кредиттік өнімдер әзірленуде¹³⁹.

¹³¹ "Қазақтелеком" АҚ 2018 жылғы жылдық есебі. https://kase.kz/files/emitters/KZTK/kztkp_2018_rus.pdf

¹³² "Қазақтелеком" АҚ 2019 жылғы жылдық есебі. https://kase.kz/files/emitters/KZTK/kztkp_2019_rus.pdf

¹³³ https://www.huawei.com/kz/news/kz/2019/huawei_novye_gorizonty_razvitiya_interneta_veshchei_2606

¹³⁴ <https://kursiv.kz/news/rynki/2020-06/za-10-let-obem-rynka-elektronnoy-torgovli-v-kazakhstane-vyros-v-20-raz>

¹³⁵ <https://primeminister.kz/ru/news/v-2019-godu-obem-pokupok-v-kazhstanskikh-internet-magazinah-sostavil-422-mlrd-tenge>

¹³⁶ Individuals using the Internet (% of population). <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>

¹³⁷ <http://www.government.kz/ru/news/press/mintorgovli-i-integracii-rk-usilit-mery-po-zashchite-prav-online-pokupateley>

¹³⁸ <https://primeminister.kz/ru/news/obem-rynka-elektronnoy-torgovli-za-i-polugodie-2020-goda-sostavil-435-mlrd-tenge-2861921>

¹³⁹ <https://primeminister.kz/ru/news/v-period-pandemii-internet-i-elektronnye-gosudarstvennye-uslugi-stali-uslugami-pervoy-neobhodimosti-b-musin-2861616>

TALAP

Электрондық сауданы дамыту 2014 жылы басталған «Қазпошта» АҚ трансформациясы үшін ынталандырудың бірі болғанын атап өткен жөн. Компания 151 почтамттан, 248 пошта супермаркеттерінен, сұрыптау желілерінен тұратын желіні құруға инвестиция салды, жөнелтілімдер ағынын басқару процестерін оңтайландырды, Халыққа қызмет көрсету форматын өзгертті. Жоғарыда айтылғандар 2018 жылғы 4 млн сәлемдеменің көлемін 2019 жылы 77 млн сәлемдемеге дейін ұлғайтуға, сондай-ақ Қытайдан сәлемдемелерді жеткізу мерзімін 18-25 күнге дейін қысқартуға мүмкіндік берді.

2017 жылы Aliexpress платформасында «Қазпошта» АҚ және AliExpress қызмет көрсетудің тартымды шарттарымен және сатып алуды 1,5% сыйақымен ынталандырумен Kazpost/AliExpress кобрендингтік картасын шығарды. Меншікті қаржы инфрақұрылымын дамыту үшін компания процессингтік орталық, интернет-дүкендерге арналған эквайринг, сондай-ақ онлайн виртуалды карталар шығаруды іске қосты¹⁴⁰.

Қытайдан Еуропаға, Ресейге және Орталық Азияға пошта жөнелтілімдерін жеткізу уақытын қысқарта алатын халықаралық пошта-логистикалық терминал ретінде «Қорғас» ШЫХО-ны пайдалану мәселесі 2014 жылдан бері жүргізіліп келеді¹⁴¹. Алайда, іс жүзінде Бонд қоймасының ашылуы 2019 жылдың шілдесінде ғана болды, өйткені халықаралық пошта жөнелтілімдері транзиті қызметін іске қосуға мүмкіндік беретін заңнамаға өзгерістер енгізу қажет еді¹⁴². 2019 жылы қойма жалпы салмағы 22,6 тонна болатын 183 мың пошта жөнелтілімдерін өңдеді.

Пошта хабарламаларын қолдана отырып, экспорттық бағыттағы сауда 2019 жылдың сәуіріне дейін кедендік декларацияны рәсімдеу және әр сәлемдеме үшін кеден органдарында алымдарды төлеу талаптарымен шектелді¹⁴³. Әкімшілік рәсімдерді оңайлату мақсатында пошта құжаттарын кедендік декларация ретінде пайдалануға рұқсат етілді, сондай-ақ «Қазпошта» АҚ-ның оңайлатылған экспорт сервисі іске қосылды. Сауданы реттеуді оңтайландырумен қатар, компания Қазақстанның төрт ірі қаласында E-commerce электронды сауда орталықтарын ұйымдастырды, олар шағын және орта бизнесті электрондық коммерция негіздеріне және әлемдік нарықтардағы жұмысқа оқытуды жүргізеді.

Сонымен қатар, Alibaba-мен табысты жұмыс тәжірибесі бар қазақстандық кәсіпкерлер де бар. Мысалы, «Invest-COM 2005» компаниясы үш жыл ішінде портал арқылы 2,5 млн доллар сомаға өнім өткізген. Осы тәжірибені және Alibaba порталының сервистік серіктестерінің сараптамасын пайдалана отырып, «Атамекен» ҚР ҰКП, ҚР сауда және интеграция министрлігі мен «QazTrade» сауда саясатын дамыту орталығы" АҚ 2019 жылдың қазан айында бірлесіп «Интернет-экспорттаушы мектебі» бағдарламасын іске қосты¹⁴⁴. Жоба аясында 200 кәсіпкерді электронды платформаларда жұмыс істеу ерекшеліктеріне оқыту ұйымдастырылды – құралдар, брендтерді орналастыру, тауарды жылжыту, серіктестерді іздеу және т. б. Сондай-ақ, Alibaba.com платформасында «Алтын жеткізуші» премиум мәртебесін алған ең перспективалы компаниялар таңдалды. Бұл мәртебе өз тауарлары мен қызметтерін жылжытудың кешенді әдістерін қолдануға, тауар өндірушілер арасында жоғарғы орынға орналасу құқығын иеленуге, өз компаниясының атауының жанында «Алтын жеткізуші» белгішесін алуға, аудиторияны кеңінен қамтуға және салынған инвестицияларға жоғары қайтарым алуға мүмкіндік береді. Мүшелікке ақы төлеуден басқа, жеткізушілер компанияның заңды

¹⁴⁰ <http://expertonline.kz/a15244/>

¹⁴¹ https://interfax.kz/?lang=rus&int_id=13&news_id=244

¹⁴² «Қазпошта» АҚ 2019 жылғы жылдық есебі [https://post.kz/uploads/content/files/%D0%93%D0%9E2019%20\(14-05-2020\)\(1\).pdf](https://post.kz/uploads/content/files/%D0%93%D0%9E2019%20(14-05-2020)(1).pdf)

¹⁴³ <https://litr.kz/1437-kak-kazpochta-vyvodit-rynok-elektronnoy-kommertsii-rk-na-mirovoy-uroven/>

¹⁴⁴ <https://atameken.kz/ru/events/159-shkola-internet-eksportera>

мәртебесін, өндірістік және логистикалық қуаттылығының физикалық нақтылығын растау үшін TrustPass тексеруінен өтуі керек¹⁴⁵.

Кейбір қатысушылар мектепті өту барысында платформаға орналастырудан бас тартты, өйткені олар платформаға қатысу үшін қажетті материалдарды, мысалы, графикалық файлдарды, спецификаға сәйкес фотосуреттерді немесе өнімдердің сипаттамасын бере алмады. Қосымша кедергілер ағылшын тілі болды, тілді білу анкетаны, мини-веб-сайтты толтыру, келешекте клиенттермен байланыс орнату үшін қажет еді. Сатылымға арналған жаңа құралды толық меңгере алатын маркетинг бойынша мамандар барлық компаниялардың штатында табыла бермейтіндігі анықталды.

Сондай-ақ, осы зерттеу аясында жүргізілген сұхбат барысында қазақстандық компаниялардың бірінің өкілі келісімшарттар мен ықтимал даулар Қытай заңнамасымен реттеледі деген қауіптен «Алтын жеткізуші» мәртебесінен бас тарту туралы хабардар етті. Бұл компания тегін беттіқолданумен шектелді. Сонымен қатар, Alibaba-дағы өздерінің мини-сайттарының арқасында Таяу Шығыста және Еуропада сатып алушылар таба алған басқа компанияларды мысал ретінде келтіруге болады. Тиісінше, мемлекеттік органдардың интернет-сауданы танымал ету және цифрлық маркетингке оқыту жөніндегі күш-жігері сөзсіз жақсы серпін беріп, экспорттың өсуіне әкеледі.

Нәтижесінде Alibaba платформасында 43 қазақстандық өндіруші орналасты. 2020 жылдың ортасына қарай қатысушылар 50 млн теңгенің мәмілелерін жасады. Alibaba жаһандық платформа болғандықтан, қатысушылар Қытайда ғана емес, Еуропада да сатып алушыларды таба алды. Логистикалық шектеулер мен COVID-19 пандемиясының әсерінен туындаған басқа да мәселелер қарқынды тежеп отыр. Алдағы уақытта «Атамекен» ҚР ҰКП мен мемлекеттік органдар бүкіл Қазақстан бойынша кәсіпкерлерді онлайн-сатуға оқыту жұмысын дамытуды жоспарлап отыр²⁰.

Қазақстанда онлайн-сауданы оқытумен Сиань қаласындағы Солтүстік-Батыс саяси-заң университеті де айналыса бастады¹⁴⁶. Жоба Қазақстандағы Халықаралық қазақ-қытай тіл колледжімен бірлесіп іске қосылатын болады, қазірдің өзінде оқу бағдарламасы мен оқу жоспары әзірленді. Қытай тарапынан жобаны Tencent және JD.com сияқты интернет-сауда алпауыттары да қолдайды. Жоба аясында Өзбекстандағы Ташкент мемлекеттік Шығыстану институты жанындағы Конфуций институтымен серіктестік жоспарлануда. Солтүстік-Батыс саясат-заң университетінің электрондық сауда факультетінің деканы Ван Вайдунның айтуынша, электрондық коммерция «Белдеу мен жол» бойында орналасқан елдер арасындағы сауданың маңызды нысанына айналды. «С.М. Киров зауыты» АҚ China Greatwall Technology Group Co Ltd компаниясымен бірлесіп Петропавлда ноутбуктарды құрастыруды ұйымдастырды. Киров зауыты 1941 жылы Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Иванов облысының Александров қаласынан көшірілді және қазіргі таңда электрлік және радиоэлектрлік жабдықтарды – трансформаторлар, радиостанциялар, электрлік есептеуіштерді және т.б. өндіруге мамандандырылған. China Greatwall Technology Group Co Ltd - 1987 жылы құрылған компьютерлердің, компьютерлік жабдықтардың, тұрмыстық электрониканың ірі өндірушісі және әзірлеушісі¹⁴⁷. Компанияның штаб-пәтері Шэньжэнь қаласында орналасқан және Шэньжэнь биржасында тіркелген. 2017 жылдан бастап, қайта құру нәтижесінде, компания Қарулы Күштер үшін байланыс жүйелеріне, спутниктік навигацияға және позициялауға, әскери қауіпсіздік жүйелеріне, әскери автономды басқарылатын компьютерлер мен желілерге қызмет аясын кеңейтті¹⁴⁸. «С.М. Киров атындағы зауыты» АҚ іске қосқан құрастыру желісі жылына 30 мың ноутбук¹⁴⁹ шығаруға

¹⁴⁵ <https://russian.alibaba.com/activity/status-gold-supplier.html>

¹⁴⁶ <https://inbusiness.kz/ru/last/kitajskij-universitet-organizovyvaet-onlajn-kursy-po-elektronnoj-torgovle-dlya-studentov-ca>

¹⁴⁷ <https://www.wsj.com/market-data/quotes/CN/000066/company-people>

¹⁴⁸ <http://www.greatwall.com.cn/news/FileDisplay.aspx?FileID=a0a43c1a-4b09-4743-a647-46ee80cdf2dd>

¹⁴⁹ <http://zik.kz/news/2500-kompjuterov-gotovo-ao-zavod-im-s-m-kirova-vypuskat-v-prodazhu-s-konca-ijulja-2020-goda/>

TALAP

есептелген. Алдағы уақытта локализация ұлғаяды және Қазақстанда электр элементтерін монтаждау және ноутбуктерге арналған баспа платаларын шығару жоспарлануда. 2019 жылғы 8 қазанда ҚХР-ға ресми сапарынан кейін Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Нұр-Сұлтан қаласы әкімдігі мен Үкіметтің алдына «бүкіл қаланы цифрландыру» міндетін қойды¹⁵⁰. Қытайға сапары кезінде Президент Ханчжоудағы Hikvision компаниясының штаб-пәтерінде болды, онда Deep Learning нейрондық желілік технологияларын қолдана отырып, видеобейнені жоғары дәлдікпен талдау жүйелері көрсетілді¹⁵¹. Hikvision компаниясы Қазақстанда 2015 жылдан бастап жұмыс істейді және бейнебақылау жүйелері мен қауіпсіздік құралдарын, оның ішінде автожолдардың қауіпсіздігін бақылау үшін қажетті құралдарды жеткізеді.

Қазақстандағы қалалық билік пен құқық қорғау органдары үшін бейнебақылау, талдау және болжау шешімдері саласында отандық «Сергек» интеллектуалды жүйесі кеңінен қолданылады. Жүйені «Көркем телеком» ЖШС Dahua Technology қытайлық компаниясының шешімдерін қолдана отырып әзірледі¹⁵² және қала кеңістігінің негізгі аймақтарын бақылауды, суреттерді жазу мен тануды, ақпаратты интеллектуалды өңдеу мен талдауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді¹⁵³. Dahua Technology және Hikvision әлемдік көшбасшылар болып табылады және бейнебақылау жүйелерінің жаһандық нарығының 40%-дан астамын бірге бақылайды¹⁵⁴. 2019 жылы екі компания да АҚШ-тың этникалық азшылықтардың құқықтарын бұзуға қатысқаны үшін Санкциялар қолданған компаниялардың тізіміне енгізілді¹⁵⁵.

¹⁵⁰ https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/najimaesh-vyihodyat-dannyye-cheloveka-tokaev-poruchil-381038/

¹⁵¹ <https://hikvision.ru/press/190913093406>

¹⁵² <https://rus.azattyq.org/a/central-asia-china-2019-year/30362155.html>

¹⁵³ <http://sergek.kz/>

¹⁵⁴ <https://asia.nikkei.com/Economy/Trade-war/US-sanctions-blur-Chinese-dominance-in-security-cameras>

¹⁵⁵ <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2019-08-13/pdf/2019-17201.pdf>

3. «Панда» мен «айдаһар» арасында: қабылдау қиындықтары

3.1 Қазақстандағы Қытайдың «жұмсақ күшін» дамыту трендтері: білім, мәдениет және бұқаралық ақпарат құралдары

Қытайдың оң имиджін қалыптастыру қажеттіліктеріне жауап ретінде қытайлық саяси дискурста «Жұмсақ күш» тақырыбы пайда болды. Бұл тәсіл американдық ғалым Джозеф Найдның идеяларына негізделген, ол 1990 жылы «Bound to Lead: The Changing Nature of American Power» кітабында «жұмсақ күш» терминін олардан қалаған нәтижелерге қол жеткізу үшін басқа мемлекеттердің мінез-құлқына әсер ету құралы ретінде ұсынған.

Джозеф Найдның пікірінше, «елдің жұмсақ күші үш негізгі қайнар көзге берік негізделеді: оның мәдениеті (басқаларға тартымды болатын жағы), саяси құндылықтары (егер ол өзі осы құндылықтарға сәйкес өмір сүрсе және басқа елдермен қарым-қатынаста оларды басшылыққа алса) және оның сыртқы саясаты (егер басқалар оны заңды және моральдық деп санаса)¹⁵⁶».

Басқа елдерге күш көрсетусіз ықпал ету идеясы ежелгі қытай дәстүрлеріне сәйкес келетіндігін атап өту керек: әскери өнер мектебінің негізін қалаушы Сун Цзудың «ең жақсысы – біреудің әскерін соғыспай жеңу»¹⁵⁷ деген сөзі, сонымен қатар Конфуцийдің «мәртебелі күйеу мәдениет арқылы достар табады» деген сөзі «жұмсақ күш» тұжырымдамасына толық сәйкес келеді¹⁵⁸.

Алғаш рет Қытай Ху Цзиньтаоның билікке келуімен әлемдік қауымдастыққа әсер етудің дәстүрлі емес құралдарының рөлін байыппен қарастыра бастады. Бұл процестің маңызды құрамдас бөлігі «Қытайдың бейбіт өрлеуі» сыртқы саяси доктринасы (2003 ж.), 2004 жылы пайда болған Бейжің консенсусы идеясы, сондай-ақ ҚХР Төрағасы Ху Цзиньтаоның 2005 жылы айтқан үйлесімді әлем тұжырымдамасы болды.

Конфуцийлік әлеуметтік және саяси құндылықтардың, ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың, өнердің және қытай тілінің үйлесуін қытай саясаттанушылары Қытайдың «жұмсақ күшінің» маңызды құрамдас бөлігі ретінде түсінеді. Қытайдың жағдайы мен ықпалына сәйкес келетін «жұмсақ күштің» нығаяуы, Қытайдың саяси және ғылыми элитасының есептеулері бойынша, экономикалық, саяси және әскери салаларда қол жеткізген жетістіктерді толықтырады.

Қытайлық «жұмсақ күш» түсінігінің ерекшелігі Нанкай университетінің жаһандық проблемалар институтының директоры Пан Чжунингтің жұмысында жан-жақты талданған. Автор Қытай белсенді түрде дамытпақ боп жатқан осы саясаттың бірнеше аспектілерін бөліп көрсетеді:

- › өндірістік жүйелер (экономикалық индустрия және «материалдық емес» тауарларды құру);
- › білім және ғылым (білім берудің экспорты мен импорты);
- › мәдениет бренд ретінде (метакультураны «таныстыру» мақсаттарымен қолдану және тіл мен көркем мәдениеттің көмегімен Қытайдың бірегей мәдениетін тарату)¹⁵⁹.

Соңғы жылдары Бейжіңнің «жұмсақ күшінің» элементтері айтарлықтай жемісін бере бастады және нәтиже ретінде Қытай Орталық Азия елдері тарапынан өзіне деген жағымды көзқарасқа ие болды.

¹⁵⁶ <https://neurons.kg/tpl/library/213.pdf>

¹⁵⁷ <https://greatwords.org/quotes/6925/>

¹⁵⁸ <https://globalaffairs.ru/articles/ot-myagkoj-sily-k-kulturnomu-mogushhestvu/>

¹⁵⁹ Pang Zhongying. On China's Soft Power / Siis.org.cn: Shanghai Institutes for International Studies. URL: http://www.siis.org.cn/Sh_Yj_Cms/Mgz/200601/2008724225610L5PS.pdf

TALAP

2007 жылдың қазан айында Қытай Компартиясының XVII съезінде «мәдени жұмсақ күш» саясаты елдің сыртқы саясатының жеке бағыты ретінде жарияланды. Ху Цзиньтао съезде сөйлеген сөзінде «қазіргі уақытта мәдениет мемлекеттік қуаттың жиынтығы боп келетін бәсекелестіктің маңызды элементіне айналуға, ал ел ішіндегі мәдениеттің дамуы оның халықаралық ықпалының артуымен қатар жүруі керек» деп атап өтті¹⁶⁰.

2011 жылдың қазан айында өткен 17-ші шақырылымдағы ҚКП ОК алтыншы пленумында «мәдени жүйе реформасын тереңдетудің, социалистік мәдениеттің дамуы мен өркендеуіне жәрдемдесудің кейбір маңызды мәселелері туралы ҚКП ОК шешімі» атты құжат қабылданды. Құжатта елдер арасындағы бәсекелестікте «жұмсақ күштің» өсіп келе жатқан маңыздылығын, сондай-ақ «мәдениеттің сыртқа шығу стратегиясын жүзеге асыру, қытай мәдениетінің халықаралық ықпалын арттыру, әлемге реформалардың жаңа бейнесін және Қытайдың ашықтығын көрсету» қажеттілігін атап өтті¹⁶¹.

Ежелден келе жатқан мәдени қарым-қатынас Қазақстан мен Қытайды біріктіретінін атап өткен жөн. Кеңес дәуіріне дейінгі уақытта шекаралардың шартты болуына байланысты екі елдің халықтары экономикалық және мәдени жағынан еш кедергісіз араласып тұрған.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін Аспанасты елімен қарым-қатынастың ресми кезеңі басталды. 1991 жылдан бастап білім беру, мәдени алмасу, туризм, экономикалық ынтымақтастық салаларында бірқатар келісімдерге қол қойылды. 1992 жылы «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы арасындағы туристік алмасуды одан әрі дамыту жөніндегі келісім», сондай-ақ «ҚР мен ҚХР арасындағы мәдени ынтымақтастық туралы келісім» жасалды¹⁶². 1993 жылғы 18 қазанда «1993-1994 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Мәдениет министрлігі мен Қытай Халық Республикасының Мәдениет министрлігі арасындағы мәдени ынтымақтастық Жоспарына» қол қойылды¹⁶³. 1998 жылдың 5 шілдесінде Бейжіңде «Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі мен ҚХР дене шынықтыру және спорт істері жөніндегі Бас мемлекеттік басқармасы арасында Спорт және дене шынықтыру саласындағы ынтымақтастық туралы келісім» жасалды.

2001 жылы Қытайда Қазақстан мәдениеті күндері, ал 2002 жылы Қазақстанда Қытай мәдениеті күндері өтті. Бұдан басқа, 2002 жылы Алматы қаласында Қытай ғылыми-техникалық көрмесі өтті, Бейжіңде ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің мәдениет министрліктері өкілдерінің кездесуі өтті.

2004 жылы Шанхайда Алматы қаласының мәдениеті күндері өтті. Сол жылдың маусым айында Қазақстанның Ұлттық кітапханасы жанынан Қытай Мәдениет үйі ашылды. 2005 жылдың тамызында Алматыда Шанхай мәдениеті күндері ұйымдастырылды. Кинематография саласындағы ынтымақтастық 2013 жылы ҚХР астанасында қазақстандық кино апталығы өткен кезде басталды. Сол жылы қараша айында Қытайда Қазақстан мәдениетінің күндері өтті. Ынтымақтастықтың жалғасы 2018 жылы көпшілік назарына ұсынылған «Композитор» фильмі болды. Си Цзиньпин 2013 жылы Назарбаев Университетіндегі «Белдеу және жол» бастамасының бастау нүктесі болып табылатын өзінің тарихи сөзінде Қытай мен Қазақстан арасындағы дәстүрлі достықтың символы мен көрінісі болған екі елдің танымал композиторлары Сян Синхай мен Бақытжан Байқадамовтың әсерлі тарихын айтып берді. Тарих «Композитор» фильмінің сценарийіне негіз болды, киножобаның орындаушылары - Ш. Айманов атындағы «Қазақфильм» АҚ және қытайлық «Shineworks Media» кинокомпаниясы. Фильмдегі басты рөлдерді танымал қытайлық актерлар Ху Цзюнь, Юань Цюань, Цзюй Сюе және қазақстандық актер Берік Айтжанов сомдайды. Қытай әдебиетінің Қазақстандағы

¹⁶⁰ <https://regnum.ru/news/1759411.html>

¹⁶¹ <https://caa-network.org/archives/18142>

¹⁶² Чжунхуа жэньминь гунхэго чжэнфу хэ Хасакэсытань гунхэго чжэнфу вэньхуа хэцзо седин (Соглашение о культурном сотрудничестве между Правительством РК и Правительством КНР).

¹⁶³ «ПАРАГРАФ» ақпараттық жүйесі

танылуына шолу жасар болсақ, ҚХР экс-Бас консулы Чжан Вэйдің пікірінше, қазіргі заманғы қытай жазушыларының классикалық шығармалары қазақ тіліне аударылып, Қазақстанда басылып шыққан¹⁶⁴. Алайда, танымал «Меломан» кітап дүкені желісіне шолу жасағанда 10 мыңнан астам ұсынылған кітаптардың ішінен Қытай авторларының ондаған кітаптары ғана бар екенін көрсетті.

Әнші Димаш Құдайберген Қазақстанның Қытайдағы мәдениет елшісі екендігі сөзсіз. Сарапшылардың пікірінше, Димаштың Қытайдағы қазіргі танымалдығы ойын-сауық саласынан асып, Қытай мен Қазақстан арасындағы мәдени алмасудың символына айналды. Димаш Құдайберген Қытайдың «Әнші» (Singer) вокалдык байқауына қатысқаннан кейін танымал болды. Шоуды таратқан Hunan TV телеарнасының айтуынша, байқаудың алтыншы маусымы орта есеппен 95 миллион Қытай көрерменін жинаған. Димаш Құдайберген өзінің алғашқы өнер көрсеткеннен кейін бірден танымал болды. Бір апта ішінде Димаш Қытайдың ең ірі Weibo әлеуметтік желісінде үш миллионнан астам жазылушы жинады. Қытайлық көрермендер тіпті Димаш Құдайбергенді jīnkou xiāogege деп атаған, бұл «импорттық бауыр» дегенді білдіреді. Кейбір сарапшылар Димаш Құдайбергеннің танымалдылығын есептелген саяси қадам деп санайды. «Әрине, оның жетістігі кездейсоқтық емес», – дейді сарапшы Гаухар Нұрша. «Әрине, ол талантты және әдемі жігіт, бірақ оның бейнесін танымал етуге жағдай жасап, [Қазақстан мен Қытайдың] екі жақтан қолдауы [көп нәрсені айтады]. Менің ойымша, Қытай істеуге тырысып жатқаны бір-ақ нәрсені білдіреді, ол оның өз бейнесінен құтылып, біздің елге агрессивті түрде басып кірмейтіндігі туралы идеяны алға тарту. Оның орнына, үлкен империя бола отырып, ол Орталық Азия елдері сияқты кіші бауырларына қамқорлық жасауға тырысуда. Осылайша, Димаш сәтті үлгі болып табылады, өйткені Қытай Қазақстанда таланттардың бар екенін мойындады»¹⁶⁵.

Димаштың танымалдылығы қытайлық туристердің Қазақстанға келуінің артуына себеп болды. Осылайша, 2019 жылдың 9 айында туристер саны 2018 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 55% - ға өсті және «қытайлық туристер арасында «Димаштың отаны» туры ерекше танымалдылыққа ие болды. Сонымен қатар, ҚХР экс-Бас консулы Чжан Вэйдің айтуынша, Қытай мен Қазақстанның туризм саласындағы ынтымақтастығы кеш басталды, бірақ қарқынды дамып келеді¹⁶⁶. Осылайша, 2017 жыл Қытайдың Қазақстандағы туризм жылы болып жарияланды.

2018 жылдың қорытындысы бойынша 10,8 млн қазақстандық туристің 227 мың адамы немесе 2%-ы Қытайға барған¹⁶⁷. ҚХР қазақстандық азаматтар үшін іскерлік, медициналық туризм, шопинг, сондай-ақ Хайнянь аралында демалу объектісі ретінде тартымды.

Сөздің орайы келгенде айта кетер болсақ, Қытайлық медициналық орталықтар Қытайдың «жұмсақ күшінің» көріністерінің бірі ретінде Қазақстанның барлық облыс орталықтарында табысты жұмыс істейді және кеңінен танымал.

Қытай мен Қазақстанның 12 қаласы мен облыстары арасында бауырластық қатынастар орнатылды. Сонымен, Қазақстан астанасының бауырлас қаласы-Бейжің болса, Алматының бауырлас қаласы - ШҰАА астанасы Үрімші деп аталды, Шымкент пен мен Байин қалалары арасында да бауырластық байланыстар орнатылды.

Қытай үшін «жұмсақ күш» тәсілдеріндегі басымдықтар күшсіз әсер ету құралдарын дамытуға және ұлттық мәдени қауіпсіздігін қытай ұлттық мәдениетімен бәсекелес басқа да халықаралық «жұмсақ күш» субъектілерінен, оның ішінде Конфуций институттарының көмегімен қорғауға негізделген¹⁶⁸.

¹⁶⁴ <https://mail.kz/ru/news/politics/genkonsul-knr-g-n-chzhan-vei-kitaisko-kazahstanskie-otnosheniya-budut-tolkou-luchshatsya>

¹⁶⁵ <https://russian.eurasianet.org/казахстанская-нон-звезда-покоряет-кумай-или-«мягкая-сила»-славы>

¹⁶⁶ https://www.kt.kz/rus/society/kazhstan_i_kitaj_ukreplajut_sotrudnichestvo_v_sfere_turizma_1153652505.html

¹⁶⁷ <https://zonakz.net/2019/12/23/nazvana-prichina-predpochtitelnosti-dlya-kazhstancsev-vyezdno-go-turizma/>

¹⁶⁸ Горлова Ирина Ивановна «Культура как «мягкая сила»: инструменты и точки приложения»

TALAP

Конфуций институттары – бұл қытай тарапы мен оның шетелдік серіктестері бірлескен кәсіпорын ретінде шетелдік университет негізінде құрылған коммерциялық емес ұйым болып табылады. Алайда, Конфуций институттары коммерциялық емес ұйымдармен, мысалы, шетелдік мәдени орталықтармен ынтымақтастық құруға мүмкіндік беретін кейбір ерекшеліктер бар. Сонымен қатар, орта оқу орындарының базасында Конфуций сыныптарын құруға болады. Конфуций институттары мен сыныптарының қызметін Қытай тарапынан реттеуді қытай тілін халықаралық тарату жөніндегі кеңсе (Ханьбань) жүзеге асырады.

Конфуций институттары, ең алдымен, түрлі байқаулар мен іс-шаралар арқылы Қытайдың тілі мен мәдениетін насихаттауға арналған. Олардың негізінде қытай тілі мен мәдениеті курстары ұйымдастырылды, қытай тілінен (HSK) біліктілік тестілері, Қытайға арналған ғылыми конференциялар өткізіледі. Сондай-ақ, Конфуций институттары қытай тілі бойынша оқу әдебиеттерін дайындауды және басып шығаруды жүзеге асырады және Қытайда студенттік және оқытушылық тағылымдамалар, ҚХР-да оқыту бойынша консультациялар ұйымдастырады.

Қазақстанда Нұр-Сұлтан, Алматы, Ақтөбе және Қарағанды қалаларында төрт Конфуций институты жұмыс істейді. Нұр-Сұлтан қаласында Конфуций Институты Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті базасында құрылды, ал Алматы қаласында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың жанында 1999 жылы ашылған ҚазҰУ-дың қытай тілі орталығы базасында Ланьчжоу университетімен бірлесіп құрылған, Ақтөбе қаласында Конфуций институты 2010 жылы Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институтының базасында, Қарағанды қаласында Қарағанды техникалық университетінің базасында 2011 жылы құрылды.

Конфуций институттарының жүйесі – бұл мәдени әсерді арттырудың және тілді танымал етудің тиімді механизмі. Конфуций институттарының қызметі және Қытай мемлекетінің қытай тілі мен мәдениетін танымал етудегі белсенділігі қазіргі уақытта қытай тілінің 40-тан астам елдің ұлттық білім беру жүйесіне енуіне әкелді.

Конфуций институттары елдердің ең ірі және беделді жоғары оқу орындарының негізінде құрылады. Бұл фактор болашақта Қытайға құрметпен және сүйіспеншілікпен қарайтын осы мемлекеттер қоғамдарының элитасын құратын ең дарынды студенттерді тартуға мүмкіндік береді. Тиісінше, бұл Қытайға өзінің «жұмсақ күшін» жүзеге асыру үшін қосымша мүмкіндіктер береді. Сонымен қатар, Конфуций институттарының қызметі арқасында шетелдік университеттермен жұмыс істейтін Қытай университеттерінің интернационалдандырудан айтарлықтай оң әсері байқалады.

Сонымен қатар, бірқатар қазақстандық сарапшылар Конфуций институттары «жұмсақ күш» тұрғысынан жеткілікті тиімді емес деп санайды. Сонымен, осы зерттеу аясында жүргізілген сараптамалық кездесу барысында саясаттанушы Иван Зуенко келесі ойды айтты: «Қытайдың жұмсақ күшіне келетін болсақ, менің ойымша, біз ол туралы өз көзқарастарымызды біртіндеп өзгертуіміз керек, өйткені біз дәстүрлі жұмсақ күш құралдардың, мысалы, Конфуций Институтының, әрине, білім беру орталықтары сияқты лингвистикалық орталықтар ретінде жұмыс істейтінін көреміз. Бірақ олар «жұмсақ күш» тұрғысынан аса тиімді емес. Екінші жағынан, бізде, мысалы, Huawei, Meizu, Xiaomi және т. б. сияқты қытайлық технологиялық алыптар бар. Бізде қытай стилі бар, мысалы, заттарды сатып алу үшін QR кодтарын пайдалану, бізде TikTok, Alibaba және т.б. бар. Бұл құралдар, мысалы, Конфуцийдің дәстүрлі институттарына және т.б. қарағанда тиімді жұмыс істейді. Әрине, Қытай өзінің «жұмсақ» немесе «ақылды» күшіне ие және оны өзінің сыртқы саясаты үшін біраз пайда табуға пайдаланады»¹⁶⁹.

Өз кезегінде, 2015-2017 жылдар аралығында Қытайда Шанхай, Бейжің, Далянь және Сиань университеттерінде қазірге дейін табысты жұмыс істеп тұрған төрт «Қазақстан орталығы» ашылған. Орталықтар қазақ тілін, қазақ мәдениеті мен өнерін үйренуге жәрдем көрсетеді, сондай-ақ студенттер мен оқытушыларды Қазақстанның тарихы мен қазіргі өмірі туралы хабардар етеді.

¹⁶⁹ 2020 жылдың 29 мамырында өткізілген жоба аясындағы сараптамалық кездесу

Қытай үшін серіктестерімен білім беру және мәдени байланыс орнату әрқашан өте маңызды. Сонымен, Қытай тарихындағы ең ұлы даналардың бірі Лао цзы: «Ең жақсы байланыс – ол ешқандай зат ұстап тұра алмайтын, бірақ үзілмейтін байланыс», - деп атап өтті¹⁷⁰.

Білім беру саласындағы «жұмсақ күш» жұмысының негізгі көрсеткіштерінің бірі деп академиялық ұтқырлықты атауға болады. ҚХР мен Қазақстан студенттердің сыртқы академиялық ұтқырлығы бойынша әлемдік көшбасшылар болып табылады және соңғы бес жыл бойы осы көрсеткіш бойынша алғашқы «ондыққа» кіреді (14-кесте).

14-кесте. Студенттердің ұтқырлық бойынша шығысы, адам

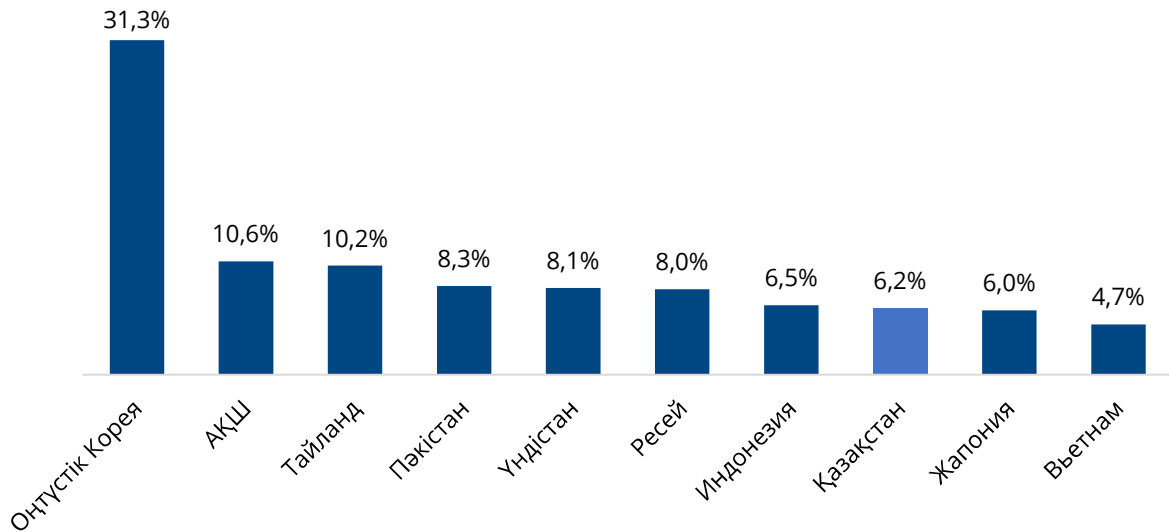
№	Елдер	2013	2014	2015	2016	2017
1	Қытай	719 065	770 516	819 524	866 072	869 387
2	Үндістан	190 358	215 611	256 636	301 406	305 970
3	Германия	120 150	118 494	117 104	119 088	119 021
4	Оңтүстік Корея	113 799	110 024	107 762	104 992	105 360
5	Франция	76 576	82 057	86 690	90 543	90 717
6	Сауд Арабиясы	74 965	84 193	86 242	90 178	89 282
7	Қазақстан	54 173	66 998	78 260	90 187	89 505
8	Нигерия	64 565	79 296	92 476	95 731	89 094
9	Вьетнам	55 980	59 468	68 046	82 159	82 160
10	Украина	42 530	49 966	68 295	77 263	77 219

Дереккөз: ЮНЕСКО

Студенттерді «экспорттаумен» қатар, «жұмсақ күштің» оң нәтижелігі үшін шетелдік студенттерді елдің ішкі жоғары оқу орындарына тарту да маңызды. Мәселен, Study in China компаниясының деректеріне сәйкес, 2018 жылы Қытайда 470 мыңнан астам шетелдік студент білім алған. Бұл көрсеткіш 2014 жылғы деңгейден 35% - ға артық. 2018 жылы шетелдік студенттердің 6,5%-ын (14,9 мың) қазақстандықтар құрады. Қазақстан үшін бұл айтарлықтай көрсеткіш. Мысалы, егер 2018 жылы 8 000 ресейліктің 1-і (18,4 мың студент) қытайлық жоғары оқу орындарын таңдаса, ал Қазақстан үшін бұл көрсеткіш 1 200-ден 1-ді құраған (19-сурет).

¹⁷⁰ Власть (2019). Актамов И. Г., Бадмацзыренов Т. Б. «Мягкая сила» Китая: образовательные стратегии внешнеполитического влияния

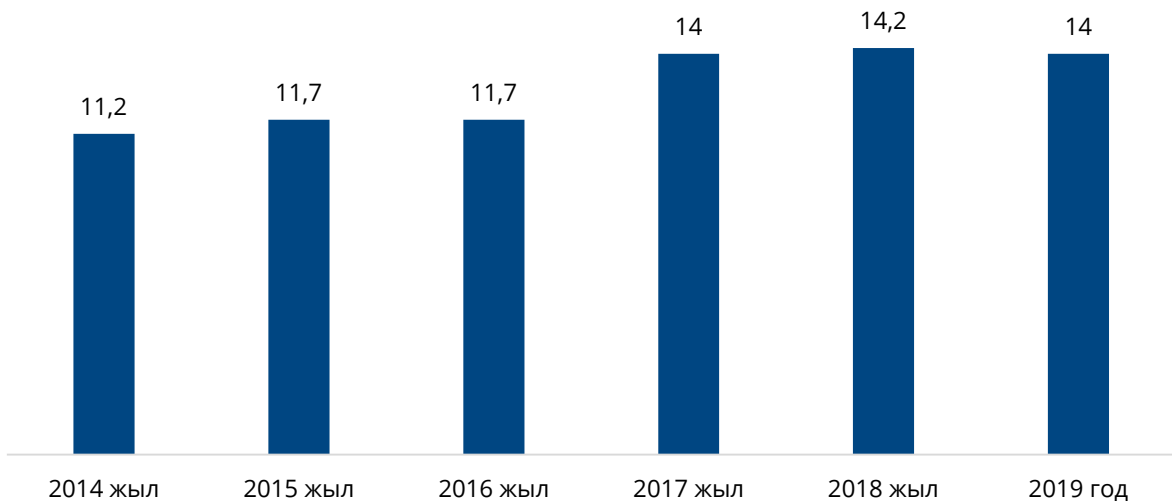
19-сурет. ҚХР-дағы шетелдік студенттер контингенті (480 мың), 2018 ж.

Дереккөз: China Study білім беру компаниясы

2014 жылдан бастап ҚХР-дағы қазақстандық студенттер контингентінің динамикасы тұрақты. Қытайдағы Қазақстан студенттерінің саны 11,2-ден 14 мың адамға дейін өсті (20-сурет).

20-сурет. ҚХР-дағы қазақстандық студенттер санының серпіні, мың адам

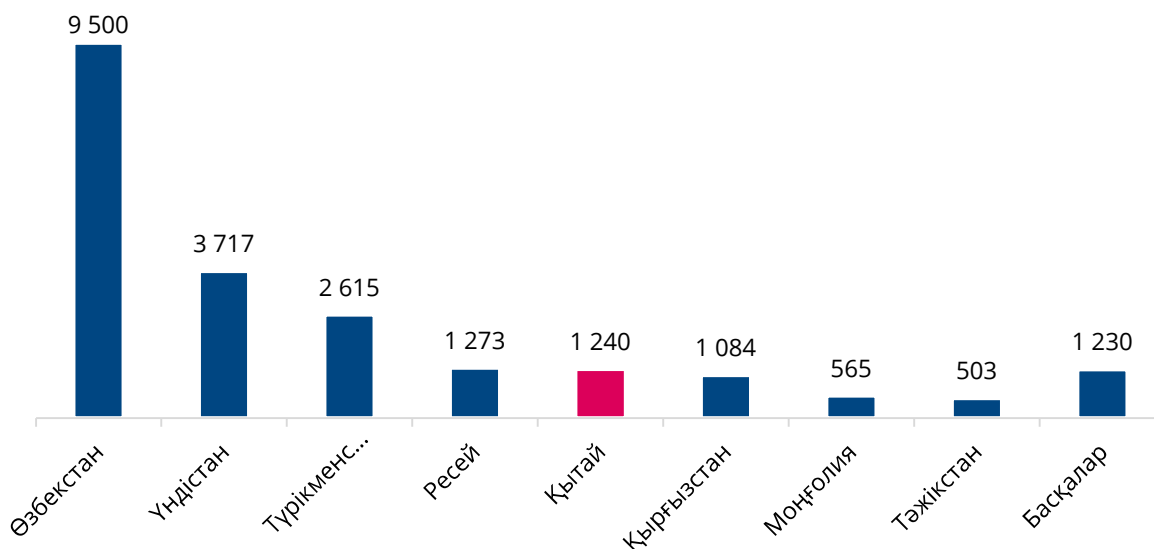
Дереккөз: Forbes Kazakhstan, Курсив, "Хабар 24" Телеарнасы, "Zakon.kz»

<https://studyinchinas.com> / сайтының мәліметтеріне сәйкес Қытай Ресей, АҚШ және Англиядан кейінгі білім алу үшін танымал бес елдің қатарына кіреді. 2019 жылы ҚХР-да ҚР-дан 14 224 студент білім алды, оның ішінде 1 035 – і мемлекеттік грант, 2 500 – үкіметтік грант, ал 10 390 студент ақылы негізде оқыды. Қытай біліміне Қазақстандықтардың қызығушылық тудыруы салыстырмалы түрде оқу ақысының арзандығымен (жылына 4-5 мың доллар) ғана емес, сонымен қатар білімнің жоғары деңгейімен, жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін жұмысқа орналасу және бизнес ашу мүмкіндіктерімен және қытай тілін меңгерумен, мамандықтардың әртүрлілігімен, сондай-ақ ҚХР-да тұрудың жоғары қауіпсіздігімен түсіндіріледі.

TALAP

Қазақстанда 2018 жылы 21,7 мың шетелдік студент оқыды, олардың 1,2 мыңы (5,5%) ҚХР азаматтары (21-сурет). «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ болжамы бойынша 2025 жылға қарай Қазақстанда 50 мыңнан астам шетелдік студент білім алатын болады¹⁷¹.

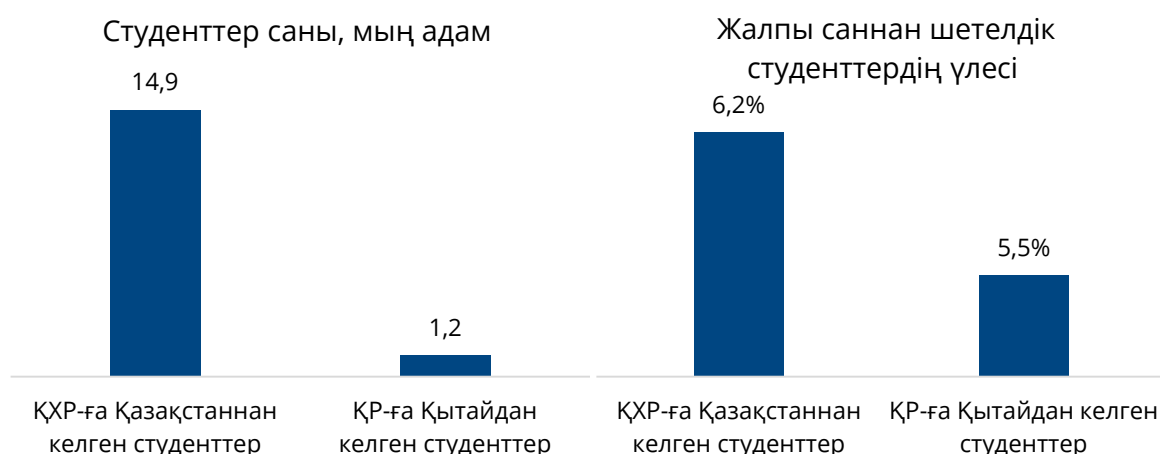
21-сурет. 2018 ж. ҚР-дағы шетелдік студенттер туралы мәліметтер, адам

Дереккөз: «ИАЦ» АҚ

Студенттердің импорты мен экспортына байланысты сандарды салыстыру ҚХР-дың ҚР-ға қарағанда анағұрлым қуатты және «жұмсақ күші» басым екендігін растайды (22-сурет). Сонымен қатар, қытай халқының саны әлдеқайда көп болғандықтан, Қытайдан келген студенттердің бүкіл әлем бойынша таралуын атап өткен жөн.

22-сурет. ҚР-ҚХР студенттерімен мемлекетаралық алмасуды салыстыру

Дереккөз: «ИАЦ» АҚ, «Study in China білім беру компаниясы»

¹⁷¹ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, «Ақпараттық-талдау орталығы» АҚ (2019) Қазақстан Республикасы Білім беру жүйесінің жай-күйі мен дамуы туралы Ұлттық баяндама (2018 жылдың қорытындысы бойынша)

TALAP

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы білім беру саласындағы ынтымақтастық түрлі келісімдер, бірлескен жоспарлар, студенттермен алмасу және басқа да мемлекетаралық құжаттар шеңберінде іске асырылады.

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы білім беру саласындағы ынтымақтастық бүгінгі таңда 2003 жылғы 3 маусымдағы «Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі мен Қытай Халық Республикасы білім министрлігі арасындағы білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы Келісім» шеңберінде іске асырылуда¹⁷².

Осы Келісім шеңберінде қытай тарапынан жыл сайын бағдарламаны (бакалавриат, магистратура және докторантура) таңдауына байланысты шет тілін меңгеру деңгейі және GPA талаптарына сәйкес келетін тұлғаларға оқу гранттары ұсынылады. Мамандықтар тізімі, жоғары оқу орындары, сондай-ақ үміткерлер Қытай тарапынан анықталады. Сондай-ақ, ҚХР Үкіметі жыл сайын «Белдеу және жол» бастамасымен ұштасқан елдер үшін білім беру гранттары мен шәкіртақылардың санын көбейтіп келеді. Бұдан басқа, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы мүше мемлекеттердің азаматтары үшін тегін оқытуды ұсынады. ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин оның мемлекеті 10 жыл ішінде Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына мүше елдердің студенттері үшін 30 мың шәкіртақы бөлуді жоспарлап отырғанын, ал сегіз елдің төртеуі Орталық Азияда орналасқанын атап өтті.

ҚР мен ҚХР арасындағы ғылым саласындағы екіжақты ынтымақтастық конференцияларға қатысу, жобаларды іске асыру, бірлескен жарияланымдар түрінде дамуда. Ынтымақтастық 1994 жылғы 30 желтоқсандағы ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы ғылыми-техникалық ынтымақтастық туралы келісіммен және 2004 жылғы 17 мамырдағы Қазақстан-Қытай ынтымақтастық жөніндегі комитеті мен ғылыми-техникалық ынтымақтастық жөніндегі кіші комитетті құру туралы келісіммен реттеледі.

2013 жылы ҚХР Ғылым және техника Министрінің орынбасары С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінде ғылыми сапармен болып, «Бірлескен қазақстан-қытай ғылыми зертханасын құру және аграрлық инновациялар жобаларымен ынтымақтастық туралы» меморандумға қол қойды. 2014 жылдан бастап екі бірлескен бағыт бойынша жұмыс басталды: ауыл шаруашылығын механикаландыру орталығын және биоқауіпсіздік бойынша бірлескен ғылыми зертхананы ашу. Осылайша, бүгінгі таңда университетте Қазақстан-Қытай ауыл шаруашылығын механикаландыру орталығы жұмыс істейді. Орман ресурстары және орман шаруашылығы кафедрасының Қытай Ғылым академиясының Шыңжаң экология және география институтымен бірлесіп өткізген бірінші кезеңі төрт жылға созылды және қытай тарапынан университеттің жаңа кампусының тәжірибелік алаңында ағаш көшеттерінің 13-тен астам түрі отырғызылды. 2019 жылдан бастап төрт жылдықтың екінші кезеңі басталды. Университет базасында ауыл шаруашылығын цифрландыру бойынша бірлескен орталық құру туралы келісімге қол жеткізілді.

ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің 2015 жылғы мамырда Қазақстанға сапары барысында ҚР Президенті Н. Назарбаев екі елдің ғылыми-техникалық ынтымақтастығын кеңейтуді және әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «Silicon Valley» моделі бойынша IT-технопарк құруды ұсынды. Бұл ретте, аталған парк әлемнің түкпір-түкпірінен кәсіпкерлер мен инвесторларды тарту үшін платформа және IT-технологияларды дамыту драйверлерінің бірі болуы тиіс.

Елбасы Н. Назарбаевтың ҚХР-ға ресми сапарының қорытындысы бойынша 2017 жылғы 7-8 шілдеде Жібек Жолы Халықаралық Ғылым академиясы құрылды.

2018 жылы «Белдеу және жол» жобасын іске асыру аясында Рудный индустриялық институты ҚХР университеттері құрған Бизнес-мектептер Альянсының (ABRBS) мүшесі болды. Альянс Қытайдың 11 Бизнес мектебін және Италия, Франция, Бельгия, Польша, Австралия, Ресей, Қазақстан және басқа мемлекеттердің 27 Халықаралық бизнес мектебін біріктіреді. Альянс халықаралық білім беру ресурстарын біріктіру, трансұлттық компаниялар үшін топ-менеджерлерді даярлаудың жаңа

¹⁷² https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=34304683

тетіктерін әзірлеу мен «Белдеу және жол» жобасын іске асыру үшін халықаралық платформа құру мақсатында құрылды.

Қазақстан мен Қытайдың ғылыми-зерттеу институттары және жоғары оқу орындары арасындағы ынтымақтастықтың жарқын мысалы Гумилев атындағы ЕҰУ, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Назарбаев Университеті, Қ.И. Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ, Ақпараттық және есептеу технологиялары институтының Xinjiang Technical Institute of Physica and Chemistry, Hebei University of Technology, China University of Petroleum арасындағы ынтымақтастықтары болып табылады.

ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты мен Шыңжаң Қоғамдық ғылымдар Академиясының Тарих институты (Үрімші қ.) арасында бірлескен ғылыми-зерттеу және білім беру қызметі жүзеге асырылуда.

Жалпы, Қазақстан мен Қытай 20 ғасырдың 90-шы жылдарының басынан бастап білім беру саласында айтарлықтай тығыз байланыс орнатты, олар бүгінгі күнге дейін кеңейтудің оң серпініне ие болды. COVID-19 әлемдік пандемиясы аясында қазақстандық студенттердің Қытайға кетуі ата-аналар қоғамдастығы алаңдаушылығының өсуіне байланысты қысқаруы мүмкін. Сонымен бірге, білім беру «жұмсақ күш» әсер ету құралы ретінде өте ұзақ мерзімді және көп еңбекті талап ететін құбылыс болып табылады.

Сондай-ақ, «алдыға көз жүгірте отырып» Қазақстанның 2,5 мыңнан астам азаматы арасында жүргізілген сауалнаманың нәтижелері бойынша анықталғандай Қытайды білім және мәдениет саласынан қабылдау деңгейінің төмендігін атап өткен жөн. Бұл факт қытай тарапының жұмсақ күшін әлі де тиімді қолданбауда деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қытайдың әлемдік экономикаға әсер етуі үшін ҚХР қолданатын маңызды құрал - Қытай бұқаралық ақпарат құралдары. Ең алдымен, шетелдік аудиторияға бағытталған Қытайлық БАҚ-қа Қытайдың Орталық теледидары (CCTV), Қытайдың Халықаралық радиосы (CRI), «Синьхуа» ақпарат агенттігі (AA) және «Жэньминь жибао» газеті жатады. Аталған бұқаралық ақпарат құралдарының негізгі міндеті – батыстық БАҚ-қа балама жаңалықтар күн тәртібін қалыптастыру, сондай-ақ негізгі халықаралық оқиғалар мен проблемаларға жеке көзқарас беру. Кең тілдік диапазонның арқасында шетелдік аудиторияны айтарлықтай қамтуға қол жеткізілді. Сонымен, China Radio International (CRI) 43 шет тілі мен диалектілерінде хабар таратады, CCTV тәулік бойы жұмыс істейтін арналарды қамтиды, олар ағылшын, испан, француз, араб және орыс тілдерінде хабар таратады.

Шетелдік аудиторияға хабар тарататын БАҚ саяси және ақпараттық салада Батыспен қақтығыс аясындағы ҚХР-дың негізгі құралы болып табылады. Қытай елшіліктері де белсенді рөл атқарады, олар үнемі баспасөзге арналған мәлімдемелерді жариялайды, шетелдік БАҚ материалдарын жоққа шығарады, үкіметтік емес ұйымдарға ықпал етуге тырысады және Қытай үкіметінің бағытын адал бағалайтын медианы қолдайды.

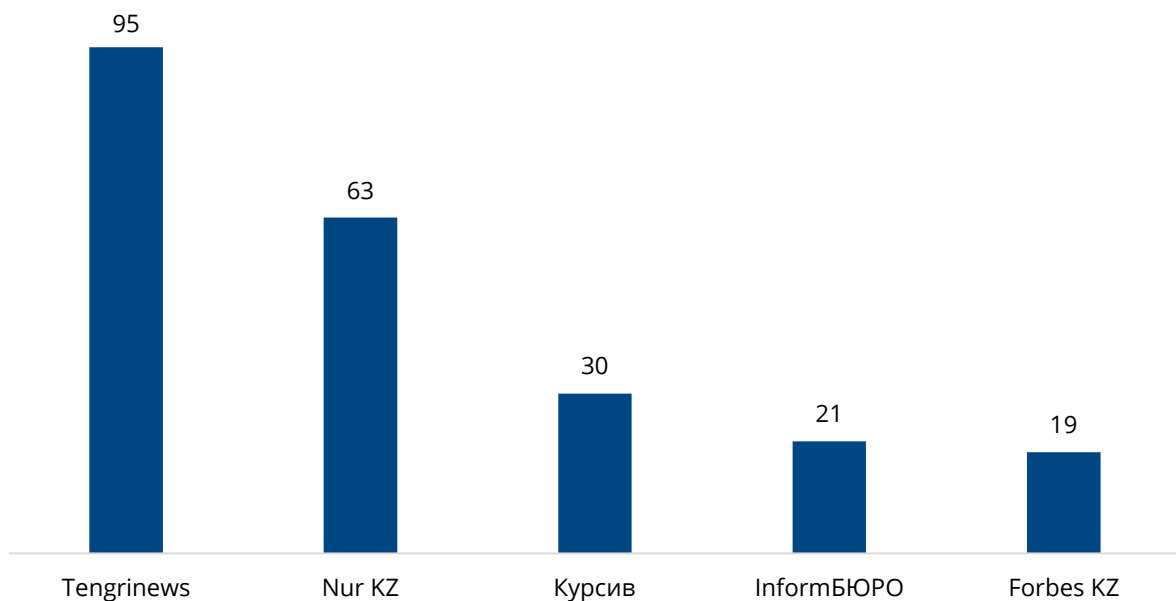
Сонымен қатар, қытайлық БАҚ мақсатты аудиториямен өзара әрекеттесудің әртүрлі форматтарын қарқынды дамытуда. Сонымен, CCTV және CRI өздерінің көп тілді сайттарын белсенді түрде дамытуда, «Синьхуа» АА көптеген фото және бейне мазмұнын жасайды, мобильді құрылғыларға қосымшалар жасауға айтарлықтай ресурстар жұмсалады. 24/7 режимінде кең аудиторияға тарататын кросс-платформалық медиаға өзгеру Қытайлық БАҚ-қа жетекші Батыс корпорацияларымен тең бәсекелесуге мүмкіндік береді. Осылайша, Қытай медиастратегиясының мақсаттары ұлттық имиджді жақсарту, «жұмсақ күш» ресурстарын ұлғайту және халықаралық мәселелерді шешуде ықпалды күшейту болып табылады. Бұл ретте масс-медиа маңызды рөл атқарады. Негізгі БАҚ мемлекеттің бақылауында болатын Қытайда халықаралық аудитория үшін ақпараттық күн тәртібін қалыптастыру кезінде үкімет қандай да бір нысанда басымдықтарды белгілейді. Мұнда Қытай медиасын шетелдік аудиторияға тарататын негізгі идеяларды анықтайтын ҚХР Мемлекеттік Кеңесінің Ақпараттық бюросы маңызды рөл атқарады. Жалпы, соңғы жылдары қытайлық БАҚ-тың шетелдік аудиторияға әсер ету ресурстары айтарлықтай өсті.

TALAP

ҚХР-дың қазақстандық БАҚ-та аталуын анықтау мақсатында «TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығы» ҚҚ контент-талдау жүргізілді. Мәселен, жүргізілген контент-талдау шеңберінде 2020 жылғы маусым, шілде айларында ҚХР-ды атап өткен еліміздің бес ірі интернет-порталдарының 228 жарияланымына талдау жасалды (23-сурет).

- > <https://tengrinews.kz/>
- > <https://www.nur.kz/>
- > <https://kursiv.kz/>
- > <https://informburo.kz/>

23-сурет. «Қытай» тәгімен мақалалар саны

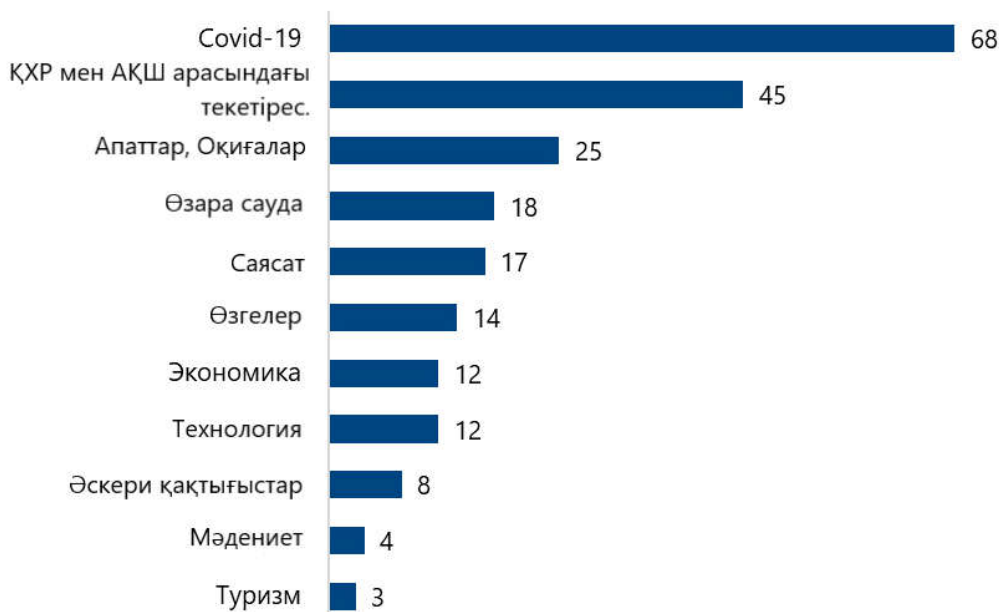

Дереккөз: ашық Интернет көздері

ҚХР тақырыбы бойынша мақалалардың ең көп саны Tengrinews.kz порталында жарияланды. Соңғы екі айда 95 мақала жарияланған.

Мақалалардың ең танымал тақырыбы коронавирус пандемиясы, екінші орында ҚХР мен АҚШ қақтығысы (24-сурет).

24-сурет. Кейбір қазақстандық БАҚ-тардағы ҚХР туралы жарияланымдардың тақырыптары, бірл.

Дереккөз: ашық Интернет көздері

Жарияланымдардың жартысынан жуығы (43%) теріс контекстке ие. Теріс жарияланымдардың бұл саны, ең алдымен, COVID-19 таралуына байланысты. ҚХР бұл вирус алғаш рет тіркелген ел ретінде жалпы сынға ұшыраған.

Салыстыру үшін 2019 жылдың шілдесіндегі мақалалар талданды. Tengrinews порталында осы кезеңде «Қытай» тәгі бойынша 28 мақала жариялаған (2020 жылдың шілдесінде 40 мақала). Бұл ретте, мақалалардың әлдеқайда көп саны мәдениетке арналған. 2019 жылғы мақалаларға пікірлер де жағымды сипатта, бірақ олардың кейбіреулері Қытай ықпалының әлемде таралуына қатысты алаңдаушылық білдірген.

Жағымды контекстегі мақалалардан технологияларды дамыту, ҚР мен ҚХР арасындағы сауда қатынастарын дамыту және Қытай Қазақстанға COVID-19-бен күресте көмек көрсету тақырыптарын бөліп көрсетуге болады.

Жалпы, жүргізілген контен-талдауға сәйкес келесідей қорытынды жасауға болады:

- > жарияланымдардың жартысы дерлік теріс сипатқа ие;
- > соңғы оқиғалар аясында ең танымал тақырып – COVID-19 пандемиясы;
- > COVID -19 пандемиясы Қытай бейнесіне теріс әсерін тигізді;
- > ҚХР-дың жоғары технологиялық держава ретінде дамуы жиі айтылады.

Әрине, COVID-19 пандемиясы Ухань қаласында вирустың алғашқы көрінуіне байланысты Қытайдың әлемдегі имиджіне айтарлықтай әсер етті. ҚХР бұл фактінің Қытай бейнесіне әсерін жою үшін шаралар қабылдады. Осылайша, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ассамблеясының 73-ші сессиясының ашылуында бейнеконференция форматында ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин Қытай екі жыл ішінде індеттен зардап шеккен елдерге, ең алдымен дамушы елдерге коронавирусқа қарсы күресте және әлеуметтік-экономикалық дамуды қалпына келтіруде қолдау көрсетуге бағытталған 2 млрд доллар сомасына халықаралық көмек көрсететінін мәлімдеді. Жалпы алғанда, 150 ел ҚХР-дан

TALAP

пандемияға қарсы күресте тиімді көмек алды және бұл қолдау «КОВИД-19-бен күресу: Қытай әрекет жасауда» Ақ кітабында баяндалған тұжырымдамаға толық сәйкес келеді.

Қазақстанда жаңа типті коронавирус пандемиясының өршіуі кезінде Қытай дереу көмекпен жауап берді. Ағымдағы жылдың наурыз айында ҚХР Қазақстанға COVID-19-бен күресу үшін алғашқы гуманитарлық көмек партиясын жіберді.

Сонымен қатар, індеттің ортасында коронавирустық инфекцияның алдын алу және коронавируспен ауыратын науқастарды емдеуде үлкен тәжірибесі бар жоғары білікті дәрігерлердің өкілді тобы Қазақстан қаласына келді. Мамандар қазақстандық дәрігерлерге COVID-19-ға қарсы күрес мәселелері бойынша кеңес берді, әдістемелік көмек көрсетті, қытайлық COVID-19 алдын алу және бақылау механизмімен таныстырды.

2020 жылдың наурызында танымал қытайлық актер Джеки Чан қазақстандықтарға бейнеүндеу жазды: «Апаттар аяусыз, бірақ олар адамдардың жүрегінде өмір сүретін махаббаттың алдында әлсіз. Біз міндетті түрде бір-бірімізге көмектесуіміз керек. Біз жаңа вирусқа қарсы соғыста міндетті түрде жеңеміз. Күшті бол, Қытай! Мықты бол, Қазақстан! Біз біргеміз!» - Джеки Чанның осы сөздерін қазақстандықтар жақсы қабылдады¹⁷³.

Екі елдің экономикалық ынтымақтастығы белгілі бір дәрежеде «жұмсақ күш» функцияларын орындайды. Алайда, бастапқыда Қазақстан аумағында «қытайлық» кәсіпорындарды орналастыру ретінде жарияланған 56 Қазақстан-Қытай инфрақұрылымдық жобаларын іске асыру жұртшылықтың наразылығын тудырды. Осылайша, 2019 жылы «Қытай» кәсіпорындарының құрылысына қарсы наразылықтар толқыны бүкіл ел бойынша өтті. Сарапшылар митингілер мен пикеттердің негізгі себебі халықтың жүргізіліп жатқан мемлекеттік сыртқы және ішкі саясатқа сенімсіздігі және мемлекеттік аппараттың әлсіз ақпараттық жұмысы деп санайды: «Жылдар бойы жинақталып келе жатқан шешілмейтін әлеуметтік проблемалар, девальвация мен дағдарыстардан шаршағандық, «жарқын болашақтың» келешегі туралы сезімінің болмауы өңірлерде үкіметке қарсы митингілерге әкеп соғатын наразылықтар мен күңкіл сөздер тудырады. Китаефобия билікті сыртқы күштермен келісім жасады деп айыптау үшін керемет триггер ретінде қызмет етеді, ал мемлекеттік шенеуніктер енді жағдайды нақты түсіндіре алмайды, өйткені ондаған жылдар бойы қоғамдық саясаттың болмауында халықпен қоғамдық жұмыс жасаудың дағдылары мен тетіктері жоғалып кетті» - Әділ Кәукенов¹⁷⁴.

«Менің ойымша, біздің қытайлық компаниялармен қарым-қатынасымыз өте прагматикалық және болашақта да солай болса жақсы. Бір қызығы, оларды эмоционалды форматқа ауыстыратын біздің Қытайға қарсы әрекеттеріміз. Бейжіңде бұған жауап бермейді деп сену қисынсыз. Сондай-ақ, китаефобияның және қытайлық жұмысшылар мен кәсіпкерлерге төнетін қауіп-қатердің өсуі олардың Қазақстандағы белсенділігін тежеуге мәжбүр етеді деп болжау да қисынсыз», - деп санайды сарапшы Сергей Домнин¹⁷⁵.

Қазақстан халқының ҚХР-ға қатысты фобиялары мен қорқыныштарына қарамастан, соңғы екі онжылдықта елдегі Қытай бейнесі біртіндеп өзгерді және ішінара оң бағалар басым болды.

¹⁷³ https://baigenews.kz/news/bud_silnym-_kazakhstan-_dzheki_chan_zapisal_videoobrashchenie_k_kazakhstantsam/

¹⁷⁴ https://forbes.kz//process/economy/55_kitayskih_zavoda_forbeskz_obyyasnyaet_pochemu_v_kazahstane_etih_-_predpriyatij_ne_poyavitsya/?

¹⁷⁵ https://forbes.kz//process/economy/55_kitayskih_zavoda_forbeskz_obyyasnyaet_pochemu_v_kazahstane_etih_-_predpriyatij_ne_poyavitsya/?

3.2 «Қазақстанда Қытайды қабылдау индекcін» талдау қорытындылары

Қытайдың Қазақстандағы ықпалының өсуі туралы мәселенің өзектілігі жыл сайын артып келеді. ҚХР - Қазақстанның негізгі сыртқы экономикалық әріптестерінің бірі. ҚХР-дың экономикалық жетістіктері біртіндеп саяси тұтқаларға айналууда. Қытайдың экономикалық қатысуының жандануы Қазақстанның және бүкіл Орталық Азияның Қытаймен экономикалық жұтылуының тәуекелдері мен қатерлері туралы пікірталас түрінде табиғи реакцияны тудырады.

Орталық Азия мемлекеттерінің тәуелсіздігінің соңғы 30 жылында олар үшін ҚХР барлық салалардағы негізгі серіктестердің біріне айналды.

Сауда, инвестициялар, инфрақұрылымдық жобалар және Қытай пайдаланатын басқа да құралдар Еуразиялық аймақта оның барлық салалардағы болашақ үстемдігі үшін негіз жасайды - Pax Sinica.

Алайда, бұл процесс ҚХР басшылығы қалағандай оңай емес. Орталық Азия елдерінде «Қытай экспансиясына» қорқынышы күшті¹⁷⁶.

Қазақстанда синофобия мен қытайға қарсы көңіл-күйдің белгілі бір деңгейі қалыптасқан, олар Қазақстанның әртүрлі қалаларында митингілердің қосымша триггеріне айналууда. 2016 жылғы жер наразылықтары, Қазақстандағы қытай жұмысшыларының «экспансиясы» деп аталатын 55 кәсіпорынды көшіру туралы мәселе қоғамның тітіркенуінің, түрлі қорқыныш пен саяси алыпсатарлықтың дәстүрлі себептеріне айналып отыр.

Қазақстан азаматтарының Қытайға қатынасын талдау мақсатында «TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығы 2020 жылдың маусым айында «Қазақстанда Қытайды қабылдау индекcі» атты әлеуметтік зерттеу жүргізді.

Индекcті есептеу кезінде зерттеу тобы келесі міндеттерді қойды:

- › қазақстандықтардың жаппай қабылдауында Қытай бейнесін бағалау;
- › Қытай және оның Қазақстандағы жобалары туралы халықтың ақпараттану деңгейін бағалау;
- › Қытайдың Қазақстандағы экономикалық, саяси және әлеуметтік-мәдени ықпалын қазақстандықтардың қабылдауын бағалау;
- › Қазақстан мен Қытай арасындағы екіжақты қарым-қатынастарды жаппай қабылдауды бағалау;
- › Қазақстан қоғамындағы синофобияның көріну ерекшеліктерін зерттеу;
- › синофобияның негізгі факторларын анықтау;
- › Қытайдың Қазақстандағы экономикалық, саяси, құқықтық және мәдени ықпалын сараптамалық бағалау.

Әлеуметтік зерттеудің мақсатына жету үшін халыққа жаппай сауалнама жүргізу және сарапшылардың анкеталық сауалнамасы сияқты ақпарат жинау әдістері қолданылды.

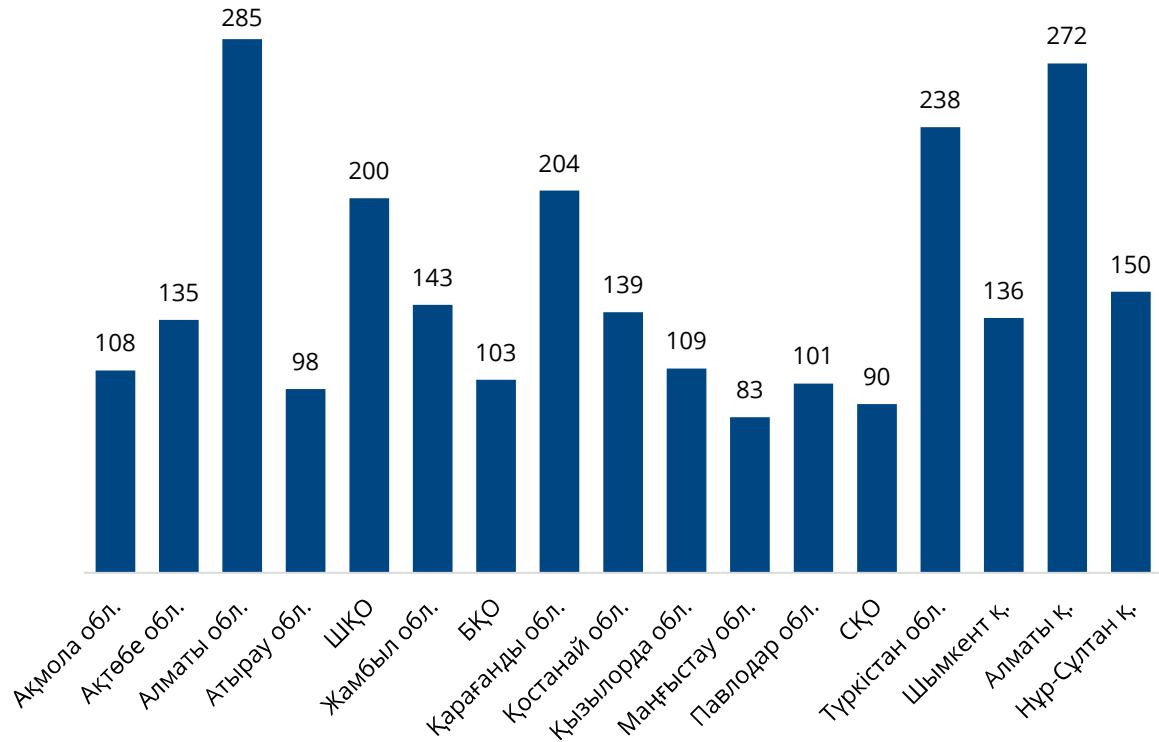
Қытайды қабылдау индекcін есептеу әдістемесі және анкета жасалды. Индекс Г. Татарова ұсынған әдістеме негізінде есептелді¹⁷⁷. «TALAP. Сауалнама» мобильді қосымшасы арқылы халық арасында жаппай сауалнама жүргізілді.

14 облыс пен республикалық маңызы бар 3 қаланың 18 жастан асқан 2 594 Қазақстан азаматы жаппай сауалнама алу объектілері болды (25-сурет).

¹⁷⁶ Темур Умаров. *IPG - Международная политика и общество (2020). На пути к Pax Sinica*

¹⁷⁷ Г.Г. Татарова. *Институт «Открытое общество» (1999). Методология анализа данных в социологии*

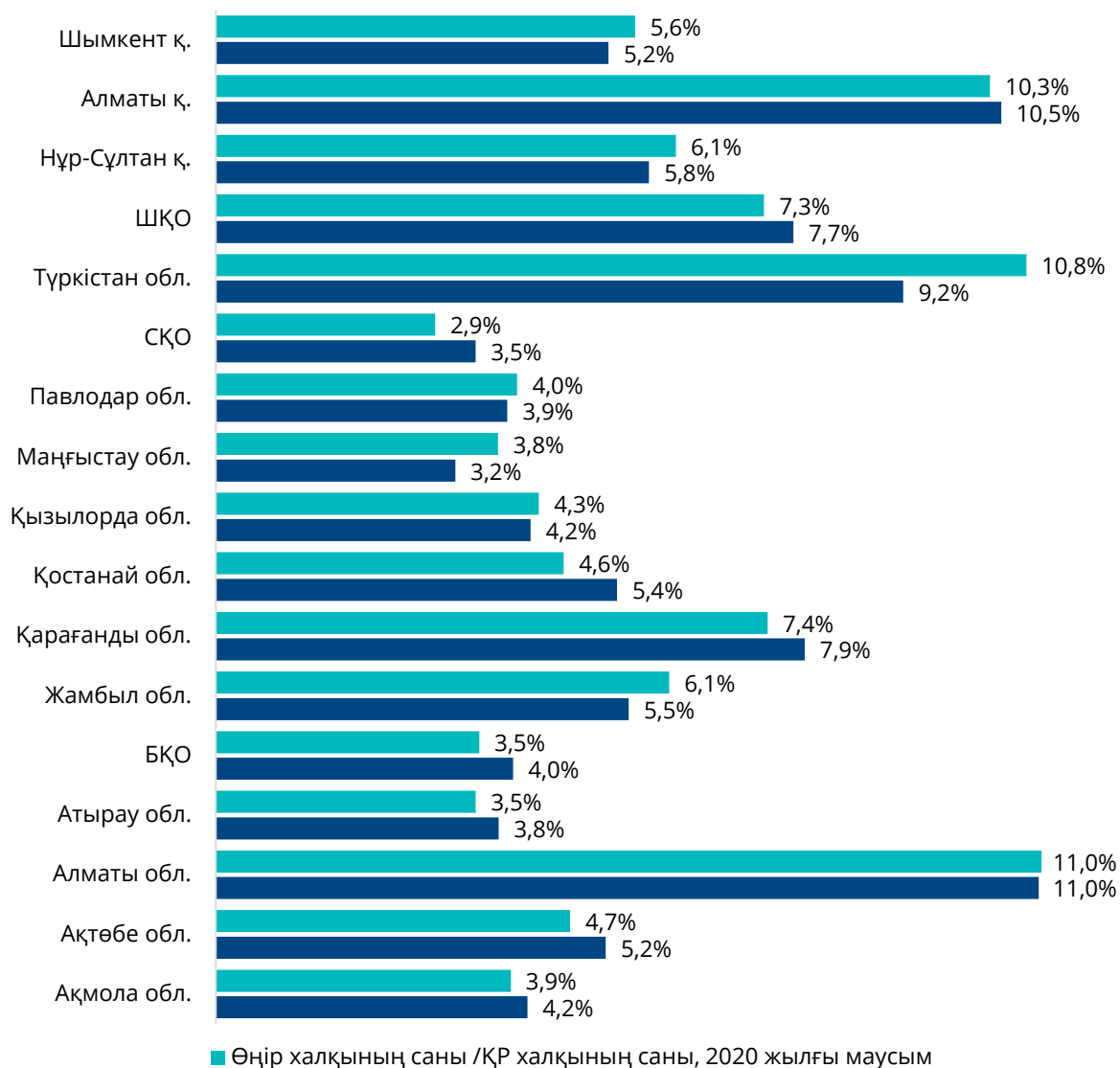
25-сурет. ҚР бойынша сауалнамаға қатысқандардың өңірлік бөлінісі, адам

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Өңірлер бойынша сауалнамаға қатысқандардың жалпы сауалнамаға қатысқандардан үлесі ҚР халқының жалпы санына қатынасы бойынша өңір халқының үлесіне сәйкес келеді. Іс жүзінде барлық өңірлерде сауалнамаға қатысқандардың жалпы санынан үлесі мен халық үлесінің айырмашылығы + - 0,5 пайыздық пунктті құрады. Бұған Түркістан (1,6), Қостанай (0,8) және Жамбыл (0,6) облыстары жатпайды (26-сурет).

26-сурет. Жалпы сұралғандар санынан өңірлер бойынша сұралғандардың үлесін ҚР азаматтарының жалпы санына қатысты жекелеген өңірлердегі халық санының арақатынасымен салыстыру

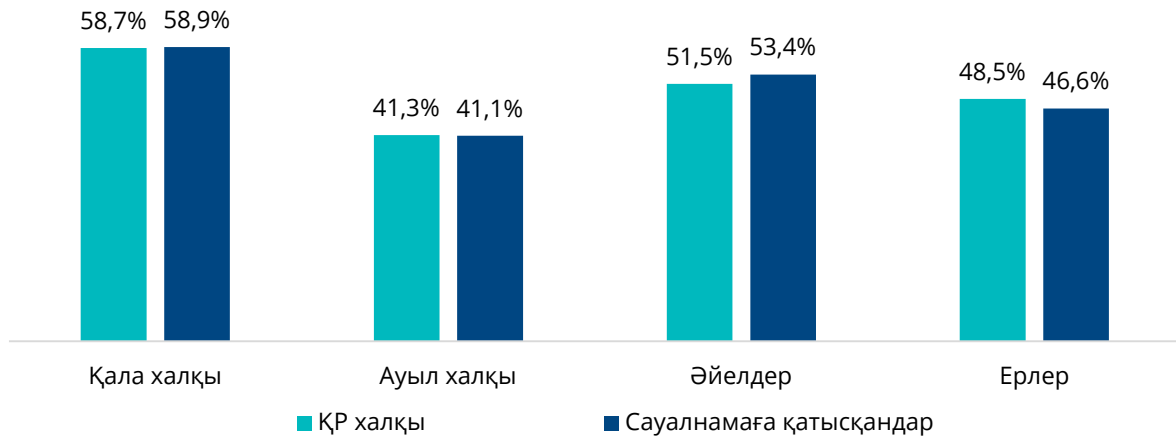

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК, «TALAP» ҚЗО

Сұралғандардың 58,9%-ын қала халқы, 41,1%-ын ауыл халқы құрайды. 53,4% - әйелдер, 46,6% - ерлер. Жергілікті жердің типі мен гендерлік тиістілігі туралы сұралғандардың үлесі ерлер мен әйелдердің, сондай-ақ ҚР ауыл және қала тұрғындарының үлесіне сәйкес келеді (27-сурет).

TALAP

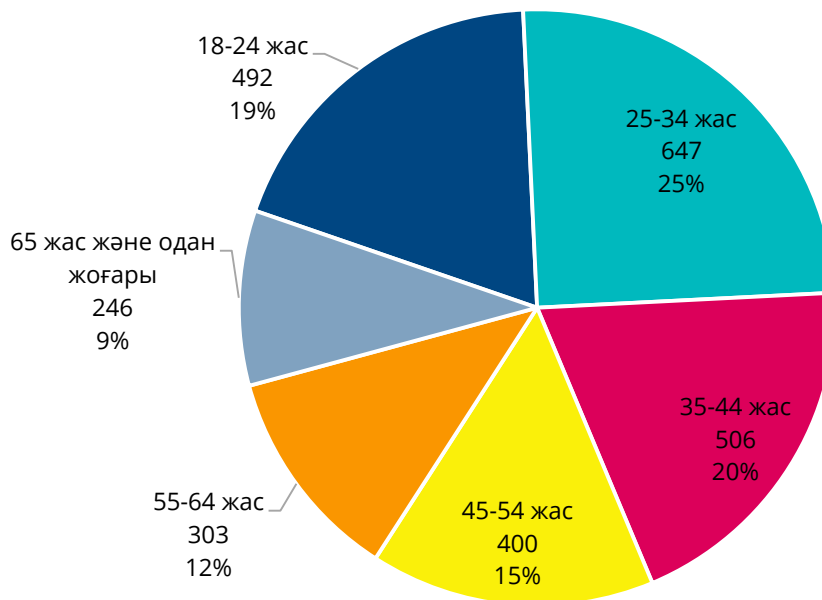
27-сурет. Жалпы сұралғандар санынан жергілікті жердің типі мен гендерлік тиістілігі бойынша сұралғандар үлесін жергілікті жердің типі мен жынысы бойынша халық санының ҚР азаматтарының жалпы санына арақатынасымен салыстыру

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК, «TALAP» ҚЗО

Зерттеудің репрезентативтілігін растаудың бір дәлелі ретінде сұралғандардың жергілікті жердің типі, тұратын өңірі, гендерлік тиістілігі бойынша арақатынасының сәйкестігін атап өткен жөн (28-сурет).

28-сурет. Сұралғандар, жасы бойынша, адам

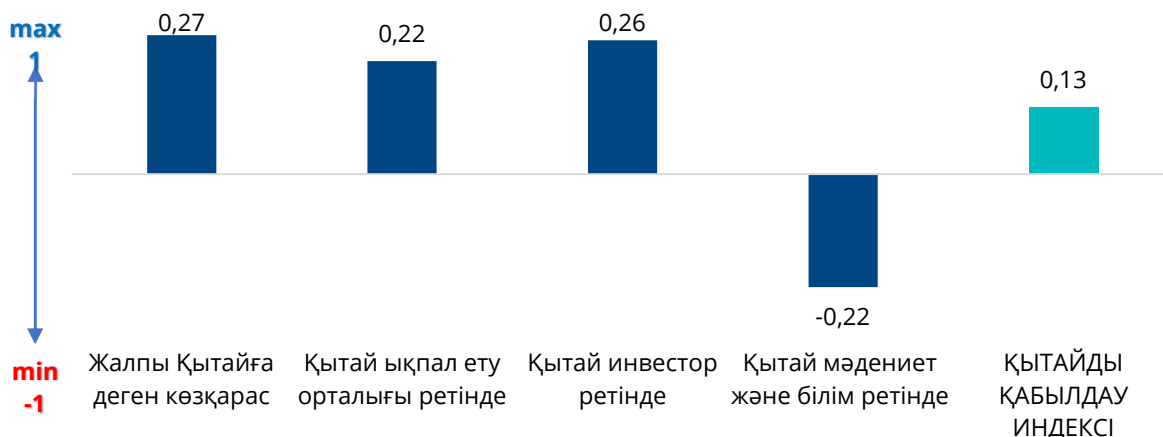

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сауалнама саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени қатысуын қабылдауына, сондай-ақ Қытайдың ҚР-ға әсерін бағалауға бағытталған 41 сұрақтан тұрады. Зерттеу нәтижелері жалпы ел бойынша -1-ден +1-ге дейінгі ықтимал мәнмен индекс 0,13-ті құрағанын көрсетті. Бұл Қытайды қабылдау деңгейі бейтараптан позитивті жағына қарай жоғары деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді (29-сурет).

TALAP

29-сурет. Қытайды қабылдау Индексі мен оның индикаторларының мәні

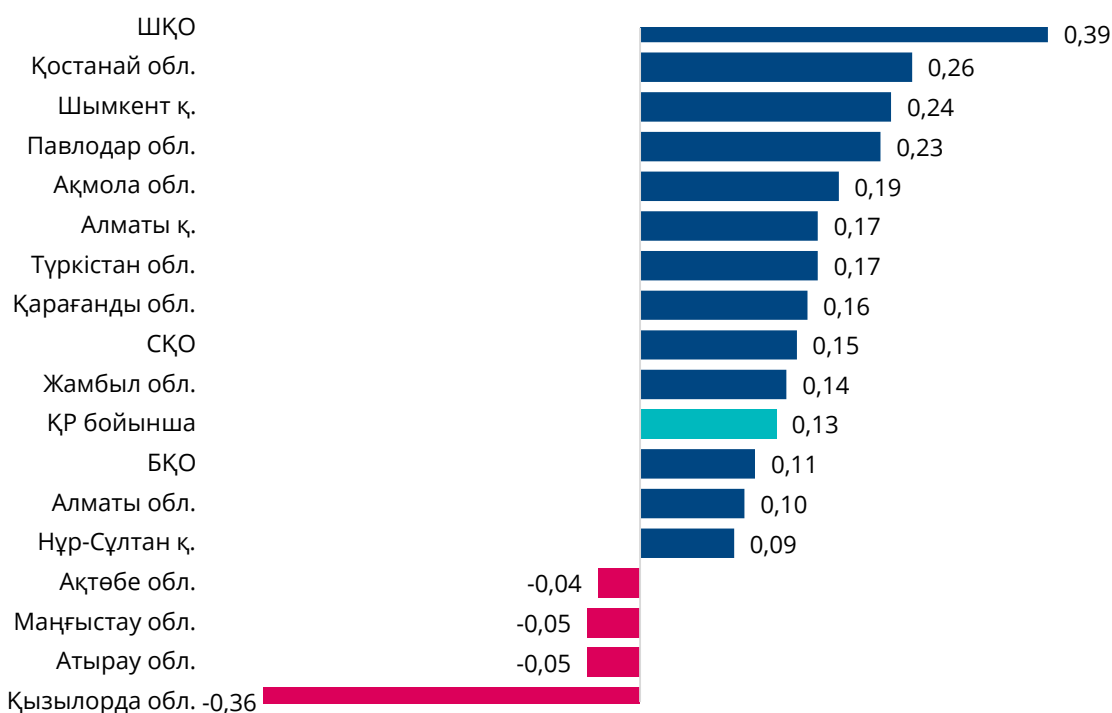
Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Индикаторлар бойынша келесідей нәтижелер байқалады:

- > Қытайға жалпы қатынасы-0,27;
- > Қытай ықпал ету орталығы ретінде- 0,22;
- > Қытай инвестор ретінде – 0,26;
- > Қытай мәдениет және білім ретінде – -0,22.

Қытайды қабылдау индексінің мәні аймаққа немесе Республикалық маңызы бар қалаға байланысты кейбір айырмашылықтарға ие және -0,36-дан 0,39-ға дейін ауытқиды (30-сурет).

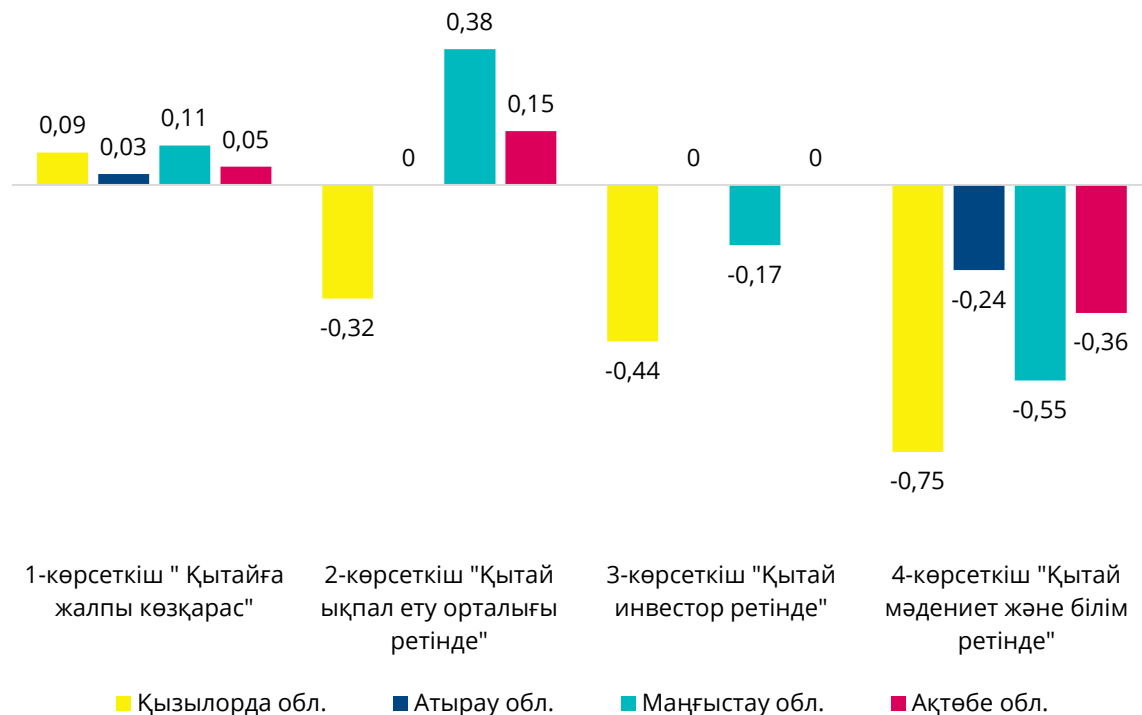
30-сурет. Өңірлер бөлінісінде Қытайды қабылдау индексінің мәні

Дереккөзі «TALAP»ҚЗО

Индекстің ең төмен мәндері Қызылорда (-0,36), Атырау (-0,05), Маңғыстау (-0,05) және Ақтөбе (-0,04) облыстарында байқалады (31-сурет).

31-сурет. Қызылорда, Атырау, Маңғыстау және Ақтөбе облыстарында Қытайды қабылдау индексі

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Қытайды қабылдау индексінің мәні төмен барлық төрт аймақта «Қытай инвестор ретінде» және «Қытай мәдениет және білім ретінде» индикаторлары теріс немесе бейтарап. Индикаторлардың осындай төмен мәні Қызылорда, Атырау, Маңғыстау және Ақтөбе облыстары халқының ықтимал Қытай экспансиясы туралы қорқынышынан туындауы мүмкін.

Қызылорда облысының бизнес өкілдерімен Қытаймен өзара іс-қимыл жасау ерекшеліктерін талқылау бойынша фокус-топ өткізу кезінде «TALAP» орталығының зерттеушілері Қытайды қабылдау индексінің салыстырмалы төмен мәнінің ықтимал себептері туралы сұрақ қойды.

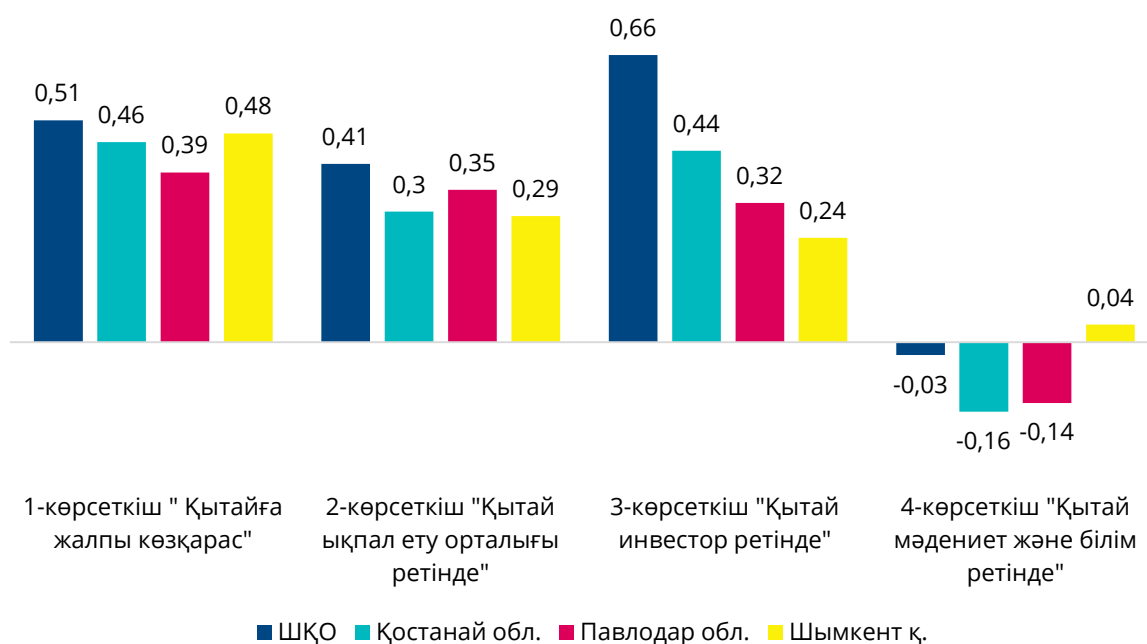
Қызылорда облысының мамандары Қытай өкілдерімен бизнес жүргізу ерекшеліктерін сипаттай отырып, бірауыздан пікір білдіріп, келесі жайттарды атап өтті:

- › Қызылорда облысында қытай компанияларының ҚХР мердігерлерінің мүдделерін немесе жосықсыз бәсекелестікті қолдау фактілері орын алуда;
- › қытайлық компаниялардың қаржылық мүмкіндіктері қазақстандық компаниялармен салыстырғанда салыстыруға келмейді;
- › Қызылорда облысында жұмыс істейтін Қытай азаматтарының жергілікті тұрғындармен қарым-қатынасқа бейімділігі төмен, тұрмыстың белгілі бір оқшаулануы, бұл да жергілікті халықтың наразылығын тудырады;
- › қытайлық инвесторлар қазақстандық мамандарды оқытуға немқұрайлы қарайды.

Сондай-ақ, сұхбат берушілер қазақстандық жұмыс күші кейде еңбек тәртібі мен біліктілігі жағынан бәсекеде төмен деген гипотезаның объективтілігін атап өтті. Бұл ретте, бизнес жобаларда да, еңбек жағдайларында да өзара қарым-қатынастардың тепе-теңдігін жаппай сақтау, қазақстандық кәсіпорындарды инвесторлармен жұмыс істеуге дайындау қажеттілігі туралы тілек айтылды (арнайы жадынамалар).

Индекс ел бойынша– Шығыс Қазақстан (0,39), Қостанай (0,26), Павлодар (0,23) облыстарында және Шымкент қаласында орташадан жоғары (0,24) (32-сурет).

32-сурет. ШҚО, Қостанай, Павлодар облыстарында және Шымкент қаласындағы Қытайды қабылдау индексі

Дереккөз: «TALAP»ҚЗО

Индекстің ең жоғары көрсеткіші бар өңірлер халықтың Қытайға, инвестор ретінде, ықпал ету орталығына деген жоғары сенімінің болуымен төмен индексі бар өңірлерден ерекшеленеді. Аталған өңірлердің халқы тұтастай алғанда ҚХР-ға оң көзқараспен қарайтынын атап өткен жөн, бұған алғашқы үш индикатордың мәні дәлел бола алады. Осылайша, Қостанай облысының бизнес және мемлекеттік органдарының өкілдері сараптамалық кездесу барысында қытайлық инвесторлармен жұмыстың қолайлылығын атап өтті. Қытай тарапынан технологияларды берудің маңыздылығы туралы оң пікірлер берілді, бұл өз кезегінде Қазақстанның техникалық интеллигенциясының дамуына үлкен үлес қосады. Сондай-ақ, қытай инвесторларының Ресей Федерациясының 4 аймағының шекаралық нарығының ыңғайлы орналасуымен жақындығына байланысты өңір аумағында өндірісті дамытудың артықшылықтары атап өтілді.

Қытай азаматтарымен коммуникация бөлігінде Қостанай облысының сарапшылары Қытай аумағындағы серіктестер тарапынан да, ҚР аумағында жұмыс істейтін қытайлық қызметкерлер тарапынан да адалдықты атап өтті.

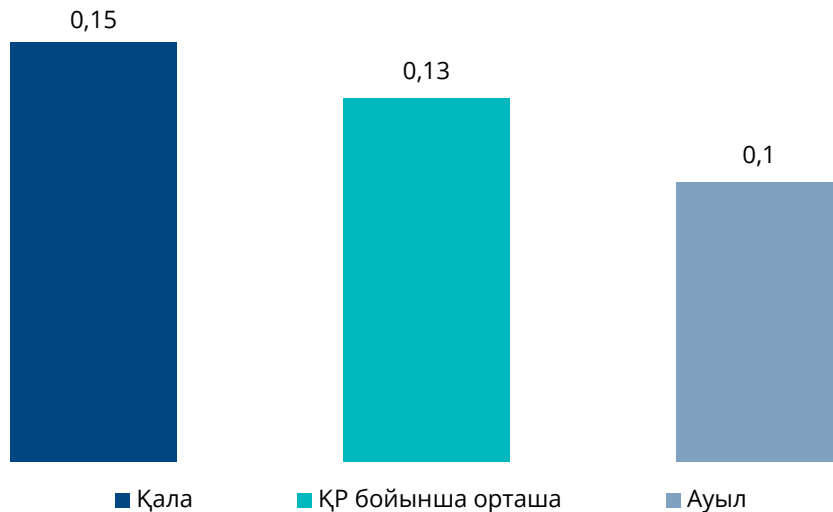
Шымкент қаласы мен Түркістан облысының бизнес өкілдері қытайлық инвесторлармен және серіктестермен өзара іс-қимыл жөнінде түрлі пікірлер мен тілектер білдірді. Осылайша, Қазақстан-Қытай өзара қарым-қатынасында тепе-тең жағдай жасау жөніндегі шараларды әзірлеу туралы ұсыныстар айтылды.

TALAP

Сонымен қатар, ауыл шаруашылығының дайын өнімін Қытай нарығына жеткізу мәселелерін пысықтау және екі жаққа да тең тауар айналымы қағидатын қарау талап етіледі.

Қалалық жерлерде Индекс ел бойынша орташадан жоғары, ауылдық жерлерде-төмен (33-сурет).

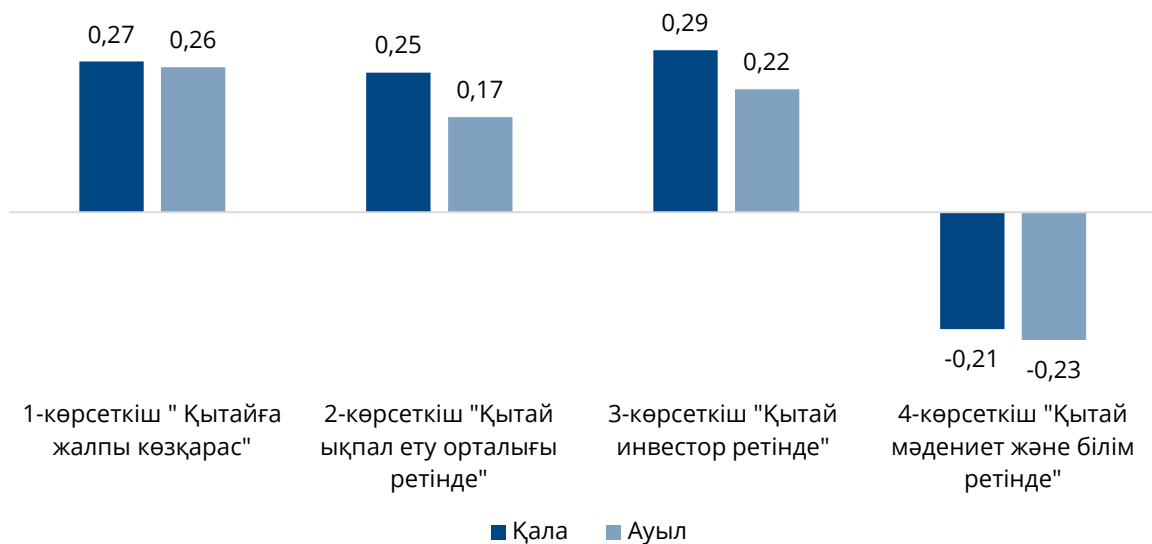
33-сурет. Қытайды қала-ауыл бөлінісінде қабылдау индексінің мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Барлық индикаторлардың көрсеткіштері қала тұрғындарының сауалнамасы бойынша жоғары. Ең үлкен айырмашылық 2-индикатор және 3-индикатор көрсеткіштерінде байқалады (34-сурет).

34-сурет. Индикаторлар бөлінісінде тұрғылықты жері бойынша Қытайды қабылдау индексі

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сауалнама Қытайды қабылдау индексінің мәні әйелдер арасында ерлерге қарағанда жоғары екенін көрсетті (35-сурет).

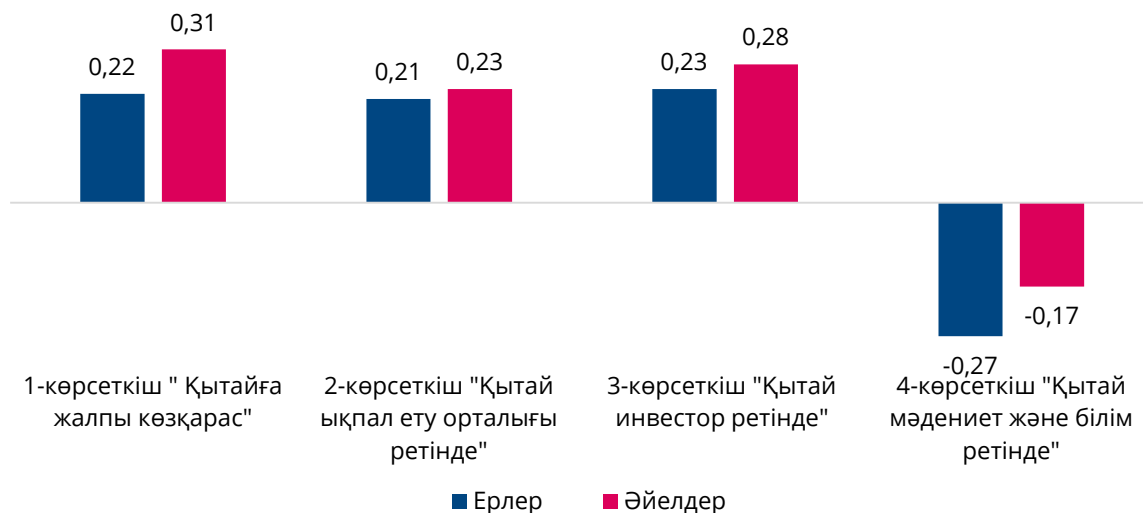
35-сурет. Гендерлік белгісі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

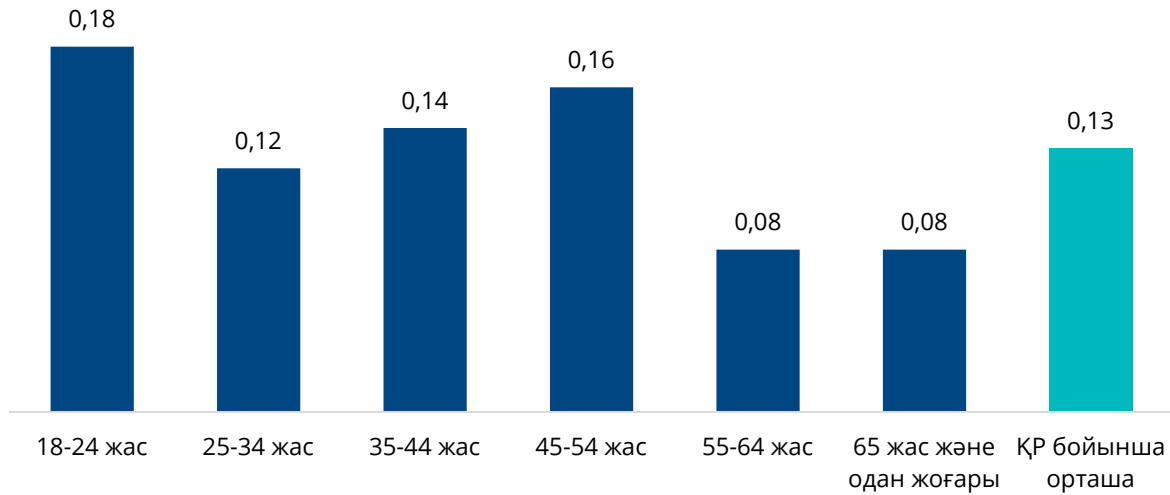
Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, әйелдер Қытайға оң көзқараспен қарайды (1-индикатор). Сауалнамаға қатысқан әйелдердің көрсеткіші ерлерге қарағанда 0,09 пунктке жоғары. 4-индикатордағы айырмашылық та маңызды (Қытай мәдениет және білім ретінде). Қытай мәдениеті мен біліміне ерлер де (-0,27) және әйелдер (-0,17) сенімсіз қарайды. Бұл көрсеткіште 0,10 пунктке айырмашылық байқалады (36-сурет).

36-сурет. Индикаторлар бөлінісінде гендерлік белгісі бойынша Қытайды қабылдау индексі

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Жас топтары бойынша талдаған кезде егде жастағы сұралғандар арасында индекстің мәні төмен (37-сурет).

37-сурет. Жас ерекшеліктері бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Басқа да жағдайлардағы сияқты, 4-«Қытай мәдениет және білім ретінде» индикаторының төмен мәніне байланысты Қытайды қабылдау индексі айтарлықтай төмен. Мәселен, егер 4-индикатор орта жастағы адамдарда -0,22-ден -0,16-ға дейін ауытқитын болса, онда 55 жастан асқан сұралғандар үшін бұл көрсеткіш -0,32-ден төмен. Барлық жас ерекшеліктері бойынша қалған көрсеткіштері бейтарап мәннен жоғары (0).

Сауалнамаға қатысқандардың білім деңгейі бойынша индексті өлшеу ғылыми дәрежесі бар адамдардың Қытайға позитивті қарайтындығын көрсетті. Бұл Қытай мен Қазақстан арасындағы қатынастардың қазіргі жағдайын көбірек білуге байланысты болса керек (38-сурет).

38-сурет. Білім деңгейі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сұралғандардың әлеуметтік мәртебесі белгілі бір дәрежеде Қытайды қабылдау индексіне әсер етеді. Сонымен, өздерін табысы төмен азаматтар санатына жатқызатын адамдар («Біз күнімізді әрең көреміз. Ақша тіпті азық-түлікке де жетпейді») Қытайды -0,02 деңгейінде қабылдайды, ал орташа және жоғары табысты адамдарда Қытайды қабылдау индексі ел бойынша орташа және одан жоғары деңгейде қалыптасты (39-сурет).

39-сурет. Әлеуметтік мәртебесі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сұралғандардың қызмет түріне байланысты Қытайды қабылдау индексі де әр түрлі көрсеткіштерге ие. Мәселен, егер жұмыссыздар арасында 0,03 индекс болса, онда мектеп / колледж білім алушылары арасында жүргізілген сауалнама 0,44, ал ЖОО студенттері - 0,24 индекс мәнін көрсетті (40-сурет).

TALAP

40-сурет. Сауалнамаға қатысқандардың қызмет түрі бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Қытайды қабылдау индексі индикаторларының көрсеткіштеріне енгізілген сұрақтармен қатар, сауалнамаға Қытайды елімізде қандай да бір қабылдау деңгейінің ықтимал себептерін түсіну үшін жекелеген сұрақтар да енгізілді (41-сурет).

41-сурет. ҚХР туралы хабардар болу мәселесіне қатысты сұралғандардың жауаптары

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сауалнама көрсеткендей, Қытаймен байланысты ақпарат сұралғандардың үштен бірінен астамына қызықты. Сонымен, 56,2%-ы Қытай туралы мақалалар оқыды немесе деректі фильмдер көрді, сұралғандардың төрттен бір бөлігіне жуығы ҚХР азаматтарымен қарым-қатынас жасаған және 18%-ға жуығы Қытайға барды. 39,4%-ы Қытайға қатысты ақпаратқа, жаңалықтарға қызығушылық танытады. Сұралғандардың 11,1%-ы ҚХР туралы ақпаратты жиі кездестіреді, 38,2%-ы жиі, сирек және өте сирек - 44,2%, ал респонденттердің 6,6%-ы ғана ақпаратты мүлде кездестірмеген.

1-индикатор «Жалпы Қытайға деген көзқарас»

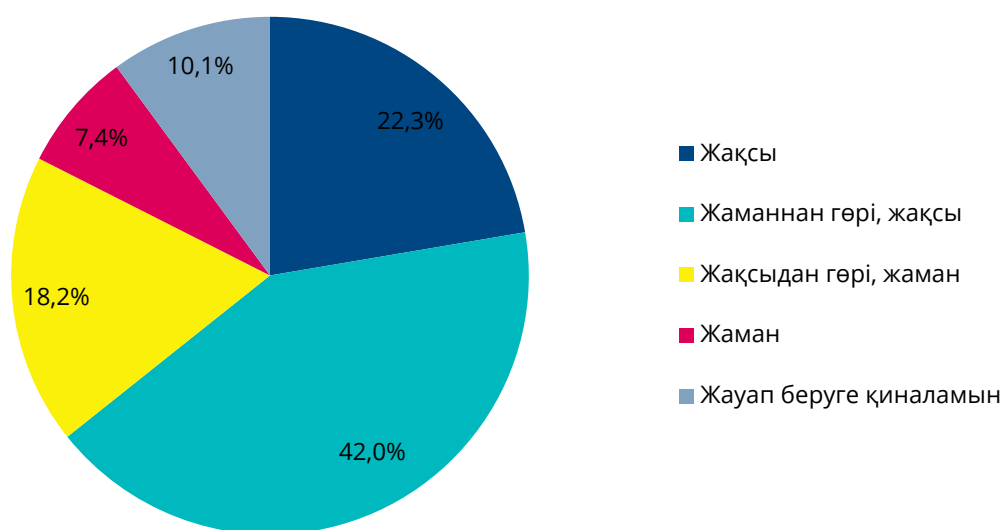
Қазіргі уақытта Қытайдың Қазақстанмен және жалпы Орталық Азия елдерімен қарым-қатынасы айтарлықтай жоғары деңгейде. Фудань университетінің (Шанхай, ҚХР) Ресей және Орталық Азияны зерттеу орталығының директоры Чжао Хуашэн 2015 жылы Қытай мен Орталық Азия қарым-қатынастарын одан әрі дамыту мен тереңдету жолындағы негізгі кедергі «бейне», дәлірек айтқанда, Орталық Азия елдері мемлекеттері мен тұрғындарының арасында қалыптасқан Қытай туралы білімі мен түсінігі болып табылады деп жазды.¹⁷⁸

Қытайдың бейнесі, оған деген Қазақстандағы жалпы көзқарас көптеген факторлардың күрделі үйлесімі болып табылады. Көптеген сарапшылар Қытаймен қандай да бір өзара қарым-қатынасты талдау кезінде Орталық Азияны бір аймақ ретінде қарастырады, бұл ретте Қытайға деген көзқарас айырмашылығының үлкен ықтималдығын ескермейді. Қабылдаудың белгілі бір айырмашылықтары мемлекеттік жүйе, экономикалық және саяси жағдай, географиялық орналасу және көршілер, ақпараттық фон және басқа елдермен-әлемдік көшбасшылармен қарым-қатынас деңгейі сияқты факторларға ықпал етуі мүмкін.

Сауалнама барысында «Қытайға жалпы көзқарас» көрсеткішінен бір сұрақ қойылды: «Айтыңызшы, жеке өзіңіз жалпы Қытайға қалай қарайсыз?»

Барлық сұралғандардың 22,3%-ы Қытайға жақсы қарайды деп жауап берді, 42%-жаманнан гөрі жақсы және 35,7% «жақсыдан гөрі жаман» (18,2%), «жаман» (7,4%) және «жауап беруге қиналамын» (10,1%) (42-сурет).

42-сурет. «Айтыңызшы, жеке өзіңіз жалпы Қытайға қалай қарайсыз?» сұрағына жауап

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

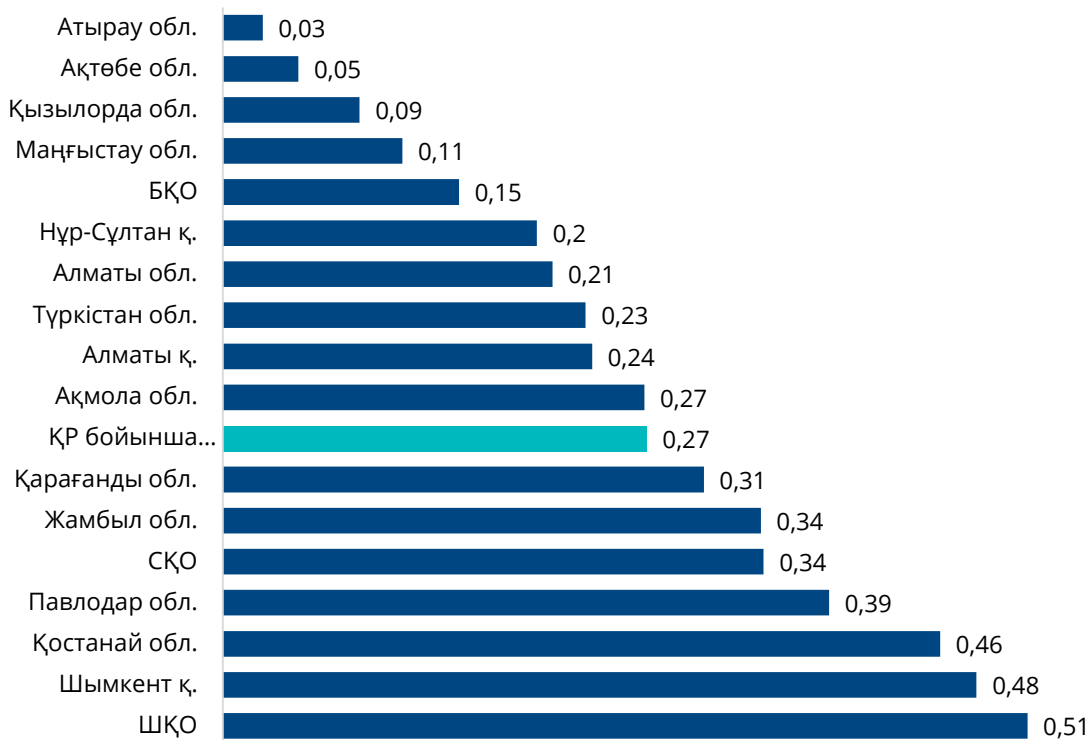
¹⁷⁸ Ежегодник ИМИ. Выпуск 4 (14) 2015. Чжао Хуашэн.Создание образа: как китаю закрепиться в Центральной Азии

TALAP

«Жалпы Қытайға деген көзқарас» бірінші көрсеткішін есептеу үшін келесі формула қолданылды: 1-көрсеткіш = ((Жақсы + 0,5 * жаманнан гөрі жақсы) - (0,5 * жақсы + жақсыдан гөрі жаман)) / (жақсы + жақсырақ + жаманырақ + жаман + жауап беруге қиналамын). Сонымен, «Жалпы Қытайға деген көзқарас» = $(22,3 + 0,5 * 42,0) - (0,5 * 18,2 + 7,4) / (22,3 + 42,0 + 18,2 + 7,4 + 10,1) = 0,27$. 1-көрсеткіш Қытайды қабылдау индекcін қалыптастырудың барлық 4 көрсеткішінің мәні бойынша ең жоғары болды.

Өңірлер бойынша көрсеткіштің мәні¹⁷⁹ 0,03-тен 0,51-ге дейінгі шекте өзгереді (8-сурет). Қытайға көзқарастың неғұрлым төмен деңгейі тұтастай алғанда Атырау (0,03), Ақтөбе (0,05), Қызылорда (0,09), Маңғыстау (0,11) және Батыс Қазақстан (0,15) облыстарында байқалады. Көрсеткіштердің ең жоғары мәні Қостанай (0,46), Шығыс Қазақстан (0,48) облыстарында және Шымкент қаласында (0,51) болды (43-сурет).

43-сурет. ҚР өңірлері бойынша «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

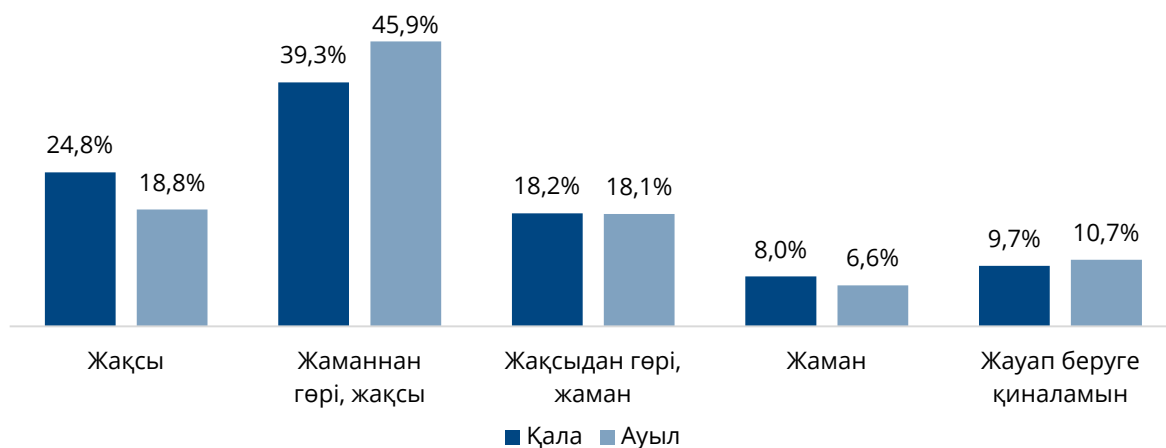
Қытайға деген көзқарастың мұндай төмен көрсеткіші, негізінен елдің батыс өңірлерінде, осы өңірлерде шетелдік жұмыс күшінің (оның ішінде Қытайдан) және шетелдік компаниялардың ең көп шоғырлануымен байланысты болуы мүмкін. Сондай-ақ, қатынастың мұндай төмен деңгейі елдің батыс аймақтарындағы Қытай азаматтарының жұмыс үшін күресте бәсекелестік қалыптастырумен байланысты болуы мүмкін.

Өз кезегінде, Қытайға деген көзқарас деңгейі ҚР бойынша орташа көрсеткіштен жоғары болуы, бұл өзара іс-қимылдың аздығынан және еңбек нарығында бәсекелестік ықтималдығының төмендігіне байланысты болуы мүмкін.

Индикатор көрсеткішінің қалалық және ауылдық жерлердегі айырмашылығы шамалы, ондағы көрсеткіш мәні сәйкесінше 0,27 және 0,26 құрайды (44-сурет).

¹⁷⁹ Максималды мәні «1», минималды – «-1»

44-сурет. «Айтыңызшы, сіз мемлекет ретінде Қытайға қалай қарайсыз?» сұрағына жауап қала/ауыл бойынша

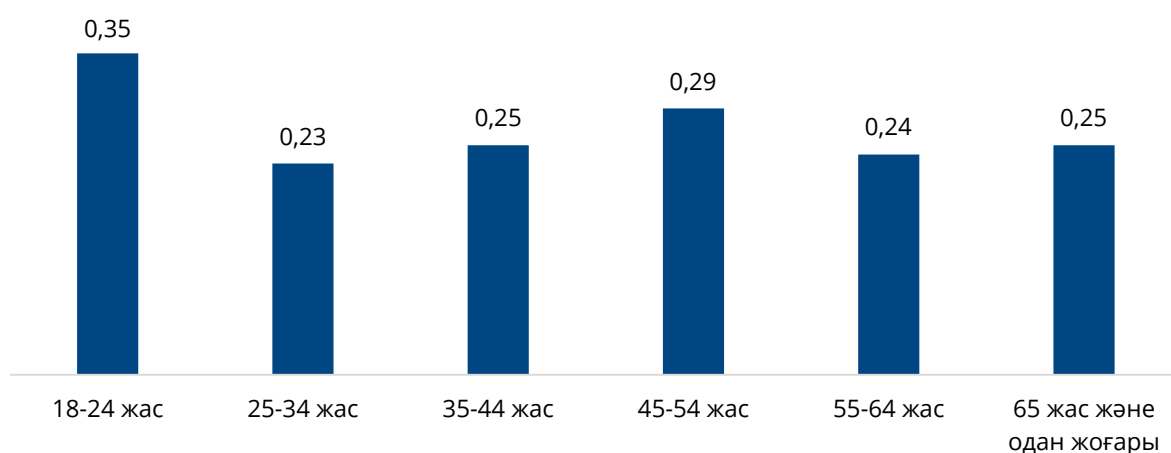

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сондай-ақ, «жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы бойынша зерттеу көрсеткендей, халықтың әйелдер бөлігі ҚХР-ға оптимистік көзқараспен қарайтындығын көрсетті. Осылайша, әйелдер үшін көрсеткіш мәні 0,31 құрады, ал ерлер үшін бұл көрсеткіш 0,22 құрайды.

Ең оң мән 18-24 жас аралығындағы және 45-54 жас аралығындағы сұралғандар арасында байқалады (11-сурет). Бұл біріншілерге (18-24 жаста) жоғары сапалы білім алу үшін тартымдылығымен байланысты және, екіншілерге (45-54 жас) соңғы 30 жылдағы бүкіл әлемде Қытайдың қарқынды экономикалық өсуі мен әсерін байқауынан болуы мүмкін (45-сурет).

45-сурет. «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы жас ерекшеліктері бойынша

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Білім деңгейі бойынша, жалпы индекске ұқсас, Қытайға жылы шырайлы көзқарасты адамдар, жалпы алғанда, ғылыми дәрежесі бар адамдар (0,40).

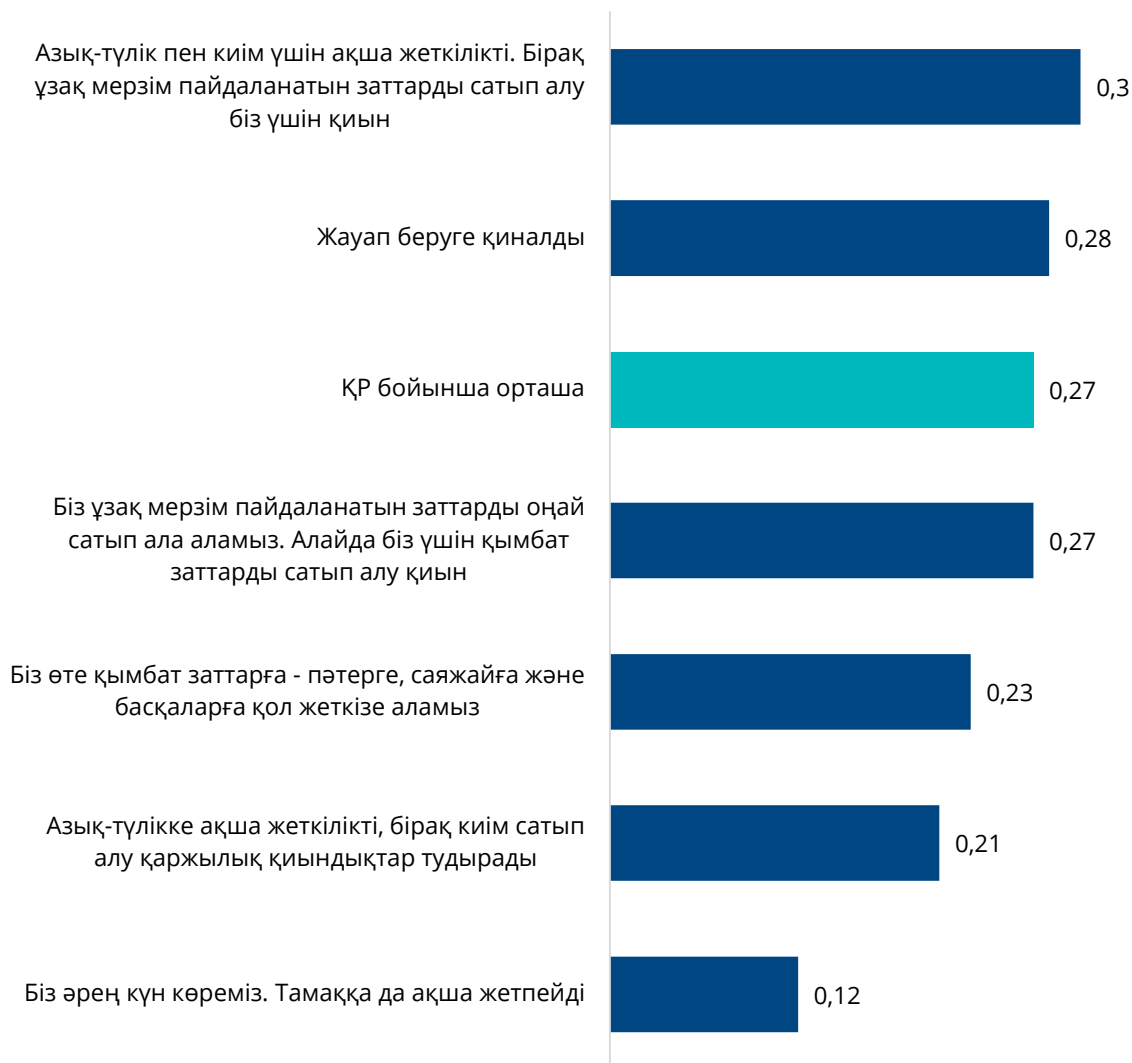
Жауап беруден бас тартқан сұралғандар (0,00) Қытайға тұтастай бейтарап – бұл 1-индикатор бойынша сұралғандар арасындағы ең төмен нәтиже. Сондай-ақ, техникалық кәсіптік (техникум, колледж) білімі (0,22) және жалпы орта (10-11 сынып) білімі (0,26) бар сауалнамаға қатысушылар Қытайға деген көзқарастың мәні ел бойынша орташа деңгейден төмен (0,27) көрсетті. Орта

TALAP

деңгейден жоғары, ғылыми дәрежесі бар адамдардан басқа (0,40) жоғары, толық емес жоғары білімі (0,28) және толық емес (9 сынып) орта білімі бар сауалнамаға қатысушылар арасында 1-индикатор қалыптасты (0,40).Толық емес орта білімі бар адамдар арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі сұралушының білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, жалпы оның Қытайға деген қатынасы соғұрлым жоғары болады деген гипотезадан ерекше жағдай болуы мүмкін.

Сұралғандардың әлеуметтік мәртебесі (байлығы) бойынша сауалнаманы градациялау кезінде Қытайға деген көзқарастың тұтастай алғанда респонденттің материалдық қамтамасыз етілуіне тәуелділік үрдісі байқалады.0,23 нәтижесін көрсеткен «біз жеткілікті қымбат заттарды - пәтерді, саяжайды және басқаларын ала аламыз» санаты ғана ерекше болып табылады, бұл ҚР бойынша орташадан 0,04 тармаққа төмен (46-сурет).

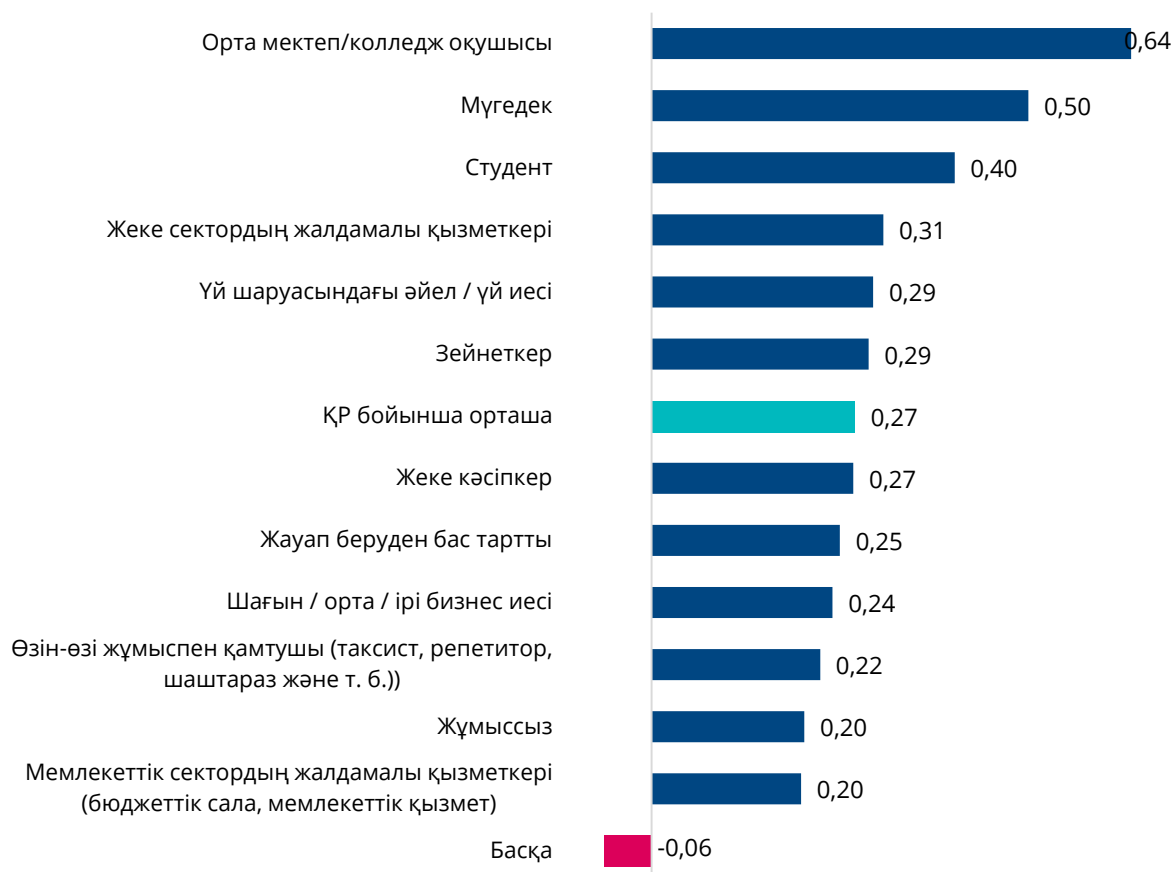
46-сурет. Сауалнамаға қатысқандардың әлеуметтік мәртебесі тұрғысынан «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Қызмет түрі бойынша сұралғандар орта/ірі бизнестің меншік иелері, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, жұмыссыздар және мемлекеттік сектор қызметкерлері Қытайға позитивті көзқарасының ең төмен деңгейін көрсетті (47-сурет).

47-сурет. Сауалнамаға қатысқандардың қызмет түрі бойынша «Жалпы Қытайға деген көзқарас» индикаторы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Бүкіл ел бойынша Қытайға деген көзқарас деңгейінің жалпы мәні сұралған азаматтардың қызмет түріне, әлеуметтік мәртебесіне, білім деңгейіне, жасына, тұрғылықты жеріне қарамастан бейтараптан жоғары деңгейде. Қалыптасқанын айта кеткен жөн.

2-индикатор. Қытай ықпал ету орталығы ретінде (Геосаясат және қауіпсіздік)

Сарапшылардың пікірінше, ҚХР экономикалық дамуының қазіргі динамикасы ҚХР-ға жаһандық мәртебесі мен ықпалы жағынан АҚШ-пен бәсекелес болуға мүмкіндік береді¹⁸⁰. Қарқынды дамып келе жатқан Қытай экономикасы Қазақстан экономикасының өсу факторларының бірі бола алар еді. Осыған байланысты Қытайды қазақстандықтар ықпал ету орталықтарының бірі ретінде қарастыруы мүмкін деп болжауға болады.

Қытайды қабылдау индексіні өлшеу бойынша сауалнама барысында «Қытай ықпал ету орталығы ретінде (геосаясат және қауіпсіздік)» индикаторы 7 сұрақ қамтыды:

- Сіздің ойыңызша, соңғы кезде Қытайдың әлемдегі ықпалы артуда ма әлде азаюда ма?
- Сіздің ойыңызша, Қытай Қазақстанға достық қарым-қатынаста ма әлде жоқ па?

¹⁸⁰ Центральная Азия и Кавказ. Том 13, выпуск 1. Д. Эйвазов (2010). Китай в центральной Евразии: интересы безопасности и геополитическая активность.

TALAP

- › Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда әлемде беделі жоғары ма әлде төмен бе?
- › Сіздің ойыңызша, Қытай экономикалық дамыған мемлекет пе?
- › Сіздің ойыңызша, Қытай бай мемлекет пе?
- › Сіздің ойыңызша Қытай әлеуметтік жауапты мемлекет пе?
- › Сіздің ойыңызша, Қытай Қазақстан үшін қауіп төндіре ме, жоқ па?

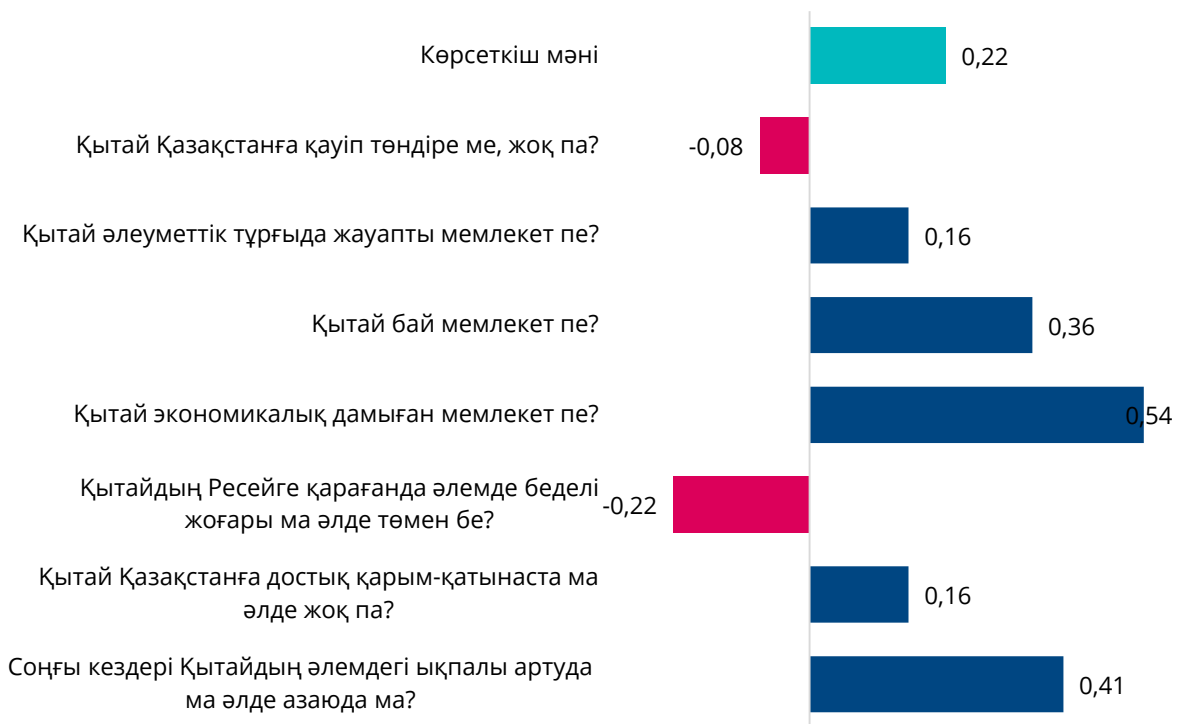
Индикатордың әрбір және жеті мәселесі бойынша көрсеткішті есептеу үшін мынадай формула қолданылды:

Әрбір көрсеткіш үшін көрсеткішті есептеу = (Өсетін сияқты - Төмендейтін сияқты)/(Өсетін сияқты + Төмендейтін сияқты + Жауап беруге қиналамын)

2-Индикатор = 7 көрсеткіш бойынша орташа арифметикалық мәні

Есептеулер нәтижесінде индикатордың мәні 0,22 құрады. Индикатордың 7 сұрағының әрқайсысы бойынша алынған мәндердің оң екендігін атап өткен жөн. Сондай-ақ, сұрақтардың барлық мәні сұралғандардың көңіл-күйі тұрғысынан оң болды (48-сурет).

48-сурет. «Қытай ықпал ету орталығы ретіндегі (Геосаясат және қауіпсіздік)» 2-индикатор бойынша көрсеткіштер

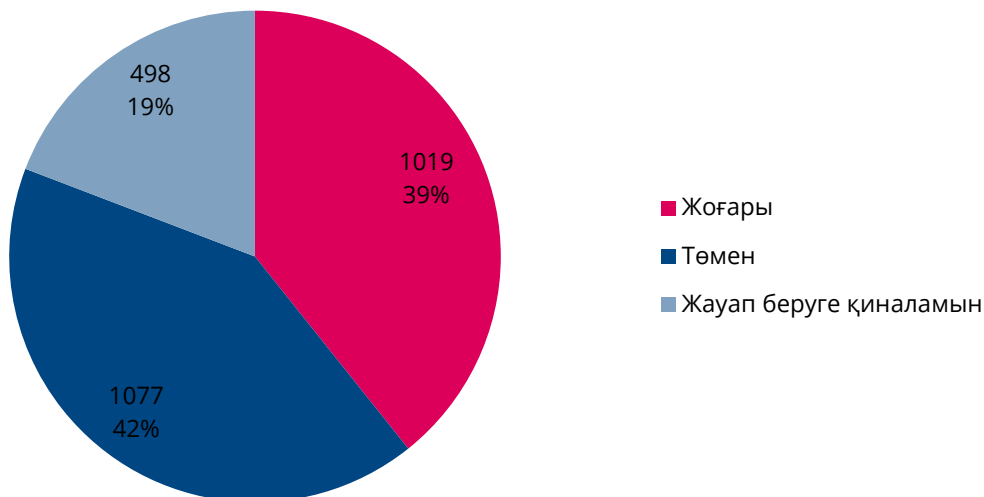

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Қазақстан үшін Қытайдың ықтимал қауіптілігі туралы мәселенің қорытындысы бойынша теріс мән (-0,08) сұралғандардың осы болжаммен келіспейтіндігін айғақтайды. Мәселен, Сіздің ойыңызша, Қытай Қазақстан үшін қауіп төндіреді ме, жоқ па? сұрағына жауап бергендердің 35%-ы төндіреді, 45%-ы төндірмейді деген жауап қайтарса және 21,7%-ы жауап беруге қиналады.

Сондай-ақ, «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда әлемде беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағының көрсеткіші-0,22 теріс мәнге ие болды, сұралғандардың 39,3%-ы Қытайдың беделі жоғары, 41,5% -ы төмен деп жауап берген және 19,2%-ы жауап беруге қиналған (49-сурет).

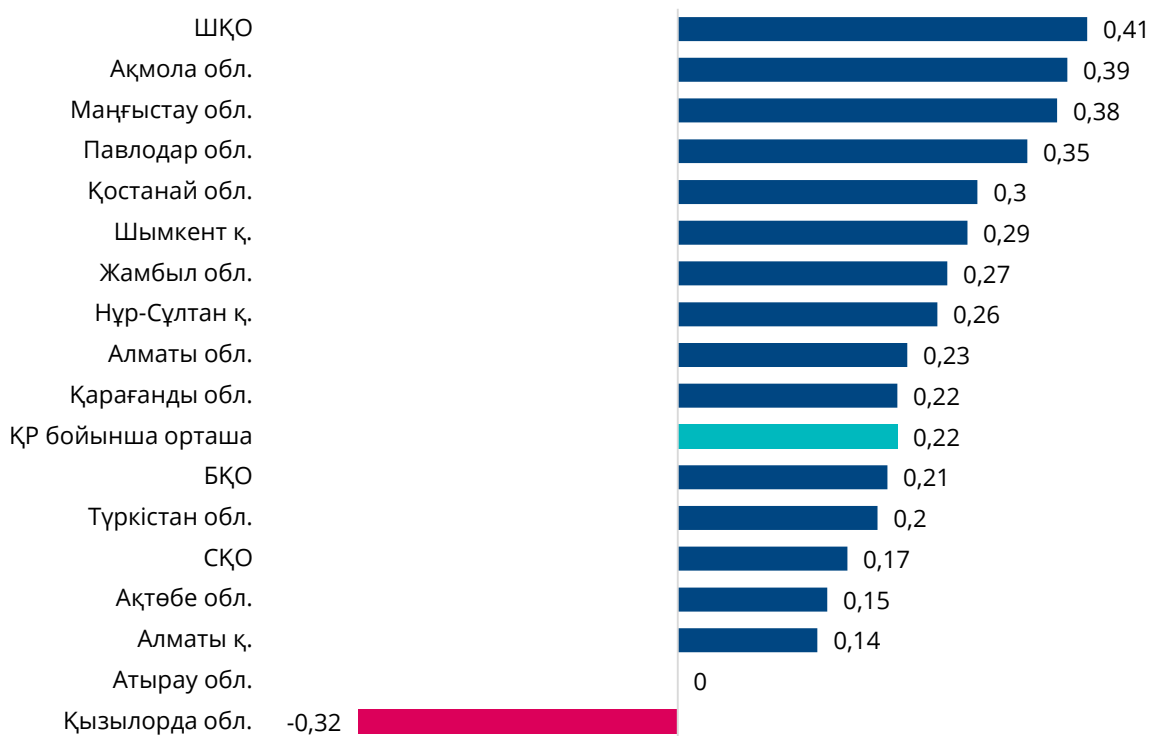
49-сурет. «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағына жауаптар

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Өңірлер бөлінісінде 8 облыста және Республикалық маңызы бар 2 қалада 2-индикатор орта деңгейде және ел бойынша орташадан жоғары деңгейде. Көрсеткіші ел бойынша орта деңгейден төмен тіркелген өңірлердің басым бөлігінде индикатордың мәні бейтараптан жоғары. Тек Қызылорда облысында сұралғандар Қытайды ықпал ету орталығы деп санамайды (50-сурет).

50-сурет. ҚР өңірлері бөлінісінде «Қытай ықпал ету орталығы ретінде (геосаясат және қауіпсіздік)» индикаторы

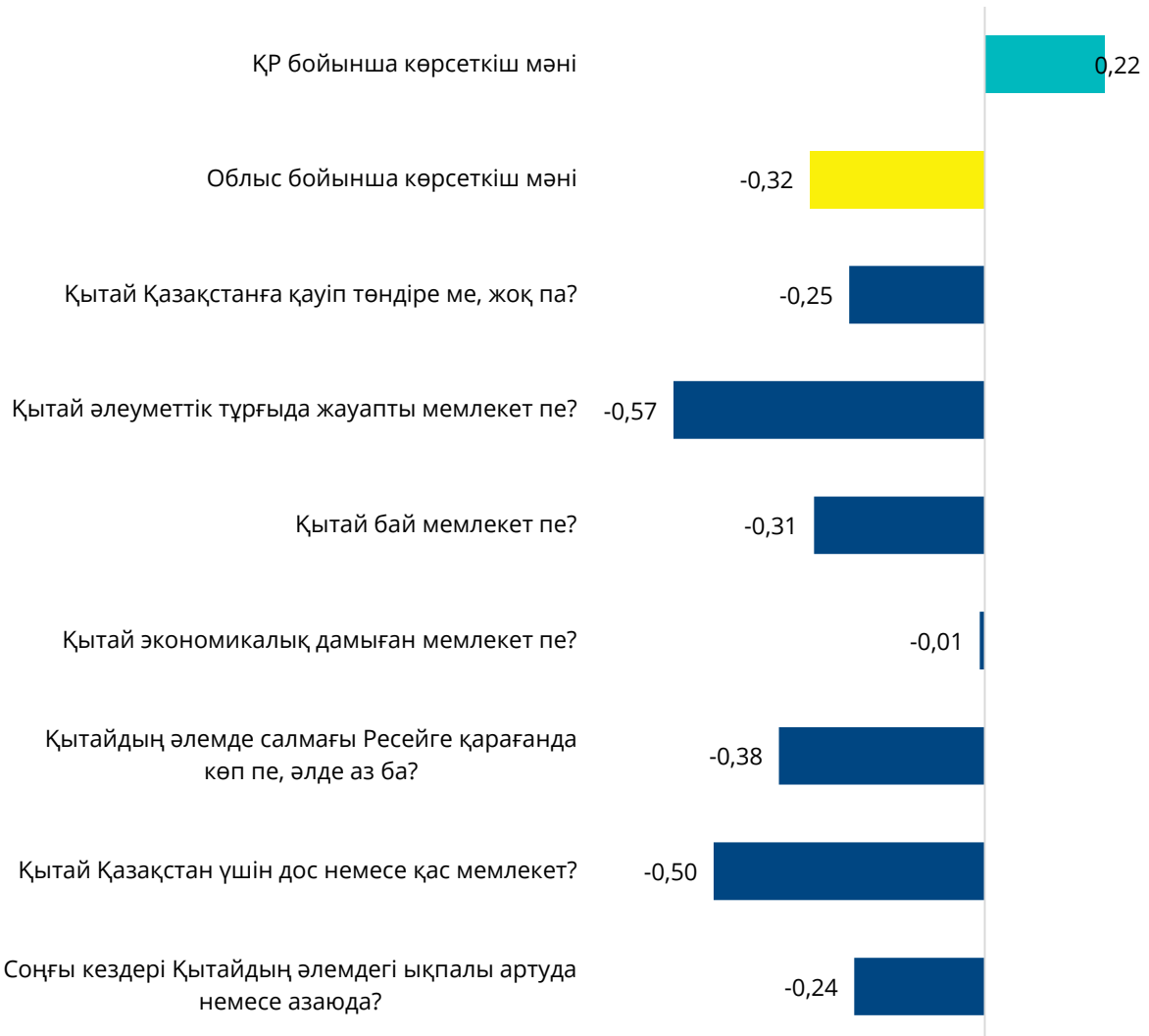

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

TALAP

Қызылорда облысының тұрғындары 2-индикаторды анықтайтын жеті сұрақтың бір де бір болжамымен келіспейді. Сонымен қатар, Қызылорда облысында сауалнамаға қатысқандар Қытайды Ресейден гөрі ықпалды деп санамайды және Қытайдың Қазақстанға қауіп төндіретіндігімен келіспейді (51-сурет).

51-сурет. «Қытай ықпал ету орталығы ретінде (геосаясат және қауіпсіздік)» 2-индикаторы бойынша Қызылорда облысының көрсеткіштері

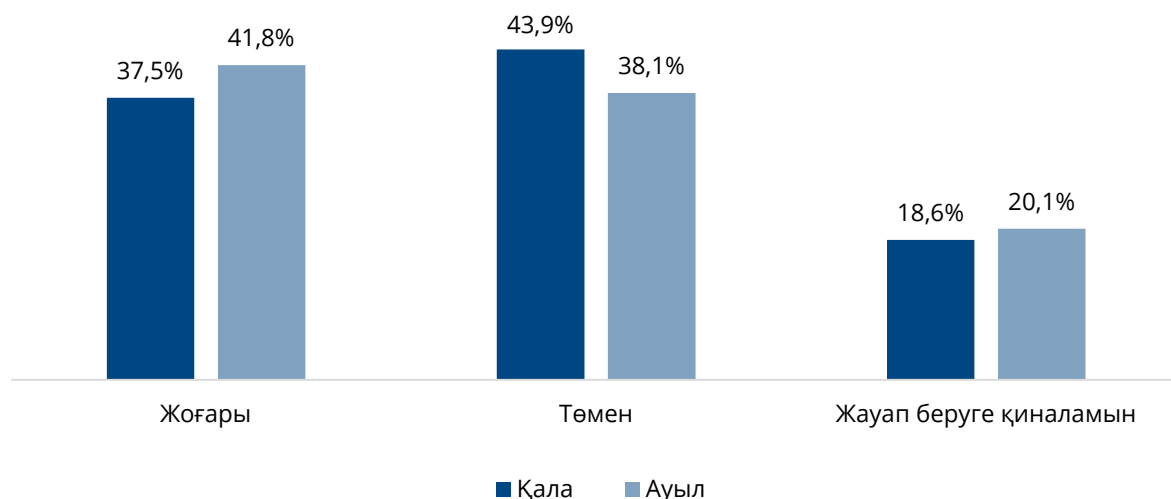
Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Қазақстан Республикасының қала халқы, ауыл тұрғындарымен салыстырғанда, едәуір дәрежеде Қытайды ықпал орталығы деп санайды. Сонымен, сауалнама нәтижелері бойынша, қалада 2-индикатордың мәні тура 0,25, ауылда - 0,17 құрайды.

Қала мен ауыл тұрғындарының барлық дерлік сұрақтарына жауаптары бірдей. Ерекшелік тек «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда әлемде беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағына берілген жауаптарда. Ауыл халқы Ресейге қарағанда Қытай ықпалына көбірек деп санайды. Сонымен қатар, ауылдық жерлерде сұралғандардың ішінен жауап беруге қиналғандарының саны басымырақ (20,1%). Бұл ауыл тұрғындарының аз хабардар болуын дәлелдейді (52-сурет).

TALAP

52-сурет. «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағына сауалнамаға қатысушылардың жауабы, қала-ауыл

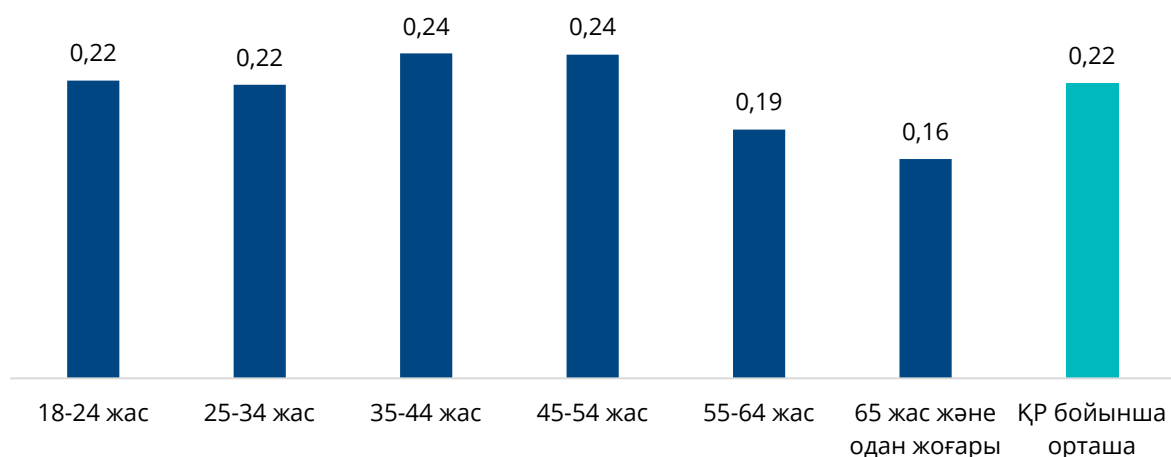

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Гендерлік қатыстылық тұрғысынан сұралғандардың барлығының жауабы бірауызды болды. Егер сұралған ерлер арасында индикатордың мәні 0,21 деңгейінде белгіленсе, әйелдерде – 0,23. Бұл ретте, ел бойынша 2-индикатордың орташа мәні-0,22.

Сондай-ақ, Қытайды қабылдау индексінің мәні сияқты, «Қытай ықпал ету орталығы ретінде» 2-индикаторының мәні сұралғандар арасындағы орташа деңгейден төмен (53-сурет).

53-сурет. Сұралғандардың жас ерекшелігі бойынша "Қытай ықпал ету орталығы ретінде" 2-индикатордың мәні

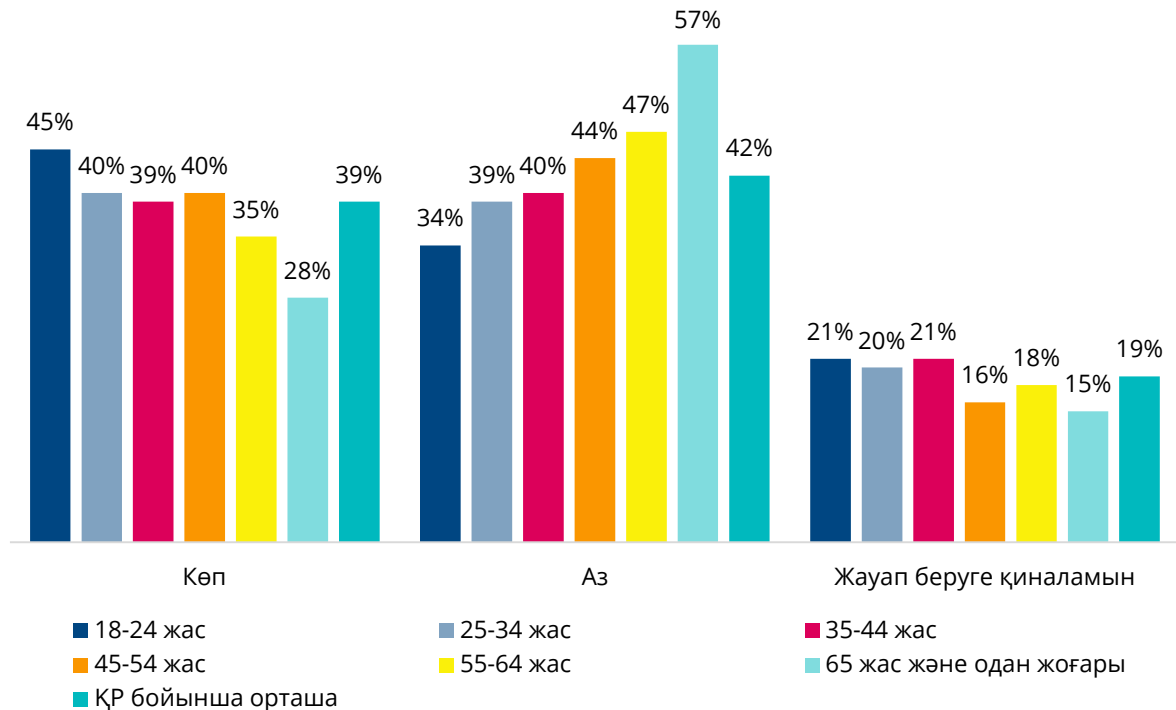

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Ел бойынша 2-индикатордың мәні 55 жастан асқан сауалнамаға қатысушылар арасында орташа деңгейден төмен, ол негізінен, «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда әлемде беделі жоғары ма әлде төмен бе?» және «Сіздің ойыңызша, Қытай Қазақстан үшін қауіп төндіреді ме, жоқ па?» деген сұрақтарға жауаптардың төмен мәніне байланысты. (54-сурет).

TALAP

54-сурет. «Сіздің ойыңызша, Қытайдың Ресейге қарағанда беделі жоғары ма әлде төмен бе?» сұрағына жасына байланысты топтардың берген жауаптары

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

2-индикатордың мәні де білім деңгейінің Қытайды ықпал ету орталығы ретінде қабылдауға әсер ететіндігін көрсетті. Мәселен, білімі мектептік деңгейдегі сұралғандар 2-индикатордың мәнін ел бойынша орташа деңгейден әлдеқайда төмен (0,11), техникалық және кәсіптік білімі бар – 0,20, жоғары білімі бар – 0,23, ғылыми дәрежесі бар – 0,30 көрсетті (55-сурет).

55-сурет. Сұралғандардың білім деңгейі бойынша 2-индикатордың мәні

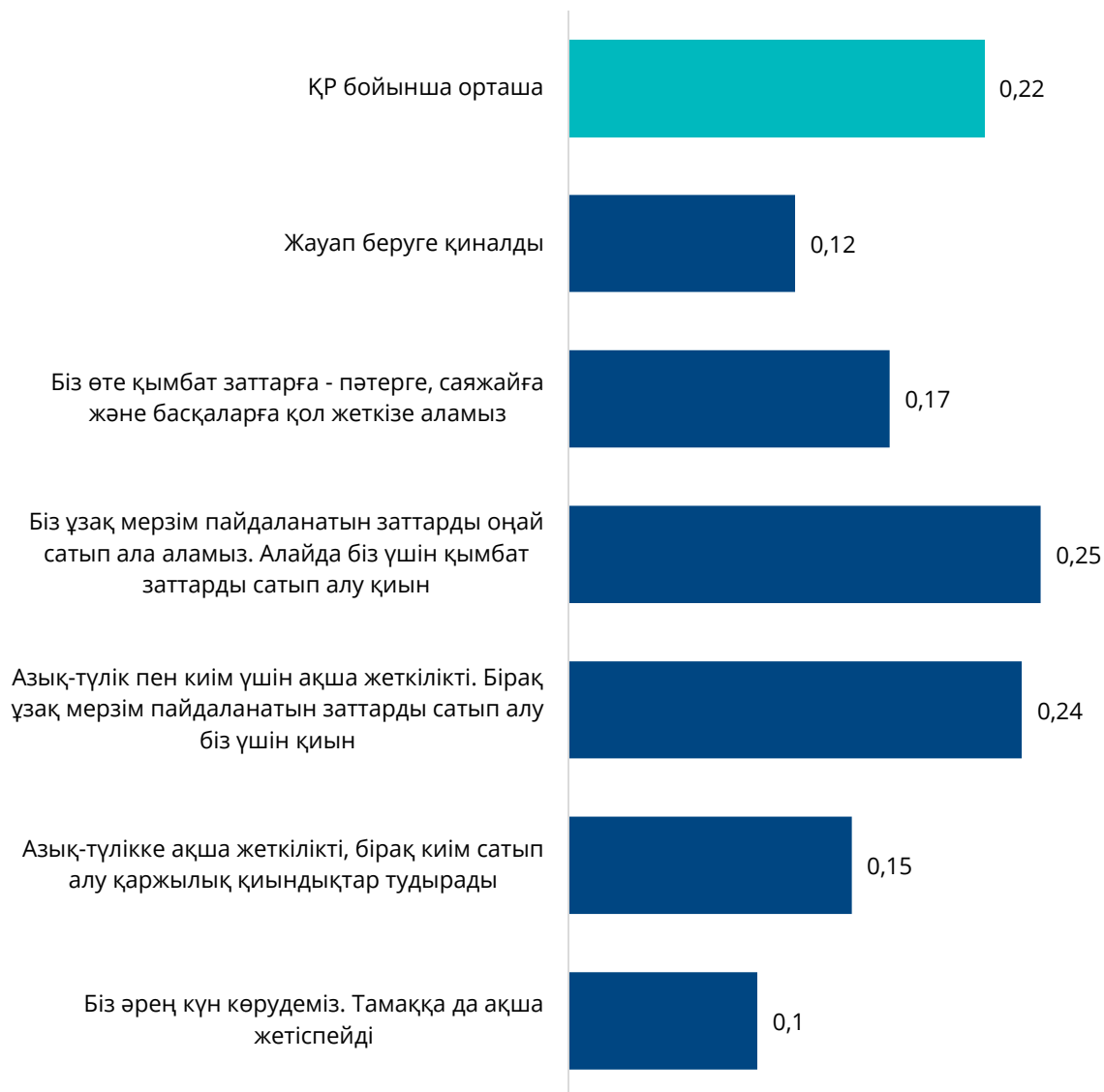

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

TALAP

2-индикатор сұралғандардың әлеуметтік мәртебесіне біршама тәуелділікті көрсетті. Осылайша, төмен кірісі және ең жоғары кірісі бар сауалнамаға қатысушылар индикатордың ел бойынша орташадан төмен мәнін көрсетті. Орташа табысы бар адамдар ел бойынша орташадан жоғары мәнді көрсетті (56-сурет).

56-сурет. Халықтың әлеуметтік топтары бойынша «Қытай ықпал ету орталығы ретінде» индикаторының мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сұралғандардың қызмет түріне байланысты 2-индикатор мәнінің нақты заңдылығы байқалмайды. Индикатордың ең жоғары мәні мектеп/колледж оқушыларында (0,51), мүмкіндігі шектеулі тұлғаларда (0,43), қызмет түрі туралы деректер беруден бас тартқан тұлғаларда (0,36), студенттерде (0,27), жеке сектордың жалдамалы жұмысшыларында (0,26) және үй шаруасындағы әйелдерде (0,24) байқалады (57-сурет).

57-сурет. Сұралғандардың қызмет түрлері бойынша «Қытай ықпал ету орталығы ретінде» индикаторының мәні

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Жалпы, «Қытай ықпал ету орталығы ретінде (Геосаясат және қауіпсіздік)» индикаторының жоғары көрсеткішін атап өткен жөн, бұл Қытайдың Қазақстан үшін үлкен маңыздылығын көрсетеді. Өңірлік тұрғыда Қызылорда облысын қоспағанда, барлық өңірлер мен Республикалық маңызы бар қалалар 2-индикатордың бейтараптан жоғары мәнін көрсетті.

Қытайдың Орталық Азияның төрт елімен (Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Ауғанстан) ортақ шекарасы бар. Шекараның ұзындығы 2,9 мың км. Оның ішінде қазақстандық бөлігі – 1 782 км. (62%). Мұндай географиялық байланыста Қазақстан мен Қытайдың өзара тиімді қатынастарды дамытуға ұмтылмауы мүмкін емес.

Орталық Азия аймағында да, бүкіл әлемде де ҚХР-дың ықпалына деген позитивті көзқарасты қазақстандықтар бейтараптықтан жоғары деңгейде қабылдайды. Егер 100%-дық шкаланы алсақ, ең жоғары +1 және ең төмен -1 кезінде, онда 0,22 пункт индикатордың мәнін ықпал ету орталығы ретіндегі Қытай туралы гипотезаны 61%-ға растайды деп қарастырған жөн.

3-индикатор. Қытай инвестор ретінде (ынтымақтастық)

Еуразиялық даму банкінің «Еуразия елдеріндегі тікелей инвестициялар мониторингі-2014» баяндамасына сәйкес, 2009-2013 жылдары Қытайдан Еуразиялық одақ елдеріне инвестициялар 11,02 млрд-тан 24,67 млрд долларға дейін өсті. Осы инвестицияның 95% -ы немесе 22,57 млрд доллары Қазақстанға тиесілі болды¹⁸¹.

Инвестор ретіндегі Қытай экономикасы дамушы елдер үшін тартымды. Тиісінше, Қытайды қабылдау индексіндегі 3-индикатордың мәні маңызды.

Қытайды қабылдау индексі бойынша сауалнама барысында «Қытай инвестор ретінде (ынтымақтастық)» индикаторы бойынша 8 сұрақ қойылды:

- 1) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (өндіріс) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек
- 2) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (білім беру) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек
- 3) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (қауіп-сіздік) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек
- 4) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (сауда) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек
- 5) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (технологиялар) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек
- 6) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (логистика) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек
- 7) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (ауыл шаруашылығы) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек
- 8) Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда (қаржы) ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек

Индикатордың әрбір және жеті мәселесі бойынша көрсеткішті есептеу үшін мынадай формула қолданылды:

Әрбір көрсеткіш үшін көрсеткішті есептеу = (Дамыту - әлсірету)/(Дамыту+ Әлсірету + Жауап беруге қиналамын)

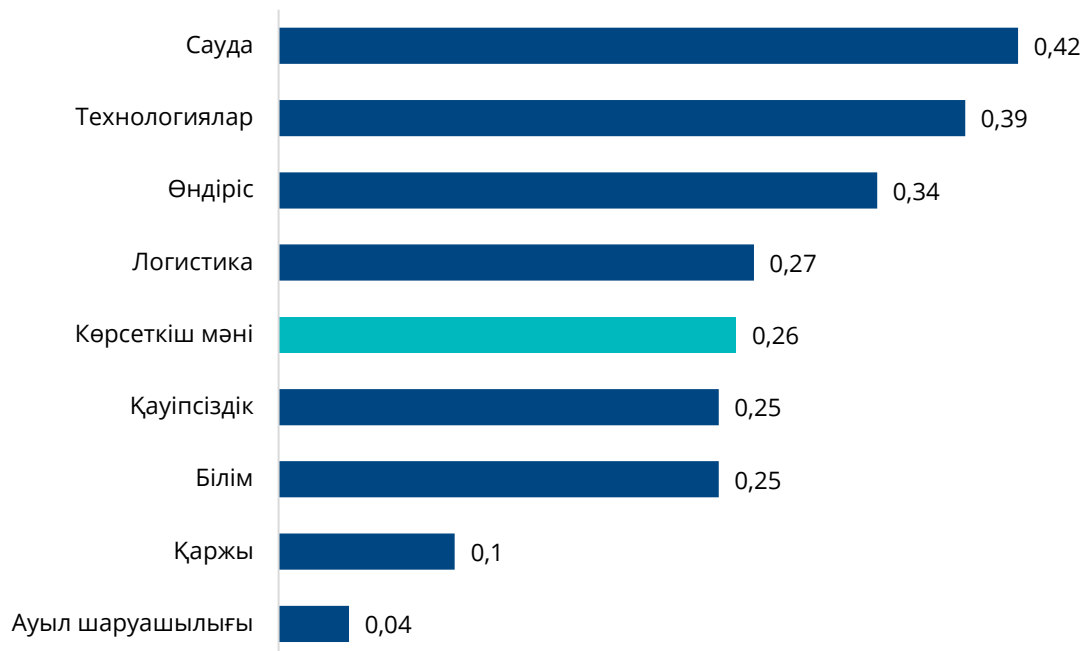
3-индикатор = 8 көрсеткіш бойынша орта арифметикалық мән

Есептеулер нәтижесінде 0,26-ға тең 3-индикатордың мәні шығарылды. Индикатордың 7 сұрағының әрқайсысы бойынша алынған мәндердің оң екендігін атап өту қажет. Есептеу кезінде әрбір көрсеткіштің (сұрақтың) оң мәні анықталды (58-сурет).

¹⁸¹ Центр деловой информации Kapital.kz (2015). Почему инвесторы Китая предпочитают Казахстан?

TALAP

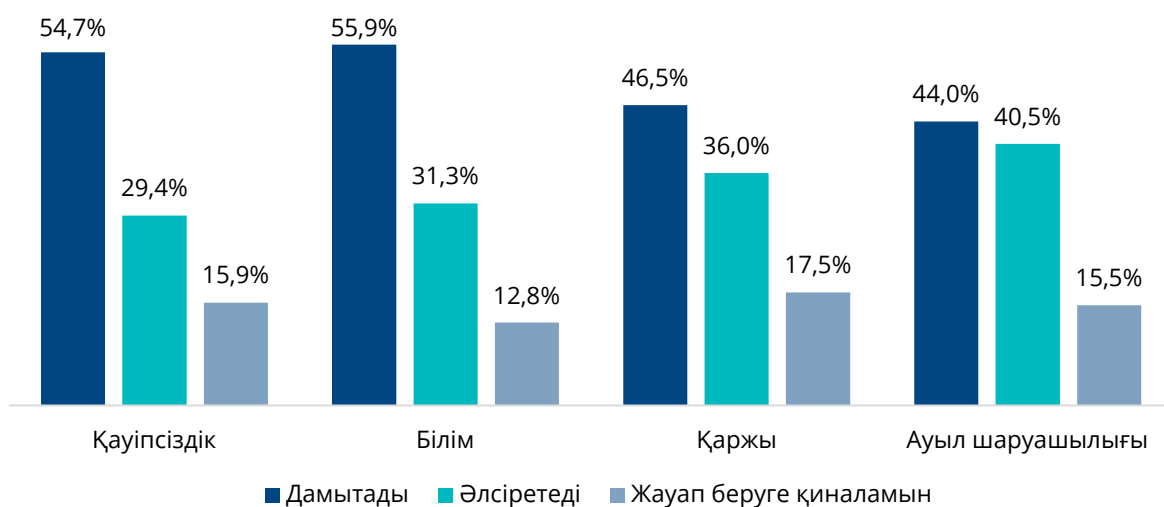
58-сурет. «Қытай инвестор ретінде (ынтымақтастық)» 2-индикаторы бойынша көрсеткіштер. Сіздің ойыңызша, болашақта Қазақстан Қытаймен мына салаларда ынтымақтастықты дамытуы немесе әлсіретуі керек

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Төменде Қытаймен қауіпсіздік, білім беру, қаржы және ауыл шаруашылығы саласындағы ынтымақтастық бойынша Қытай инвестор ретінде индикаторының мәні (0,26) келтірілген. Олардың ішіндегі ең бейтараптылары қаржы және ауыл шаруашылығы салалары болып табылады (59-сурет).

59-сурет. Респонденттердің қауіпсіздік, білім беру, қаржы және ауыл шаруашылығы салаларында Қытаймен қарым-қатынасты дамыту мүмкіндігі туралы сұрақтарға жауаптары

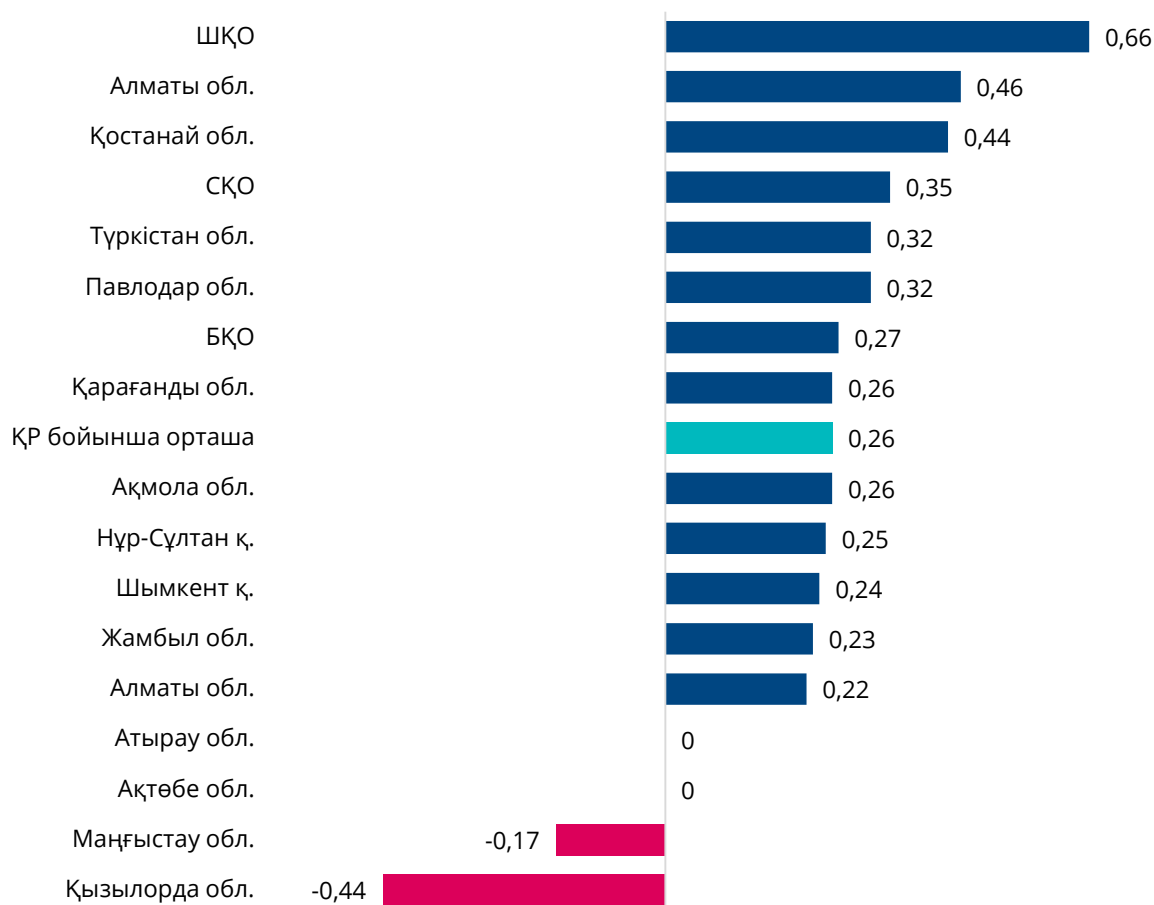
Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

TALAP

Салалардың дамуы мүмкін көрсеткіштерінің төмен мәні халықтың аталған салалар арқылы Қытайдың экспансиясына қатысты қауіптерімен байланысты болуы мүмкін. Мәселен, ауыл шаруашылығы саласында соңғы жылдары қытайлық инвесторлардың жерді жалға алу мәселесі өткір болып тұр, қаржы саласында қаржы нарығын басып алу қаупі болуы мүмкін. Сондай-ақ, білім беру және қауіпсіздік салаларын тұрғындар стратегиялық және мемлекет тарапынан қорғауды көп қажет етеді. деп санауы мүмкін.

Аймақтық тұрғыдан 3-индикатордың мәні -0,44-тен 0,66-ға дейін өзгеріп тұрады. Мәселен, егер Павлодар облысында индикатор мәні 0,66 болса, ал Қызылорда облысында -0,44 құрайды. Елдің 7 өңірінде «Қытай инвестор ретінде (ынтымақтастық)» индикаторының мәні ел бойынша орташадан жоғары, 2 облыста (Қарағанды, Ақмола) орташа деңгейде, 8 өңірде-ҚР бойынша орташадан төмен (60 – сурет).

60-сурет. ҚР өңірлері бөлінісінде «Қытай инвестор ретінде» индикаторының мәні

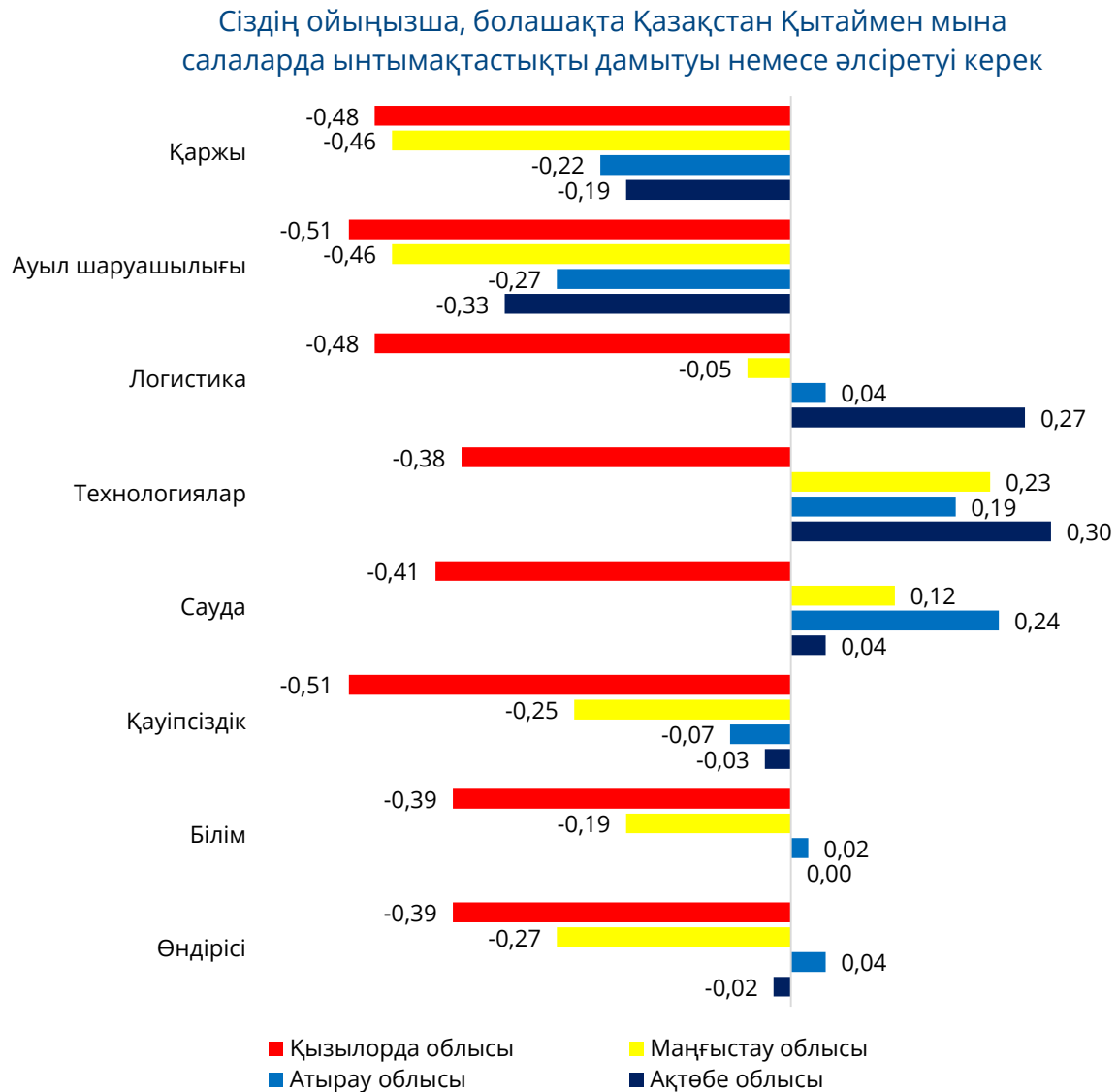

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

3-индикатордың мәні бейтарап немесе теріс болатын 4 аймақты атап өткен жөн. Бұл Атырау (0), Ақтөбе (0), Маңғыстау (-0.17) және Қызылорда (-0.44) облыстары. Бұл өңірлерде индикатор көрсеткіштерінің жартысы және одан астамы теріс мәнге ие.

Қызылорда облысында, алдыңғы индикаторлардағыдай, кез-келген интеграция мен Қытайды қабылдаудан толықтай бас тарту жағдайы байқалады. 3-индикатордың барлық сегіз көрсеткіші бойынша мәні теріс (61-сурет)

61-сурет. «Қытай инвестор ретінде» индикаторының Атырау, Ақтөбе, Маңғыстау және Қызылорда облыстарындағы көрсеткіштері

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сауалнамаға қатысқандардың тұрғылықты жері бойынша көрсеткіштерде аздаған айырмашылық байқалады. Қалалық жерлерде сұралғандар индикатордың 0,29 мәнін көрсетті, бұл ел бойынша орташадан 0,3 пунктке жоғары (0,26), ауылдық жерлерде – 0,22.

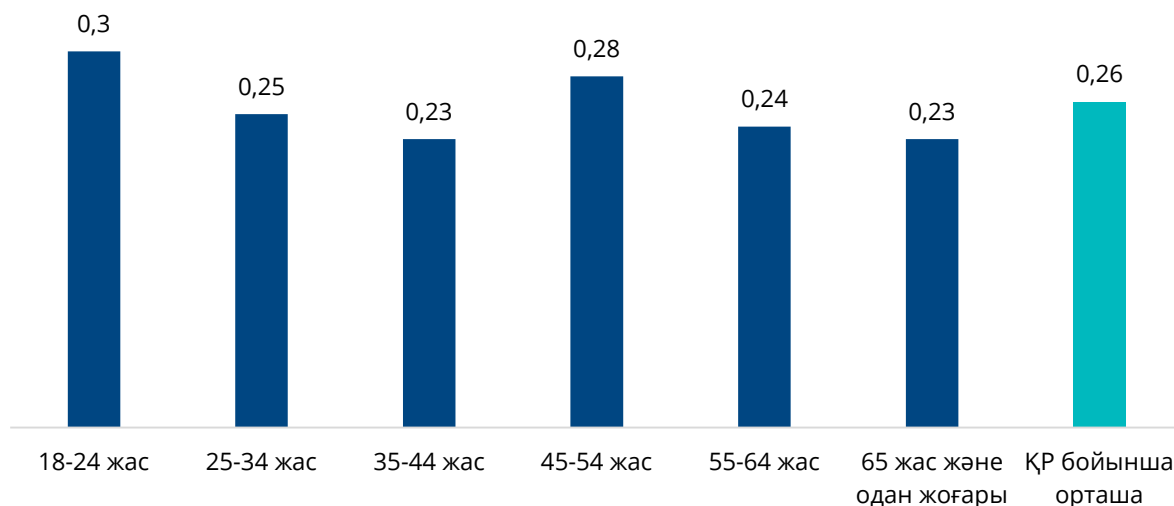
Гендерлік қатыстылығы бойынша индикаторлардың мәні де шамалы ерекшеленеді. Мәселен, егер ерлерде «Қытай инвестор ретінде индикаторының мәні 0,23 болса, әйелдерде бұл көрсеткіш 0,28-ге тең.

Егер жас ерекшелігі бөлінісінде «Қытай ықпал ету орталығы ретінде» индикаторының мәні 55 жастан асқан адамдар арасында ел бойынша орташадан төмен болса, онда 3-индикатор жағдайында сұралғандардың таңдауы өзгешелеу бөлінген. Мәселен, 25-34 және 35-44 жас аралығындағы жас ерекшеліктері бойынша топтары да ел бойынша орташадан төмен мәнді көрсетті. Сонымен бірге,

TALAP

тек егде жастағы адамдарда мәні бейтараптан төмен (ауыл шаруашылығы саласындағы ынтымақтастық) индикатор көрсеткіштері бар екенін атап өткен жөн (62-сурет).

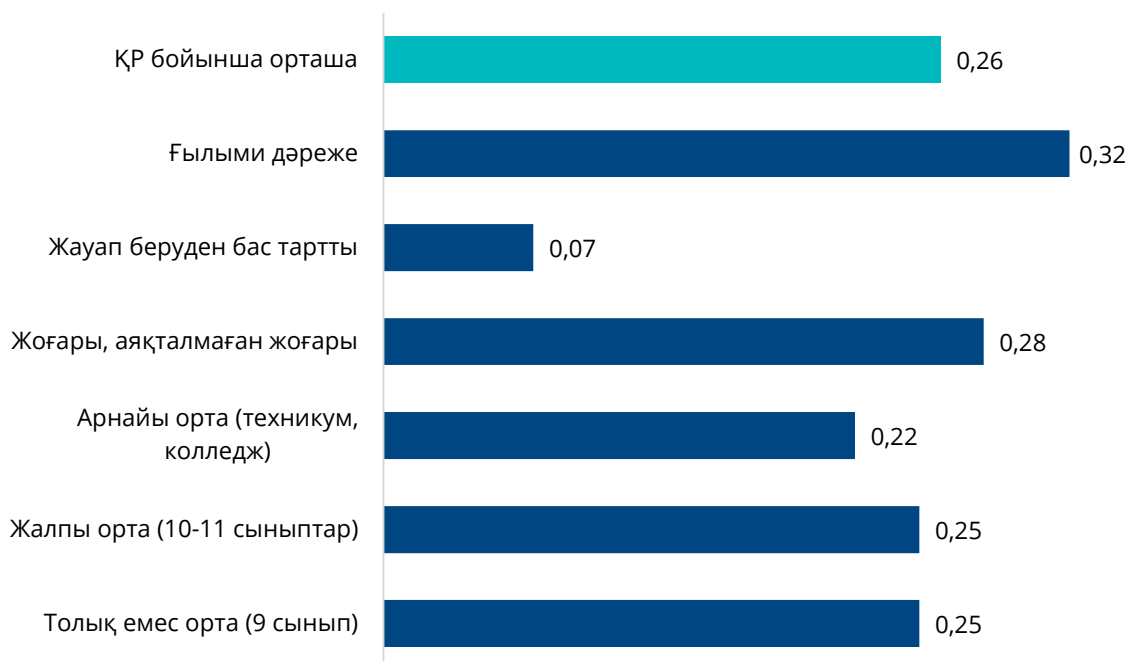
62-сурет. Жас ерекшелігі бойынша «Қытай инвестор ретінде» индикаторы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Индикатор мәндерінің сұралғандардың білім деңгейіне тәуелділігі туралы гипотеза 3-индикаторды есептеу кезінде де расталды. Мәселен, мектептің немесе колледждің 9, 11 сыныптық білімі бар респонденттер индикатордың мәнін ел бойынша орташадан төмен көрсетті, ал жоғары білімі немесе ғылыми дәрежесі бар респонденттер Қазақстан бойынша орташадан жоғары (63-сурет).

63-сурет. Білім деңгейі бойынша «Қытай инвестор ретінде» индикаторы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

TALAP

Қызмет түрлері бойынша сауалнамаға қатысқандардың 3-индикатор көрсеткіштерін зерттеген кезде жұмыссыздар (0,11), мемлекеттік сала қызметкерлері (0,17), жеке кәсіпкерлер (0,2), өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар (0,23) және зейнеткерлер (0,24) тарапынан Қытайға инвестор ретінде пессимистік көзқарастары байқалды. Өз кезегінде студенттер, колледж оқушылары, мүмкіндігі шектеулі адамдар, шағын және орта бизнес иелері және үй шаруасындағы әйелдер Қытаймен ынтымақтастыққа оптимистік (64-сурет).

64-сурет. Қызмет түрлері бойынша білім деңгейіне қатысты «Қытай инвестор ретінде» индикаторы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Жалпы, Қазақстан азаматтарының ҚХР-мен экономиканың түрлі салаларында ынтымақтастыққа оң көзқараста екенін атап өткен жөн. Ұлттық қауіпсіздік үшін аса маңызды стратегиялық маңызы бар салаларда сақтық байқалады.

4 - индикатор. Қытай мәдениет және білім (жұмсақ күш) ретінде

Қазіргі әлемде болып жатқан көптеген интеграциялық процестердің ішінде жаһандық білім беру жүйесінің қалыптасуы ең маңыздыларының бірі болып табылады. Еуропада ғылыми ұтымдылықтың өзіне тән идеалдары негізінде құрылған білім беру моделі басым мәнге ие, оған сәйкес Қазақстанның білім беру жүйесі де дамып келеді.

Қытай да көрсетілген жаһандық трендтерді ұстанады. Білім - Қытайдың дәстүрлі мәдениетіндегі ең жоғары құндылықтардың бірі. Қазіргі уақытта Қытайдағы білім беру жүйесіне көбіне еуропалық мәдениет ықпал етеді. Жаңа университеттердің құрылысы көбіне еуропалық және американдық стандарттарға бағытталған. Сонымен бірге, Қытайдың белсенді қатысуынсыз әлемдік мәдениет пен білімнің дамуын елестету мүмкін емес. Әлемдік қоғамдастықтың толық мүшесі ретінде сезіну үшін Қытай «ашық мәдениеттің» тактикасын ұстануға мәжбүр, яғни басқа мәдениеттердің жетістіктерін белсенді түрде алып пайдалануда. Ежелгі Греция мен Рим сияқты ұлы әлемдік мәдениеттер, Еуропа, Америка және Ресей мәдениеті әрдайым шетелдік мәдениеттердің жетістіктерін қабылдауға және пайдалануға дайын екендіктерімен ерекшеленіп келді және бұл олардың дамуы мен ілгерілеуіне көп жағынан ықпал етті¹⁸².

XX және XXI ғасырлардың шегі ҚХР үшін әлемдік қоғамдастыққа жету жолындағы ең маңыздысы болды. Кез-келген мемлекетте мұндай ауысудың сәттілігі көбінесе әлеуметтік-экономикалық және мәдени бастауға жағдай жасайтын білім беру саясатымен анықталады.

«Қытай мәдениет және білім (жұмсақ күш) ретінде» 4-индикатор қазақстандық қоғамның Қытай жұмсақ күшін білім мен мәдениет түрінде қаншалықты қабылдайтынын анықтауға бағытталған.

Әлеуметтік сауалнама барысында 4-индикаторға 8 сұрақ қойылды:

- 1) Сізге қытай тағамдары ұнайды ма?
- 2) Сіз қытай медицинасына сенесіз бе?
- 3) Сіз Қытайда өндірілген тауарлардың сапасына сенесіз бе?
- 4) Сіз Қытайдың тарихы мен мәдениеті туралы көбірек білгіңіз келе ме?
- 5) Сіз Қытайға туристік мақсатта барғыңыз келеді ме?
- 6) Сіз балаңыздың қытай тілін үйренгенін қалайсыз ба?
- 7) Сіз өзіңіз Қытайда білім алғыңыз немесе балаңызды оқуға жібергіңіз келе ме?
- 8) Сіз Қытайға өмір сүру үшін қоныс аударғыңыз келеді ме?

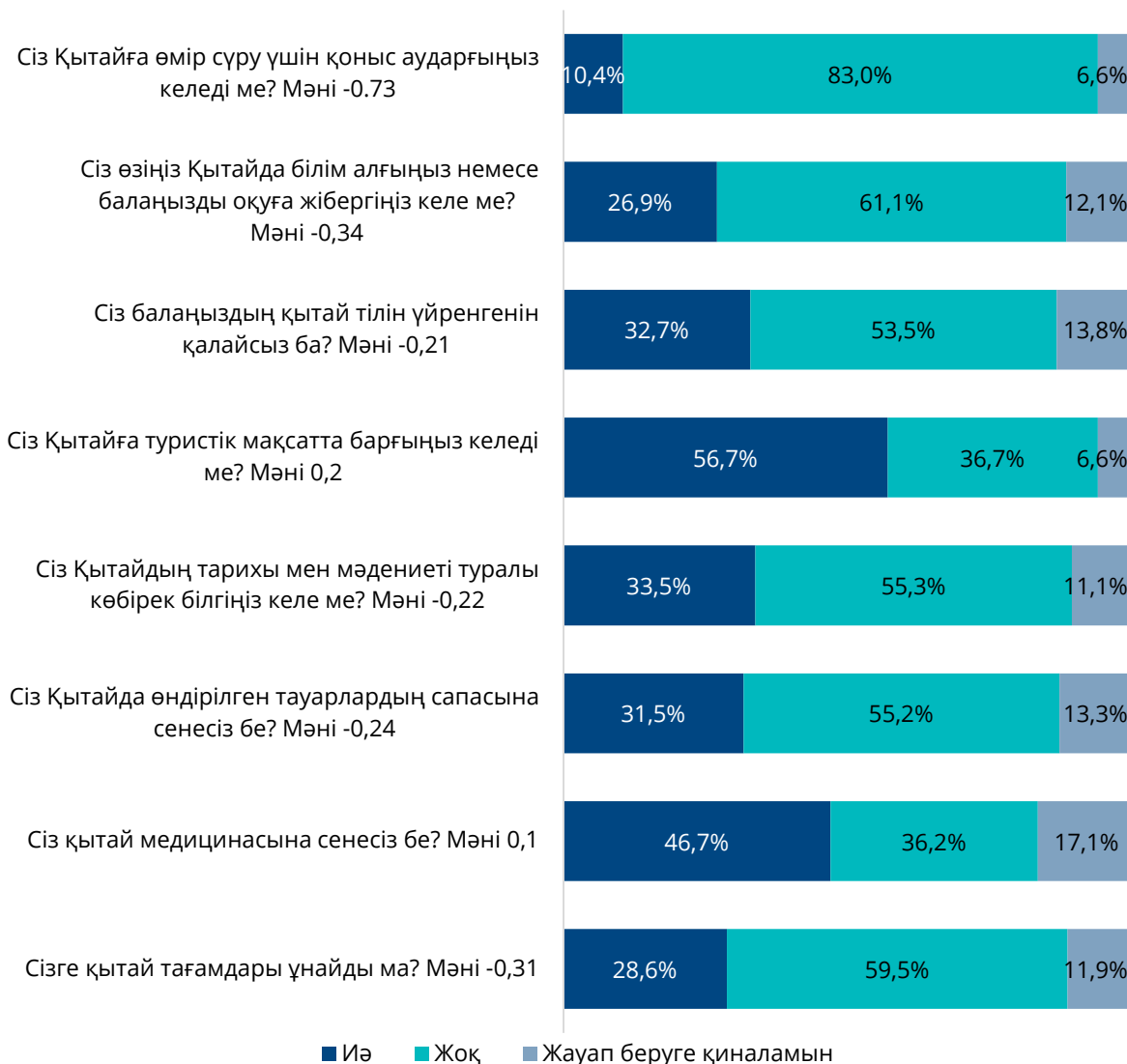
Көрсеткішті есептеу = (Иә-Жоқ) / (Иә + Жоқ + жауап беруге қиналамын)

4 - индикатор = 10 көрсеткіш бойынша орташа арифметикалық мән

Сауалнама нәтижесінде 4-индикатордың мәні -0.22-ге тең болды. Іс жүзінде 4-индикатордағы барлық дерлік көрсеткіштер теріс.

Көптеген қазақстандықтарға ерекше қытай тағамдары ұнамайды. Сондай-ақ, Қытайға көшуге, онда білім алуға, қытай тілін үйренуге, қытай тарихы мен мәдениетін, сондай-ақ қытай тауарларын білуге байланысты көрсеткіштердің мәні теріс. Қытай медицинасы мен Қытай туризміне деген көзқарас пен сенім көрсеткішінің мәні оң (65-сурет).

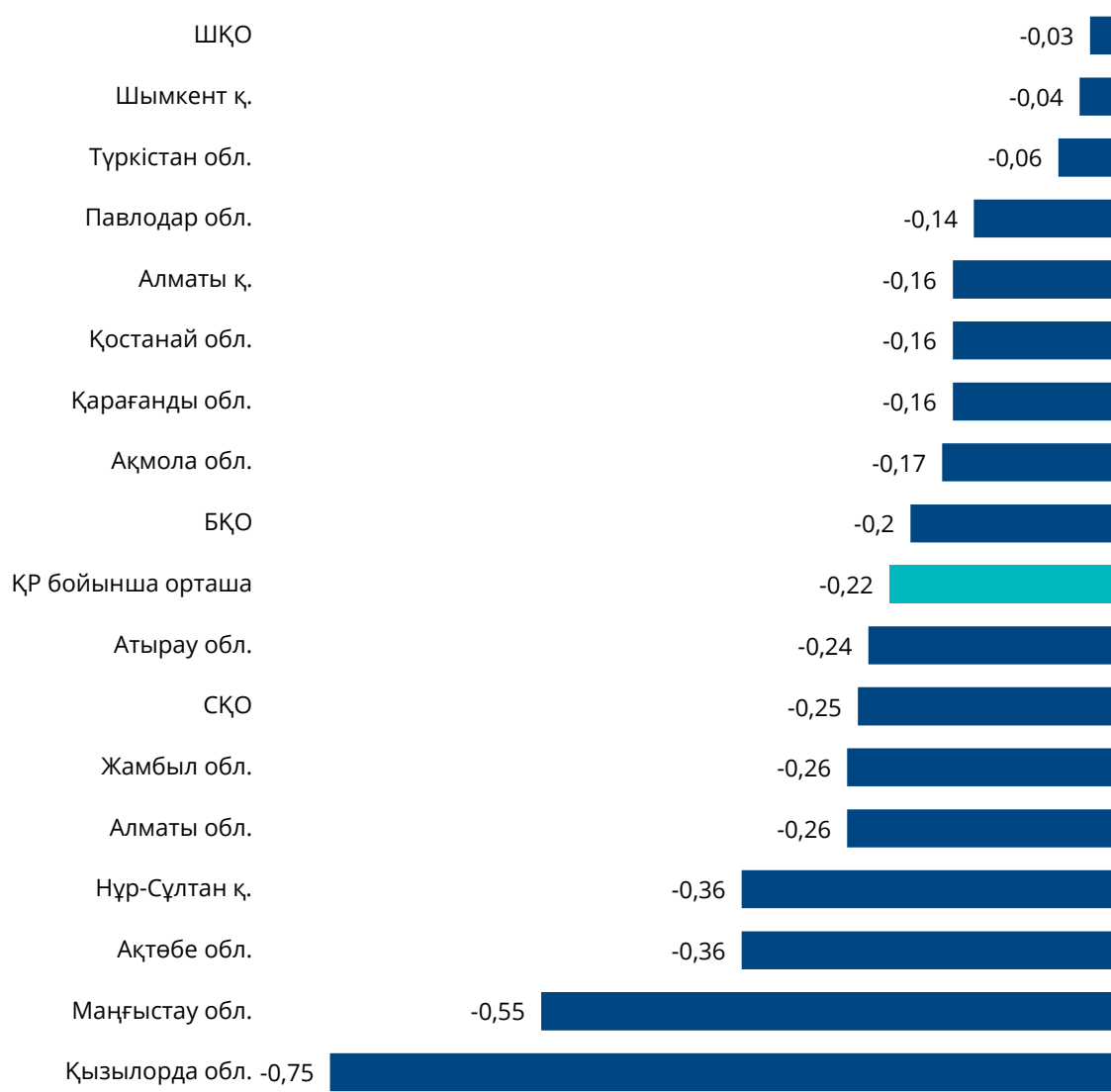
¹⁸² Научная электронная библиотека disserCat. Чжэн Чжилян (2006). Становление образования в контексте взаимодействия культуры востока и запада: На материале системы высшего образования в Китае

65-сурет. 4-индикатордың сұрақтарына респонденттердің жауабы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Өңірлік бөліністе барлық облыстар мен республикалық маңызы бар қалалар 4-индикатор бойынша жағымсыз мәндерді көрсетті (66-сурет).

66-сурет. Қазақстан Республикасының өңірлері бөлінісінде «Қытай мәдениет пен білім (жұмсақ күш) ретінде» индикаторының мәні

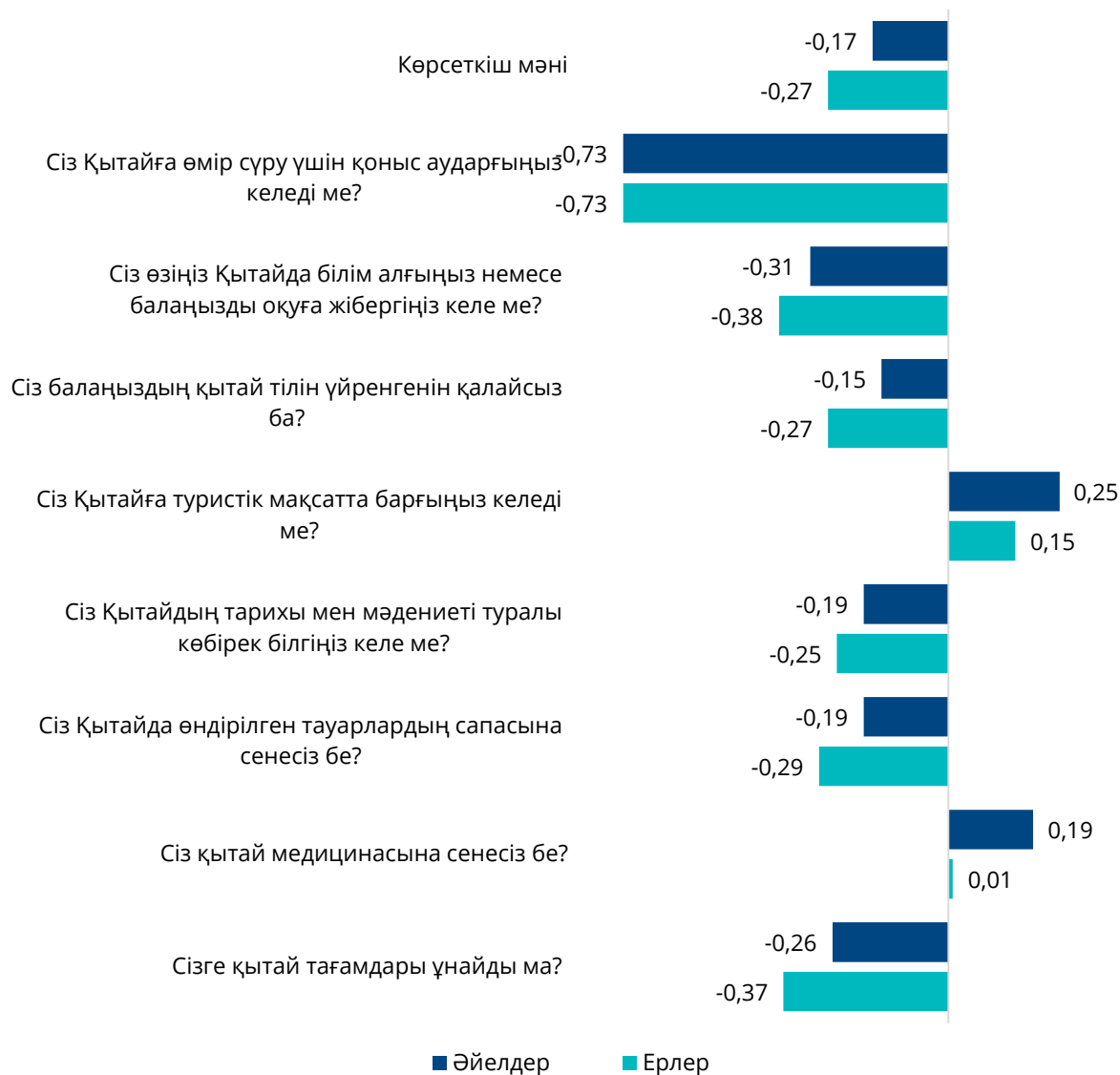

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Ауыл және қала тұрғындары Қытай мәдениеті мен білімін қабылдауға ниетті. Ел бойынша индикатордың орташа мәні -0,22 болса, қала тұрғындары -0,21, ауылдық жерде -0,23 мәнді нәтиже көрсетті.

Гендерлік қатыстылығы бойынша респонденттердің пікірлері екіге бөлінді. Сауалнамаға қатысқан әйелдер арасындағы 4-индикатордың мәні -0,17, ерлер арасында -0,27. Ерлер мен әйелдер арасындағы индикатордың мәндеріндегі айырмашылық балалардың қытай тілін үйренуіне, туристік мақсатта Қытайға баруына, Қытай тауарларына, медицинаға және тағамдарға деген сенім білдіру мәселелерінде пікірлердің әр түрлі болуына байланысты қалыптасты (67-сурет).

67-сурет. ҚР өңірлері бойынша «Қытай мәдениет және білім (жұмсақ күш) ретінде» индикаторының көрсеткіштері мен маңызы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Жас топтары, қызмет түрі және білім деңгейі бойынша 4-индикатордың көрсеткіштері де теріс. Тек ғылыми дәрежесі бар сұралғандарда (-0,04) 4-индикатордың мәні бейтарапқа жақын.

23 сарапшының сауалнамасы

2020 жылдың шілдесінен тамыз айына дейін зерттеу тобы 12 облыстан және республикалық маңызы бар қалалардан экономиканың 16 секторында жеке, мемлекеттік және халықаралық секторларда жұмыс істейтін 23 сарапшыға сауалнама жүргізді.

Барлық сұралған сарапшылар ҚХР-дың ішкі және сыртқы саясатты жүргізу, халықаралық жобалар мен бастамаларды жүзеге асыру бөлігіндегі қызметі туралы хабардар (68-сурет).

TALAP

68-сурет. Экономика салаларында жұмыспен қамту бойынша сарапшылардың қатысуы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сұралған сарапшылар Қытайдың Қазақстанға деген қызығушылық деңгейін жоғары бағалайды. Осылайша, сарапшылардың 82,6% -ы Қытайға деген қызығушылық орташа деңгейде және одан жоғары деп санайды.

69-сурет. «Бүгінгі таңда Қазақстанда Қытайға деген қоғамдық қызығушылықтың деңгейі қандай?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы

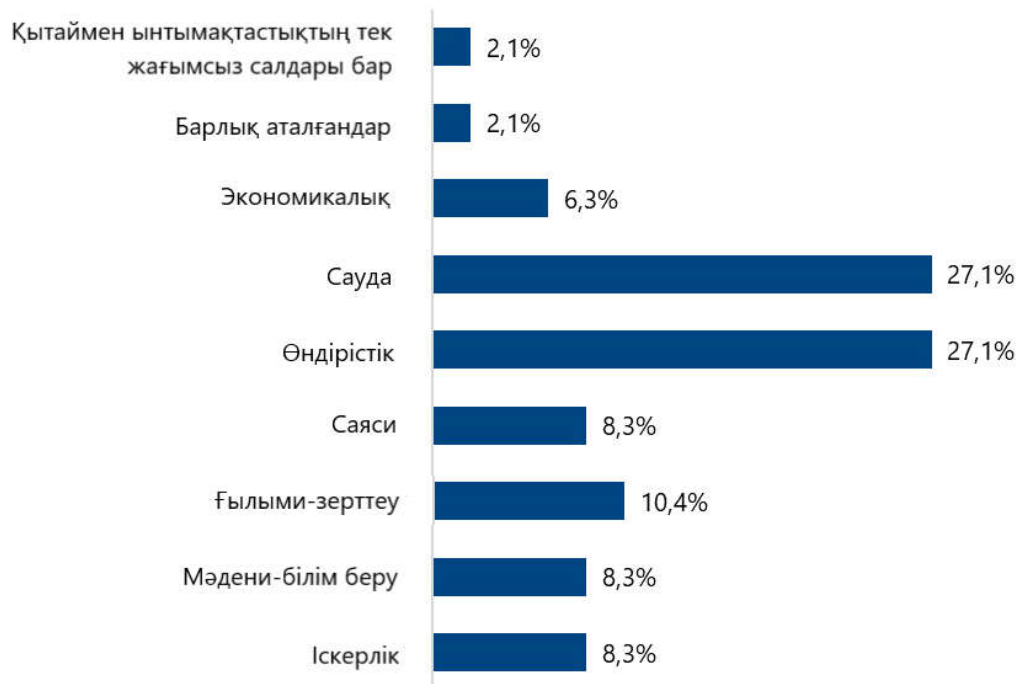
Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

TALAP

Сарапшылардың пікірінше, ҚХР-ға деген қызығушылықтың артуы ҚХР-дың географиялық көршілестігімен, оның әлемдегі экономикалық және саяси жағдайымен, қытайлық сату нарығының болашағы және технологиялармен алмасу мүмкіндіктеріне байланысты себептерден туындады.

Сарапшылар ҚХР-мен байланыстың Қазақстан үшін тиімді болуы мүмкін негізгі перспективалық нүктелері ретінде өндіріс (27,1%), сауда (27,1%) және ғылым (10,4%) деп санайды (70-сурет).

70-сурет. «Сіздің көзқарасыңыз бойынша қандай салалар Қазақстанның Қытаймен ынтымақтастығында Қазақстан үшін тиімді болып табылады?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сұралған сарапшылардың көпшілігі Қазақстан-Қытай ынтымақтастығын өзара тиімді деп бағалады (47,8%), сарапшылардың үштен бірін Қытай тарапы үшін тиімді деп бағалады (71-сурет).

71-сурет. «Қазіргі кезеңдегі Қазақстан-Қытай ынтымақтастығын қалай сипаттайсыз?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сұралған сарапшылар Қытаймен ынтымақтастықтың тиімді жақтарын көреді. Атап айтқанда, сұралған сарапшылар логистика мен көлік ағындарының, сауданың, технологияның, инвестицияның, туризмнің дамуын атап өтті. Сонымен қатар, сарапшылардың 13% - ы Қытаймен ынтымақтастықтың ешқандай тиімді жақтарын көрмейді.

«Сіз Қазақстан үшін ҚХР-мен ынтымақтастықтың қандай тәуекелдерін көресіз?» деген ашық сұраққа территориялық тұтастық пен экономикалық тәуелділікке қатысты, қарыздық, несиелік міндеттемелердің өсу ықтималдығы және қытайлық мамандармен бәсекелестікке байланысты қазақстандық жұмыс күшінің дамуы баяулайды деген тәуекелдер айтылды. Сондай-ақ, Қазақстан үшін Қытаймен ынтымақтастықтан тәуекелдер жоқ деп санайтын сарапшылардың 17,4% - ын атап өткен жөн.

«Қытай Қазақстан үшін достас мемлекет пе?» деген сұрақта сарапшылар мен халықтың пікірлері әр түрлі болды. Мәселен, егер сарапшылардың шамамен 80% -ы Қытайды достас мемлекет деп санаса, онда сұралған халықтың тек 48% -ы олармен келісті (72-сурет).

72-сурет. «Қытай Қазақстан үшін достас мемлекет пе?» деген сұраққа сарапшылар мен халықтың берген жауабы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Көптеген сарапшылар ҚХР-дың сындарлы көзқарасымен ерекшеленетін және серіктестермен достық қарым-қатынасты көздейтін достық қалыпта көреді; Қазақстанмен ынтымақтастық тек прагматикалық формалармен шектелмейді, сонымен қатар ізгі ниетті әрекеттерін де (гуманитарлық

TALAP

көмек, ақысыз білім беру бағдарламалары, оқу сапарлары және т.б.) атап өтуде. ҚХР Сыртқы қауіпсіздіктің қолайлы режимін қамтамасыз ету аясында онымен шекаралас мемлекеттермен достық қарым-қатынасқа ерекше мүдделі. Сондай-ақ, Қазақстан (қытайлықтардың бағалауы бойынша) «Белдеу және жол» бастамасын іске асыруда барынша ілгерілеуге қол жеткізген елдердің бірі болып табылады.

Сонымен қатар, Қытайды Қазақстанға қырын қабақты мемлекет деп санайтын кейбір сарапшылар келесі пікірлерін білдірді:

- › Қытай қазақстандық өндірістің дамуына жол бермей, Қазақстанмен өзара қарым-қатынаста тек өзінің пайдасын көреді;
- › Қытай Қазақстанның мүдделерімен сәйкес келе бермейтін өзінің экономикалық және саяси мүдделерін көздейді.

Сауалнамаға қатысқан сарапшылар қоғамдық түсініктің қалыптасуына мәдени-тарихи, технологиялық немесе идеологиялық факторларға қарағанда Қытайдың экономикалық экспансиясы немесе экономикалық өсуінің жоғары қарқыны көбірек әсер етеді деп санайды (73-сурет).

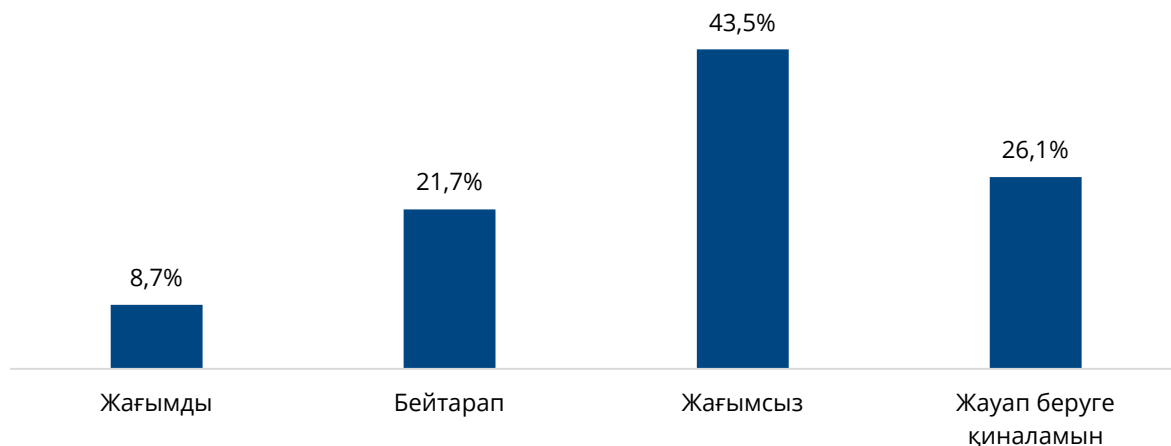
73-сурет. «Сіздің бағалауыңыз бойынша Қазақстанда Қытай туралы қоғамдық түсініктің қалыптасуына қандай фактор әсер етеді?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сондай-ақ, сарапшылар бүгінде Қытайдың жағымсыз бейнесі қоғамдық қабылдауда басым деп ойлайды (74-сурет).

74-сурет. «Сіздің бағалауыңыз бойынша, бүгінгі таңда Қытайдың қандай бейнесі қоғамдық қабылдауда басым?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

Сауалнамаға қатысқан сарапшылардың 39,1% - ы соңғы 3 жылда қазақстандықтардың Қытайға қатынасы нашарлады деп санайды. 17,4% жақсарған деп санайды, 21,7% өзгерген жоқ және 21,7% жауап беруге қиналды.

Сарапшылардың басым бөлігі Қазақстандағы синофобия деңгейі орташа және жоғары деңгейде (73,9%) деп есептейді. 13% - ы Қазақстанда синофобия жоқ немесе өте төмен деп санайды (75-сурет).

75-сурет. «0-ден 7 балға дейінгі шкаланы қолдана отырып, қазіргі уақытта қазақстандық қоғамдағы синофобия деңгейін бағалаңыз»

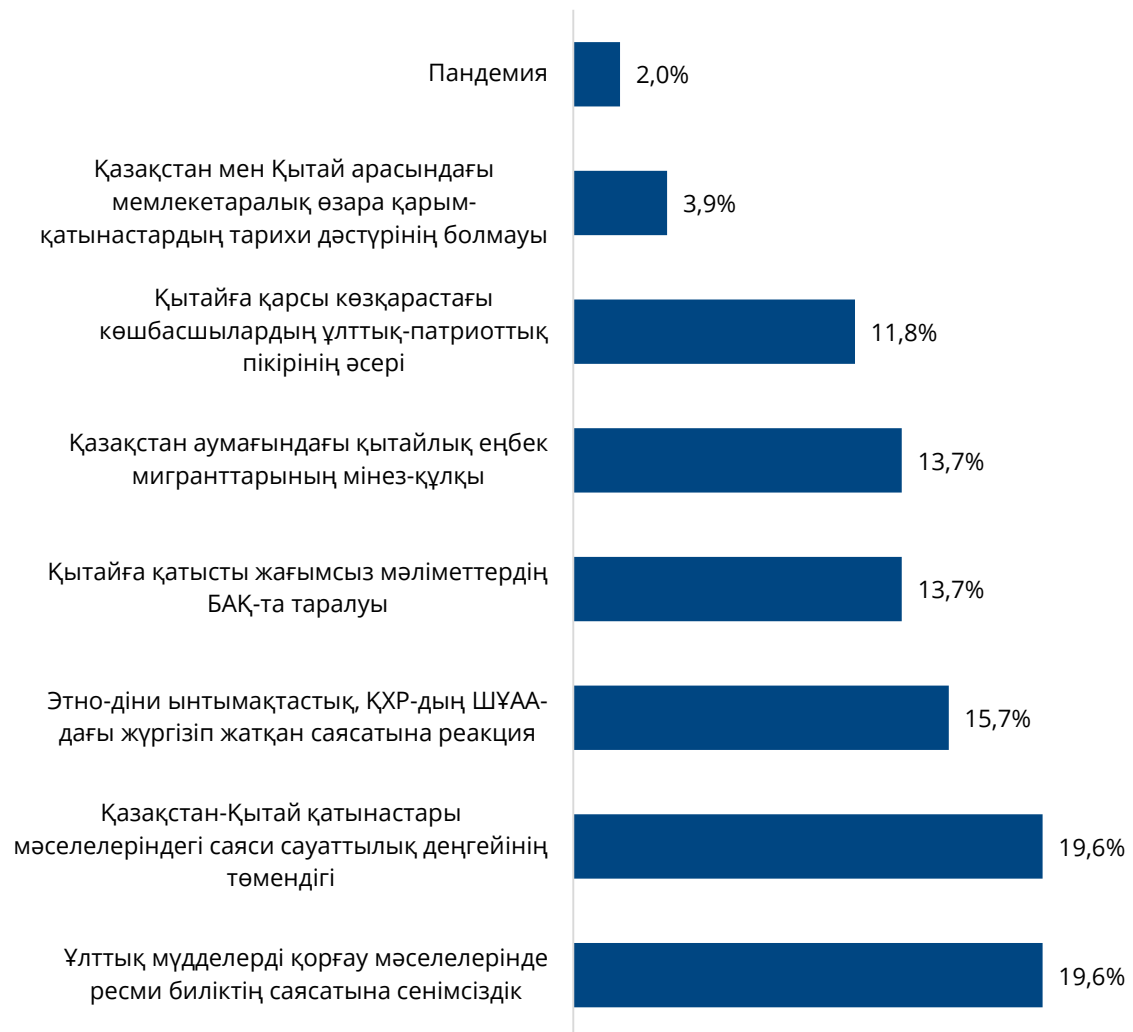

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

TALAP

Сұралған сарапшылардың тек 2%-ы COVID-19 пандемиясын Қазақстанда синофобияның даму себебі ретінде атап өтті. 19,6% синофобияның себебі ұлттық мүдделерді қорғау мәселелерінде ресми биліктің саясатына сенімсіздіктен деп санайды. Тағы 19,6%-ы мұның себебін Қазақстан-Қытай қарым-қатынастары мәселелеріндегі саяси сауаттылықтың төмен деңгейінен деп санайды (76-сурет).

76-сурет. «Сіз Қазақстандағы синофобияның дамуының негізгі себептерін неден көресіз?» деген сұраққа сарапшылардың жауабы

Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

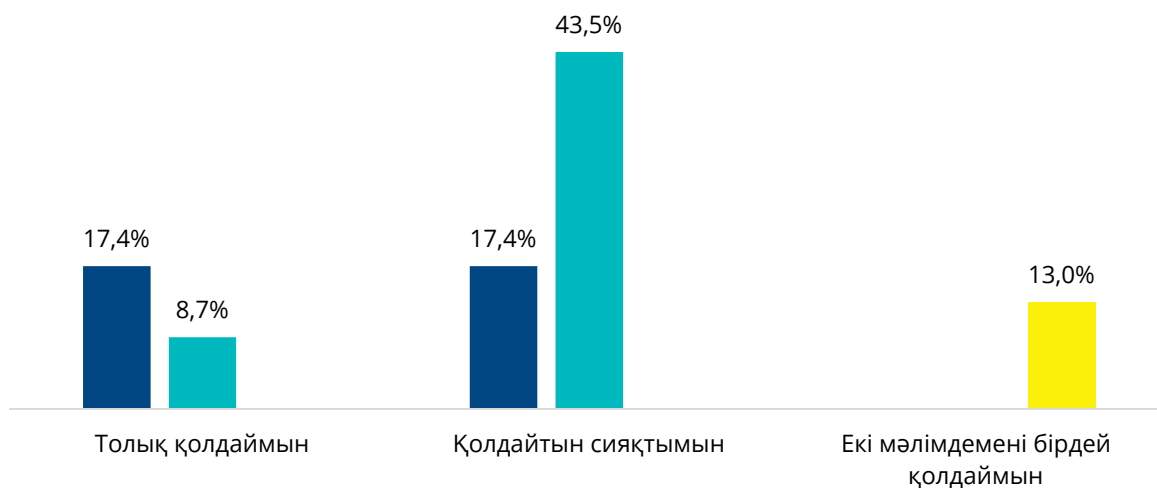
Сауалнама соңында сарапшыларға 2 тұжырым ұсынылды:

1. синофобия факторы Қазақстан ішіндегі жағдайды тұрақсыздандырудың нақты құралы болып табылады;
2. синофобияның деструктивті әсері асыра айтылған, ол сирек кездеседі және жергілікті таралуы бар.

Бірінші тұжырымды белгілі бір дәрежеде («толығымен қолдаймын», «қолдаймын») сарапшылардың 34,8% қолдады. Екінші тұжырымға сұралған сарапшылардың 52,2% - ы келісті. Екі тұжырыммен де 13% келісті (77-сурет).

TALAP

77-сурет. Сіз қай тұжырымды көбірек қолдайтындығыңызды белгілеңіз 1. Синофобия факторы Қазақстан ішіндегі жағдайды тұрақсыздандырудың нақты құралы болып табылады 2. синофобияның деструктивті әсері асыра айтылған, ол сирек кездеседі және жергілікті таралуы бар

- Синофобия факторы Қазақстан ішіндегі жағдайды тұрақсыздандырудың нақты құрал болып табылады
- Синофобияның деструктивті әсері асыра айтылған, ол сирек кездеседі және жергілікті таралады

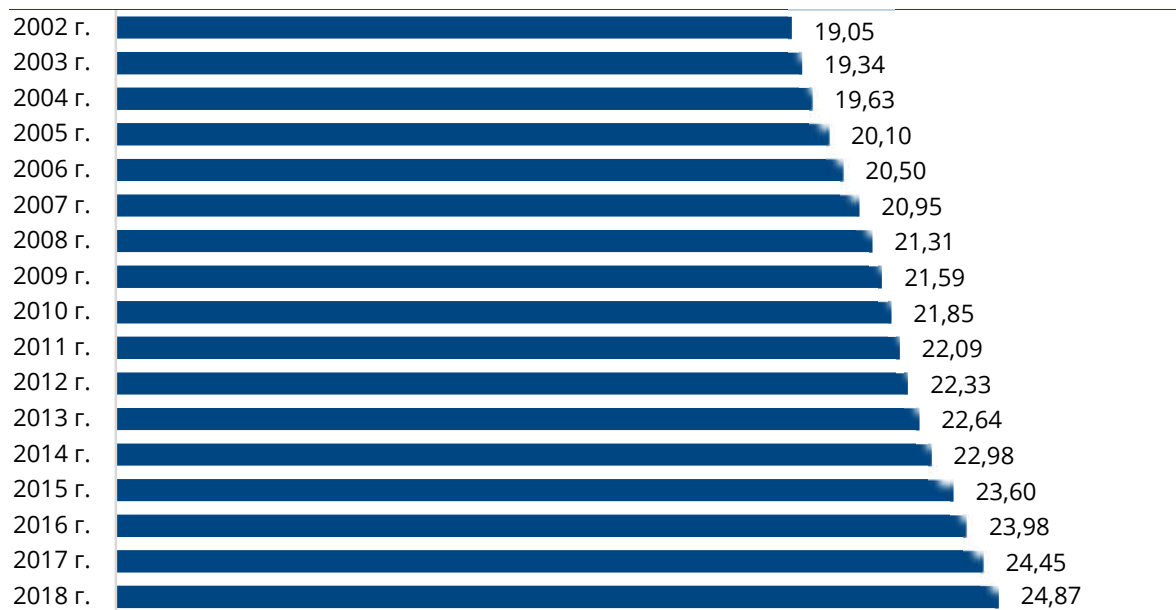
Дереккөз: «TALAP» ҚЗО

3.3 Шыңжаңның экономикалық дамуы: Қазақстан үшін экологиялық және әлеуметтік салдары

«Белдеу және жол» бастамасында Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданына ерекше рөл беріледі, өйткені өңір 8 елмен шектеседі және Орталық Азия елдерімен тығыз экономикалық байланыста. ШҰАА Орталық Азияның экономикалық орталығы ретіндегі жағдайын нығайтып, болашақта «Белдеу мен жол» бастамасының көлік-логистикалық, сауда, мәдени, ғылыми және білім беру орталығына айналу мүмкіндігі бар¹⁸³.

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының айрықша ерекшелігі - оның көп ұлттылығы. ШҰАА халқының 40%-ын құрайтын бүкіл ҚХР үшін негізгі хан ұлтының өкілдерімен қатар, 46%-ын ұйғырлар, 7%-ын қазақтар, 4,5%-ын дүнгендер, 2,5%-ын Шыңжаңды мекендеген басқа 43 ұлт өкілдері құрайды. Сепаратистік үрдістердің күшеюіне байланысты бұл аймақ Қытай басшылығы үшін проблемалық болып табылады. 2010 жылға дейін Қытай басшылығы бұл мәселені ұйғыр халқының пайыздық үлесін төмендету үшін хан ұлтының өкілдерін ШҰАА-ға қоныстандыру, сондай-ақ Қытай Халық-азаттық армиясының бөлімшелерін орналастыру жолымен шешті (78-сурет).

78-сурет. 2002-2018 жылдар аралығында ШҰАА халқының өсу серпіні (млн адам)

Дереккөзі: stat.gov.cn

Сондай-ақ, Шыңжаңның ерекшелігі – бай табиғи ресурстарының болуы. Мәселен, ШҰАА мұнай қоры ҚХР бойынша жалпы қорлардың 30%-ын, газ - 34%-ын, көмір - 40%-ын құрайды. Ғасырдың басына дейін бұл аймақ экономикалық күйзелісте деп есептелген, негізгі саласы - ауыл шаруашылығы болды.

XXI ғасырдың бірінші онжылдығынан бастап елдегі аймақтық саралау проблемасының күрт шиеленісуіне байланысты Қытайдың Шыңжаңды дамыту саласындағы саясаты 2050 жылға дейінгі «Батысты қауырт игеру» бағдарламасына сәйкес жүзеге асырылады. Бағдарламаны үш кезеңде іске асыру көзделді: 1) 2001-2010 жж.; 2) 2011-2030 жж. - өнеркәсіпті жаңғырту және өндіріс құрылымын жетілдіру, өңірдің ЖІӨ-нің жылына 6,9% қарқынмен өсуін қамтамасыз ету; 3) 2031-2050 жж.

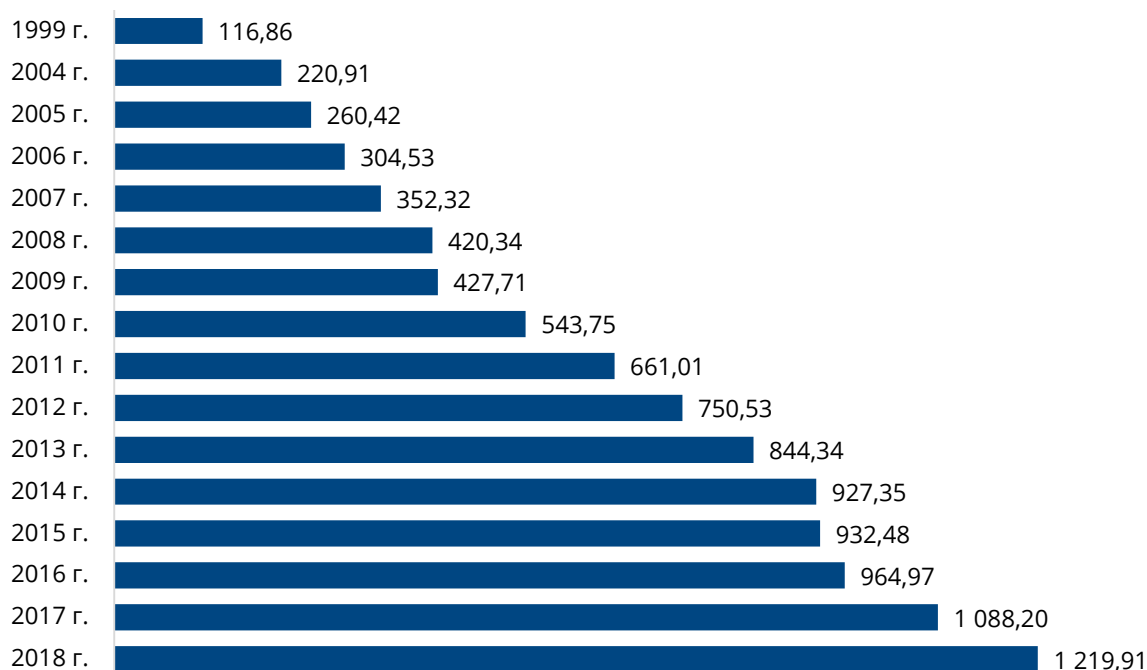
¹⁸³ <https://isca.kz/ru/analytics-ru/2760>

Аймақтың табиғи ресурстарын игерумен қатар, «Батысты қауырт игеру» бағдарламасының міндеттері кластерлік типтегі ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту, шетелдік инвестицияларды тарту, ШҰАА транзиттік әлеуетін пайдалану, туризмді дамыту болып табылады. Қаржыландыру негізінен ҚХР Үкіметінің бюджетінен жүзеге асырылады. Сондай-ақ Қорғас және Қашқар қалаларында экономикалық даму аймақтарының құрылысына қолдау көрсету үшін ҚХР үкіметі Қытай Халық банкі, Азия Даму Банкі (АДБ) сияқты қаржы институттарын тартады. Сонымен қатар, Қытайда 2010 жылы елдің 19 провинциясы мен қалаларының Шыңжаңға «шефтік экономикалық көмек көрсету» бағдарламасын бастау туралы шешім қабылданды. Егер 2010 жылға дейін ШҰАА-ға көмек ретінде Қытайдың ішкі аймақтарынан кадрлар жіберілген болса, кейінірек қаржылық және техникалық көмек қарастырылды. 2010 жылдан бастап Қытайдың қалалары мен провинциялары Шыңжаңда білім, денсаулық сақтау, ауыл шаруашылығы, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық және ақпараттандыру салаларында эксперименттік тәртіпте жобаларды іске асыра бастады.

Инвестиция тарту бойынша жұмыстар жүргізілуде. Инвесторларды тарту үшін Қашқар еркін экономикалық аймаққа (АЭА) айналды. Қазіргі уақытта өңірдің маңызды инвесторлары ЕО, АҚШ, Жапония, Гонконг, Макао елдері болып табылады.

Нәтижесінде 2018 жылы Шыңжаң экономикасының жалпы көлемі 1952 жылмен салыстырғанда 200 есе өсіп, 1,2 триллион юаньға жетті. Жан басына шаққандағы ЖІӨ 1992 жылғы 166 юаннан 2018 жылы 49 мың юаньға дейін өсті. Сыртқы сауданың жалпы көлемі 20 млрд долларға жетті (79-сурет).

79-сурет. ШҰАР-дың ЖӨӨ динамикасы (трлн юань)

Дереккөз: stat.gov.cn

Шыңжаң туризм саласының қарқынды өсуі байқалады: 2018 жылы аймаққа келген қытайлық және шетелдік туристердің саны 150 млн адамға жетті, бұл өткен жылғы көрсеткіштен 40,1% - ға жоғары¹⁸⁴. 2013 жылы ҚХР «Жібек жолының экономикалық белдеуі» бастамасын ұсынғаннан кейін Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы бір мезетте географиялық артықшылықтарға ие болды, өйткені ол «Белдеу мен жолдың» алдыңғы қатарында орналасқан және Орталық, Оңтүстік, Батыс Азия мен

¹⁸⁴ <https://www.interfax.ru/world/687837>

TALAP

Еуропаны байланыстыратын маңызды көлік торабы болып табылады. Ауқымды инфрақұрылым құрылысы басталғаннан кейін Шыңжаң мен көрші елдер арасындағы тауар айналымы айтарлықтай өсті, ал сыртқы сауда және экономикалық даму жаңа кезеңге өтті.

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының көлік кешенін дамыту 2009 жылы Шыңжаңның солтүстік-батысындағы Бортала-Моңғол автономиялық округін Қытай мен Қазақстан шекарасындағы ең ірі бақылау-өткізу пункттерінің (БӨП) бірімен жалғаған Цзинхэ - Инин-Қорғас бірінші электрлендірілген теміржол желісін іске қосу арқылы басталды.

2011 жылы Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының астанасы Үрімші қаласынан Алашанькоуға (Қазақстан шекарасындағы бақылау-өткізу пункті) дейінгі электрлендірілген темір жол пайдалануға берілді, сондай-ақ Қорғастағы БӨП-те темір жолдар түйістірілді.

ШҰАА-да автожол қатынасын жаңғыртуға көп көңіл бөлінеді. Мәселен, 2012 жылдың қыркүйегінде Гуанчжоу уезінен (Ганьсу провинциясы) Синсинся қаласына (СУАР) дейінгі жоғары жылдамдықтағы тас жол қозғалысы ашылды. Тас жол Шығыс Қытай Цзянсу провинциясының Ляньюньган қаласын Қорғас БӨП-пен байланыстыратын жүрдек автожолдың бөлігі болып табылады. Ляньюньган-Қорғас жүрдек автомагистралі елдің аумағын шығыстан батысқа қарай кесіп өтеді (Цзянсу, Аньхой, Хэнань, Шэньси, Ганьсу және Шыңжаң провинциялары арқылы) және Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданын Қытайдың қалған бөлігімен байланыстыратын алғашқы және жалғыз жүрдек жол болып табылады.

ШҰАА дамуының оң серпініне қарамастан Шыңжаңның әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени және ұлттық дамуында бірқатар проблемалар бар. Мәселен, сарапшылар Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының өнеркәсіп салаларында жұмыс істейтін жұмысшылары мен қызметкерлерінің кәсіби дайындығының әлсіздігін атап өтті. Қытайдың өнеркәсіптік өндіріс жүйесіндегі өзгерістер аясында жергілікті халықты жұмыспен қамту құрылымы, әсіресе ауылдық жерлерде аздап өзгерді. Нәтижесінде автономды аудан жеткілікті дәрежеде ғылыми-техникалық және басқару персоналымен қамтамасыз етілмеген.

Сондай-ақ, аудан экономикасының өсуіне қарамастан, экономикалық белсенді халықтың демографиялық құрылымы өзгеріссіз қалып отыр. Ауыл шаруашылығын есепке алмағанда, хан емес халық өкілдерінің, оның ішінде ұйғырлардың басым бөлігі өндірістік емес салаларда – білім беру, мәдениет, денсаулық сақтау, спорт, әлеуметтік қызмет көрсету, сондай-ақ сауда және қоғамдық тамақтану салаларында жұмыс істейді. Оның кішігірім бөлігі ғана ғылымды қажет ететін өндірістер мен өнеркәсіптік кәсіпорындарда шоғырланған.

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданында болып жатқан процестер экономикалық экспансия және демографиялық қысым бөлігінде Орталық Азия аймағының мемлекеттеріне әсер етеді және болашақта әсер ететін болады.

Бүгінгі таңда Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы Орталық Азия елдерінің негізгі сыртқы сауда серіктесі болып қала береді. Сонымен қатар, Шыңжаң арқылы Қытайды Орталық Азия елдерімен, Ресеймен және Еуропамен байланыстыратын барлық көлік-логистикалық артериялар өтеді, ШҰАА Орталық Азия газы мен Қазақстан мұнайы экспортының негізгі транзиттік базасы болып табылады.

Бұл ауданның табысты өнеркәсіптік дамуына мүмкіндік береді. Үрімшідегі мұнай өңдеу зауыты Қытайдың 7 ірі мұнай өңдеу кәсіпорынының қатарына кіреді.

Барлық 8 шекаралас елдің ішінде Қазақстан қазіргі уақытта Шыңжаңның басты сауда-экономикалық серіктесі болып табылады. Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының үлесіне ҚР мен ҚХР арасындағы тауар айналымының 75%-дан астамы тиесілі және бұл көрсеткіштер бірнеше жыл бойы тұрақты болып келеді. Сонымен, Қытай кедендік департаментінің мәліметі бойынша, 2020 жылдың қаңтар-ақпан айларында Қазақстан Шыңжаңның негізгі сауда серіктестері тізімінде көш бастады.

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы мен Қазақстан арасындағы сауда көлемі жылдық есептелім бойынша 29,1%-ға 10,83 млрд юаньға дейін өсті¹⁸⁵.

Алайда, Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының ауқымды өнеркәсіптік дамуы аймақ үшін елеулі экологиялық қауіп-қатерге алып келеді. Өнеркәсіптік және ауылшаруашылық нысандарын белсенді дамыту су ресурстарының көп мөлшерін қажет етеді. Тиісінше, трансшекаралық өзендер мен ағындардан су алу, сондай-ақ олардың ластануы қауіп туындайды.

Қазақстан Республикасының жер үсті су ресурстарының төрттен үш бөлігі елдің Қытаймен шекаралас шығыс және солтүстік-шығыс бөліктерінде орналасқан екі су бассейні - Балқаш-Алакөл және Ертісте шоғырланған.

Іле өзенінің қайнар көзі Тянь-Шаньның Қытай бөлігінде 3540 м биіктікте, Текес пен Күнгес өзендері қосылатын жерде қалыптасады, содан кейін жалпы ауданы 8 мың км² дельтаны құрай отырып, оңтүстіктен Балқаш көлінің батыс бөлігіне құяды. Бассейннің негізгі бөлігін құрайтын Іле өзені ағысының жоғарғы шығыс бөлігі ШҰАА аумағында орналасқан. Ортаңғы және төменгі бөліктері Қазақстан Республикасы Алматы облысының аумағында орналасады. Қазақстанның маңызды су объектісі Балқаш көлін тұщы сумен толтыру Іле өзенінің ағынымен қамтамасыз етіледі, бұл батыстан келетін барлық су ағынының 80%-ын береді. Іле өзенінің суларын шаруашылыққа пайдалану құрылымында 90% дан астамын суармалы егіншілік қажеттіліктері құрайды. Іле өзенінің су ресурстары энергетикаға (Қапшағай су электр станциясы (ГЭС), коммуналдық және өнеркәсіптік қажеттіліктерді сумен жабдықтауға да қолданылады. Соңғы жылдары өзен ағысы мен су жинау шығыны жылына 3,5-тен 4,42 км³-ге дейін ауытқитын ҚХР-дың жекелеген аумақтарындағы су ресурстары шамамен 600 мың га алқапта суармалы егіншілікті, сондай-ақ ауыз су мақсаттарын, энергетика мұқтаждарын қамтамасыз ету үшін пайдаланылады. Соңғы жылдары Іле бассейнінің Қытай бөлігінен су алудың өсуі байқалады. Қытай жағындағы Іле өзенінің бассейнінде 130-ға жуық гидроқұрылыстар мен 13 су қоймасы салынды¹⁸⁶.

Ертіс өзені – Обь өзенінің саласы. Ертістің жалпы ұзындығы 4280 км, оның 618 км Қытайға, 1698 км Қазақстанға тиесілі. Қазақстан үшін өзеннің экономикалық маңызы өте зор. Республика аумағында өзен бассейнінде 2,5 млн адам тұрады. Сондай-ақ, ірі өнеркәсіптік орталықтар орналасқан: Өскемен, Семей, Павлодар. Ертіс өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығын сумен қамтамасыз ететін Қазақстан мен Ресейдің солтүстік-шығыс аудандарының негізгі су артериясы болып табылады. Сондай-ақ өзенде су тасымалы жүзеге асырылады және гидроэнергия өндіріледі. Қазақстанда су ресурстарын оңтайлы пайдалану мақсатында Ертіс өзені бассейнінде Кеңестік кезеңде Бұқтырма (49 км³), Өскемен (659 млн м³) және Шұлбі (1,83 км³) ірі су қоймалары салынды.

Ертістің бастауы Қытайда қалыптасқан. Ертіс өзенінің жоғарғы ағысы бастаудан (қайнар көзі – Көгілдір және Ақ Ертіс-Моңғол Алтайының батыс беткейлерінен бастау алады) Зайсан көліне дейін.

2000 жылдан бастап Батыс Қытайды ауқымды игеру басталғаннан кейін Қара Ертістен су ШҰАА мұнай-газ өнеркәсібінің орталығына, Қарамай қаласына ұзындығы 300 км-ден астам және ені 22 метр (Ертіс суының 26%) «Қара Ертіс-Қарамай» каналы бойынша құйылады. Сонымен қатар, су 140 мың га жерді суару үшін пайдаланылады. Қара Ертіс ағысының бір бөлігі Улунгур көліне түседі, нәтижесінде көлдің ауданы соңғы жылдары 200 км²-ге ұлғайды. Ресми түрде «Қара Ертіс-Қарамай» каналы үшін Қытай жылына 2 км³-ден астам жерді алып жатыр. Салынған Ертіс-Үрімші каналы ірі мұнай және газ кен орындары табылған Тарим ойпатындағы Қашқардың шөлге айналған бөлігінің батыс бөлігін сумен қамтамасыз етуге бағытталған. ШҰАА - да шағын және орта сыйымдылықтағы 13 жаңа су қоймасы және Қара Ертісте бір ГЭС – «Цяобатэ» салынды және құрылысы жүріп жатыр. Аталған мақсаттарға 2 млрд доллар бөлінеді. Болашақ жоспарларды іске асыру қазірдің өзінде Қазақстан мен Ресейдегі Ертіс ағынының азаюына алып келді. Сарапшылардың бағалауы бойынша,

¹⁸⁵ http://russian.news.cn/2020-03/23/c_138907656.htm

¹⁸⁶ <https://platon.asia/analitika/problemy-transgranichnykh-rek-kazakhstana>

TALAP

соңғы 30 жыл ішінде Қытай мен Қазақстан шекарасындағы Ертіс ағысы шамамен үш есеге азайды, ал Іле ағысы жылына 17,8-ден 12,7 км³-ге дейін азайды¹⁸⁷.

Мамандардың пікірінше, Қытайдың су алу мөлшерінің артуы қазірдің өзінде қолайсыз экологиялық зардаптардың пайда болуына әсер етеді, олардың ішінен мыналарды бөліп көрсету керек:

- › Қара Ертіс өзенінен суды шамадан тыс көлемде алу Зайсан көліне судың түспеуіне алып келді, бұл өз кезегінде көлдің де, Бұқтырма су қоймасының да деңгейінің төмендеуіне және өзін-өзі тазарту қабілетінің нашарлауына әкелді (Қытай аумағынан өзен суы ауыр металдармен, мұнай өнімдерімен және фенолдармен ластанған болғандықтан), Ертістің Зайсан дельтасындағы табиғи тепе-теңдікті бұзды және нәтижесінде жердің батпақтануына, балық шабақтарының қырылуына, ұя салатын ондатраның жойылуына, жабайы жануарлардың тіршілік ету ортасының өзгеруіне әкеледі;
- › Ертіс өзеніндегі су ағынының және су деңгейінің төмендеуі Қ.И.Сәтбаев атындағы Ертіс-Қарағанды каналында су алу жағдайының нашарлауына және су деңгейінің төмендеуіне әкелді (ұзындығы 458 км), нәтижесінде Қазақстанның орталық өңірлерін, ең алдымен, канал сумен жабдықтаудың негізгі көзі болып табылатын Қарағанды қаласы мен Қарағанды облысын сумен қамтамасыз ету проблемасы айтарлықтай шиеленісе түседі;
- › Ертіс өзені ағысының азаюы климаттың аридизациялануына және топырақтың табиғи ылғалдылығының төмендеуіне, ауыл шаруашылығы дақылдары түсімінің төмендеуіне, жайылымдардың тозуына, Қазақстанның солтүстік-шығыс аймағы аумағының едәуір бөлігінің шөлейттенуіне әкелуі мүмкін, өңірдің табиғи су теңгерімін бұзады;
- › Балқаш көлі шөгеді, тұзданады және ластанады (негізінен салынған Қапшағай ГЭС есебінен);
- › осы өзендердің жағасында орналасқан бірқатар ірі қалаларда: қазақстандық-Өскемен, Семей, Павлодар, ресейлік - Омск қаласында өзін-өзі тазарту қабілетінің жоғалуына байланысты сумен жабдықтау көлемі мен ауыз су сапасының төмендеуі байқалады.

Қазіргі уақытта аталған мәселені арнайы құрылған комиссиялар деңгейінде шешуге тырысуда. Алайда, К. Сироежкиннің пікірінше¹⁸⁸, бұл мәселенің жартылай шешімі ғана, сонымен қатар (комиссиялардың қызметі туралы ақпараттың жабық болуына байланысты) Қазақстандағы қоғам тарапынан белгілі бір түсінбеушілікті тудырады. Оның үстіне, су бөлу туралы келісімге қол қойылған жағдайда да (бұл қол қою 2015 жылы жоспарланған болатын, бірақ 2019 жылдың желтоқсанындағы жағдай бойынша қазақстандық тарап келісім бойынша тек 30 пайызға келіскен¹⁸⁹), бұл мәселе шешімін таба алмайды.

Траншекаралық сулардың құқықтық режимінің негіз қалаушы нормасы – «орынды және әділ пайдалану» қағидаты, оған сәйкес бассейнің әрбір мемлекеті өз аумағы шегінде осы суларды қолданудан пайда алуда ақылға қонымды және әділ үлеске құқылы. Дәл осы норма үкіметаралық «Траншекаралық өзендерді пайдалану және қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы келісімнің» (2001 жылғы қыркүйек) 4-бабында бекітілген.

Бұл ретте Қытайдың позициясы тиімдірек. Бір жағынан, Қытай өз аумағында қалыптасатын трансшекаралық өзендердің суын ғана пайдаланады. Екінші жағынан, су тапшы өңірлерге жатпайтын Қазақстанға қарағанда Шыңжаң осындай болып табылады.

¹⁸⁷ https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2019_01/fulltext_012019.pdf

¹⁸⁸ К. Сироежкин *Проблемы современных казахстанско-китайских отношений*
https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2019_01/FullText_012019.pdf

¹⁸⁹ <https://inbusiness.kz/ru/news/kazahstan-i-kitaj-soglasovali-30-teksta-proekta-soglasheniya-o-vododelenii-na-transgranichnyh-rekah>

4. Қытаймен қалай ынтымақтасуға болады: ұсыныстар

4.1 Status Quo: Қазақстанның қазіргі саяси стратегиясы бар ма?

Қазақстанның ҚХР-мен қарым-қатынастағы саяси стратегиясы достық тату көршілік қарым-қатынастарды сақтау мен дамытуды мақсат етеді. Үш онжылдыққа жуық тығыз ынтымақтастық негізінде тараптар бір-бірін тұрақты ішкі саяси жағдайы, ірі экономикалық әлеуеті және болжамды прагматикалық сыртқы саясаты бар сенімді стратегиялық серіктестер ретінде қарастырады.

Осы жылдар ішінде Қазақстан мен Қытай екіжақты қатынастардың ауқымды күн тәртібін қалыптастырды, бірқатар халықаралық ұйымдар мен өңірлік бастамаларда тығыз өзара іс-қимыл жасауда. Осыған байланысты, өз басымдықтарын нақты түсіну және ҚХР – мен қарым-қатынастарды дамытудың нақты стратегиясы болмаған жағдайда, геосаяси көпполяры аймақтағы ынтымақтастық мәселелерінің кең спектрін басқару мүмкін болмас еді (*Орталық Азия, Ресей, АҚШ, ЕО, Үндістан, Жапония, Түркия, Оңтүстік Корея және т.б. назарында*).

Қазақстан Қытаймен ынтымақтастық туралы нақты көзқарасқа ие және Қытай Еуразиялық стратегиясындағы өз рөлін түсінеді. ҚР ҚХР-мен қарым-қатынасты осы өте үлкен көрші елге тәуелділік моделі бойынша емес, өзара тәуелділік моделі бойынша құруда, онда әрбір қатысушы тең мүмкіндіктерге ие және синергия нәтижесінде бір-бірінің әлеуетін толықтырады.

Қазақстан ҚХР-мен және басқа да жетекші шетелдік әріптестермен қарым-қатынаста ҚР-ның көпвекторлы сыртқы саяси бағыты мен міндеттемелеріне сәйкес, үшінші елдермен келісімдер шеңберінде мүдделердің қолайлы теңгерімін сақтайды. Қазақстан Республикасының Қытай бағытындағы стратегиясы дәйекті түрде қалыптасты, мемлекеттің әлеуетін нығайту шамасына қарай бірте-бірте дамыды және үш онжылдық ішінде дамыды. Оның негізінде факторлар кешені жатыр.

Бірінші. География және ұзақ тарих қатынастардың негізі ретінде. Қазақстан-Қытай қатынастарындағы жақындық көпғасырлық өмір сүрудің ортақ тарихына негізделеді. Атап айтқанда, Қытай тарихи мұрағаттарында көптеген еңбектер мен ресми құжаттар¹⁹⁰ сақталған, онда қазақ мемлекеттілігі оның әр түрлі формаларында көптеген ғасырлар бойы айтылған. Қазіргі Қазақстанның аумағы ұзақ тарихи кезеңде Қытай мен Еуразияның табысты экономикалық дамуын айқындаған Ұлы Жібек жолын дамытудағы маңызды элемент ретінде атап өтіледі¹⁹¹.

Бүгінде Қазақстан да, Қытай да екіжақты және аймақтық негізде сындарлы және өзара тиімді тату көршілік пен ынтымақтастықтың маңыздылығын бөлісуде. Екі елдің халықтары ҚР мен ҚХР сыртқы саяси тұжырымдамаларында көрініс табатын «алыстағы ағайыннан жақындағы көрші артық» деген құндылық бағдарын ұстанады, бұл жерде көрші елдермен қарым-қатынас бірінші басымдықтардың бірі болып табылады. Қазақстанның ресми риторикасы мен құжаттарында ҚХР әрдайым көрші мемлекеттермен сындарлы қарым-қатынастарды дамыту мен қолдаудың маңыздылығы тұрғысынан екінші орында.

Екінші. Екіжақты ынтымақтастықтың сындарлы саяси негізі. Қытай КСРО ыдырағаннан кейін бірден егеменді Қазақстанның құрылуын мойындаған әлемдегі алғашқы мемлекеттердің бірі болды. 1991 жылы 27 желтоқсанда ҚХР Қазақстанның тәуелсіздігін таныды, ал 1992 жылы 3 қаңтарда Қытай мен Қазақстан ресми түрде дипломатиялық қатынастар орнатты. 1993 жылдың қазан айында

¹⁹⁰ https://www.inform.kz/ru/analiz-drevnih-rukopisey-hranyaschihsya-v-arhivah-kitaya-pomog-sformirovat-novyy-vzglyad-na-istoriyu-kazahstana_a2485910

¹⁹¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Silk_Road

TALAP

Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Қытайға алғашқы ресми достық сапарын жасады. Келіссөздер қорытындысы бойынша тараптар Қытай-Қазақстан достық қатынастарының негізі туралы бірлескен мәлімдеме жариялады.

1994 жылы сәуірде ҚХР Мемлекеттік кеңесінің Премьері Ли Пэн Қазақстанға сапармен келді. Бұл ҚХР басшысының Қазақстанға алғашқы сапары болды. Екі елдің көшбасшылары екі ел арасындағы шекараны межеллеу мәселесін реттеп, Қытай-Қазақ мемлекеттік шекарасы туралы келісімге қол қойды. ҚХР-дың Қазақстанмен достық және тату көршілік қарым-қатынастарды дамытуға деген көзқарасы, шекара туралы мәселені өзара тиімді шешу және тұрақты сапарлармен алмасу бірінші тұлғалар арасындағы халықтар мен мемлекеттердің жақындасуына ықпал ететін сындарлы саяси диалогтың негізін қалады.

Сонымен қатар, осы жылдар ішінде ҚР мен ҚХР өзара іс-қимылдың түрлі салаларында туындайтын сұрақтар мен мәселелер жедел шешуге мүмкіндік беретін екіжақты ынтымақтастық тетіктерінің кең спектрін құрды. Қазақстан-Қытай ынтымақтастық жөніндегі комитеті (*екі тараптан ҚР және ҚХР үкіметтерінің вице-премьерлері басқарады*) салалық кіші комитеттермен кездесулер тұрақты түрде өткізіліп тұрады, сондай - ақ ҚР-ҚХР Аймақаралық ынтымақтастық форумы өткізіледі. Сонымен қатар, индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастық жөніндегі үйлестіру комитеті, Қазақстан-Қытай Іскерлік кеңесі (ККДС) жұмыс істейді, ол ҚР мен ҚХР бизнес-топтарының өкілдері үшін диалог алаңы болып табылады.

Үшінші. Экономикалық ынтымақтастықтың өзара тиімділігі. ҚР мен ҚХР үш онжылдық ішінде сауда, өнеркәсіп, энергетика (мұнай-газ саласы, атом энергетикасы), ауыл шаруашылығы, қаржы және көлік салаларында тығыз өзара іс-қимыл жасайды. Қытай Қазақстанның жалпы тауар айналымындағы үлес салмағы 15% - дан асатын Қазақстанның ірі сыртқы сауда әріптестерінің бірі болып қала береді. ҚР Ұлттық банкінің мәліметінше, бүгінде Қытай Қазақстан экономикасына тартылған шетелдік инвестициялар бойынша Нидерланды, АҚШ және Ұлыбританиядан кейін 4-ші орында тұр.

Қазақстанның екінші жаһандық экономикамен – озық индустриялық технологияларға, капиталға және ірі перспективалы өткізу нарығына ие Қытаймен сындарлы көршілестігі мен белсенді ынтымақтастығы – бұл жаңа технологиялық бөліністерге сәйкес өзінің ұлттық экономикасын жаңғырту және жаңа кіріс секторларын (*көлік, ауыл шаруашылығы, туризм, ғарыш қызметі, өңдеу өнеркәсібі және т.б.*) дамыту үшін ҚР-ның мүмкіндігі.

Төртінші. ҚР мен ҚХР-дың стратегиялық өзара толықтырылуы. 2012 жылғы «Қазақстан-2050» Стратегиясы - таяудағы бірнеше онжылдықтарға арналған жалпы мемлекеттік даму бағыттарын айқындайтын құжатта келесі мәлімет берілген: «қазіргі уақытта біз Батыс Еуропа - Батыс Қытай магистральдық көлік дәлізін құра отырып, жаңа Жібек жолын жаңғыртып жатырмыз. Біз Өзен - Түркіменстан шекарасы теміржол желісін салу арқылы Парсы шығанағы мен Үлкен Шығыс елдеріне қолжетімділікті аштық. Қорғас-Жетіген жолын салып, біз Қытай мен бүкіл Азия субконтинентінің нарықтарына жол салып, Шығыс қақпасын аштық»¹⁹².

Жалпы, географиялық және инфрақұрылымдық өзара толықтырудың арқасында Қазақстан Қытайға Еуразияның сыйымды және төлем қабілетті нарықтарына тікелей шығуға жол ашады, ал Қытай Қазақстанға миллиардтаған Азия нарықтарын ашады. Қазақстанның көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың базалық тәсілдері 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасында баяндалған, оны іске асыру «Бір белдеу, бір жол» қытайлық бастамасының жетістік факторларының бірі болды¹⁹³. Көп жағдайда тиімді география, саяси тұрақтылық және дамуға бағытталған Қазақстанның мемлекеттік саясаты бұл бастаманы 2013 жылы ҚР астанасында жариялауға себеп болды.

¹⁹² https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

¹⁹³ https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

Бесінші. Аймақшылдық және шекаралық ынтымақтастық. ШҰАА әрқашан ҚХР-мен ынтымақтастық үшін қақпа болып табылатын шекаралас аймақ ретінде ҚХР-мен өзара іс-қимылда ерекше маңызға ие болған және ие болып қала бермек. Мысалы, Н.Ә. Назарбаев Қазақ КСР Президенті болып тұрғанда Қытай бағытындағы алғашқы ресми байланыстарын ҚХР ШҰАА басшылығымен жүргізді. 1990 жылғы қарашада Н.Ә. Назарбаев ҚХР ШҰАА үкіметінің басшысы Т. Давамет бастаған Қазақстанға ресми сапармен келген ҚХР ШҰАА делегациясын қабылдады, қабылдау барысында екі елдің шекаралық ынтымақтастығын одан әрі дамыту перспективалары талқыланды.

Осы шекара маңы автономиялық ауданының экономикалық өсуінің жоғары серпіні бүкіл Орталық Азияның, атап айтқанда, Қазақстанның экономикасына қатты әсер етеді. ШҰАА факторын есепке алмағанда болашақта Орталық Азияны дамытудың тұтас жүйесін құру мүмкін емес, өйткені Қазақстанның және аймақтағы басқа да елдердің қауіпсіздік, экология, ирригация, энергетика, сауда және т. б. көптеген мәселелері дәл осы Шыңжаңмен байланысты.

Қазақстан осы аймақ шекаралас жатқан барлық 8 елдің ішінде Шыңжаңның негізгі сауда-экономикалық серіктесі болып табылады. Қытайдың шекара маңындағы сауданы ынталандыратын жобалардағы белсенділігі ШҰАА-ның әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етеді. Міне, осыдан Қытайдың Қорғасқа көбірек көңіл бөлуі, Алашанкөл шекара бекетінің орнында шекара маңындағы қала құру туралы шешімі, көлік инфрақұрылымын салуы, инвестиция салуы және т.б. Осылайша, Қазақстан мен ҚХР ШҰАА экономикаларының өзара толықтырылуы бірлескен даму үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

Осы факторлардың барлығы **Қазақстан көшбасшыларының ресми саяси риторикасында** айқын байқалады. Белгілі болғандай, 2014 жылға дейін ҚР Сыртқы саясат тұжырымдамасы жария емес құжат болды, осыған байланысты ҚХР-мен өзара іс-қимылдың басымдықтары және оның елдің сыртқы саяси стратегиясындағы орны туралы ел басшылығының ресми мәлімдемелері бойынша ғана бағалауға болатын.

2004 жылы ҚР Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның ҚХР бойынша ресми ұстанымын нақты белгіледі. Сол кезде ҚР басшысы өз сөзінде: «...біздің көршіміз Қытаймен тұрақты және достық қарым-қатынас маңызды. Бұл біздің сенімді серіктесіміз, ол өзара қызығушылық тудыратын барлық мәселелер бойынша үнемі диалог жүргізеді. Бізге өзара сауда көлемін арттыру бойынша жұмыс істеу қажет. Біз қол жеткізген өзара түсіністіктің жоғары деңгейі бұған ықпал етеді...»¹⁹⁴.

Кейінгі жылдары ҚР Тұңғыш Президенті ҚХР-мен ынтымақтастықтың маңыздылығы және кең ауқымды бағыттары бойынша осы елмен өзара тиімді қатынастарды прагматикалық дамыту қажеттігі туралы бірнеше рет айтқан болатын. Сонымен қатар, Н. Назарбаев «Қазақстан Қытайдың ең жақын көршісі болып табылады және ешқандай қысым сезінбейді» деп ашық мәлімдеді¹⁹⁵.

Бұл сыртқы саяси басымдықтар 2019 жылғы президенттік сайлаудың қорытындысы бойынша Қазақстан басшысы лауазымына ие болған ҚР Президенті Қ. Тоқаевтың сөздерінде де расталды.

2019 жылғы 11-12 қыркүйекте ҚР Президенті ҚХР-ға алғашқы ресми сапарын жасады. Сапардың қорытындысы екіжақты қарым-қатынастардың жаңа, жоғары деңгейге шығуы және онға жуық мемлекетаралық құжаттарға қол қою болды.

Жақында берген сұхбаттарының бірінде ол Қазақстан-Қытай қатынастары туралы сұрақтарға егжей-тегжейлі жауап берді. ҚР Президентінің баяндамасынан Шығыс көршісімен өзара іс-қимылда қазақстандық мүдделерді ашатын бірқатар тезистерді бөліп көрсетуге болады: «Қазақстан ҚХР-мен жаңа қарым-қатынас орнатуды көздейді.... Бүгінгі таңда Қытай Қазақстанның ең ірі сыртқы сауда

¹⁹⁴ https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-19-mart-2004-g_1342416361

¹⁹⁵ https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kitaya-nikakoy-mysli-napadat-drugie-territorii-nazarbaev-357599/

және экономикалық әріптестерінің бірі болып табылады... Қазақстан үшін Қытай нарығы зор мүмкіндіктер береді ... біз Қытайды және біздің тауарларымыздың Азия-Тынық мұхиты аймағы елдерінің нарықтарына шығуы үшін транзиттік аумақ ретінде қарастырамыз. Сонымен бірге, Қазақстан аумағы Қытайдан Еуропаға тауарлар ағыны үшін ірі логистикалық транзиттік орталық болып табылады...»¹⁹⁶.

Осылайша, сыртқы саясат моделінің және оның негізгі басымдықтарының сабақтастығы айқын. Жалпы, өткен үш онжылдықта Қазақстанның ҚХР-мен көп жоспарлы кешенді қарым-қатынасы қалыптасты, бұл ретте олардың әлеуеті әлі де таусылған жоқ, керісінше, жыл сайын өзара іс-қимылдардың жаңа көкжиектері ашылуда. Бұл жаһандық конъюнктураның өзгеруіне, екі елдің жаңа бастамаларына және ҚХР 2049 жылды және Қазақстан 2050 жылды меже қылып алға жылжуға ұмтылысына байланысты, бұл кезде екі мемлекет әлемдік дамуда жоғары позицияларды алуды жоспарлап отыр.

Қазақстан-Қытай қарым-қатынастарын шартты түрде бірнеше кезеңге бөлуге болады, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері мен тактикалық басымдықтары болды.

Бірінші кезеңде (1991-2002 жж.) екі ел үшін мемлекеттік шекара мәселесін шешу және достық қарым-қатынас орнату маңызды болды. Бұл кезеңде тараптар бір-біріне қарап, өздерінің және ортақ мүдделерін түсінуге, сондай-ақ болашақтағы кооперацияның басымдықтарын белгілеуге тырысты. Осы кезеңде мемлекетаралық қатынастардың маңызды салаларын реттейтін алғашқы негізгі шарттар мен келісімдерге қол қойылды.

Мемлекеттік шекараны межелеу туралы табысты келіссөздер 2002 жылғы 23 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шартқа қол қоюмен белгіленген өзара іс-қимылдың жаңа деңгейіне көшуге мүмкіндік берді. Бұл кезең үлкен Қытай мен сол кезеңдегі жас Қазақстанның өзара сенімі мен екіжақты қарым-қатынастарын дамыту үшін берік негіз қалады.

Екінші кезеңде (2002-2005 жж.) екі елдің салалық ерекшелігі мен мүдделерін негізге ала отырып, екіжақты экономикалық қатынастарды құру міндеті тұрды. Әр түрлі деңгейдегі тұрақты сапарлармен алмасу диалогты жақсартуға және ҚР мен ҚХР үшін пайдалы кооперацияның жалпы күн тәртібін қалыптастыруға мүмкіндік берді. Осы жылдары ынтымақтастықтың барлық бағыттары бойынша жақындасудың арқасында Қазақстан-Қытай өзара іс-қимылы ерекше сипат алып, стратегиялық әріптестік деңгейіне шықты¹⁹⁷.

Осы уақытта екі ел мемлекетаралық шарттық-құқықтық базаны кеңейте бастады және бизнес-қауымдастықтар арасындағы тығыз байланысты ынталандырды. Ынтымақтастықтың осы кезеңінде тараптар алғашқы ірі инфрақұрылымдық жобаларды, атап айтқанда, «Атасу- Алашанкөл» мұнай құбырын бірлесіп құруға кірісті, бұл ҚР экономикасының өсуіне және ҚХР-мен энергетика саласындағы екіжақты жобаларды іске асыруға мүмкіндік берді.

Үшінші кезеңде (2005-2013) екі ел қатынастарының даму серпіні жан-жақты стратегиялық әріптестікті қалыптастыруға көшуге мүмкіндік берді¹⁹⁸. Сол кездегі келіссөздерде сауда-экономикалық өзара іс-қимыл мәселелеріне ерекше назар аударылды. Серіктестіктің негізгі мазмұны шикізаттық емес контент, көлік дәліздерін салу, трансшекаралық өзендерді ұтымды пайдалану және қорғау, еңбек көші-қоны, инвестициялар тарту, халықаралық ұйымдарда, ең алдымен ШЫҰ, АӨСШК және БҰҰ-да өзара іс-қимыл және үйлестіру болды.

¹⁹⁶ <https://www.zakon.kz/5020328-kak-tokaev-otnositsya-k-kitayu.html>

¹⁹⁷ *Стратегиялық серіктестік қатынастарды құру және дамыту туралы бірлескен декларация* »(2005 ж. Шілде, Астана)

¹⁹⁸ *Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының жан-жақты стратегиялық серіктестікті дамыту туралы 2011 жылғы 13 маусымдағы бірлескен декларациясы*

Жалпы, бұл кезең екі елдің халықаралық саясаттағы орны мен рөлін түсінуімен ерекшеленді, сенімді қатынастардың болуы және болашақта ынтымақтастықты дамыту көрінісі айқын болды. Сол жылдары Қазақстан мен Қытайдың XXI ғасырдағы ынтымақтастық стратегиясына, сондай-ақ екі елдің екіжақты сауда-экономикалық байланыстарын кеңейтуді айқындаған экономикалық ынтымақтастықты дамыту тұжырымдамасына қол қойылды.

Төртінші кезеңде (2013-2019 жж.) - тараптар жан-жақты стратегиялық әріптестік қатынастарын одан әрі тереңдетуді және оларды жаңа мазмұнмен толықтыруды жалғастырды¹⁹⁹. Осы кезеңде ҚР мен ҚХР Қазақстан астанасында мәлімделген XXI ғасырдағы Жібек жолы құрылысы шеңберінде экономикалық пайда кешенін алу үшін екі мемлекеттің геэкономикалық артықшылықтарын бірлесіп пайдалануға белсене кірісті. Қытай көшбасшысы Си Цзиньпиннің Қазақстанда «Бір белдеу, бір жол» халықаралық бастамасын іске асыру жоспарлары туралы жариялауы қытайдың сыртқы саясатындағы ҚР-дың ерекше мәртебесін мойындауы болды.

2014 жылы ҚР Ұлттық инфрақұрылымды белсенді дамыту есебінен Азиядан Еуропаға көлік дәліздерінің құрылысын толықтыратын «Нұрлы жол» қарсы бағдарламасын ұсынды. Осы кезеңде елдер инвестициялық және индустриялық өзара іс-қимыл туралы келісімге қол қойып, Жібек жолы бойындағы өндірістік тізбектердің құрылысын бастай отырып, екіжақты әріптестік деңгейіне шықты²⁰⁰.

Бұл кезеңде Қытай мен Еуразиялық экономикалық одақ (оның негізін қалаушылардың бірі Қазақстан болып табылады) ЕАЭО мен ҚХР кедендік шекаралары арқылы өткізілетін халықаралық тасымалдаудың тауарлары мен көлік құралдары туралы ақпарат алмасу туралы келісімге қол қойды. Бұл құжат Қазақстанның экономикалық одақтың мүшесі ретінде ҚХР-мен қарым-қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік берді, өйткені халықаралық сауда рәсімдерін жеңілдетеді және Қытаймен экономикалық қатынастардың дамуына ықпал етеді²⁰¹.

Қазіргі кезеңде «Белдеу және жол» құрылысының тиімділігі расталып, екі мемлекет екіжақты байланыстардың сапалы жаңа деңгейіне көшті. 2019 жылдан бастап Қазақстан мен Қытай қарым-қатынасы жаңа жағдайды ескере отырып, жан-жақты мәңгілік стратегиялық серіктестік форматына көшті²⁰². ҚР Сыртқы істер министрі Б. Атамқұлов (2018-2019 жж.) ҚР Президенті Қ. Тоқаевтың ҚХР-ға мемлекеттік сапарынан кейін өзінің берген сұхбатында осы жаңартылған форматты ресми тілде және дипломатиялық терминологияда түсіндірді.

Оның сөзі бойынша, «мәңгілік» дегеніміз - Қазақстан мен Қытай тату көршілер, сондықтан тағдыр да, география да екіжақты өзара қатынасты көздейді. Сонымен қатар, тарихи жылнамалар мен мұрағаттарда Ұлы Дала мен Аспан асты елінің халықтары бірнеше мың жыл бойы қатар өмір сүріп келеді және бүгінде олар тату көршілестікте тағы да сонша өмір сүреді деп үміттенеді. Қазақстан мен Қытай бір-бірінің ұлттық мүдделерін құрметтейді, сондай-ақ шекаралардың мызғымастығын және мемлекеттердің аумақтық тұтастығы қағидатын растайды. Бұл тең әріптестікті одан әрі дамыту үшін сенімді атмосфера жасайды.

Жан-жақты стратегиялық серіктестік» қазіргі тарихта бірнеше ондаған жылдар бойы қалыптасқан қатынастардың кең және теңгерімді сипатын білдіреді. Қазақстан мен Қытай көршілер және серіктестер ретінде бір-біріне өте маңызды, сондықтан ресми деңгейде қарым-қатынас

¹⁹⁹ Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының 2013 жылғы 7 қыркүйектегі жан-жақты стратегиялық серіктестікті одан әрі тереңдету туралы бірлескен декларациясы

²⁰⁰ 2015 жылғы 31 тамызда Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының жан-жақты стратегиялық серіктестік қатынастарының жаңа кезеңі туралы бірлескен декларациясы

²⁰¹ <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/06-06-2019-3.aspx>

²⁰² Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының 2019 жылғы 11 қыркүйектегі бірлескен мәлімдемесі.

https://www.akorda.kz/ru/events/international_community/foreign_visits/prezident-kazahstana-kasym-zhomart-tokaev-provel-peregovory-s-predsdatelem-knr-si-czinpinom

TALAP

стратегиялық деп аталады. ҚР мен ҚХР сындарлы саяси диалог жүргізуде, экономиканың барлық салаларында тығыз жұмыс істейді және гуманитарлық өзара іс-қимылды дамытуда және бүгінде екі ел өзара іс-қимыл жасамайтын ынтымақтастық салалары жоқ.

Екіжақты ынтымақтастықтың жаңа кезеңінде Қазақстан мен Қытай осы уақыт ішінде сындарлы және өзара тиімді қарым-қатынастар дамып келе жатқан негіз қалаушы жағдайларды тағы да жоғары деңгейде растады. Елдер халықаралық және аймақтық істерде өзара тығыз іс-қимыл жасауға, аймақта және жалпы әлемде бейбітшілікке, тұрақтылық пен өркендеуге бірлесіп жәрдемдесуге ниетті. ҚР мен ҚХР тұрақтылықты нығайту және аймақтық қауіпсіздікті қолдау бойынша, оның ішінде БҰҰ, АӨСШК және ШЫҰ сияқты ұйымдар желісі бойынша өзара іс-қимылды жалғастырады²⁰³.

Таяу онжылдықта қазақстан-қытай қатынастары 2020 жылы қабылданған жаңа, елдің сыртқы саяси басымдықтары жаңарып және кеңейтілген 2030 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының сыртқы саясат тұжырымдамасы аясында дамиды. Жаңа құжатта шетелдік әріптестермен өзара іс-қимылдағы ҚР міндеттері нақтыланды және олардың көпшілігі Қазақстан мен Қытай ынтымақтастығының әлеуетін екіжақты және көпжақты деңгейде одан әрі іске асыруға мүмкіндік береді.

2014-2020 жылдар кезеңіне арналған Тұжырымдамада «Елдік және аймақтық басымдықтар» бөлімінде «Қазақстан Республикасы Қытай Халық Республикасымен аса жоғары және жоғары деңгейдегі саяси диалог шеңберінде жан-жақты стратегиялық ынтымақтастықты тереңдететіні, энергетикалық, инвестициялық-технологиялық, сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты, транзиттік-көлік саласындағы, аграрлық сектордағы, трансшекаралық өзендердің су ресурстарын бірлесіп пайдалану және экология саласындағы өзара іс-қимылды дамытатыны» атап өтілді²⁰⁴.

Жаңартылған халықаралық басымдықтар 2020 жылы қабылданған ҚР сыртқы саясатының тұжырымдамасында ұсынылған, ол келесі он жыл бойы қолданыста болады²⁰⁵. «Аймақтық және көпжақты дипломатия саласындағы басымдықтар» бөлімінде негізгі сыртқы саяси міндеттердің ішінде Қытай Халық Республикасымен жан-жақты стратегиялық әріптестікті одан әрі дамыту белгіленген.

²⁰³ <https://www.zakon.kz/4985767-что-значит-для-казахстана-визит.html>

²⁰⁴ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31498994#pos=21;-44

²⁰⁵ https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody

15-кесте. ҚР сыртқы саясаты тұжырымдамасының 2030 жылға дейінгі басымдықтары.

Р/с	ҚР сыртқы саясаты тұжырымдамасының 2030 жылға дейінгі басымдығы	ҚР-дың Қытаймен ынтымақтастығындағы басымдықтарды іске асыруы
1. Халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау саласындағы басымдықтар		
1.1	Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) Жарғысының мақсаттары мен қағидаттары негізінде халықаралық қатынастарда сенім ахуалын қалпына келтіруге және нығайтуға жәрдемдесу, тең құқықтық және ымыраға келу негізінде көпжақты өзара іс-қимылды ілгерілету	БҰҰ шеңберінде Қытаймен бірлескен жұмыс - БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшесі
1.5	Азиялық қауіпсіздіктің тораптық мәселелерін шешуге, оның ішінде Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) қауіпсіздік және даму жөніндегі аймақтық ұйымға трансформациялау арқылы кешенді тәсілдерді іздеуді жандандыру	Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) бірлесіп дамыту
1.6	Халықаралық терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылда, оның ішінде терроризмге қарсы кең ауқымды халықаралық коалиция құру жолымен жаһандық және аймақтық күш-жігерді біріктіруге жәрдемдесу; ұйымдасқан қылмысқа, есірткі бизнесіне және қылмыстық қызметтің өзге де түрлеріне қарсы күрес саласында сыртқы әріптестермен өзара іс-қимыл жасау	Шанхай ынтымақтастық Ұйымының (ШЫҰ) терроризмге қарсы орталығы шеңберіндегі бірлескен жұмыс, ШЫҰ желісі бойынша терроризмге қарсы бірлескен оқу-жаттығуларға бірлесіп қатысу
2. Экономикалық дипломатия саласындағы басымдықтар		
2.1	Ұлттық экономиканы құрылымдық трансформациялау процестеріне, оның ішінде индустрияландыру және «қарапайым заттар экономикасын» дамыту бағдарламаларын іске асыру шеңберінде халықаралық ресурстар мен әлеуетті тарту	Қазақстан Республикасының жоғары технологиялық салаларына қытайлық инвестициялық капиталды тарту. Бүгінгі таңда ҚХР-дың ҚР-ға инвестицияларының негізгі салалары: көлік және қоймалау (32,9%), тау-кен өнеркәсібі және карьерлерді қазу (17,3%), өңдеу өнеркәсібі (13,5%), құрылыс (13%), қаржы және сақтандыру қызметі (9,4%), автокөлік (6%) және кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет (3,9%).
2.2	Экономиканың базалық салаларына сапалы шетелдік инвестицияларды тарту үшін халықаралық ынтымақтастықты кеңейту: машина және аспап жасау, агроөнеркәсіптік кешен, жеңіл өнеркәсіп, құрылыс материалдарын өндіру, тау-кен өндіру өнеркәсібі, көлік және логистика, денсаулық сақтау, білім беру, туризм, мұнай-газ химиясы және мұнай өңдеу, мұнай сервисі саласы, агрохимиялық өнеркәсіп, түсті металлургия	Индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастықты нығайту туралы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы қол қойылған Негіздемелік келісім шеңберінде Қазақстан аумағында шамамен 27 млрд доллар сомасында 56 жаңа

TALAP

P/c	ҚР сыртқы саясаты тұжырымдамасының 2030 жылға дейінгі басымдығы	ҚР-дың Қытаймен ынтымақтастығындағы басымдықтарды іске асыруы
2.3	<p>Инновациялық және индустриялық процестің маңызды бөлігі ретінде Қазақстанға алдыңғы қатарлы шетелдік технологиялар трансферіне жәрдемдесу. Жаңа жоғары технологиялық салаларда, оның ішінде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы, «жасанды интеллект», «үлкен деректер» секторларын дамыту және басқа да аралас бағыттар аясында халықаралық серіктестік үшін Қазақстан брендин ашық юрисдикция ретінде ілгерілету</p>	<p>өнеркәсіптік жобаны бірлесіп салу. Жобалар энергетика, ауыл шаруашылығы, мұнай-газ, мұнай-химия, химия, металлургия, құрылыс, өнеркәсіп, тау-кен, автомобиль жасау, көлік, инфрақұрылымдық, инновациялық және қаржы салаларында іске асырылуда. 56 жобаны іске асыру шеңберінде Қазақстанда шет елдерге экспортқа бағдарланған, қосылған құны жоғары өнім өндіруге қабілетті бірқатар жаңа жоғары технологиялық кәсіпорындар құрылуда. Атап айтқанда, жеңіл автомобильдер, мұнай-газ жабдықтары, металлургия өнімдері, минералды тыңайтқыштар, химиялық өнімдер мен азық-түлік тауарлары өндірілетін болады. Сонымен қатар, энергетика, инфрақұрылым, құрылыс және жеңіл өнеркәсіп салаларында жобалар іске асырылатын болады. Жалпы, жаңа жобаларды іске қосу кезінде 20 мыңнан астам жаңа жұмыс орны құрылады. ҚР – ҚХР ынтымақтастық комитеті мен Қазақстанның индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын іске асыруға инвестициялар мен жаңа технологияларды тарту бойынша индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастық жөніндегі Қазақстан-Қытай Үйлестіру комитеті шеңберіндегі бірлескен жұмыс</p>
2.5	<p>Қазақстан экономикасының неғұрлым бәсекеге қабілетті салаларын халықаралық және аймақтық өндірістік тізбектерге интеграциялауға жәрдемдесу</p>	<p>Қазақстан-Қытай Іскерлік кеңесі мен ҚР-ҚХР ынтымақтастық комитеті аясындағы бірлескен жұмыс. ҚР Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жаңа түрлерін Қытай нарығына шығару үшін инспекция, карантин және фитосанитариялық талаптар бойынша келіссөздер және қосымша хаттамаларға қол қою – ҚХР нарығына жеткізу үшін қазақстандық экспорттық өнімдердің номенклатурасын кеңейту. «Қорғас» ШЫХО - ның әлеуеті мен инфрақұрылымын дамыту бойынша бірлескен жұмыс</p>
2.6	<p>Қазақстандық инвесторлар мен тауар өндірушілерге жобаларды шетелдік нарықтарда іске асыруға жәрдемдесу, оларды басқа елдердің мемлекеттік органдары тарапынан кемсітушілікке қарсы іс-қимыл</p>	<p>Қазақстан-Қытай Іскерлік кеңесі мен ҚР-ҚХР ынтымақтастық комитеті аясындағы бірлескен жұмыс. ҚР Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жаңа түрлерін Қытай нарығына шығару үшін инспекция, карантин және фитосанитариялық талаптар бойынша келіссөздер және қосымша хаттамаларға қол қою – ҚХР нарығына жеткізу үшін қазақстандық экспорттық өнімдердің номенклатурасын кеңейту. «Қорғас» ШЫХО - ның әлеуеті мен инфрақұрылымын дамыту бойынша бірлескен жұмыс</p>
2.7	<p>Ұлттық экспорттың номенклатурасын, көлемін және географиясын бірінші кезекте шикізаттық емес, оның ішінде әзірленіп жатқан «2025 жылға дейінгі сауда саясатының мемлекеттік бағдарламасының» басымдықтарын және оның кейінгі редакцияларын ескере отырып кеңейтуге жәрдемдесу. Халықаралық сапа стандарттарын әзірлеуге және енгізуге қатысу, қазақстандық тауарлар мен қызметтердің экспортына кедергі келтіретін тарифтік, тарифтік емес және қорғау шараларын алып тастауға жәрдемдесу</p>	<p>Қазақстан-Қытай Іскерлік кеңесі мен ҚР-ҚХР ынтымақтастық комитеті аясындағы бірлескен жұмыс. ҚР Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жаңа түрлерін Қытай нарығына шығару үшін инспекция, карантин және фитосанитариялық талаптар бойынша келіссөздер және қосымша хаттамаларға қол қою – ҚХР нарығына жеткізу үшін қазақстандық экспорттық өнімдердің номенклатурасын кеңейту. «Қорғас» ШЫХО - ның әлеуеті мен инфрақұрылымын дамыту бойынша бірлескен жұмыс</p>

TALAP

P/c	ҚР сыртқы саясаты тұжырымдамасының 2030 жылға дейінгі басымдығы	ҚР-дың Қытаймен ынтымақтастығындағы басымдықтарды іске асыруы
2.8	«Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасының әлеуетіне сүйене отырып, Қазақстанды шығыс – батыс және Солтүстік – Оңтүстік магистральдық жолдарындағы трансконтиненталдық транзиттік-логистикалық хабқа айналдыру жөніндегі күш-жігерді жалғастыру, «ашық аспан» режимін енгізу және шетелдік әріптестердің инфрақұрылымдық бастамалары	Әлемнің 120 мемлекетінің қатысуымен "Бір белдеу, бір жол" бастамасының әлеуетін іске асыру жөніндегі бірлескен жұмысты жалғастыру, Оңтүстік-Шығыс және Оңтүстік Азия нарықтарына шығу үшін ҚХР-дың оңтүстік бөлігіндегі теңіз порттарын бірлесіп пайдалану (мысалы, Иу, Бейбуван және т. б.)
2.9	Аймақтық және жергілікті деңгейде, оның ішінде «Қорғас» шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығы базасында және басқа да алаңдарда сауда-экономикалық және инвестициялық ынтымақтастықты дамыту	«Қорғас» ШЫХО -ның әлеуеті мен инфрақұрылымын одан әрі дамыту бойынша бірлескен жұмыс-сауда алаңдарын кеңейтуге инвестициялар тарту, инвесторлар мен трейдерлердің жұмысы үшін жағдайларды жақсарту. ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы 2021-2025 жылдарға арналған шекараға шектес ынтымақтастығының жаңа бағдарламасын әзірлеу (2015-2020 жылдарға арналған бұрынғы құжат биыл өз жұмысын аяқтайды)
2.10	Аймақтық және жаһандық энергетикалық қауіпсіздікті нығайтуға, энергия ресурстарын өндіруші елдердің, транзитшылар мен тұтынушылардың мүдделерінің теңгеріміне қол жеткізуге, оларды экспорттаудың әртараптандырылған, тұрақты және қауіпсіз бағыттарын құруға жәрдемдесу	Қазақстандық және транзиттік (Ресейден) мұнайды өндіру және экспорттау, транзиттік (Түркіменстан мен Өзбекстаннан) және қазақстандық газды Қытайға экспорттау, сондай-ақ азаматтық атом энергетикасы-ҚХР-ға уран экспортын кеңейту салаларындағы ынтымақтастық
2.11	Жаһандық қаржылық экожүйеге одан әрі интеграциялау мақсатында "Астана" халықаралық қаржы орталығының алаңын ілгерілету. Қазақстанның тауар биржаларын басқаруға ірі шетелдік компанияларды тарту	Шанхай биржасымен, Жібек жолы қорымен және Азиялық инфрақұрылымдық инвестициялар банкімен әлемнің 120 мемлекетінің қатысуымен «Бір белдеу, бір жол» бастамасын дамыту үшін АХҚО әлеуетін іске асыру бойынша бірлескен жұмыс Ізгілік көмек көрсету, "Жібек жолы" бастамасын бірлесіп дамыту»
2.14	Әлемдік қоғамдастықтың ресми көмек көрсету жөніндегі күш-жігеріне жәрдемдесу	Ізгілік көмек көрсету, «Жібек жолы» бастамасын бірлесіп дамыту

P/c	ҚР сыртқы саясаты тұжырымдамасының 2030 жылға дейінгі басымдығы	ҚР-дың Қытаймен ынтымақтастығындағы басымдықтарды іске асыруы
3. Адам құқықтары, гуманитарлық дипломатия және қоршаған ортаны қорғау саласындағы басымдықтар		
3.2	Мәдениетаралық және дінаралық диалогты, оның ішінде әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының Съезі, «Мәдениеттерді жақындастырудың халықаралық онжылдығы» шеңберіндегі бастамалар, БҰҰ өркениеттер альянсына және басқа да халықаралық бастамаларға қатысу арқылы дамытуға жәрдемдесу	Қытай діни көшбасшылары мен делегацияларының мәдениетаралық және дінаралық диалог жөніндегі қазақстандық ірі бастамалардың жұмысына қатысуы, осы бастамаларды БҰҰ деңгейінде бірлесіп ілгерілету
3.3	Жек көрушілік, нәсілдік кемсітушілік, діни қайшылықтар, экстремизм және ұлтшылдық негізіндегі қылмыстық актілерге қарсы іс-қимыл бойынша әлемдік қоғамдастықтың күш-жігеріне қатысу	
3.7	Білім, ғылым, мәдениет, спорт және жастар саясаты саласындағы екі жақты және көп жақты деңгейдегі халықаралық ынтымақтастықты кеңейту	ШЫҰ және АӨСШК аясындағы бірлескен жұмыс. 2015 жылы қол қойылған ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық туралы келісімнің әлеуетін іске асыру. Спорт, мәдениет, ғылым және білім саласындағы жетістіктермен алмасу бойынша іс-шараларды ұйымдастыру.
3.8	Қазақ халқының бай тарихи-мәдени мұрасын, оның ішінде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы шеңберінде танымал ету	Қазақ әдебиеті еңбектерін қытай тіліне, қытай әдебиеті еңбектерін қазақ тіліне аудару. Азия жазушылар Форумын ұйымдастыру бойынша бірлескен жұмыс.
3.10	Аймақтық және жаһандық саясат және экономика мәселелері бойынша, оның ішінде Астана экономикалық форумының, Еуразиялық Медиа Форумның және «Astana Club» әлеуетін пайдалана отырып, Қазақстанның тәсілдері мен бастамалары туралы әлемдік жұртшылықты хабардар ету	Объективті ақпараттандыру, сондай-ақ пікір және позициялармен алмасу үшін Қытай сарапшылары мен журналистерінің Қазақстан ұйымдастыратын халықаралық алаңдардың жұмысына қатысуы
3.17	Шекаралас елдермен бірлесіп, трансшекаралық су ресурстарын әділ және ұтымды пайдалану, орнықты басқару және қорғау саласындағы шарттық құқықтық базаны, құралдар мен тетіктерді жетілдіру жөніндегі жұмысты жалғастыру	Трансшекаралық су ресурстарын әділ және ұтымды пайдалану жөніндегі жұмысты жалғастыру (ҚР мен ҚХР арасында 24 трансшекаралық өзен ағады, оның ішінде: Ертіс өзенінің бассейні бойынша - 6 өзен; Іле өзенінің бассейні бойынша - 7 өзен; Алакөл көлінің бассейні бойынша - 11 өзен)
3.20	Денсаулық сақтау саласындағы, оның ішінде эпидемиялар мен пандемияларға қарсы іс-қимыл мақсатында халықаралық ынтымақтастыққа қатысу	Денсаулық сақтау саласында тәжірибе алмасу, гуманитарлық көмек алмасу, «Жібек Денсаулық жолы» бастамасын бірлесіп дамыту

P/c	ҚР сыртқы саясаты тұжырымдамасының 2030 жылға дейінгі басымдығы	ҚР-дың Қытаймен ынтымақтастығындағы басымдықтарды іске асыруы
4. Аймақтық және көпжақты дипломатия саласындағы басымдықтар		
4.1	БҰҰ-ның Алматы қаласындағы Хабына орнықты даму мақсаттары бойынша Қазақстандағы БҰҰ-ның аймақаралық орталығы мәртебесін беру және оның Орталық Азия мен Ауғанстан мемлекеттеріндегі қызметіне жәрдемдесу	БҰҰ шеңберіндегі БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшесі Қытаймен бірлескен жұмыс
4.2	Қытай Халық Республикасымен жан-жақты стратегиялық әріптестікті одан әрі дамыту	2019 жылғы қыркүйекте қабылданған бірлескен мәлімдеме, қол қойылған шарттар мен келісімдер шеңберінде, сондай-ақ әлемде болып жатқан өзгерістер аясында қатынастардың күн тәртібін жаңарту
4.5	Еуразиялық және жаһандық процестерде маңыздылығы ұдайы артып келе жатқан Орталық Азия аймағындағы көпжақты диалог пен ынтымақтастықты кеңейту. Орталық Азия мемлекеттерінің сыртқы әріптестермен өзара іс-қимылының қазіргі форматтарын нығайту.	2020 жылғы шілдеде сыртқы саяси ведомстволар басшылары деңгейінде басталған «5+1» (Орталық Азия плюс Қытай) аймақтық диалогының әлеуетін бірлесіп пайдалану - Орталық Азияның барлық елдерінің мүддесінде жалпы аймақтық сипаттағы бірлескен жобаларды іске асыру
4.8	Шығыс, Оңтүстік-Шығыс және Оңтүстік Азия, Орта және Таяу Шығыс, Солтүстік Африка елдерімен қатынастарды нығайту. Азия аймағындағы халықаралық ұйымдардың, оның ішінде Шанхай ынтымақтастық Ұйымының, АӨСШК және т. б. қызметіне белсенді қатысу. Қазақстанның қатысуынсыз аймақтық ұйымдармен – Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттері қауымдастығымен, Араб мемлекеттері Лигасымен, Парсы шығанағы мемлекеттерінің ынтымақтастық кеңесімен және басқа да құрылымдармен байланыстарды кеңейту	Оңтүстік-Шығыс Азия және Таяу Шығыс елдерімен байланыстар мен өзара іс-қимылды жандандыру үшін «Бір белдеу, бір жол» бастамасы шеңберінде ынтымақтастық әлеуеті мен инфрақұрылымдық мүмкіндіктерді бірлесіп пайдалану
4.10	Халықаралық және аймақтық экономикалық және қаржы ұйымдарымен өзара іс-қимылды нығайту	Азия инфрақұрылымдық инвестициялар Банкімен, сондай-ақ «Жібек жолы» қорымен ынтымақтастықты одан әрі дамыту

Әлемде таяу онжылдықтағы Еуразиядағы оқиғалардың барысын анықтайтын кешенді ілгерілеулер мен өзгерістер жүріп жатыр. Бұл жаңа трендтерді ҚР мен ҚХР арасындағы екіжақты қарым-қатынастарды одан әрі құру кезінде назарға алу маңызды. Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының төртінші онжылдығы қарқынды өзгеріп жатқан стратегиялық контексте дамитыны анық.

Өзгерістерді ұғыну Қазақстан халықаралық қатынастардың қазіргі заманғы жүйесі күрделі өзгерістерді бастан кешіп жатқандығынан туындайды. 2030 жылға дейінгі сыртқы саясат тұжырымдамасы өзгерістердің басты белгілері келесілер болып табылады деп мәлімдейді:

TALAP

- › сенім дағдарысы және қақтығыстылықтың артуы, оның ішінде қауіпсіздік пен диалог бойынша көпжақты институттар функционалдығының төмендеуі, алдын алу дипломатиясы және дауларды реттеу тетіктері тиімділігінің төмендігі салдарынан болуы;
- › халықаралық құқықтың негізгі қағидаттарының бұзылуы, әлемдік деңгейде екі негізгі үрдістің – жаһандану мен ұлтшылдықтың бетпе-бет келуі, бұл шағын және орта мемлекеттерге елеулі қауіп төндіреді;
- › қауіпсіздікке төнетін терроризм, экстремизм, жаппай қарулану, оның ішінде зымырандық, ядролық және ғарыштық қару, климаттың өзгеруі және т.б. сияқты дәстүрлі сын-тегеуріндер мен қатерлердің өршуі;
- › геосаясат пен геэкономикаға әсер етуші, оның ішінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуымен, гибридік және киберсоғыстар құбылысымен байланысты жаңа факторлардың пайда болуы;
- › жаһанданудың және халықаралық сауда жүйесінің заманауи үлгісінің эрозиясы, елдер мен аймақтар арасындағы экономикалық және технологиялық дамудағы алшақтықтың ұлғаюы, жаһандық қаржы жүйесінің осалдығы, сауда және валюталық соғыстардың күшеюі, санкциялық текетірес болып табылады²⁰⁶.

2020 ж. әлемдік жүйенің дамуы үшін бетбұрыс кезеңі болды. COVID-19 жаһандық пандемиясынан туындаған шиеленістің әсерінен халықаралық қатынастар мен әлемдік экономика маңызды өзгерістерге және айқын дағдарысқа ұшырайды. Онсыз да күшейген негізгі әлемдік билік орталықтары арасындағы геосаяси шиеленіс біздің көз алдымызда өсуде.

АҚШ пен Қытайдың, әлемдегі бірінші және екінші экономикалардың және Қазақстан үшін маңызды шетелдік серіктестердің арасындағы бұрыннан келе жатқан қарама – қайшылықтар ашық қарама-қайшылық форматына ауысуда. Қазіргі уақытта сауда-экономикалық тұрғыдағы бәсекелестіктен «қырғи қабақ соғыс» моделі бойынша барлық ықтимал салдары бар саяси және идеологиялық қақтығысқа тез ауысады. Бұл аспект Қазақстанның сыртқы саясаты үшін жаңа, әлі зерттелмеген сын-қатерді білдіреді.

Қолдампаздыққа, оқшаулануға және өзінің ұлттық мүдделерін алға жылжытуға қатысты қазіргі қатал американдық бағыт дәстүрлі трансатлантикалық қатынастарға екіұштылықпен әсер етеді. Әзірге ЕО мен АҚШ тарапынан сауда кедергілері тауарлардың жекелеген түрлері бойынша құрылуда, алайда байқалып отырған үрдістер толық ауқымды сауда қақтығысына айналуы мүмкін (*қарама-қайшылық 2019 жылы Еуропалық болат пен алюминийден жеткізілімдерге тиісінше 25% және 10% американдық шектеулерден басталды және бүгінгі күні газға, цифрландыруға, автоөнеркәсіпке және т.б. әсер етті*)²⁰⁷.

Еуропа өзінің әлемдегі ірі экономикасымен екінші позициясын сақтауда, дегенмен еуропалық интеграция Ұлыбритания шыққаннан кейін айқын ішкі дағдарысты бастан кешуде және пандемияның қысымымен әлсіз жақтарын көрсетті.

Дағдарысқа қарамастан, Азияның әлемдегі жағдайы өзгеруде, бұл кең аймақта тұрақты экономикалық өсу байқалады және тұтынушылық сұраныстың жаңа орталығы қалыптасты. ЕО мен ҚХР бір-біріне тартылып, өзара тиімді қатынастарды дәйекті түрде кеңейтуге тырысады. Алайда Вашингтонның өсіп келе жатқан талабы мен Еуропалық саясатқа қысымы Қытай-Еуропалық қатынастарға қарама-қайшы әсер етеді. Бір жағынан, еуропалықтар американдық одақтастарды тыңдайды (мысалы, Қытай Huawei - мен 5G жобалары), екінші жағынан, АҚШ-пен сауда қайшылықтары ЕО-ны Қытаймен көбірек жақындастыруда.

²⁰⁶ https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody

²⁰⁷ <https://interaffairs.ru/news/show/24044>

Осыған байланысты келесі мәселе өзекті болып тұр – Еуроодақ Қытаймен бірыңғай майданда ынтымақтаса ала ма, әлде қарым-қатынас жекелеген еуропалық мемлекеттермен (*Вашингтонның ЕО-ның ҚХР-мен ынтымақтастығына деген ұстанымымен келіспейтін*) қалыптаса ма? Тұтастай алғанда, жүріп жатқан жаһандық трансформация шамасы, «Бір белдеу, бір жол» бастамасының дамыту базасын құрайтын қытай-еуропалық өзара іс-қимыл шарттарының белгілі бір өзгеруіне қатты әсер етеді.

Сонымен бірге, «Белдеу және жол» ынтымақтастығына еуропалық серіктестерді тарту үшін 2019 жылы Орталық Азиядағы өзінің жаңа стратегиясын²⁰⁸ жариялаған Еуропалық Одақпен тығыз жұмыс жасау маңызды. Халықаралық қатынастардың жаңа дәуірінде Еуропалық Одақ – Орталық Азия – Қытай – Оңтүстік-Шығыс Азия ынтымақтастығы экономикалық өсу үшін үлкен әлеуетке ие болады.

Осы процестермен қатар қарқынды дамып келе жатқан Қытай да өзгеруде. Бейжің өзінің «Қытай сипаттамалары бар дипломатия» деп аталатын жаңа сыртқы саяси стратегиясын бұрыннан ұсынған. Оның міндеттерінің қатарында көпполярлы әлем құру және Қытай моделі бойынша жаһандануды ілгерілету, негізгі ірі мемлекеттер арасындағы қатынастардың жаңа түрін және көршілермен жаңа форматтағы қатынастарды құру орын алады.

COVID-19 ҚХР-дың әлемдік істердегі белсенділігіне жаңа серпін берді, Қытайға қысым Қытай басшылығының сыртқы саясатқа неғұрлым жігерлі сипат беру туралы шешіміне әсер етті. ҚХР тікелей қарама-қайшылықтың алдын алуға, үйлесімді қарым-қатынас орнатуға және шетелдік серіктестермен ынтымақтастықтан үлкен пайда алуға бағытталған сыртқы саясатта прагматикалық көзқарасты ұстануды жалғастырады деген үміттерге қарамастан, бүгінде Бейжің өзінің сыртқы саясатының стилін агрессивтіге өзгертуде²⁰⁹.

Қытай бүгінде өзінің жаңа даму дәуіріне қадам басуда. Бұл жаңа формацияның саяси көшбасшысының билікке келуімен байланысты. Си Цзиньпин екінші жаһандық экономиканың дамуына жаңа көзқарас ұсынып қана қоймай, Қытай мемлекетінің өміріндегі дәуірлік өзгерістерді де басқара алды. ҚХР-дың халықаралық рөлінің өзгеруі және әлемдік қоғамдастық тарапынан Қытайға деген назардың артуы байқалады. Бұл автоматты түрде осы елдің барлық көршілеріне оң (дамудың жаңа мүмкіндіктері, инвестициялар тарту, Қытайға бағдарланған жаңа жобалар және т.б.), сондай-ақ теріс (Қытай бәсекелестері тарапынан саяси, экономикалық және ақпараттық қысым) жоспарда кеңінен таратылатын болады.

Қытай экономикасы түбегейлі өзгерістерге дайындалуда. ҚХР-дың 2016-2020 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамуының «13-ші бесжылдығын» іске асыру қорытындылары бойынша Қытай экономикасының негізгі секторларының экономикалық моделін терең трансформациялау және «қайта теңгерімдеу» үшін алғышарттар жасалды. 2020 жылы «14-бесжылдық жоспар» немесе ҚХР-дың 2021-2025 жылдарға арналған даму бағдарламасы жасалады, оның мазмұны әлемдегі және елдегі экономикалық жағдайдың алдағы айларда қалыптасатын өзгерістерін ескеретін сияқты.

ҚХР-дың экономикалық саясатындағы басымдық жоғары өсу қарқынын ұстап тұруға емес, экономикалық модельдің өзін сапалы өзгертуге жасалады. Қытай ішкі сұранысты жандандыруға басымдық береді, осылайша үлкен ішкі нарық жаңа өсу көзі болуы керек. Тұтынуды ынталандыру, инвестициялар ағыны және инфрақұрылымды дамыту арқылы Қытай билігі ел экономикасын қайта іске қосуға тырысады.

ҚХР-дың технологиялық даму бағыты жаңа қайта бөлуге көшуге бағытталады. «Қытайда жасалған 2025» (Made in China 2025) бағдарламасы аясында ҚХР робототехникадан, аэроғарыштық саладан және жаңа материалдардан бастап жаңа энергия тасымалдаушылардағы көлікке дейін өнеркәсіптің алдыңғы қатарлы секторларын өсіруге бағытталған. Басымдықтардың бірі – импортты жаңа

²⁰⁸ <https://www.ceps.eu/the-new-eu-strategy-on-central-asia/>

²⁰⁹ <https://edition.cnn.com/2020/05/28/asia/china-wolf-warrior-diplomacy-intl-hnk/index.html>

TALAP

жергілікті өнімдермен алмастыру және жаңа технологиялар саласында Батыстық ТҰК-пен бәсекеге қабілетті әлемдік техноалыптарды құру болып табылады²¹⁰.

Қытай басшыларының жаңа буынының Орталық Азияға және оған мүше мемлекеттерге қатысты сыртқы саяси бағыты бойынша байқалатын өзгеріс барған сайын айқын контурға ие болып, өзінің бірқатар өзіндік ерекшеліктеріне ие болды. Жаңа халықаралық жағдайда Қытай Орталық Азияға қатысты жаңа стратегиялық тәсілдерді де көрсетіп отыр.

Бейжің аймақтық бәсекелестіктен қорытынды жасады (Ресей, АҚШ, ЕО, Жапония және т.б.) және қазір өзінің аймақтық саясатын жүйелі және дәйекті түрде құруда – Қытай тарапы қазір аймақтың өзара байланысын арттыруға тырысуда. «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясында Қытай алғаш рет бағдарламалық-тұжырымдамалық тәсілді қолданды. Белдеу мен жол бастамасын іске асырудың алғашқы жылдарының басты қорытындысы қытайлық мүдделердің қамқорлығымен Орталық Азияның белгілі бір бірлестігіне жәрдемдесуге Қытайдың дайын және қабілетті болуы.

Атап айтқанда, ҚХР-дан Қазақстан мен Орталық Азия арқылы Еуропаға тұрақты негізде көлік дәліздері жұмыс істейді. Осылайша, Қытай басшылығы екі онжылдық ішінде ТРАСЕКА сияқты және т.б. бағдарламалар аясында Еуропалық құрылымдар жасай алмайтын транзиттік байланысқа қол жеткізді. Бейжің Түркіменстаннан Тәжікстан, Өзбекстан және Қырғызстан арқылы өтетін «Орта Азия – Қытай» газ құбырының бірнеше желісін салу жобасын сәтті келісіп, іске асыруда. Бұл пайда арқылы Қытай бұрын қиын қарым-қатынаста болған елдермен өзінің энергетикалық саясатын үйлестіре алғанын білдіреді.

Қытай аймақтағы саясатын жүзеге асыру үшін құралдар жиынтығын дәйекті түрде кеңейтуде. Дәстүрлі түрде Орталық Азияда Қытай саясатын жүзеге асырудың негізгі құралы нақты инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруға және аймақ елдерінің табиғи-ресурстық активтерін әзірлеуге арналған түрлі кредиттік-инвестициялық пакеттер болып табылады.

Бүгінде ҚХР Орталық Азияда трансұлттық өндірістік тізбектерді құруға бағытталған өнеркәсіптік жобаларды іске асыруда ашықтықты көрсетіп отыр. Қытай Орталық Азияда өзінің қатысу формасын біртіндеп және сапалы түрде өзгерту туралы нақты шешім қабылдағаны анық.

Келесі онжылдықтарда ҚХР-дың батыс аймақтарының дамуы жалғасады, 2030 жылға қарай басшылық елдің батыс провинцияларының ЖІӨ-ні 2,9 трлн долларға дейін жеткізуге тырысады. Шыңжаң экономикасы қарқынды өсуде, экономикалық өсудің орташа жылдық көрсеткіші 8,3%, ЖҰӨ жыл сайынғы 7,5%²¹¹ өсуімен 7000 доллар деңгейінде. 2017 жылы ҚХР ШҰАА ЖІӨ көлемі (171 млрд) Қазақстанның ЖІӨ көлемінен асып түсті (160 млрд сол кезеңде)²¹². Кейбір болжамдар бойынша, ШҰАА мен Орталық Азияның дамуындағы алшақтық біріншісінің пайдасына ұлғаятын болады.

ҚХР-дың Орталық Азияға қатысты стратегиясы көбінесе Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданын (ШҰАА) тұрақтандыру және дамыту қажеттілігіне негізделген. Бірқатар экономикалық, әлеуметтік және геосаяси себептер бойынша Бейжің Шыңжаңның дамуына ерекше көңіл бөледі. Өңірді индустрияландыру жоспарлары ШҰАА мен Орталық Азияны тікелей көлік қатынастарының кең желісімен байланыстыруға нақты бағытталған. Жергілікті басшылық белдеу мен жол бастамасын іске асыру кезінде ШҰАА-ны негізгі өңірге айналдыруға ұмтылады (осылайша, ШҰАА-ның Орталық Азиямен бәсекелестігінің жаңа нүктесі қалыптасуда).

Авто және темір жолдар желісін дамыту, ШҰАА мен Орталық Азияны қоса отырып, қуатты макроаймақтық көлік-логистикалық хабқа айналдыру перспективасымен әуе қатынасын дамыту бүгінгі күні іске асырылып жатқан ірі ауқымды жобалар стратегияның бастапқы пункттері болып табылады (бұл Орталық Азияны аймақтық геоэкономикадағы шеткері элемент етуі ықтимал).

²¹⁰ <https://inosmi.ru/politic/20180915/243245843.html>

²¹¹ <https://ria.ru/20191211/1562275476.html>

²¹² <https://zonakz.net/2018/11/01/za-10-let-po-chasti-ekonomiki-sinczyan-dognal-i-peregnal-kazaxstan/>

2019 жылы ШҰАА 2025 жылға қарай жетекші және үлгілі кәсіпорын болуға, осы сектордағы үздіктер қатарына кіруге әлеуеті бар 20 мамандандырылған кәсіпорын мен 50 кәсіпорынды ынталандыра отырып, өзінің өңдеу өнеркәсібін дамыту жөніндегі іс-қимыл жоспарын әзірледі²¹³.

2020 жылдан бастап Бейжің Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстанның қатысуымен аймақтың барлық елдерімен «5+1» форматы бойынша тікелей саяси диалогты рәсімдеуге кірісті. Бұл диалог жалпы аймақтық даму мәселелерін талқылауға және аймақтың барлық елдері үшін ортақ проблемаларды шешуге мүмкіндік береді. Орталық Азиямен тікелей диалог құру бойынша ҚХР-дың жандануы Қытайдың ШЫҰ-ға өзінің көзқарасын кеңейткеннен кейін қайта қарауының белгісі болуы мүмкін.

Екінші жағынан, ҚХР-мен қарым-қатынасты дамытуда және Орталық Азияның өзі бүгінде экономикалық қайта өрлеу үшін мүмкіндік алады: аймақ 25 жыл ішінде алғаш рет сыртқы күш-жігердің объектісі ғана емес, өзінің дамуына әсер ететін қатысушы болады. Шығыс-Батыс көлік коммуникацияларына ену есебінен континентальды оқшаулау проблемасы жүріп жатыр. Аймақшілік кооперация үшін берік алғышарттар жасалуда. Бүгінгі күні Орталық Азия елдері бір-бірімен сындарлы қарым-қатынасқа тәуелді бола түсуде, бұл жақындасудың аймақтық бағытымен бірге аймақ бір команда болып жұмыс істейтін жағдай туғыза алады.

Бұған қоса, қазіргі уақытта Қазақстанның өзі де сыртқы саясатқа әсер етпейтін трансформациялық кезеңді бастан кешуде, алайда ҚР-дың мұнайдан кейінгі дәуірге бейімделуі және COVID-19 рецессиялық кезеңінен кейін оның өсуін қамтамасыз ету мақсатында экономиканы жаңғырту қажеттілігін ескере отырып, экономикалық күн тәртібіне қатты әсер ететін болады. Келесі онжылдықта Қазақстан өңдеуші өнеркәсіп, агроөнеркәсіптік кешен, цифрландыру және IT, көлік және логистика, туризм секторларын жаңа өсу көзі ретінде дамытуға ұмтылатын болады. Бұдан басқа, ҚР таяудағы онжылдықта экономикалық дипломатияны дамытуға ден қояды.

Осылайша, Қазақстан ҚХР-мен өзара іс-қимылда ашылатын бағыттардың барлық спектрі бойынша Шығыс көршісімен дәйекті және прагматикалық ынтымақтастыққа және мүмкіндіктерді пайдалануға тұрақты желіні жалғастырады. Бірақ қарқынды жаһандық өзгерістер аясында ҚР мен ҚХР-дың жан-жақты ынтымақтастығы болашақта түзетілуі мүмкін, ал екіжақты және аймақтық ынтымақтастық жоспарлары жаңартылған, және, ең алдымен, факторлардың кең спектрінің әсерінен олардың мазмұны қайта қаралды. Оның ішінде, өзара іс-қимылдың жаңа бағыттары ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы 2020-2025 жылдарға арналған шекараға аумағы ынтымақтастығының жаңа бағдарламасына енгізілуі мүмкін.

²¹³ http://russian.news.cn/2019-11/07/c_138536706.htm

4.2 «Мүдделер тепе-теңдігін сақтай отырып»: Қытаймен ынтымақтастықта ЕО және басқа да аймақтардан тыс ойыншылардың әлеуетін қалай пайдалануға болады

Қазақстан мен Қытай қарым-қатынастарын жаңа кезеңде және өзгермелі жағдайда дамытуда. Алдағы бірнеше жылда біздің еліміз Еуразияда болып жатқан серпінді аймақтық процестердегі өз рөлін түсінуі тиіс. Қазақстан мен Орталық Азия географиялық орналасуының себебінен Шығыс пен Батыстың байқалып отырған белсенді жақындасуының эпицентрінде тұр, сондықтан олар ұлттық және аймақтық экономикалық даму мүддесінде халықаралық назарды, қарқынды байланыстарды және көптеген ұсыныстарды пайдалануды үйрену қажет.

Ағымдағы тарихи сәтте құрлықтың негізгі орталықтарында (ҚХР, ЕО, АСЕАН, РФ, Таяу Шығыс және т.б.) бірден бірнеше маңызды макроаймақтық және ұлттық үрдістер сәйкес келді, олар таяу жылдары Еуразияның жаңа келбетін айқындайды. Мұндай жылжымалы ортада табысқа жетудің формуласы, шамасы барлық серіктес елдермен мүдделердің, іс-қимылдардың және қатынастардың ойластырылған және тексерілген теңгерімі бола алады, бұл ретте өз жоспарларын іске асыруға ықпал ететін және Орталық Азия аймағында қолайлы ортаны нығайтуға жәрдемдесетін болады.

ҚР-ның ҚХР-мен екіжақты диалогы

Ағымдағы кезеңде Қазақстан мен Қытай жоспарлы түрде өзінің әлеуметтік-экономикалық дамуының жаңа деңгейіне көшуде. Екі елде де мемлекеттік құрылыстың жаңа кезеңінің мерзімдері шамамен сәйкес келеді: Қазақстанда бұл 2025 жылға дейін қабылданған стратегиялық даму жоспары, ал Қытайда – 2020-2024 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамудың XIV-ші жоспары, ол қазіргі уақытта 2020 жылғы мамырда ҚХР ХӨЖЖ екі сессиясының шешімдерінің қорытындылары бойынша әзірленуде.

Жаһандық экономикалық конъюнктура екі елді жаңғыртуды жалғастыруды талап етеді: Қазақстан үшін бұл экономиканың шикізаттық бағыттылығын төмендетудің және өнеркәсіпті дамытудың маңыздылығы, Қытай үшін – әлемнің екінші экономикасы мәртебесін қолдау және әлеуметтік міндеттерді іске асыру үшін экономикалық өсудің жаңа ішкі драйверлерін іздестіру қажеттілігі.

Жақын болашақта екі елдің екіжақты ынтымақтастығының өзекті міндеттерінің қатарында өзара толықтыруды арттыру, сауда құрылымын кеңейту және көп пайда табу мақсатында, оның ішінде «Бір белдеу, бір жол» бастамасын іске асыру шеңберінде ҚР мен ҚХР экономикалық саясатының бағыттарын белгілі бір үндестіру қажеттілігі тұр.

Қазақстанда ұлттық экономиканы әртараптандырудың, әлемдік шикізат нарықтарының серпініне бейімделудің, жеткіліксіз технологиялық даму проблемасын шешудің, Индустрия 4.0 және агроөнеркәсіптік кешен үрдістері форматында өнеркәсіпті дамытудың, ұлттық көлік-логистикалық желінің кірістілігін ұлғайту және сервистік секторды ынталандыру үшін оның жүктемесін арттырудың үлкен стратегиялық міндеті тұр.

Қытай ішкі тұтынуды ынталандыру арқылы сыртқы нарықтарға тәуелділікті төмендетуге тырысады, ел өз индустриясының технологиялық жаңаруына (шетелдік корпорацияларға тәуелділіктің өзгеруі, Батыс ТҰК зауыттарын арзан еңбек нарықтарына көшіру әсерінің төмендеуі) және экспорт құрылымының неғұрлым инновациялық өнімдер мен сервистерге қарай өзгеруіне қарай жылжуда.

Осылайша, ҚР мен ҚХР-дың осы ұмтылыстары таяудағы жылдары Қазақстан – Қытай ынтымақтастығын әртараптандыру және оны екі елдегі мемлекеттік дамудың ұлттық мүдделері мен міндеттеріне сүйене отырып, жаңа деңгейге шығару үшін белгілі бір қолайлы «мүмкіндіктер терезесін» ашады. Қазақстан мен Қытайдың қазіргі кезеңде мәңгілік, ұзақ мерзімді жан-жақты

стратегиялық әріптестікті дамытатынын ескере отырып, жаңа бастамаларды іске асыру мүмкін болып отыр²¹⁴.

Бұдан басқа, Қазақстан ҚХР-дың «Бір белдеу, бір жол» бастамасының құрылысындағы маңызды серіктесі жағдайын сақтап отыр. ҚР-ның бастаманы іске асыруға қатысуы тек Қытаймен ғана емес, сонымен қатар Таяу Шығыс пен Азиядағы барлық 120 қатысушы елдермен қарым-қатынасты дамытуға мүмкіндік береді. Қазақстанға «нөмірі екі жаһандық экономикамен» шектесетін және өзара іс-қимыл жасасатынымызды түсіну маңызды, бірақ әзірге өз артықшылықтарымызды толық көлемде пайдаланбай отыр.

Бүгінгі таңда Қазақстанда «Белдеу және жол» бастамасын іске асыруға қатысудан, егер бұған прагматикалық тұрғыдан келіп, шикізат экономикасынан постиндустриалды экономикаға көшу жөніндегі өзінің ұзақ мерзімді стратегиясын бірінші орынға қойған жағдайда айтарлықтай артықшылықтарға ие болудың айрықша мүмкіндігі бар. Мұндай жағдайда ҚХР-мен бірлескен жобалар алдағы 10-15 жылда адам капиталын дамыту және ХХІ ғасырдың ортасына дейін Қазақстанда экономиканың жаңа салаларын құру үшін іргетас қалыптастырады.

Қазақстан мен Қытай стратегияларының белгілі бір ұқсастығы дәл осы – екі мемлекет болашаққа қарайды (ҚР – да 2050 жылға дейінгі стратегия, ҚХР-да-2049 жылға дейінгі көрініс) және онда неғұрлым жоғары орын алуға ұмтылады. Қазақстан мен Қытай, мың жыл бұрынғыдай – Ұлы Жібек жолының екі мемлекетінің аумағында құрылу және даму кезеңінде, бүгінде трансконтиненталдық кооперацияны қайта іске қосты және бүкіл Еуразиялық геоэкономиканың қайта жаңғыруына ықпал етуде.

Сондықтан ҚР мен ҚХР ынтымақтастығының әлеуетін одан әрі іске асыру мақсатында таяудағы 5 жылда мынадай шаралар мен бастамаларды қабылдау мүмкіндігін қарастыру орынды болып отыр.

Екіжақты қарым-қатынастарды дамытуда әртүрлі деңгейлерде құрылған және әрекет ететін әртүрлі диалогтық тетіктер маңызды рөл атқарады. Осы жылдар ішінде 2014 жылы құрылған және екіжақты ынтымақтастық бағыттарын жоғары деңгейде келісудің басты органдарының бірі болған ҚР-ҚХР ынтымақтастық комитетінде үлкен жұмыс жүргізілді.

2021 жылы Қазақстанда өткен комитеттің келесі 10-шы отырысы барысында алдағы 5 жылға ҚР мен ҚХР-дың белгіленген стратегиялық басымдықтарын ескере отырып, сауда, инвестиция, энергетика, өнеркәсіп, медицина, ауыл шаруашылығы, көлік және инновация, туризм салаларындағы өзара іс-қимылдың жаңа бағыттарын келісу үшін қытай тарапымен жаңа экономикалық күн тәртібінің мәселелерін талқылаудың мәні бар.

Бұл бағыттар 2025 жылға дейінгі екіжақты экономикалық өзара іс-қимылдың арнайы бағдарламасының өзегін құрауы мүмкін. Мұндай құжат екі елдің қарым-қатынастарын жаңа, неғұрлым жоғары деңгейге шығару жөніндегі күш-жігерін шоғырландыруға мүмкіндік берер еді.

Жаңа қалыптасқан конъюнктура шеңберінде Қазақстан-Қытай іскерлік кеңесі жұмысының форматы мен мазмұнын қайта қарау қажет, ол ҚР мен ҚХР бизнес-топтарын жақындастыру үшін маңызды алаң болып табылады. Іскерлік орган жұмысының күн тәртібі бірлескен жобаларға жеке капиталды белсенді тарта отырып, алдағы 5 жылға ҚР мен ҚХР әлеуметтік-экономикалық дамуының жаңа басымдықтарын көрсетуі тиіс.

Жаңа кезеңде бұл кеңес екі елдің бизнес өкілдері арасындағы кездесулер мен байланыстардың жиілігі мен кезеңділігін арттыруы мүмкін, оның ішінде іскерлік байланыстарды жандандыру үшін «e-B2B» цифрлық дипломатиясының мүмкіндіктерін кеңінен пайдалануы мүмкін (ҚР мен ҚХР-дың экономикалық мүмкіндіктерін онлайн-форматта жүйелі түрде таныстыру, талқылау және келіссөздер).

²¹⁴ <https://www.kazpravda.kz/articles/view/kazahstan--kitai-novii-uroven-vsestoronnego-strategicheskogo-partnerstva>

TALAP

ҚР мен ҚХР өңірлерінің өзара іс-қимылын жақындастыру мен дамытуда өңіраралық ынтымақтастық форумы үлкен рөл атқарады. Форум Қытай нарығына қол жеткізе алмайтын шалғай өңірлерден келген қазақстандық кәсіпкерлер ҚХР-дағы әлеуетті серіктестермен кездесуі мүмкін сындарлы диалог алаңына айналды. Сауда қатынастарын одан әрі ынталандыру және қазақстандық экспорттаушылардың ҚХР нарығына шығуы мақсатында өндірушілер арасында қытайлық әріптестермен іскерлік байланыстарды дамыту мүмкіндіктері туралы ақпараттық жұмысты белсенді жүргізу және олардың форум жұмысына қатысуы үшін жағдай жасау қажет.

Бұдан басқа, диалог алаңының әлеуетін іске асыру үшін тікелей қатынастарды жолға қою үшін ҚХР түрлі провинцияларынан экономиканың түрлі секторларында қазақстандық және қытайлық компаниялардың бірыңғай бірлескен дерекқорын құру үшін – халықаралық сауданы дамытуға жәрдемдесетін Қытай комитетін осы жұмысқа кеңінен тарту қажет.

Ағымдағы жылы Қазақстан мен ҚХР шекаралық ынтымақтастығының 2015-2020 жылдарға арналған бағдарламасы өз жұмысын аяқтайды, бұл көп жағдайда қазақстан-қытай шекарасындағы байланыстардың күшеюіне ықпал етті. Екіжақты қатынастарды дәйекті дамытуда бағдарламалық тәсілдің өнімділігін ескере отырып, келесі бесжылдыққа жаңа құжат әзірлеудің мәні бар. Бұл ретте, жаңа бағдарламада екі жақты сауда айналымының көлемін ұлғайтуды ғана емес, оның құрылымының өзгеруін (мысалы, ҚХР – ға шикізат жеткізуден – дайын өнім экспортына және т.б.) ескеру маңызды.

Инвестициялық салада өзара инвестициялар ауқымын ұлғайтуға ғана емес, тікелей шетелдік инвестицияларға және бірлескен кәсіпорындарға технологиялар трансфертіне көшуге ұмтылысты ескерген жөн. Бұдан басқа, шекара маңындағы өткізу пункттері инфрақұрылымының өткізу мүмкіндіктерін кеңейтуді және т.б. ескеру маңызды. Осылайша, жаңа құжат екіжақты қатынастардың өзекті күн тәртібін іске асыруға жәрдемдесуі тиіс. Көлік-логистика секторы ҚР мен ҚХР-дың екіжақты ынтымақтастығының қалған салаларын (сауда, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы және т.б.) дамытуға мультипликативтік әсер ететін қозғаушы фактор болып табылады. Бұл бағытта таяу жылдары көлік дәліздерінің өткізу қабілетін кеңейтуді жалғастыру («Қорғас» ШЫХО, шекарадағы өткізу пункттерін дамыту және Ақтау және Құрық порттарының әлеуетін іске асыру есебінен) және ҚР аумағында қойма инфрақұрылымын (Құрғақ порттар) дамытуға инвестициялық капиталды тарту маңызды. Орталық Азия – Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан елдерінің Еуропа, РФ және ЕАЭО, Қытай және Азия нарықтарына шығуын қамтамасыз ету бойынша олардың экспорты мен импортына қызмет көрсету қазақстандық көлік секторын дамытудағы жаңа кезең болуы мүмкін.

Сондай-ақ, Алматымен байланысты және «Қазақстан Темір Жолы» терминалы орналасқан Ляньюньган портындағы теңіз терминалын бірлесіп дамыту бойынша ҚХР-мен ынтымақтастықтың одан әрі әлеуетін іске асыру маңызды болуы мүмкін. 5 млн халқы бар порт-қала тиімді географиялық жағдайға ие (Қытайдың бірқатар ірі қалаларымен (Шанхай, Циндао, Тяньцзинь, Далянь және т.б.) теміржолмен байланысты) Қазақстанның Ляньюньганнан Халықаралық тасымалдар үшін өзінің танкер флотын дамытуға қаражат инвестициялау мүмкіндігі стратегиялық тұрғыдан тиімді болып көрінеді.

Бұдан басқа, осы порт Жапония мен Оңтүстік Кореяға тікелей шыға алатынын назарға алу керек, сондай-ақ Ляньюньган Шанхай қаласының портымен тікелей т/ж қосылысына ие – әлемдегі 200 елдегі 500 портпен өзара іс-қимыл жасайтын ең ірі теңіз порты (2019 жылы 43,3 млн ЖФЭ өңдеді). Бұл Қазақстан үшін теңіз көлік тасымалдарында өз тауашасын алу үшін немесе кем дегенде өз экспортына қызмет көрсету үшін зор мүмкіндіктер ашады.

ҚХР-мен одан әрі өнеркәсіптік кооперация Қытай өнеркәсібін инновациялық құрылымдар, нарықтық орындылық және жаңа технологиялық артықшылықтар жағына қарай жаңғыртуды ұтымды бағалау негізінде дамуы керек. Қазақстан аумағында Қытаймен бірлескен 56 өндірістік жобаны іске асыру коммерциялық тиімділікті қамтамасыз ету үшін маркетингтік стратегия және

болашақ өнімді (оның ішінде ҚХР-да) өткізу қажеттілігі тұрғысынан сыни тұрғыдан қайта қарастыру маңызды.

Жаңа жобаларды айқындау кезінде ҚХР-дағы өнеркәсіпті неғұрлым жоғары технологиялық қайта бөлу жағына қарай жаңғыртуға назар аудару және электрондық өнеркәсіпті, жаңа материалдар өндіруді, фармацевтиканы және т. б. таңдау маңызды. Сондай-ақ, Қытаймен индустриялық ынтымақтастық төңірегінде түрлі қауесеттер мен жалған ақпараттың пайда болуын болдырмау үшін осы өнеркәсіптік жобаларды іске асыруды қоғамға мемлекет үшін жобалардың тиімділігі туралы уақтылы хабардар ету және олардың қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету (коммерциялық ақпаратқа қатысы жоқ шектерде) маңызды.

Қытаймен екіжақты сауда көлемін ұлғайту жөніндегі міндеттерді іске асыру шеңберінде қазақстандық тауарлардың Қытай нарығына экспорт құрылымын өзгерту жөнінде мақсатты түрде жұмыс істеу қажет. Қазіргі уақытта ҚР – ның ҚХР-ға негізгі экспорттық тауарлары – минералды өнімдер, металдар және химиялық өнеркәсіп өнімдері. ҚХР – ның ҚР-дағы негізгі импорттық тауарлары – тоқыма бұйымдары, машиналар, жабдықтар, металдан, минералдардан, керамика мен шыныдан жасалған бұйымдар, халық тұтынатын тауарлар.

Кейінгі жылдары, біріншіден, ҚХР-дың жаңа қалыптасып келе жатқан өндірістік тізбектеріне кірігу маңызды және тиісінше қазақстандық өндіріс тұрақты өткізу нарығына ие болады, екіншіден, дайын өнімнің Қытайға экспортқа бағдарлану қажет, осыған байланысты Қазақстан ҚХР-дың ішкі тұтынуға қайта бағдарлануын ескере отырып, Қытай тұтынушыларына не ұсына алатындығына қатысты жүйелі маркетингтік зерттеулер жүргізу қажет. Бұл бағытта ҚР-ның Шанхай қаласында өтіп жатқан Қытай халықаралық импорттық көрмесіне (China International Import Expo) белсенді қатысуы маңызды (мысалы, 2019 жылы көрмеде тек 30 қазақстандық кәсіпорын ғана өз өнімдерін ұсынды, бұл сауданы өзгерту үшін жеткіліксіз²¹⁵).

Қазақстан толық көлемде іске асырылмаған агроөнеркәсіптік әлеуетке ие, алайда оның дамуы технологиялық қайта жарақтандырудан және өнімділікті арттырудан басқа ірі өткізу нарығының болуына байланысты. Қытай азық-түлік нарығы әлемдегі ең жылдам дамып келеді. ҚХР-да азық-түлік пен сусындарды тұтыну бүгінде 1 трлн АҚШ долл-нан асады (салыстыру үшін, Ресейдегі азық-түлік нарығы - 219 млрд).

Қытай азық-түлік бөлшек сауда нарығының көлемі бойынша әлемде бірінші орында. Болжам бойынша, алдағы бес жылда ҚХР-да тұтыну өсе береді және 2024 жылға қарай шамамен 1,8 трлн. АҚШ долл. (2024 жылға қарай ҚХР-да тұтынудың ең көп өсуі мынадай санаттарда күтіледі: жарма, макарон және консервіленген өнімдер (+63%); жаңғақтар (+50%); сүт өнімдері (+49%); жемістер (+42%)²¹⁶.

Қазақстанның міндеті – таяудағы бірнеше жылда Қытай азық-түлік нарығында өзінің тұрақты орнын иелену, және бұл тек мемлекеттің ғана емес, өндірушілердің де жұмысы. Соңғы жылдары ҚР-дан ҚХР-ға бидайды, асыл тұқымды жылқыларды, соя бұршақтарын, бидай кебектерін, балық өнімдерін, қой етін, майлы дақылдар тұқымдарын, күнбағыс, мақта, соя және рапс майларын жеткізудің белгілі бір өсуі байқалады.

Осыған байланысты Қытаймен екіжақты келіссөздер шеңберінде қазақстандық азық-түлік тауарларын жеткізуге сұранысты (бүгінгі күні тізімде 14 түрі бар) және квоталарды ескере отырып, жеткізуге рұқсат етілген өнім тізімін кеңейтуге қол жеткізу, сондай-ақ ҚХР сапаны қадағалау, инспекция және карантин жөніндегі бас басқармасының қолданыстағы нормативтеріне сәйкес жергілікті өндірісті стандарттау бойынша бизнес-қоғамдастықпен дәйекті жұмыс жүргізу маңызды.

²¹⁵ https://www.kt.kz/rus/society/30_1377890907.html

²¹⁶ *Продовольственный рынок Китая: тенденции и перспективы*
<https://pro.rbc.ru/news/5d6cd7a69a7947e9adc8dabd>

TALAP

Әлемдік экономика белгісіздікті бастан кешуде, қаржы нарықтарында инвестициялық мүмкіндіктер айтарлықтай тарылды. Бұл жағдайда Қытаймен инвестициялық өзара іс-қимыл Қазақстан үшін капиталды, технологияларды тарту және экономикалық өсуді жалғастыру көзі болып табылады²¹⁷. Қытай бірлескен жобаларға шамамен 20 млрд доллар инвестициялады. Қазіргі уақытта Қазақстан экономикасына тікелей шетелдік инвестициялар көлемі бойынша 4-ші орында. ҚР мен ҚХР инвестициялық ынтымақтастығы қарым-қатынастардың тереңдеуіне қарай ғана кеңейеді.

Сонымен бірге, екі ел арасындағы қаржылық қатынастардың негізін әр түрлі несие желілері құрайды (көбінесе қытайлық өндірушілермен және жұмыс күшімен байланысты), бұл несие капиталын бенефициарға қарағанда несие берушіге көбірек пайда әкеледі. Осыған байланысты, алдағы жылдары ҚХР мен Қазақстан арасындағы қаржылық және инвестициялық ынтымақтастықтың форматын - несиелік желілерден тікелей шетелдік инвестицияларға (Foreign Direct Investment, FDI) ауыстырған жөн. Осылайша, Қазақстан мен Қытай тең құқылы қатынастарға және бірлескен коммерциялық жобаларды әзірлеу кезінде тәуекелдерді бөлуге көшеді.

Сауда-экономикалық қатынастардың дамуына теңге-юань ұлттық валюталарында өзара есеп айырысуларды пайдалану, төлем жүйелері мен трансшекаралық төлемдерді дамыту да ықпал етуі мүмкін. Бұл бағытта «Астана» халықаралық қаржы орталығының әлеуетін пайдалану орынды. ҚР мен ҚХР Орталық банктері арасындағы валюталық своптарды одан әрі кеңейту даму үшін әлеуетті болады, бұл екіжақты саудадағы долларлық операциялардың шығындарын төмендетуге (бұған дейін ҚР мен ҚХР своп операцияларының көлемі туралы 7 млрд юань сомасына²¹⁸ уағдаластыққа қол жеткізілген болатын), сондай-ақ, юань мүмкіндіктерін халықаралық резервтік валюта ретінде пайдалануға мүмкіндік береді.

Екіжақты байланыстарды дамытуда ҚР мен ҚХР-дың гуманитарлық ынтымақтастығы маңызды рөл атқарады. Белсенді ынтымақтастыққа қарамастан, екі елде де бір-бірінің хабардарлық деңгейі өте төмен, бұл белгілі бір дәрежеде экономикалық өзара іс-қимылды ілгерілетуге әсер етеді. Осыған байланысты Қазақстан-Қытай қарым-қатынастарын дамыту төңірегінде сындарлы және достық атмосфераны қолдау маңызды. Екі елдің университеттерінде оқу үшін студенттермен алмасуды жандандыру нұсқаларының бірі болып табылады, олар болашақта ҚР мен ҚХР ынтымақтастығында «адам көпірі» болады.

Ақпараттық саясатта Қазақстан мен Қытайдың тарихқа, көршілестікке және экономикалық әлеуетке негізделген екіжақты қарым-қатынастарының өзара тиімді екенін ашатын материалдарды жергілікті БАҚ-та жариялау, сондай-ақ негізсіз теріс контентті бақылау маңызды. Сонымен қатар, халықтарды қабылдауға қазақстандық жазушылардың, қытайлық танымал жазушылардың шығармаларын қазақ тіліне аудару әсер етуі мүмкін – бұл бір-бірінің мәдениеті мен құндылықтарын түсінуге мүмкіндік береді.

Көпжақты қатынастар деңгейінде Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің (АӨСШК) әлеуетін одан әрі дамыту бойынша ҚР мен ҚХР арасындағы ынтымақтастықты жалғастыру перспективалы болып көрінеді. Атап айтқанда, 2014 жылы қол қойылған Шанхай Ұнтымақтастық Ұйымы (ШҰҰ) арасындағы өзара түсіністік туралы Меморандумның ережелерін іске асыру өзекті болып көрінеді. ҚХР – АӨСШК және ШҰҰ ықпалының өсуін ескере отырып, Азиядағы қауіпсіздік пен тұрақтылық мәселелерін келісу бойынша тиімді алаң бола алады.

Осыған байланысты ҚХР-дың қолдауымен алдағы жылдары АӨСШК-тің кезекті саммитін қатысушы елдердің бірінші тұлғалары деңгейінде шақыру, АӨСШК құрамын кеңейту және Азия мемлекеттерінің көп санын кеңес жұмысына қосу жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет (бүгінгі күні АӨСШК-ге Азияның 27 мемлекеті, 8 ел және 5 халықаралық ұйым бақылаушы ретінде кіреді).

²¹⁷ <https://www.zakon.kz/4985767-что-значит-для-казахстана-vizit.html>

²¹⁸ <https://kapital.kz/finance/35919/rk-i-kitay-zaklyuchili-soglasheniye-o-valyutnom-svope.html>

Орталық Азия аймағында «5+1» (Орталық Азия плюс Қытай) формуласы бойынша ҚХР-мен тікелей өзара іс-қимылдың жаңа форматын ұстаған жөн. Диалог аймақтағы көпжылдық ынтымақтастықтың қисынды жалғасы болып табылады. Ағымдағы жылдың шілде айында өткен онлайн-кездесу барысында Қытай іскерлік және техникалық персоналдың ыңғайлы қозғалысы үшін «экспресс-дәліз», Орталық Азия мемлекеттерімен үздіксіз жеңілдетілген трансшекаралық жүк ағыны үшін «жасыл дәліз» құруға дайындығын тағы да білдірді.

Диалогқа қатысушылар аймақтың транзиттік-көліктік әлеуеті әлі толық пайдаланылмағанын түсінеді. Сондықтан бүгінгі күні инфрақұрылымдық өзара байланыстылық пен тұрақты көлік архитектурасының, сондай-ақ интеграцияланған және мультимодальдық коммуникациялардың, оның ішінде автомобиль және теміржол маршруттарының кешенді және көпфункционалды жүйесін дамыту жалғасуда. Осы бірлескен шаралардың барлығы Еуропа мен Азия арасындағы стратегиялық көлік және экономикалық дәліз ретінде бүкіл Орталық Азияның транзиттік әлеуетін нығайтуға ықпал ететін болады.

«Бір белдеу, бір жол» бастамасын іске асыру аясындағы ҚР мен ҚХР-дың көпжақты ынтымақтастығы

Жалпы, өсіп келе жатқан қазақстан-қытай ынтымақтастығы екі мемлекет мүдделерінің шегінен шығып, макроаймақ әсерге ие, осыған байланысты оны еуропалық және азиялық әріптестермен кооперация тұрғысынан да қарау орынды. Сонымен қатар, бүгінде «Белдеу мен жолдың» даму энергиясы тек Қазақстан мен ҚХР-дан ғана емес, жауапты қызығушылық Еуропадан да көрінеді. Соңғы жылдары еуропалықтардың ҚХР мен жалпы Азияға стратегиялық қызығушылығы дәйекті түрде артып келеді. Бұл жерде Еуропаның өз міндеттері бар – ең алдымен, ауқымды Азия нарығымен одан да тығыз тиімді экономикалық ынтымақтастықты жолға қою.

Бұл түсінікті: Қытай Еуропалық Одақтың сауда серіктестері арасында екінші орын алады, еуропалықтар Шығыстың перспективалы нарықтарына шығу арқылы өздерінің Халықаралық экономикалық бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға тырысады, ал дәстүрлі трансатлантикалық байланыстар қиын кезеңді бастан кешуде және ЕО-ның АҚШ-пен сауда соғысының ықтималдығы өсуде. Осылайша, шамасы, Қытаймен және Азиямен кооперация есебінен еуропалықтар АҚШ-пен келіссөздерде қосымша мүмкіншілік алады, олар саудадағы өз мүдделерін қатты қысады.

ЕО 15 жыл қатарынан ҚХР-дың ірі сауда серіктесі болды. 2018 жылы екі тараптың тауар айналымы тарихи рекордты бұзып, 682 млрд долларды құрады. ҚХР соңғы бірнеше жыл ішінде маңыздылығы мен көлемі жағынан Еуроодақтың екінші сауда серіктесі болып табылады²¹⁹. Бүгінгі таңда «Қытай-Еуропа» инфрақұрылымдық коммуникация желісі (*негізінен Қазақстанның және ТМД, Кавказ және Орта Шығыстың басқа да транзиттік елдерінің қолдауымен ҚХР-дың белсенді күш-жігері есебінен дамыған*) Еуропа мемлекеттері оны пайдаланудан пайда көретін даму деңгейіне жетті.

Еуразияның Шығысы мен батысының өзара тартымдылығы бүгінде Бейжің мен Брюссель әлемдік сауда орталықтарының астаналары болып табылатындығына негізделген. Еуроодақ пен ҚХР әлемдік сауданың 43,7% - нан астамын құрайды. Бұдан басқа, ЕО әлемдегі ең ірі экспорттаушы (әлемдік экспорттың 32,5%) және импорттаушы (әлемдік импорттың 31,6%) болып табылады. Қытай экспорт бойынша ЕО-дан кейінгі екінші орында (12,9%) және импорт бойынша АҚШ-тан кейінгі үшінші орында (10,3%). ЕО мен ҚХР тауар айналымы бүгінде ЕО-АҚШ сауда көлемінен ғана артта қалып отыр. Осылайша, ЕО мен ҚХР экономикалары тұтастай салыстырылады және бір-бірін теңестіреді, ал географиялық қашықтық әскери-стратегиялық сипаттағы кез-келген мәселелерді алып тастайды.

Қазіргі Еуропада (Қытайдағы сияқты) әлемдік экономика мен саясаттағы өз жағдайын қайта қарастыру жүріп жатыр. Бірқатар күрделі ішкі процестер бұған әсер етеді: Ұлыбританияның ЕО-дан

²¹⁹ <https://rg.ru/2019/04/10/rukovoditeli-kitaia-i-es-proveli-peregovory-v-briussele.html>

TALAP

шығуы, өсудің жаңа нүктелерін іздеу қажеттілігі, балама нарықтарға қол жеткізудің маңыздылығы (АҚШ-пен қарым-қатынастардың тепе-теңдігі үшін). Алманияның экономикасының өсуін қолдау үшін өзінің қуатты экспорттық бағытын сақтау қажеттілігі. Шығыс Еуропада кеудемсоқтық байқалады. Шығыс Еуропа елдері сыртқы нарықтарда белсенді болуға тырысуда. Ал Еуроодақтан шыққан Ұлыбританияда өздерінің жаһандық ұстанымдары мен халықаралық белсенділігі (және Еуропаға балама ретінде АҚШ пен Азия нарықтарына қол жеткізудің маңыздылығы) туралы тағы да еске алды.

Бұдан басқа, ЕО Еуразиядағы өзінің стратегиялық рөлі туралы тұтас түсінік қалыптастыру қажеттілігін де түсінеді. Осылайша, ОПОП арқылы еуропалықтар үшін өзін әлемге – заңның күшін, нарықтық экономика қағидаттарын, реттеудің түсінікті ережелерін, шешімдер қабылдаудың ашықтығын, дамудың жоғары стандарттарын, сондай-ақ адам құқықтарын ілгерілетудің идеологиялық орталығы ретінде орналастыру мүмкіндігі пайда болады. Қазір Еуропалық «ми» орталықтары белдеудің әлеуетін және еуропалық мүдделер жолын зерттеуде күрт жанданды.

Осыған байланысты Еуропа елдерінің Қытаймен белдеу және жол шеңберінде ынтымақтастыққа неге белсенді қатысатыны түсінікті болып отыр. Бірнеше жыл ішінде ҚХР Еуроодақтың ондаған елімен (Венгрия, Греция, Польша және Португалия және т.б.) өзара түсіністік туралы меморандумдарға қол қойды. Еуропаға контейнерлік пойыздарды үнемі жіберетін қытай қалаларының саны және ЕО-ға баратын қалалардың саны үнемі өсіп келеді. Бұл өсіп келе жатқан сауда көлемімен қатар Шығыс-Батыс көлік ынтымақтастықтың табыстылығының көрсеткіші болып табылады.

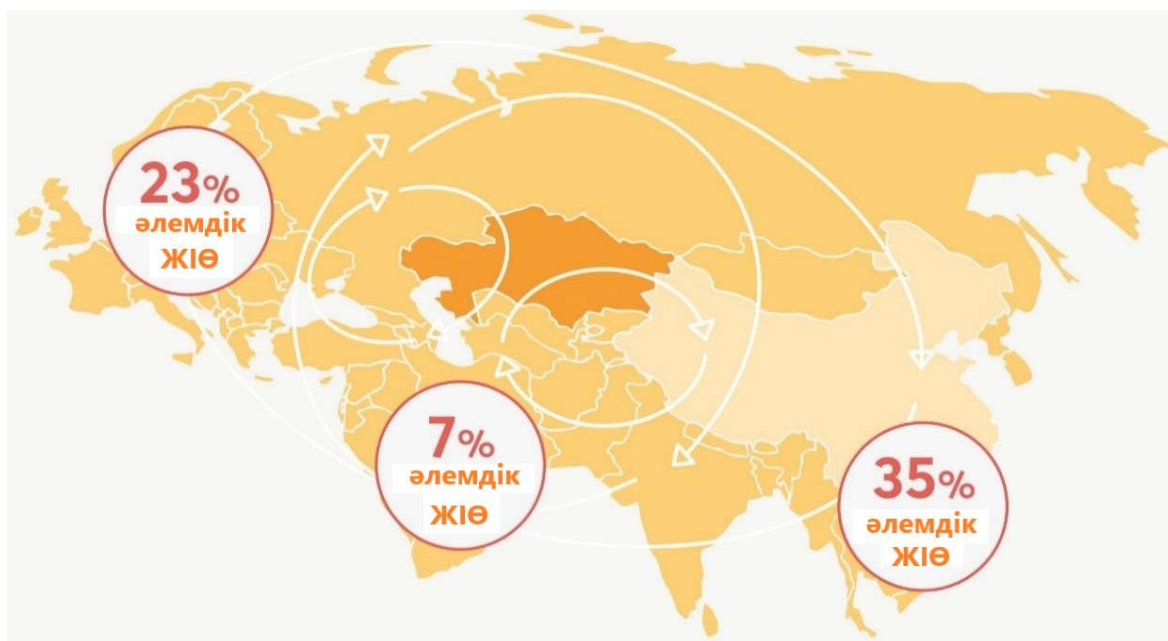
Бұл ретте, бүгінде ЕО-да белдеу мен жол бастамасына қатысуға және Қытаймен ынтымақтастықты одан әрі тереңдетуге қатысты әртүрлі көзқарастар бар екенін атап өткен жөн. Бір жағынан – сауданы кеңейту және жаңа перспективалы өткізу нарықтарына шығу тауарларды жеткізудің сенімді, тұрақты және жылдам жолдарын талап етеді. Көлік дәліздерін дамыту жаңа жұмыс орындарын құруды ынталандырады және инвестициялық капиталды тарту орталығына айналады. Екінші жағынан, Еуропалық Одақта «Бір белдеу, бір жол» сауда мен инвестициялық салада ғана Қытайға артықшылық береді деген қорқыныш үнемі бар.

Еуропалықтар ҚХР-мен диалогты және кооперацияны жалғастыруда, ол ЕО-мен қарым-қатынастың берік негіздерін құра алды, өзінің идеологиялық қағидаттары мен ұлттық саясатынан бас тартпады. Осылайша, Батыс пен Шығыстың арасындағы сауда-экономикалық өзара іс-қимылдың үздіксіз кеңеюі осы экономикалық орталықтардың арасында орналасқан Қазақстан мен Орталық Азия үшін дамудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Қытай да, ЕО да ҚР-ның ірі сауда және инвестициялық серіктестері болып табылады, сондай-ақ Орталық Азия аймағында кеңінен ұсынылған.

Көлік коммуникациялары «Белдеу және жол» бастамасы бойындағы ынтымақтастықтың іргелі негізі болып табылады. Көлік желісінде Еуропа үшін барлық тиімді факторлар – ең алдымен, жолдардың баламалылығы және, тиісінше, Еуропа елдері ұмтылатын экономикалық қауіпсіздігі орын алды. «Белдеу мен жол» бастамасының күшті жағы – бүкіл Еуразия бойынша әр түрлі және өзара байланысты желі – бекіген экономикалық жүйе құру болып табылады. Бұл желіде жұмысын бұзу оңай болатын бірде-бір маршрут жоқ. Егер бір дәліз Үкіметтің өзгеруіне, соғысқа, экономикалық төңкеріске немесе тарифтерге байланысты дау-дамайға байланысты жоғалып кетсе, жүкті балама бағыттар арқылы дәл сол жерге оңай жіберуге болады. Бүгінде Қазақстан үшін «Белдеу мен жол» бастамасын қабылдау парадигмасын кеңейту және мемлекеттің сыртқы экономикалық күш-жігерін жандандыру маңызды. Практикалық тұрғыдан алғанда – Қытаймен бірлескен көлік дәліздерінің құрылысы арқасында Қазақстан бүкіл Еуразия нарығына тікелей және жылдам қол жеткізе бастады. Яғни, біз бірден үш әлемдік мұхитқа – Тынық мұхиты, Атлант және Үнді мұхитына қол жеткіздік. Әрқашан теңіз коммуникацияларына шығуға ұмтылған құрлық Қазақстан бірден үш мұхитты және әлемдік экономикалық өсудің үш орталығын (Азия, Еуропа және Таяу Шығыс) әлемдік ЖІӨ-нің 65% әлеуетімен және сыйымдылығы 4 млрд астам тұтынушыны біріктірді.

Бұл құбылыс әлі күнге дейін қазақстандық сарапшылар, іскер топтар және жалпы қоғам тарапынан толық түсінілмеген. Бұл ретте 2013 жылдан бастап қазақстандық және қытайлық инфрақұрылымдық даму бағдарламаларының ұштасуы Қазақстан үшін де, Қытай үшін де мультипликативтік әсер беретіні анық²²⁰. Кейінгі жылдары ҚХР-мен ынтымақтастықта Азия (АСЕАН) елдерімен – Қытай аумағы арқылы, сондай-ақ Еуропамен (Оңтүстік және Солтүстік Еуропа елдері) қолданыстағы дәліздерді пайдалана отырып, Батыс Еуропаға тұрақты көлік қатынастарын дамыту арқылы ҚР-ның транзиттік-көліктік және сыртқы сауда әлеуетін ашуды жалғастыру маңызды.

80-сурет. Қазақстан Еуразиялық транзиттік дәліздер картасында

ҚХР-мен екіжақты қатынастарды макроаймақтық ынтымақтастық ретінде кеңірек қарау қажет. Географиялық жағынан Қытай 14 мемлекетпен шектеседі және Тынық мұхитына шығатын 3 теңізді қамтиды. ҚР мен ҚХР арасындағы көлік инфрақұрылымы, шарттық-құқықтық база шеңберінде әкімшілік кедергілерді біртіндеп төмендету Қазақстанға Азия елдерінің нарықтарына шығуға мүмкіндік береді, ал одан әрі қарасақ, ҚХР – да тікелей және тұрақты сауда коммуникациялары қалыптасқан Канада, АҚШ және Латын Америкасымен және т.б. ірі өткізу нарықтарына көлік қатынастарын дамыту аясында қазақстандық өнеркәсіптің болашақ мүмкіндіктеріне және ҚР-дан экспортты кеңейту үшін оның өнімділігін арттыруға қатысты мәселе туындайды.

«Белдеу және жол» көлік инфрақұрылымының әлеуетін іске асыру шеңберінде Қазақстанның темір жол арқылы елдің оңтүстігіндегі ҚХР-дың жаңа теңіз порттарына саны 800 млн астам тұтынушысы бар Оңтүстік-Шығыс Азия нарықтарына тікелей шығу мақсатында дәйекті түрде шығуы бүкіл Еуразия үшін пайдалы болады (субрөңір Вьетнам, Филиппин, Лаос, Тайланд, Малайзия, Индонезия, Сингапур және т. б. қамтиды). Осылайша, ҚХР-дың оңтүстік бөлігіндегі Чжэцзян және Гуанси провинцияларындағы теңіз порттары Ганьсу провинциясындағы дәлізбен теміржол магистральдарымен байланысты (ШҰАА-мен шектеседі және ол арқылы белдеу мен жол бастамасы аясында ішкі көлік қатынастары өтеді). Осыған байланысты Қытай тарапымен аталған провинциялардың порттарында Ляньюньган портының моделі бойынша қазақстандық терминалдар құруды талқылау орынды. Нәтижесінде, болашақта еуропалық өндірушілер ҚР мен ҚХР арқылы ірі өткізу нарығы бар осы ірі субаймаққа жылдам құрлықта қол жеткізе алады.

²²⁰ <https://www.zakon.kz/4985767-что-значит-для-казахстана-визит.html>

TALAP

Еуропалықтар «Белдеу мен жолды» бастаманы көздейтін нақты экономикалық жобалар туралы егжей-тегжейлі ақпараттың шектеулі болуына байланысты сынға алады, сондықтан бұл бастаманы, барынша ашықтық пен жариялылықты талқылау үшін көпжақты форматтардың қажеттілігін талап етеді. Бұдан басқа, еуропалық астаналарда қатынастардың теңдігі туралы мәселе көтерілуде – өйткені қытай компаниялары белдеу бастамасы мен жол шеңберінде кооперация аясында Еуропалық компаниялардағы үлестерді белсенді сатып алуда, алайда ЕО-да Қытай компаниясынан үлес сатып алу мүмкін емес деп наразылық білдіруде.

Бұл Еуроодақтың көптеген елдеріне, атап айтқанда, қазір ҚХР-мен жалпы Еуропалық ынтымақтастық тұжырымдамасын әзірлеуге бастамашы болған және мүдделі еуропалық елдердің шығыс бағыттағы күш-жігерін біріктіруге тырысатын Германияға ұнамайды. ЕО дәстүрлі түрде Жібек жолдың «қол аяғын» байлауға тырысады, бұл кооперацияның барлық форматтарын БББЖ-да, қаржыландыру рәсімдері мен келіссөздер процестерінде барынша институттандыру үшін (ҚХР-ды еуропалықтар үшін түсінікті ережелер бойынша әрекет етуге ақырын мәжбүр етеді).

Бүгінгі таңда Қазақстан мен Бейжің бірқатар еуропалық астаналар арасындағы осы диалогтағы басты ойыншы. Бұл ережені ҚХР-да да, Еуроодақта да өзінің Жібек жолын дамытудың күн тәртібін қалыптастыру және белсенді ілгерілету маңызды болып табылады. Қазақстан «Қорғас» шекараға маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығының алаңында орналасуы және жұмыс істеуі мүмкін «Бір белдеу, бір жол» бастамасының ақпараттық орталығының орнын алуы мүмкін. Орталық Қазіргі Жібек жолын дамытудағы негізгі оқиғаларды тарата алады, еуропалық және Азиялық бизнес-қоғамдастықтар үшін жобалардың ірі тұсаукесерлерін өткізе алады, ЕО мемлекеттері үшін ынтымақтастықтың нұсқаларын ұсына алады.

Қазақстанның экспортқа бағдарланған тауарлар өндірісі үшін аймақтық өнеркәсіптік хаб ретінде қалыптасу әлеуеті бар. Бүгінгі таңда ҚХР өнеркәсібіндегі жаңа трендтерді мұқият талдау және қытайлық жоғары технологиялық өндірістің жаңа тізбектеріне ену қажет, бұл еуропалық бизнес үшін де қызықты болуы мүмкін. Тәжірибе көрсеткендей, табиғи ресурстарға, сондай – ақ көлік және қойма инфрақұрылымына қол жеткізу өндірістің орналасуын анықтайды – Қазақстанда осы факторлардың барлығы бар. Сонымен қатар, ірі өткізу нарығы бар ҚХР-мен көршілес және тығыз қарым-қатынас ҚР-ны тартымды әрі тиімді серіктес етеді. Мысалы, Таяу жылдары Қытай, көптеген елдер сияқты, сұраныстың өсуіне байланысты электр автомобильдерін өндіруге назар аударады (экология, ішкі жану қозғалтқыштарынан кету және т.б.): бүгінде ҚХР-ға әлемде сатылатын барлық электромобильдердің жартысы келеді (2019 жылы электромобильдерді сату көлемі 2018 жылмен салыстырғанда Қытайда 66% – ға, АҚШ-та-23% - ға, Еуропада-34% - ға өсті).

Дәстүрлі автомобильде қосылған құндағы ең үлкен үлес ішкі жану қозғалтқышы мен беріліс элементтеріне тиесілі. Электромобильде қосылған құн шасси мен, шанақпен және автомобильді құрастырумен шектеледі. Бұл өзгеріс автомобиль тізбегінің жаңа ойыншыларының – аккумулятор батареяларын, электр қозғалтқыштарын және бақылау жүйелерін өндірушілердің пайдасына орын алады. Құн құрылымындағы өзгерістер мыс, жартылай өткізгіштер және сирек кездесетін металдар (литий, кобальт, ниобий) сияқты материалдарды пайдаланудың артуымен байланысты. Электромобильдің жаңа құндық құрылымында шикізат материалдары құнының 15-20% - ын құрайды.

Литий автомобиль батареяларын өндіруде белсенді пайдалануды ескере отырып, электромобильдегі маңызды материалдардың бірі болады деп күтілуде. Басқа маңызды материалдар мыс болып табылады, оны пайдалану 75-78% - ға артады, негізінен электр қозғалтқыштары мен автомобильдің электр сымдары, сондай-ақ электр қозғалтқышының 7-8% - ын құрайтын кобальт пен графит. Қазақстанда литий өндірісі мен өнеркәсібі Қытай өнеркәсібінде талап етілетін батареялар өндірісі үшін Еуропалық инвестициялар мен технологияларды тарту үшін тартымды бола алады. Бағалау бойынша бүгінгі таңда ҚР-да шамамен 80 мың тонна литийдің

болжамды ресурстары, сондай-ақ 23 мың тоннаға²²¹ жуық сирек кездесетін элементтер бар. ҚР экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің бағалауы бойынша бұл қорлар әлдеқайда көп²²². Бүгінде жылына 1 млн электромобиль үшін 10 000 тонна металл жеткілікті. Орташа болжамдар бойынша, 2040 жылға қарай әлемдегі электромобильдердің саны 350-400 млн бірлікті құрауы мүмкін. 2019 жылы Қытайда 1,2 миллион электромобиль сатылды, алдағы жылдары бұл көлік түріне сұраныс жыл сайын 50% өседі деп күтілуде. Бұдан басқа, 2020 жылы экономиканың өсуін қолдау мақсатында ҚХР Үкіметі электромобильдерді сатуды ынталандыру жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны ұзарту туралы жариялады: өндірушілер әрбір автокөлік үшін 3,5 мың АҚШ долл. субсидия алады, ал сатып алушылар 10% көлік салығынан босатылады.

Бұдан басқа, Қазақстанның орта тап дамушы Қытай мен Азияның ірі нарықтарына бағдарлай отырып, тамақ өнімдерін өндіру үшін агроөнеркәсіптік хаб ретінде қалыптасу мүмкіндігі бар, тамақтану құрылымы мен қажеттіліктері оның төлем қабілеттілігінің өсуімен бір мезгілде ұлғаяды. Қазақстанның экологиялық таза азық-түлік өнімдерінің ірі жеткізушісі болуға барлық мүмкіндіктері бар. ҚХР-да ГМО-ны пайдаланбай экологиялық таза өнімдерге, ең алдымен, балалар тамағына, құрғақ сүтке, бөтелкедегі суға және т.б. өсіп келе жатқан сұраныс өндірушілерге қосымша мүмкіндіктер береді.

Осылайша, АСЕАН елдерінде өсімдік шаруашылығы (күріш, қант құрағы, тропикалық жемістер, жүгері, пальма майы, гевея және т.б.) ауыл шаруашылығының негізі болып табылады, ет және сүт өнімдерінің өндірісі аз – ет тұтынудың болжамды өсуі аясында - алдағы онжылдықтарда жылына 23 кг/адамнан 51 кг/адамға дейін.

Бұл ретте Қытай ынтымақтастықтың осы әлеуетті бағытында ірі өткізу нарығы ретінде де, «Made in Kazakhstan» азық-түлік өнімдерін тасымалдау және экспорттау үшін серіктес ретінде де әрекет етеді. Бұл жағдайда АСЕАН-ның ҚХР-мен еркін сауда туралы келісімі маңызды рөл атқарады. Бұл бағыт еуропалық компаниялар үшін аса перспективалы азық-түлік өнімдерінің бірі болып табылады, олар Қазақстанда Азияға экспорттық бағдармен өндіріс ашуға мүмкіндігі бар.

Шығыс-Батыс желісі бойынша макроаймақтық қаржы-инвестициялық ынтымақтастықты жандандыруға Нұр-сұлтан қаласында жұмыс істейтін «Астана» халықаралық қаржы орталығы ықпал ете алады. Орталық халықаралық деңгейдегі қаржылық қызметтерді ұсыну мақсатында құрылған. АХҚО-ның міндеттері ел экономикасына инвестициялар тартуға жәрдемдесу, қаржы қызметтері саласында инвестициялау үшін тартымды орта құру, Қазақстанның бағалы қағаздар нарығын дамыту және оның халықаралық капитал нарықтарымен интеграциялануын қамтамасыз ету болып табылады²²³.

АКФО Азия (Осака, Шэньчжэнь, Шанхай, Сеул, Токио, Гонконг және т.б.) және Еуропа (Лондон, Франкфурт, Женева) қаржы орталықтарының өзара іс-қимылын жандандыруда тиімді буын болуға әлеуеті бар. Орталық Британдық құқық қағидаттарына негізделген инвесторлар үшін түсінікті реттеуші ортада «Бір белдеу, бір жол» желісі бойынша инвестициялық-қаржылық операцияларды қамтамасыз ете алады. Бұдан басқа, белдеу мен жолды қаржыландыру үшін жұмыс істейтін Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі мен «Жібек Жолы» Қоры «Бір белдеу, бір жол» бастамасының жобаларына салынған салымдарда белсенді бола алады және неғұрлым жоғары кепілдіктерге байланысты өздерінің қаржы қаражатына сенімді бола алар еді.

Макроаймақ саяси диалогты мынадай формула бойынша 5 + 1 + 1 (Орталық Азия + ҚХР + ЕО) аймақтар арасындағы байланысты одан әрі нығайту үшін дамытуға болады. Еуропалық Одақ та, Қытай да қауіпсіз, тұрақты және экономикалық дамыған Орталық Азияға бірдей мүдделі. Бірінші кезекте бұл аймақтық қауіпсіздік және Ауғанстанды қалпына келтіру мәселелері. Екіншісі – Қытай

²²¹ <https://kursiv.kz/news/politika/2018-03/poryadka-80-tys-tonn-sostavlyayut-prognoznnye-resursy-litiya-v-kazakhstane>

²²² https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-poleznyih-iskopaemyih-ostalos-kazakhstane-otvetili-391946/

²²³ <https://aifc.kz/ru/>

TALAP

мен еуропалық нарықтар арасындағы байланыстырушы элемент болып табылатын аймақтың көліктік әлеуеті.

Орталық Азия – ЕО мен ҚХР үшін табиғи ресурстардың көзі. ЕО да, ҚХР да Орталық Азия елдері үшін ірі сауда және инвестициялық әріптестер болып табылады. Осыған байланысты Орталық Азияның бес елі, ҚХР және ЕО кең ауқымды күн тәртібі мен ұқсас мүдделерге ие, бұл осындай саяси диалог үшін қолайлы негіз жасайды. Мұндай формат Орталық Азияның әрбір елінің ерекшелігін, сондай-ақ көлік және инфрақұрылым саласында іске асырылатын жобаларды ескере отырып, аймақтық дамудың келісілген көрінісін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бұл туралы 2019 жылы таныстырылған ЕО-ның Орталық Азиядағы жаңа стратегиясының мазмұны да айтып отыр. Құжат мәтінінде ЕАЭО, ШЫҰ және Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасының Орталық Азиядағы аймақтық саясат субъектілері ретінде атап өтілуі Еуроодақтың, оның ішінде ҚХР-мен әріптестікке және ынтымақтастыққа бағытталғандығын көрсетеді²²⁴. Орталық Азиядағы еуропалық көзқарастардың өзгеруі жанандық өзгерістер аясында Еуразиядағы ЕО-ның мүмкіндіктерін қайта қарастырумен байланысты.

Аймақ елдеріне ЕО-ның экономикалық дамудың жаңа модельдерін енгізуге және Орталық Азия экономикасын әртараптандыруға жәрдемдесетіні тиімді. Еуропалықтардың күш-жігері жеке секторды, инвестициялық ахуалды дамытуға, теңсіздікті азайтуға және «жасыл» экономикаға көшуді жеделдетуге бағытталады деп күтілуде. Бұл жобалар аймақтың бәсекеге қабілеттілігін және оның ЕО және Азия елдерімен кооперация үшін тартымдылығын арттырады.

Бұдан басқа, Брюссель трансатлантикалық байланыстарды дамытудағы белгісіздік жағдайында еуропалықтар үшін тиімді болып табылатын Азия мен Еуропа елдері арасындағы құрлық көлік дәлізін дамытуға бағытталған өзінің «ЕО және Азия Коннективтілігі»²²⁵ бағдарламасын іске асыруға мүдделі. Бұл «Нұрлы жол» бағдарламасын және Белдеу мен жол бастамасын ұштастыру, сондай-ақ Еуразияның инфрақұрылымдық өзара байланысын арттыру бойынша барлық аймақтық әріптестермен ынтымақтастық шеңберінде Қазақстан мен Қытайдың күш-жігерімен толық келісіледі.

Жалпы, Қазақстанның Қытаймен және Еуроодақ елдерімен қарым-қатынасының жаңа дәуірін мынадай контексте қарау қажет. Осы ынтымақтастыққа қатысушы барлық елдер соңғы ғасыр үшін бұрын-соңды болмаған ауқымды тарихи өзгерістер алдында тұр. Барлық тараптар ұлттық дамудың жаңа кезеңіндегі жаңа міндеттер мен сын-қатерлерге қалай ден қою керектігін түсінуге тырысады. Бұл ретте, қазіргі уақытта тығыз әріптестік пен өзара байланыс арқылы Еуразия дамуында баршаға тиімді жаңа қолайлы перспективалар ашылатыны туралы жалпы түсінік нығаюда.

²²⁴ https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf

²²⁵ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628265/EPRS_BRI\(2018\)628265_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628265/EPRS_BRI(2018)628265_EN.pdf)

5. Қорытынды

Қытай Халық Республикасы ұсынған және Қытайдың саяси басшылығының халықаралық қатынастар мен жаһандық басқару жүйесіне деген көзқарасын көрсететін сыртқы саяси стратегиялар үнемі назарда болады және одан да көп қызығушылық тудырады.

Жаһандық ынтымақтастықты дамытуға бағытталған және Жібек жолы дәстүрлерін жандандыруға негізделген «Белдеу және жол» Қытай бастамасы ҚХР-ды жаңа жаһандық рөлге жылжытудың негізгі векторларының бірі болып табылады.

«Белдеу және жол» - заманауи халықаралық қатынастар жүйесіндегі бірегей үлгілі жағдай. «Белдеу мен жол» құрылысы сондай-ақ Қытайдың «сыртқа шығу» экономикалық стратегиясының жаңа кезеңі ретінде және Қытайдың шетелге инвестицияларын ұлғайту жолымен Қытайдың әлемдік экономикаға кірігуінің жаңа қадамы ретінде қаралуы мүмкін. «Белдеу және жол» бастамасы сондай-ақ аймақ елдерінің Қытайға қатынастарын қайта форматтауды, сонымен қатар аймақтық және Халықаралық ұйымдарға қолдау көрсетуді мақсат етеді, бұл аймақтық және әлемдік тәртіпті ҚХР пайдасына қайта құру үшін қажет. Бейбіт дамып келе жатқан мемлекеттің имиджін құру және қолдау Қытай үшін маңызды мақсат болып қала береді. Бастаманы іске асыру сонымен қатар Азияда «ортақ тағдыр қауымдастығын» құруға бағытталған.

Сонымен бірге, «Белдеу және жол» бастамасын іске асыру барысында белгілі бір қиындықтар, оның ішінде экономикасы тұрақсыз дамушы елдерде дефолт тәуекелдерін арттыру туындайды. Кейбір елдерде «Белдеу мен жол» жобалары жергілікті халықтың оларға деген теріс көзқарасына байланысты қиындықтарға тап болады. Сондай-ақ, осы стратегияны іске асыру аймақ елдерінің ҚХР-ға асимметриялық тәуелділігіне әкелуі мүмкін. Орталық Азия елдерімен ынтымақтастық Бейжің үшін стратегиялық бағытқа ие, өйткені ол шикізат ресурстарына бай аймақ ретінде қытай үшін қызығушылық тудырады, сондай-ақ ЕАЭО және ЕО нарықтарына транзиттік дәліз, сондай-ақ «салыстырмалы проблемалалық» ШҰАА-мен шектесетін аймақ болып табылады.

Қытаймен тең әріптестік қарым-қатынас орнату үшін Орталық Азия елдеріне аймақтың барлық мемлекеттерінің мүдделерін қанағаттандыратын ҚХР-мен ынтымақтастықтың бірыңғай стратегиясын әзірлеу қажет. Мұндай үйлестірілген өзара іс-қимылдың басталуы энергетика саласында және «Орталық Азия-Қытай» газ құбырының құрылысы дәлел болып табылады. Сонымен қатар, 2018-2019 жылдардағы бес Орталық Азия мемлекеттері басшыларының кездесулері, сондай-ақ АҚШ-пен және Ресеймен «5+1» форматындағы кездесулер аймақ мемлекеттері басшыларының ірі ойыншыларға қатысты бірлескен саясатты әзірлеуге дайындығын көрсетеді.

«Белдеу және жол» бастамасы өзінің сипаттамалары бойынша Қытай мен Қазақстан ынтымақтастығы үшін оңтайлы қолайлы, өйткені ол трансконтиненталдық логистика инфрақұрылымын дамытуға және интеграциялық процестерге баса назар аударады.

Жалпы «Белдеу және жол» бастамасы жетістіктерінің пікірталастарына қарамастан, Қазақстанның Қытай стратегиясында – кез келген жағдайда, оның трансконтиненталдық логистиканы дамытумен байланысты бөлігінде басты орынға ие екенін атап өтуге болмайды.

Экономикалық жазықтықта Қазақстан мен Қытайдың ынтымақтастығы ҚХР-дың 100% қатысуымен құрылған және бірлескен Қазақстан-Қытай кәсіпорындарында көрініс табады. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша 01.05.2020 ж. Қазақстанда ҚХР-дың 100% шетелдік қатысуымен 2 674 заңды тұлға және Қазақстан-ҚХР бірлескен меншік нысанындағы 822 кәсіпорын тіркелген.

Бүгінгі таңда ҚХР Қазақстанның ірі сыртқы сауда экономикалық серіктесі болып табылады. 2019 жылы Қазақстанның сыртқы саудасындағы ҚХР үлесі құндық қатынаста 14,9% - ды құрады, бұл ҚХР-ды негізгі серіктес ретінде бағалауға мүмкіндік береді. Бірақ бұл көрсеткіш Қытаймен ынтымақтастықта монополия туралы пайымдауға мүмкіндік бермейді. Сауда көлемін есептеудегі

TALAP

әдіснама мәселесі, тұтастай алғанда, тауарайналымды бағалауда маңызды болып көрінеді. Екі жақты саудаға жүргізілген талдау қазақстандық статистика мен ҚХР статистикасы арасындағы айтарлықтай алшақтықты көрсетеді, бұл әкелінетін тауарлардың кедендік құнын жиі дұрыс емес декларациялау мен төмендетуді білдіреді.

Қазақстан «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясаты мен «Жібек жолының экономикалық белдеуі» құрылысының ұштасуын іске асырған жалғыз ел болып табылады.

Қазақстан үшін «Белдеу және жол» бастамасы шеңберінде «Қытай-Қазақстан-Ресей-Батыс Еуропа», «Қытай-Қазақстан-Батыс Азия», «Қытай-Қазақстан-Оңтүстік Кавказ/Түркия-Еуропа» көлік дәліздерін құру ерекше маңызға ие.

Әр түрлі салалардағы екіжақты байланыстар тұрақты түрде кеңеюде. Екі елдің басшылығы бірлескен қатынастарға беретін белгілі бір экономикалық өзара тәуелділік пен маңызды мән достық серіктестік құру бағыты ұзақ мерзімді перспективада жалғасады деп күтуге мүмкіндік береді.

Жылдам экономикалық өсу ҚХР-ға 2010 жылға қарай айтарлықтай қаржы резервтерін жинақтауға және артық өндірістік қуаттарды құруға мүмкіндік берді. Жинақталған қаржы ресурстары басқа елдердегі Қытай капиталының қызметін кеңейту үшін алғышарттар жасайды. Соңғы жылдары Қытай институционалдық шаралар арқылы шетелдік инвестициялық қызметті ретке келтірді. Бұл ретте, әкімшілік шектеулер Қытайға инвестициялық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығуға мүмкіндік бермеді. Сонымен, қытайлық шетелдік тікелей инвестициялардың елдің ЖІӨ-ге қатынасы әлемдік мәндерден төмен.

Қазіргі уақытта қытай капиталының қызметі әлемнің барлық континенттерінде ұсынылған және жүргізілген талдау көрсеткендей, географиялық жақындық факторы шешуші мәнге ие емес. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибеге сәйкес, қытайлық инвестор қабылдаушы елде жергілікті билікпен белсенді өзара іс-қимылға бейім.

2015 жылы Қазақстан Республикасы мен ҚХР арасындағы индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастықты нығайту туралы үкіметаралық негіздемелік келісімге қол қою жарияланды, оның шеңберінде 56 Қазақстан-Қытай инвестициялық жобасы іске асырылатын болады. Қытаймен жасалған келісім Қазақстан аумағында 15 түрлі салада жаңа өндірістер құруға 27 млрд доллар көлемінде инвестиция салуды көздейді.

Бұл ретте, Қытайдан ескірген зауыттарды Қазақстанға көшіру туралы таратылатын ақпарат, шындыққа сәйкес келмейді. Себебі, зерттеу шеңберінде жүргізілген талдау экономиканың неғұрлым сұранысқа ие және бәсекеге қабілетті салаларында жаңа және заманауи өндірістер құрылғанын көрсетті. ҚХР-мен ынтымақтастық, оның ішінде қытайлық өндірістік технологияларды трансферттеуге бағытталған.

Индустриялық-инновациялық ынтымақтастыққа 3,9 млрд АҚШ доллары сомасында іске асырылған және пайдалануға енгізілген 15 жоба кіреді. Сонымен қатар, Жалпы құны 3,7 миллиард доллар болатын 13 жоба іске асырылу сатысында, 19,7 миллиард долларлық 28 жоба өңделуде.

Қазақстан Республикасында қытайлық жұмысшылар санының төмендеу тенденциясы байқалады, бұл 2010 жылдан бергі деректерді талдау арқылы расталады. Қытайлық жұмысшыларды жұмысқа тартудың шыңы 2015 жылға сай келеді, бұлар «Батыс Еуропа - Батыс Қытай» автокөлік дәлізінің құрылысына, сондай-ақ Қазақстан-Қытай «56 инфрақұрылымдық жобаны» іске асыруға байланысты тартылған. Жұмысқа тартылған ҚХР азаматтары негізінен инженерлік біліктілігі бар мамандар болып табылады.

Өңірлер бөлінісінде Қытай азаматтары көбінесе еңбек қызметін Нұр-сұлтан қаласының кәсіпорындарында жүзеге асырады, бұған себеп қалада белсенді түрде құрылыстың жүруі; Ақтөбе облысында өңірде жұмыс істеп тұрған ірі мұнай өндіруші «СНПС – Ақтөбемұнайгаз» АҚ кәсіпорнына байланысты, сондай-ақ Алматы қаласында орын алады.

Жалпы, қазақстандық қоғамды жеткіліксіз ақпараттандыру шетелдік жұмыс күшін, оның ішінде Қытайдан тартудың ағымдағы мәртебесін теріс қабылдау және бұрмалау үшін негіз жасайды. Тиісінше, ҚХР-дан келетін еңбек көші-қонына және қытай капиталының қатысуымен кәсіпорындар қызметінің ерекшелігіне қатысты ақпараттарды үнемі жариялап отыру қажет. Қазақстандағы қытайлық технологиялық алпауыттардың белсенділігі серіктестікке қарағанда сауда сипатына ие. Бұл ретте, шағын көлеміне байланысты нарық басымдыққа ие емес, тіпті маңызды болып табылмайды. Осылайша, Lenovo компаниясы Орталық Азияда тек 2018 жылы ғана өкілдік ашты, ал Xiaomi 2017 жылы ресми дистрибьютерге рұқсат берді.

Инфрақұрылымның заманауи деңгейін қамтамасыз ете алған ұлттық пошта және байланыс операторларын жаңғыртудағы елеулі табысты атап өту қажет. Бұл импульс цифрлық және пошта-логистикалық Жібек жолының аймақтық торабын құру мақсатында географиялық жағдайдың артықшылықтарын одан әрі дамыту үшін пайдаланылуы мүмкін. Дамыған халықаралық телекоммуникациялық және логистикалық инфрақұрылым негізінде Қазақстандық бизнес Қытай, Еуропа және Ресей арасындағы экономикалық ағымға жақсы ене алады.

«Қазақтелеком» АҚ және Astana Hub IT-стартаптар халықаралық технопаркi жаңа Қытай және Батыс технологияларын көрсету үшін өзіндік «алаң» ұйымдастыра алады, сондай-ақ олардың назарын жергілікті мамандар мен бизнестің әлеуетін арттыру үшін пайдалана алады.

Қазақстанның Қытаймен сауда айналымының 75%-ы Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданына тиесілі. Өңірдің ұлттық құрамының алуан түрлілігі оның Орталық Азия елдеріне жақындығын көрсетеді (халықтың 46% - ы – ұйғырлар, 7% - ы – қазақтар, 2,5% - ы – өзге ұлттар).

Бүгінгі таңда ШҰАА Батыс Қытайдың қарқынды дамып келе жатқан өңірі болып табылады, бұған экономикалық көрсеткіштер дәлел бола алады. Өңірдің қарқынды өнеркәсіптік өсуі, суармалы егіншілік есебінен ауыл шаруашылығының өсуі қоршаған ортаның ластануына, сондай-ақ Қазақстанмен трансшекаралық өзендер проблемасына әкеп соқты. Іле және Ертіс өзендерінде су қоймаларын салу және суландыру үшін жоғары су алу Қазақстанда осы өзендердің тартылуына әсер етуі мүмкін, бұл тұтастай алғанда шекара маңындағы өңірлердің тұрғындарына теріс әсерін тигізеді. Бұл мәселе су бөлу туралы Келісім шеңберінде шешілуі мүмкін, оған қол қою 2015 жылы жоспарланған, бірақ 2019 жылғы желтоқсандағы жағдай бойынша Қазақстан тарапы тек 30% келісімге келген²²⁶.

Қытай Қазақстанда ҚР азаматтарының ҚХР-ға қатынасына әр түрлі әсер ететін «жұмсақ күштің» түрлі құралдарын қолданады: білім беру, мәдени өзара іс-қимыл, экономикалық ынтымақтастық, БАҚ, Конфуций институттары.

Білім беру – бұл әсер етудің ең ұзақ мерзімді, сонымен қатар тиімді әдісі, өйткені студенттер көбінесе ҚХР ғылыми және білім беру жүйесіне тән әдістерді, тәсілдерді, философияны, академиялық мәдениетті қабылдайды. Көбінесе, отанына оралғаннан кейін қытайлық жоғары оқу орындарының қазақстандық түлектері қытайлармен кәсіби және достық қарым-қатынаста болады. Қазақстандағы Қытай білімінің танымалдық тренді болашақта Қытайдың «жұмсақ күшінің» өсу ықтималдығын көрсетеді.

Қазақстандықтардың Қытайға қатынасын объективті және жан-жақты бағалау мақсатында «TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығы 2,6 мыңнан астам респондентке жүргізілген әлеуметтік сауалнама негізінде «Қазақстанда Қытайды қабылдау индекcін» қалыптастырды. Сауалнамаға қатысқандардың ішінде 14 облыс пен Нұр – сұлтан, Алматы, Шымкент қалаларының тұрғындары, сондай-ақ сарапшылар қауымдастығы бар.

Индексті есептеу әдіснамасы сауалнама нәтижелеріне негізделген және 4 негізгі индикатордан тұрады: 1) Қытайға жалпы көзқарас (жалпы қабылдау); 2) Қытай ықпал ету орталығы ретінде

²²⁶ <https://inbusiness.kz/ru/news/kazakhstan-i-kitaj-soglasovali-30-teksta-proekta-soglasheniya-o-vododelenii-na-transgranichnyh-rekah>

TALAP

(геосаясат және қауіпсіздік); 3) Қытай инвестор ретінде (ынтымақтастық); 4) Қытай мәдениет және білім ретінде (жұмсақ күш). Сауалнама саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени қатысуды, сондай-ақ Қытайдың ҚР-ға әсерін бағалауға бағытталған 41 сұрақтан тұрады. Әлеуметтік зерттеу «TALAP, Сауалнамалар» мобильді қосымшасын қолдану арқылы халық арасында жаппай сауалнама әдісімен жүргізілді. Сауалнама нәтижелерін өңдеу нәтижелері бойынша Қытайды қабылдау индексінің мәні 0,13 құрады. Есептеу әдіснамасына сәйкес индекстің ең төменгі мүмкін мәні – 1 болуы мүмкін және ең жоғары мүмкін +1 болуы мүмкін болғандықтан, 0,13 мәнін бейтараптан жоғары деп сипаттау керек. Жалпы, «Қытай мәдениет және білім ретінде» индикаторын қоспағанда, барлық индикаторлар бейтараптан жоғары деңгейде.

Өңірлер бөлінісінде Қытайды қабылдау индексінің мәні – 0,36-дан +0,39-ға дейін ауытқиды. Зерттеу көрсеткендей, аймақтық Индекс көрсеткіштеріндегі мұндай үлкен айырмашылық қытайлық инвесторлардың аймаққа қатысу ұзақтығына, масштабына және тарихына байланысты болуы мүмкін.

Қытайлық компаниялардың қатысуы бар аймақтарда индекс мәні ел бойынша орташа деңгейден төмен. Инвесторлардың ықпалы неғұрлым төмен өңірлерде (өңір экономикасы үшін маңызды кәсіпорындар) ел бойынша орташа индекске жуық мән байқалады (Нұр-Сұлтан қ. – 0,09, Алматы обл. – 0,10, БҚО – 0,11). Ақтөбе, Маңғыстау және Қызылорда облыстарында Қытайды қабылдау индексі теріс мәнге ие (тиісінше – 0,04, - 0,05, - 0,36).

Қалалық жерлерде тұратын респонденттер Қытайға деген оң қабақтықты көрсетті. Сондай-ақ, ерлермен салыстырғанда (0,10-ға жоғары) жалпы Қытайға, сондай-ақ мәдениет пен білім бөлінісінде неғұрлым оң көзқарас көрсеткен әйелдер арасында индекстің неғұрлым жоғары мәні байқалады.

Дипломатиялық қатынастар орнағаннан бері үш онжылдыққа жуық уақыт ішінде Қазақстан-Қытай қатынастары өрлемелі сызық бойынша дамуда. Қазақстанда Қытай бойынша жеке ресми құжат ретінде арнайы саяси стратегия жоқ (ҚХР-мен қарым-қатынас 2030 жылға дейінгі сыртқы саясат тұжырымдамасында рәсімделген). Бұл ретте ҚР-да Шығыс көршісімен ынтымақтастықты дамытуға айқын стратегиялық көзқарас бар, оның негізінде прагматизм, ұлттық мүдделер және өзара тиімді даму орын алады.

Бүгінгі таңда Қытай белсенді түрде өзгеруде, осыған байланысты оның жаңа экономикалық жаңғыруын қадағалау және талдау ұлттық мүдделерді ескере отырып, онымен қарым-қатынастың жаңартылған күн тәртібін құруға мүмкіндік береді. Қазақстанда ҚХР-мен қарым-қатынас әлеуеті әлі таусылған жоқ деген жақсы түсінік бар, алайда Қытайдың батыс провинциялары мен атап айтқанда ШҰАА-ның қарқынды өсуін назарға алған жөн. Бүгінде мемлекеттік даму жоспарларында көрші Шыңжаңды дамыту жоспарларының ерекшеліктерін ескеру және Қазақстан мен Орталық Азия экономикасы үшін жаңа мүмкіндіктерді тиімді пайдалану және сын-қатерлерді болдырмау маңызды.

Белдеу және жол бастамасы шеңберінде ҚХР-мен өзара іс-қимылдың арқасында Қазақстан бір-бірімен байланысатын үш әлемдік мұхитты (Тынық мұхиты, Атлантикалық және Үнді), үш Еуразиялық экономикалық өсу орталығын (Азия, Еуропа, Таяу Шығыс жиынтық ЖІӨ әлемдік деңгейден 65%), G20 тобының 12 елін (ҚХР, Жапония, Германия, Ұлыбритания, Индонезия, Ресей, Түркия, Италия, Оңтүстік Корея, Франция, ЕО, Сауд Арабиясы), әлемнің 5 жаһандық экономикасының 4-ін (ҚХР, Жапония, Германия, Ұлыбритания) біріктіреді. Қазақстан арқылы өтетін барлық көлік-логистикалық желілер – бұл ҚР экономикасы үшін жаңа, бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер және жаңа табыс көздерін құру болып табылады. Таяудағы жылдары Қазақстан бүгінгі күні біздің континентальді тұйық еліміздің айналасында қалыптасатын кең геоэкономикалық мүмкіндіктердің кешенін сыни тұрғыдан қайта қарастыруы тиіс. Бүгін ҚР Еуразия геоэкономикасын өзгертуге белсенді қатысуда және болашақта Қазақстан барлық жаңа мүмкіндіктерді тиімді пайдалануды үйренуі тиіс. Бұл ретте Қазақстанның Еуропалық Одақ елдерімен ынтымақтастығы мен жақындасуы перспективалы болып көрінеді.

Алдағы 10 жылда ҚР мен ҚХР ынтымақтастығы жаңа халықаралық контексте дамитыны анық – жаһандық әлем соңғы бірнеше жылда белсенді өзгере бастады, ал 2020 жылы COVID-19 пандемиясы көптеген процестерді жеделдетіп, жаңа әлемдік тәртіптің қатаң контурларын ашты. ЕО және ҚХР-мен серіктестік үшбұрышта ынтымақтастық міндеттерін іске асыру кезінде қазіргі уақытта өсіп келе жатқан бірқатар трендтерді ескерген жөн.

Қазіргі уақытта болып жатқан жаһандық өзгерістер аясында Қазақстан да, Қытай да мемлекеттік дамудың жаңа кезеңіне көшуге ұмтылуда (Қазақстанда бұл 2025 жылға дейінгі бағдарлама және Қытайда 2024 жылға дейін әзірленіп жатқан 14-ші бесжылдық). Осыған байланысты қазіргі уақытта Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы спектрін ағымдағы конъюнктура (әлемде және аймақта) және екі елдің жаңартылатын басымдықтары (мысалы, жаңа экономикалық жобалар шеңберінде салалық бөліністе синхрондауға болатын) тұрғысынан белгілі бір жаңарту үшін мүмкіндіктер терезесі ашылады.

Қазақстан мен Қытай қарым-қатынастарын жаңа кезеңде және өзгермелі жағдайда дамытуда. Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының өзекті міндеттерінің қатарында өзара толықтыруды арттыру, сауда құрылымын кеңейту және үлкен пайда алу мақсатында, оның ішінде «Белдеу және жол» бастамасын іске асыру шеңберінде ҚР мен ҚХР экономикалық саясатының бағыттарын белгілі бір үндестіру қажеттілігі тұр.

Бүгінгі таңда Қазақстанда «Белдеу және жол» бастамасын іске асыруға қатысудан, егер бұған прагматикалық тұрғыдан келіп, шикізат экономикасынан постиндустриалды экономикаға көшу жөніндегі өзінің ұзақ мерзімді стратегиясын бірінші орынға қойған жағдайда айтарлықтай артықшылықтарға ие болудың айрықша мүмкіндігі бар.

Екіжақты қарым-қатынастарды дамытуда әртүрлі деңгейлерде құрылған және әрекет ететін әртүрлі диалогтық тетіктер маңызды рөл атқарады.

Екіжақты қатынастарды дәйекті дамытуда бағдарламалық тәсілдің өнімділігін ескере отырып, келесі бесжылдыққа жаңа құжат әзірлеудің мәні бар. Бұл ретте, жаңа бағдарламада екі жақты сауда айналымының көлемін ұлғайтуды ғана емес, оның құрылымының өзгеруін ескеру маңызды, сондай ақ, инвестициялық салада өзара инвестициялар ауқымын ұлғайтуға ғана емес, тікелей шетелдік инвестицияларға және бірлескен кәсіпорындарға технологиялар трансфертіне көшуге ұмтылысты ескерген жөн. Бұдан басқа, шекара маңындағы өткізу пункттері инфрақұрылымының өткізу мүмкіндіктерін кеңейтуді және т.б. ескеру маңызды. Осылайша, жаңа құжат екіжақты қатынастардың өзекті күн тәртібін іске асыруға жәрдемдесуі тиіс.

Орталық Азия – Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан елдерінің Еуропа, РФ және ЕАЭО, Қытай және Азия нарықтарына шығуын қамтамасыз ету бойынша олардың экспорты мен импортына қызмет көрсету қазақстандық көлік секторын дамытудағы жаңа кезең болуы мүмкін. Сондай-ақ, ҚХР-мен Ляньюньган портындағы теңіз терминалын бірлесіп дамыту бойынша ынтымақтастықтың одан әрі әлеуетін іске асыру маңызды болып көрінеді.

Жаңа жобаларды айқындау кезінде ҚХР-дағы өнеркәсіпті неғұрлым жоғары технологиялық қайта бөлу жағына қарай жаңғыртуға назар аудару және электрондық өнеркәсіпті, жаңа материалдар өндіруді, фармацевтиканы және т. б. таңдау маңызды. Қытаймен екіжақты сауда көлемін ұлғайту жөніндегі міндеттерді іске асыру шеңберінде қазақстандық тауарлардың Қытай нарығына экспорты құрылымын өзгерту жөнінде мақсатты түрде жұмыс істеу қажет. Алдағы жылдары, біріншіден, ҚХР-ның жаңа дамып келе жатқан өндірістік тізбектеріне ену маңызды.

Қытай азық-түлік нарығына Қазақстанның өз өнімдерін жылжытуы келешектегі міндеттердің бірі болуы мүмкін. Осыған байланысты Қытаймен екіжақты келіссөздер шеңберінде қазақстандық азық-түлік тауарларын жеткізуге сұранысты (бүгінгі күні тізімде 14 түрі бар) және квоталарды ескере отырып, жеткізуге рұқсат етілген өнім тізімін кеңейтуге қол жеткізу, сондай-ақ ҚХР сапаны қадағалау,

TALAP

инспекция және карантин жөніндегі бас басқармасының қолданыстағы нормативтеріне сәйкес жергілікті өндірісті стандарттау бойынша бизнес-қоғамдастықпен дәйекті жұмыс жүргізу маңызды.

Осыған байланысты, алдағы жылдары ҚХР мен Қазақстан арасындағы қаржылық және инвестициялық ынтымақтастықтың форматын - несиелік желілерден тікелей шетелдік инвестицияларға ауыстырған жөн. Осылайша, Қазақстан мен Қытай тең құқылы қатынастарға және бірлескен коммерциялық жобаларды әзірлеу кезінде тәуекелдерді бөлуге көшеді.

Сауда-экономикалық қатынастардың дамуына теңге-юань ұлттық валюталарында өзара есеп айырысуларды пайдалану, төлем жүйелері мен трансшекаралық төлемдерді дамыту да ықпал етуі мүмкін.

Сонымен қатар, Қазақстан-Қытай қарым-қатынастарын дамыту төңірегінде сындарлы атмосфераны қолдау маңызды. Ақпараттық саясатта жергілікті БАҚ-та Қазақстан мен Қытайдың екіжақты қарым-қатынастарының өзара тиімді жақтарын айқындайтын материалдарды жариялау маңызды.

Орталық Азия өңірінде "5+1" (Орталық Азия плюс Қытай) формуласы бойынша ҚХР-мен тікелей өзара іс-қимылдың жаңа форматын қолдаған жөн.

Жалпы, өсіп келе жатқан қазақстан-қытай ынтымақтастығы екі мемлекет мүдделерінің шегінен шығып, макроаймақтық әсерге ие, осыған байланысты оны еуропалық және азиялық әріптестермен кооперация тұрғысынан да қарау орынды.

Қазіргі Еуропада (Қытайдағы сияқты) әлемдік экономика мен саясаттағы өз жағдайын қайта қарастыру жүріп жатыр. Бұдан басқа, ЕО Еуразиядағы өзінің стратегиялық рөлі туралы тұтас көзқарасты қалыптастыру қажеттілігін де түсінеді. «Белдеу және жол» бастамасы шеңберінде Еуропа елдерінің Қытаймен ынтымақтастығы жандануда. Бұл ретте, бүгінде ЕО-да «Белдеу және жол» бастамасына қатысуға және Қытаймен ынтымақтастықты одан әрі тереңдетуге қатысты әртүрлі көзқарастар бар екенін атап өткен жөн.

Осылайша, Батыс пен Шығыстың арасындағы сауда-экономикалық өзара іс-қимылдың үздіксіз кеңеюі осы экономикалық орталықтардың арасында орналасқан Қазақстан мен Орталық Азия үшін дамудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

Тұтастай алғанда, Қытайдың қабылдау индексін қалыптастыру бойынша зерттеу жобасы мен әлеуметтік сауалнаманың нәтижелері, оның ішінде кешенді зерттеулерді одан әрі жүргізу, ақпараттық науқанды жетілдіру және үкіметтік емес және халықаралық ұйымдардың, сарапшылар қоғамдастығының, мемлекеттік органдардың қатысуымен пікірталас платформаларын құру қажеттілігін анықтады.